.375
2004 JÚN 14.

2004/3

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XXXII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXII. évfolyam • 3. szám
2004. június

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
HAVASSY PÉTER KANYAR JÓZSEF
KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

•

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36–1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387
E-mail: bartha.eva@hnm.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,

a **Nemzeti Kulturális Alapprogram,**

valamint az

Oktatási Minisztérium

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1500 Ft,
fél évre 750 Ft,
az egyes számok ára 300 Ft.
Terjeszti a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.

•

Nyomdai előkészítés:
Kolumbán Viktória,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

•

Készült:
az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bárdos István dr. mueológus, Tatabánya
Barna Gábor dr. néprajzkutató, Szeged
Beke Margit ny. levéltárigazgató, Budapest
Béla Pál szerkesztő, Budapest
Borbély Jolán néprajzkutató, Budapest
Csics Gyula könyvtárigazgató, Tatabánya
Csík Rezső id. helytörténész, Héreg
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Fehér Zoltán dr. ny, főiskolai tanár, Bátya
Gyüszi László ny. középiskolai tanár, Tatabánya
Gyüszi László ifj. könyvtáros, Tatabánya
Horváth Géza könyvtáros, Tatabánya
Horváth István dr. muzemigazgató, Esztergom
Kemecsi Lajos dr. néprajzkutató, Szentendre
Kováts Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Körmendi Géza ny. középiskolai tanár, Tata
Laki Ferenc környezetvédelmi felügyelő, Tatabánya
Leel-Őssy Lóránt dr., a Balassa Társaság elnöke, Esztergom
Magyari András professzor, Kolozsvár
Monostori Imre könyvtáros, Tatabánya
Németh Petra sajtófelelős, Tatabánya
Néző István könyvtáros, Kisvárda
Ortutay András ny. levéltárigazgató, Makó
Romhányi András népművelő, Budapest
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Selmeczi Kovács Attila dr. néprajzkutató, Budapest
Székely András Bertalan dr. minisztériumi főtanácsos, Budapest
Szénássy Zoltán dr. történész, Révkomárom
Takács András szerkesztő, Budapest
Tóth Béla író, Szeged
Tóth Béla dr. ny. levéltárigazgató-helyettes, Szentendre
T. Sáray Szabó Éva könyvtáros, Tatabánya
Zala Simon Tibor főszerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak tiszteletdíjukról.

Az első borítón
Balassa Bálint képe látható.

TARTALOM

Magyarország bölcsője. Agócs Istvánnal, a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés elnökével beszélget *Németh Petra* 3

ÉVFORDULÓK

Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros *(Horváth István)* 6
A Balassák és Balassi Bálint *(Ortutay András)* 9
II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása *(Magyari András)* 12
Jókairól száz év múltán *(Dr. Szénássy Zoltán)* 18
Sebestyén Gyula emlékezete *(Selmeczi Kovács Attila)* 26
A Szegedi Nagyárvíz *(Tóth Béla)* 30
Szabó Dezső és Kolozsvár *(Sebestyén Kálmán)* 33
Ötven éve kapott városi rangot Tata *(Körmendi Géza)* 36
Oroszlány ötven éve város *(Gyüszi László)* 39

ÉN FALUM – ÉN VÁROSOM

Esztergom. Dr. Koditek Pállal beszélget *Béla Pál* 44
Bábolna. Kovácsné dr. Horváth Klára polgármesterrel beszélget *Zala Simon Tibor* 51
Dunaalmás. Dr. Ferenczy Miklóssal beszélget *Takács András* 55

TERMÉS

Esztergom, a Magyar Sion. A királyi és egyházi székhely *(Beke Margit)* 60
Végvári harcok Esztergom térségében a XVI. században *(Csorba Csaba)* 67
Az utolsó Várdayak *(Néző István)* 71
Adalékok Komárom nyomdászatának történetéhez (1850–1890) *(Horváth Géza)* 75
Politikai közélet, országgyűlési választások Komárom-Esztergom vármegyében az 1930-as évek végén *(Dr. Bárdos István)* 81
A csépi Pálffy-könyvtár *(T. Sáray Szabó Éva)* 86
Németh László Sátorkőpusztán *(Monostori Imre)* 94

EMLÉKHELYEK

Zólyom, a szivárvány gyermeke *(Romhányi András)* 98

HAGYOMÁNY

Helytörténeti gyűjtemények Komárom-Esztergom megyében *(Dr. Kemecsi Lajos)* 103
Az esztergomi Balassa Bálint Társaság rövid története *(Dr. Leel-Őssy Lóránt)* 106
Bányászemlékek és -hagyományok Tatabányán *(Csics Gyula)* 109
Étkezési szokások a Komárom-Esztergom megyei Tarjánban 114
Bemutatom Héreget *(id. Csík Rezső)* 118
Balassi Bálint emlékünnep Esztergomban 1954-ben *(Gyüszi László)* 119

KRÓNIKA

Honismeret Komárom-Esztergom megyében *(ifj. Gyüszi László)* 120
Önkormányzatok a Vértesért *(Laki Ferenc)* 122
Kuczy Károly (1922–2003) *(Fehér Zoltán)* 124
III. Somogyi Falukrónika-író Pályázat 126

KÖNYVESPOLC

Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836 *(Tóth Béla)* 127
Demeter Zayzon Mária két új kisebbségtudományi kötete *(Székely András Bertalan)* 128
A csongrádi múzeum füzetsorozatáról *(Kováts Dániel)* 129
Öltözködési műhelytitkok *(Barna Gábor)* 130
Tötszegi Tekla: A mérai kötény *(Borbély Jolán)* 131

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA 132

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítása során könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentsék.

Köszönettel a
Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:
„Kis Magiszter" Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)
Magyarok Háza (Bp. V., Semmelweis u. 1–3.)
Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)
Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

Magyarország bölcsője

Agócs Istvánnal, a Komárom-Esztergom Megyei Közgyűlés elnökével beszélget *Németh Petra*

A XXXII. Országos Honismereti Akadémia idén Komárom-Esztergom megyében, benne Esztergom városában kerül megrendezésre. Ez alkalomból beszélgettünk Agócs Istvánnal, a megyegyűlés elnökével, aki jelenleg a közép-dunántúli régió soros elnöke is.

Komárom-Esztergom megye Magyarország legkisebb megyéje, ám mégis meghatározó szerepet tölt be az ország életében. Megkérem az elnök urat, mutassa be a térséget néhány konkrét adattal.

Előljáróban köszöntöm a XXXII. Országos Honismereti Akadémia résztvevőit. Igen nagy jelentőségűnek és fontosnak tartom, hogy ennek a rangos szakmai rendezvénynek idén megyénk adhat otthont. Igaz ugyan, hogy Komárom-Esztergom Magyarország legkisebb alapterületű megyéje, mégis Pest megye után a második legsűrűbben lakott térség. Mint azt bizonyára mindenki tudja, Komárom-Esztergom megye Magyarország nyugati felében, a Dunántúl északi részén terül el. Határmegye, hiszen északról a szlovákiai Nyitra megye, keleten Pest, délen Fejér és Veszprém, nyugaton Győr-Moson-Sopron megye határolja. Területe mintegy 2251 négyzetkilométer, amelyen megközelítőleg 323 ezren élnek. Megyeszékhelye Tatabánya, városai Dorog, Esztergom, Kisbér, Komárom, Nyergesújfalu, Oroszlány, Tata és Bábolna.

Bárhonnan is induljunk, könnyen eljutunk a megyébe. A M1-es autópálya ugyanis átszeli a megyét, illetve az 1-es számú út és vasúti fővonal is itt keresztül halad rajta. Nagyon fontos a térség életében a megye- és egyben országhatárt is jelentő Duna, illetve az ezen áthaladó hidak. A komáromi vasúti és közúti hídon át Szlovákia felé jelentős az átmenő forgalom. A szintén Szlovákiával folytatott közúti személyforgalom megkönnyítését szolgálja az Esztergomot és Párkányt összekötő 2002-ben újjáépített Mária Valéria-híd is. A megyében számtalan kisebb-nagyobb pihenésre, szórakozásra alkalmas tó is található, amelyek közül legnagyobb a tatai Öreg-tó.

Az elmúlt évtizedek, évszázadok alatt többször változott a megye területe és ezzel együtt elnevezése is.

A mai Komárom-Esztergom megye területe évszázadokig két – Szent István által alapított – történeti vármegyéhez: Komárom, valamint Esztergom vármegyéhez tartozott. A történelem során azonban többször változott közigazgatásilag és elnevezésében is. II. József közigazgatási reformja során egyesítették először Komárom és Esztergom vármegyét. A király halála után 1790-ben visszaállították az eredeti állapotot ami akkor területileg még más részeket is magába foglalt. Fényes Elek vármegyei leírásában azt írja Komárom vármegyéről 1848-ban: „...egy szabad királyi városra és négy járásra oszlik, úgymint csallóközi, udvardi, gesztesi és tatai járás. E közül két utóbbi a Duna jobb partján, a másik kettő pedig bal partján foglal helyet." Esztergom vármegyében a XIX. század végén 48 község volt, amelyek két járáshoz – az esztergomihoz és a párkányihoz – tartoztak.

Az első világháborút követően mind Esztergom, mind Komárom vármegye északi, a Duna túlpartjára eső területeit Csehszlovákiához csatolták. Magyarország részeként csupán a korábbi Komárom vármegye két járása, a korábbi Esztergom vármegyének 22 települése (az esztergomi járás) maradt meg. 1923-ban a csonka vármegyéket egyesítő törvény nyomán Esztergom székhellyel létrehozták a közigazgatásilag egyelőre egyesített Komárom-Esztergom vármegyét.

1938-ban, az első bécsi döntés után külön-külön alakult újjá Esztergom és Komárom vármegye. Utóbbi területe megnőtt és már nem négy, hanem hat járást foglalt magában (a dunaszerdahelyit, a gesztesit, a komáromit, az ógyallait, a somorjait és a tatait), Esztergom vármegyéhez pedig visszacsatolták a párkányi járást. 1945-ben, a második világháborút követően ismét egyesítették a két, újra töredékessé vált megyét Komárom-Esztergom Vármegye néven három járással – az esztergomival, a gesztesivel és a tataival. Az elmúlt évtizedek alatt tehát igen sokszor változott a megye, a megyék területe és elnevezése is. Végül 1950-ben – kilenc Veszprém és Fejér megyei község hozzácsatolásával a két megyét – Komárom megye néven Tatabánya székhellyel szervezték újjá. Mai – a történeti vármegyékre is emlékeztető – nevét 1990-ben nyerte vissza.

Ha jól tudom még az 1990-es években is volt olyan település, amely ezt a megyét választotta, illetve el kívánt szakadni tőle.

Így van. A kilencvenes években, amikor felerősödtek a települések önállósodási törekvései, Szárliget település úgy döntött, hogy elválik Fejér megyétől és csatlakozott Komárom-Esztergom megyéhez. Ez 1999-ben volt. Dömös község Pest megyéhez való csatlakozási szándékát viszont a lakosság többsége nem támogatta.

A kettőség nemcsak a megye mai elnevezésében, de címerében is él.

Megyénk hivatalos jelképében ma a két vármegye egyszerűsített címerei szerepelnek egymás mellett. Bal oldalon a Komárom vármegyére utaló címerpajzs található, amelynek arany mezejében páncélos lovag küzd egy fekete medvével. Éppen az elmúlt év végén vizsgálta meg jelenlegi és a múltbeli címereket a levéltárunk, mert az utóbbi tíz évben – valószínűleg a más-más nyomdai elkészítések miatt – a mai címer a vármegyeihez képest kissé eltorzult színeiben és néhány elemében (pl. a medve inkább kutyának tetszik és már nem fekete). Szeretnénk ezt hamarosan rendeletben pontosítani, mert így ahány felhasználás, annyi ábrázolás. Az Esztergom vármegyére utaló címerpajzs ezüst mezejében violaszínű palástban Szent Adalbert püspök és vértanú ül, jobbjában három ezüst lándzsát, baljában pedig pásztorbotot tartva.

A megyét Magyarország bölcsőjének is nevezik. Történelmi jelentőségéről és annak fennmaradt emlékeiről, ha bővebben szólna.

A megye területe már a rómaiak korában is lakott volt, akkor nevezetes helyek a mostani Ács (Ad statuas), Ószőny (Brigetio), Füzítő (Azoa), Tata (Ad Lacum felicem) és Környe (Quirinum) területén voltak. A VI–X. században avarok éltek ezen a területen, de a honfoglalásnak is nyomai vannak a térségünkben, de az előember emlékei is megtalálhatók, hiszen a vértesszőlősi „Samu" lelete a megye egyedülálló régészeti értéke. A Dunántúlt a honfoglalást követő években szállta meg a magyarság, Réthel, Ilmár és Thege vezérek osztoztak e területen. Nem véletlenül nevezhetjük térségünket Magyarország bölcsőjének, hiszen államalapító Szent István királyunk Esztergomban született 973-ban, az ezredik év karácsonyán pedig itt koronázták királlyá. Esztergom háromszáz éven át volt királyi székhely.

A történelemnek megannyi emléke maradt ránk, Komárom-Esztergom megye kulturális öröksége gazdag és sokszínű. Ezt tárja elénk az a jónéhány csodálatos eredeti emlék, kiállítóhely és múzeum, ami térségünkben megtalálható. Sajnos mindet felsorolni itt nem lehet, de kiemelnék néhányat. A megye látnivalói közül elsőrangú a műemlékekben gazdag Esztergom, az ezeréves királyi város: Magyarország legnagyobb temploma a Bazilika; a közelmúltban helyreállított Vármúzeum, azaz a királyi vár, amely nemcsak impozáns látnivaló, de állandó kiállítással is várják a látogatókat. A Főszékesegyházi Kincstár egyházművészeti tárlata mellett egyedülálló a Keresztény Múzeum képző- és iparművészeti gyűjteménye. A nyolcvanas évektől működő Vízügyi Múzeum a Duna vízgyűjtő rendszerét mutatja be nagyon szemléletesen; végül megemlíteném még a megyei fenntartású Balassa Múzeumot és a Babits Emlékházat, melynek megismerése szintén szép élmény. Közlekedési jelentőségén túl szintén megkapó a Mária Valéria-híd, és a hídról elénk táruló város látványa. Tatán a csodaszép tavak és azok környezete ejt ámulatba: az Öreg-tó partján fekvő, XIV. században épült vár, benne a Kuny Domokos Múzeum tárlata, mellette a Német Nemzetiségi Múzeum helytörténeti kiállítása. Komáromban a Monostori erőd önmagában is pazar látvány, ezt kiegészítve az év folyamán számtalan programmal is várják az odalátogatókat. Tatabányán az egyedülálló Ipari Skanzen a valaha itt élt bányászok és ipari munkások életkörülményeit mutatja be valósághűen. Oroszlányból kiérve juthatunk el Majkra a kamalduli remeteség kolostorának impozáns épületegyütteséhez. Bábolna a lótenyésztés fellegvára. Angol és arab telivéreket tenyésztenek a híres ménesbirtokon, melynek kiemelkedő látnivalója a műemlék jellegű Szapáry-kastély. Kisbér szintén a lovashagyományiáról híres, kedvelt a lovassport művelői körében.

A helytörténeti, honismereti munkát mennyiben érzi magáénak a megye önkormányzata?

A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára jelentős iratanyagot őriz, amely az ott dolgozó szakemberek áldozatos munkájának köszönhetően méltó gondozás alatt áll. A József Attila Megyei Könyvtár szintén rendelkezik helytörténeti gyűjteménnyel, amely a látogatók számára is hozzáférhető. A megyei múzeumi szervezet éppen az elmúlt év végén került átszervezésre és készítettünk egy intézkedési tervet, amellyel a történelmi emlékek, tárgyak méltó megőrzése a célunk. 1988-ban látott napvilágot a LIMES Tudományos Szemle az önkormányzat gondozásában, amely időről időre tematikus számokkal gazdagítja a helytörténeti kiadványok sorát. Nagy sikere volt például a millennium alkalmából kiadott Esztergommal és a kereszténységgel kapcsolatos számnak. A szemlét jelenleg a Kultsár István Alapítvány jelenteti meg önkormányzati támogatással. A honismereti, helytörténeti műhelyeket, rendezvé-

nyeket, tudományos konferenciákat, valamint e tárgykörben született kiadványok megjelentetését évek óta pártfogolja az önkormányzat.

Napjaink területfejlesztésében egyre gyakrabban halljuk a kistérségek, régiók szerinti szerveződést. A megyét hogyan érinti ez a folyamat?

Mint tudjuk a KSH éppen tíz évvel ezelőtt alakította ki az ország tervezési-statisztikai kistérségeit. Ekkor hat megyei kistérség jött létre, amelyek száma az egyik kistérség szétválása nyomán 1997-ben hétre emelkedett. A megye 76 települését dorogi, esztergomi, kisbéri, komáromi, oroszlányi, tatai, és tatabányai kistérségre osztották.

Komárom-Esztergom megye Fejér és Veszprém megyével együtt a közép-dunántúli statisztikai régióhoz tartozik. Emellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a határon átnyúló kapcsolatainkat, sem a területfejlesztés, sem a gazdasági, sem a kulturális együttműködés szempontjából. A korábbi évszázadokban társadalmi és gazdasági egységet alkotó térség kapcsolódhatott újra össze 1999-ben, amikor megalakult a Vág–Duna–Ipoly Eurorégió: Komárom-Esztergom és Pest megyét, valamint a szlovákiai Nyitra Kerületet magában foglalva. Ehhez még ugyanebben az évben csatlakozott Fejér és Veszprém megye is. Ezt követően több hivatalos, országhatáron átnyúló kapcsolat jött létre térségek és települések között is, úgymint az Ister-Granum Eurorégió, vagy a Duna Eurorégió. Éppen az elmúlt év novemberében pedig szintén egy évtizedek óta tartó informális együttműködést tettünk hivatalossá, amikor novemberben Nyitra megye elnökével testvérmegyei megállapodást írtunk alá.

Gyakran hallani, hogy Komárom-Esztergom megye a legdinamikusabban fejlődő térség az országban. Hogyan jellemezné röviden a megye gazdasági életét?

A mezőgazdasági termelésen belül elsősorban a sertés- és a baromfitenyésztés jelentős. A szántó területeken – amelyek a mezőgazdasági földterület körülbelül felét teszik ki – elsősorban búzát, kukoricát, cukorrépát termesztenek, de sokan foglalkoznak zöldség-, szőlő- és gyümölcstermesztéssel is. Azt hiszem nem kell bemutatnom senki előtt az ászár-neszmélyi borvidéket. Gazdasági szempontból vezető iparágnak a gép- és az élelmiszeripart nevezném. A megye ipara korábban a Vértes hegység barnaszén- és bauxitkincsére települt, azonban az elmúlt években a gazdasági élet jelentős szerkezeti változáson ment keresztül. Jelenleg kilenc ipari park található a megyében, bennük több száz különféle gazdasági szakirányú és nemzetiségű céggel. Jelentős ipari központként említeném Tatabányát, ahol az elektronikai ipar, a gépgyártás, élelmiszeripar mellett a gazdasági élet széles palettájáról vannak jelen cégek; ugyanígy Esztergomot, amelynek gépkocsigyártása, autóipari beszállító ipara igen jelentős. Oroszlányban az energetikai és a gépipar, Komáromban az elektronikai és a malomipar, Lábatlanon a papírgyártás és a cementgyártás az ipari élet szegmensei. Nem elhanyagolható ugyanakkor Bábolna mezőgazdasági jelentősége, Gyermely élelmiszeripara, Nyergesújfalu vegyipara, építőanyag-ipara, valamint Dorog vegyi, elekronikai és gépipara.

Befejezésül a megye nemzetiségi összetételéről váltsunk pár szót.

Komárom-Esztergom megyét évszázadok óta fennálló kulturális sokszínűség jellemzi. A lakosság több mint tíz százaléka vallja magát valamely nemzeti, illetve etnikai kisebbséghez tartozónak, ápolja hagyományait, őrzi szokásait és kultúráját. A megye önkormányzata e sokszínűség fenntartását, támogatását tűzte maga elé. Kötelességünknek érezzük, hogy együttműködve a kisebbségek választott helyi testületeivel, megyei szövetségeivel, civil szervezeteivel a magunk szerény eszközeivel is segítsük a velünk élő nemzetiségek azonosságtudatának erősítését, az erre irányuló tevékenységek szervezését. Ugyanakkor kezdeményező szerepet vállalunk a nemzetiségek egymás közötti – interetnikus – kapcsolatainak erősítésében, valamint a többségi nemzet és a kisebbség harmonikus együttélésének megteremtésében is úgy, hogy fórumokat teremtünk egymás jobb megismerésére. A 2002-es önkormányzati választásokon egyébként a megyében hét nemzetiség alakított kisebbségi önkormányzatot: cigányok, görögök, lengyelek, németek, örmények, szlovákok, ukránok. Úgy gondolom, hogy e kis megyében, közösen élünk a kisebbségekkel, és az „egymást megbecsülve élés" egyik legfontosabb támpontja, hogy ismerjük egymást, önmagunk és a másik nemzetiséghez tartozók sajátos kultúráját, történelmét, értékeit, problémáit. Éppen ezért Komárom-Esztergom megyében 1976 óta kétévente rendezzük meg a megye hagyományőrző nemzetiségi együtteseinek találkozóját. E gesztus a többségi nemzet figyelmességét, nyitottságát, a másság megbecsülését, az együttélés mindannyiunk által áhított erősítését segíti a közös hazában, jelesül Komárom-Esztergom megyében. Ezzel is tudatosítani kívánjuk, hogy a megye soknyelvűsége olyan érték, amelyet megőrizni kötelességünk, amely megtartó erőt, ugyanakkor utakat, hidakat jelent Európa többi népéhez, nemzetéhez. S ez ma, az Európai Unióba történő belépésünkkor követendő gyakorlat lehet.

ÉVFORDULÓK

Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros

A mohácsi csatavesztés és Buda megszállása után néhány héttel Esztergom falainál is megjelentek az első török hadak. A városban már ekkor jelentős károkat tettek, a várat azonban nem tudták elfoglalni. 1526 és 1541 között több ostromot élt meg Esztergom, szerepe azonban Buda elfoglalásával (1541) változott meg: a török veszély állandósult, és az esztergomi vár a bányavárosokat és Északnyugat-Magyarországot védelmező végvár lett. Az érsekség és Ferdinánd király olasz hadmérnökökkel jelentős erődítési munkálatokat indított el, amelyek fontos szerepet játszottak a vár 1543. évi ostrománál, amikor Szulejmán szultán kéthetes pusztító ágyútűz és több sikertelen roham után elfoglalta azt. Ettől kezdve Esztergom mint a török birodalom fontos végvára – török részről a bányavárosok és Északnyugat-Magyarország (illetve Bécs) elleni támadások egyik lehetséges kiinduló pontja –, a keresztények oldaláról Buda felszabadításának fő kulcspontja. Esztergom szandzsák-székhely lett és mint fontos stratégiai pont és erődítmény mindig jelentős számú és jól felfegyverzett haderő tartózkodott benne, kiváló bégek vezetése alatt.

A város szerkezete jelentősen megváltozott a török megszállás alatt: a középkori Esztergom három, várfalakkal, árkokkal is védelmezett központi magját a Duna felett emelkedő *Vár*, a vár alján, a Nagy- és Kis-Duna partján elterülő érseki *Víziváros*, és a kissé távolabb (200–300 méterre délnyugatra) a Kis-Duna partján fekvő *Királyi város* alkotta. E külső formára is városias magot nyílt külvárosok halmaza övezte úgy, hogy a régi város kiterjedése a mainál jóval nagyobb volt. A külvárosok közül városias képe a Szent Tamás-hegy alatti „Hévíz"-nek és a Szent Anna kerületnek lehetett (ahol templomok, kolostorok mellett elsősorban a kanonokok kőházai álltak), a többi egy, vagy több templom, illetve kolostor köré szerveződött, egymáshoz épült, falusias jellegű település volt. Ez utóbbiakat már az 1526–1543 közötti ostromokban többször felégették. Végül Szulejmán Szultán 1543. évi ostroma idején a külvárosok végleg elpusztultak, romjaikat később az erődítési munkákhoz, a várfalak kijavításához hordták szét.

Esztergom török kori erődrendszere

1594-ben az esztergomi erődrendszer központja a Duna felett mintegy 50 méter magasan kiemelkedő Vár volt, amelynek közepén állt még a Szent Adalbert székesegyház, a hegy déli sziklacsúcsán az Árpádok királyi palotájából átalakítva az érsekek késő-gótikus–reneszánsz nagy palotája, amit ekkor a várparancsnok, az esztergomi bég lakott.

A *Várhegy* alján fekvő *Víziváros*nak, amely városfalaival a várhoz kapcsolódott, és így azzal *egyetlen erődítményt alkotott*, a keskeny vízparti sávon (Északon) egy főutcája volt. A piactértől dél-

re, a Hévíz felé kiszélesedett, két-három utcára bővült. Itt, a legjobban támadható délkeleti városfalakat több alkalommal is erősítették: 1543-ban a délkeletre nyíló Budai kapu védelmére még Szulejmán szultán építtette a Várhegy oldalába a Budai-kapu rondellát („Budun kapu-kuleszi"). A kaputól a Kis-Dunáig húzódó fal nyugati végére a vízpartra pedig 1560 táján egy félköríves rondellát („Ilidzsa kuleszi" = Hévízfürdő tornya) építettek.

A Víziváros másik főkapuja, a Vízi kapu („Szu-kapuszu") a Piactérről nyílott, ahonnét fahíd vezetett át a Szigetre. Egy gyalogkapu is nyílott a Víziváros északi végénél, ahol az Árpád-kori eredetű Veprech torony (=Vízi torony), illetve a külön parancsnokkal és őrséggel ellátott „Verpéci Vízvár" helyezkedett el. Innét lehetett megközelíteni a kakati révet, illetve 1543 után a törökök hajóhídját, amely a túlparton fekvő török palánkvárhoz vezetett. (Ez utóbbit az 1543-ban elpusztított Árpád-kori *Kakat* település helyén, hídfőállásként építették a törökök és Dzsigerdelen *Parkani*-nak (=Máj-lyukasztó erőd) nevezték. Erről kapta újkori nevét (*Párkány*=erőd) a mai település.

A Vízivárostól délre, a Szent Tamás-hegy lábánál fakadó meleg források vize tóvá szélesedett, amelynek túlfolyásán az Árpád-kortól vízimalom működött. Ezt 1594-ben a törökök lőpormalomként használták. Innét, és a fölötte emelkedő Szent Tamás-hegyről lehetett legjobban lőni a várat, a Vízivárost és a törökkel együtt ide telepedett rácokról ekkor már *Rácváros*nak nevezett egykori *királyi város*t.

A keresztény seregek a vártól délnyugatra kb. 3,5 km-re, a régi szentkirályi révnél keltek át a Dunán, és itt, az elpusztult külváros területén (valamint a Duna túlsó partján is) sánccal védett táborhelyet alakítottak ki, majd kisebb sáncvárat építettek a Garam torkolatával szemben is a Duna partján, amellyel a Visegrád felől érkező török hajók útját zárták le.

Az ostrom fő eseményei

A hadvezetés hibát követett el, amikor 1594 kora tavaszán Fülek és Nógrád visszavételével értékes időt vesztett. Ez alatt Isza (Izsák) bég, az esztergomi várparancsnok fel tudott készülni az ostromra. Ennek egyik fontos eseménye volt pl., hogy a Fehérvárról nagyszámú janicsárral és szpáhival segítségül érkezett Karali bég kérésére a Szent Tamás-hegyen „Tepedelen" nevű (=Fejlyukasztó) palánkvárat építettek és azt ágyúkkal is felszerelték.

A Mátyás főherceg által vezetett mintegy 50 ezer főnyi sereg (amelynek kb. harmada volt magyar, a többi osztrák, német, olasz és egyéb nemzetiségű) május 5-7-én kelt át a Dunán és a keleti dombokról azonnal megkezdték a vár lövetését. Ennek következtében május 9-én este kigyulladt a Szent Adalbert székesegyház, s – mivel lőport tároltak benne – felrobbant, kiégett. Az ostromlók azonban a Rácváros és a Szent. Tamás-hegy őrsége miatt nem tudtak a vár könnyen sebezhető déli oldalához férkőzni. Ezért a magyar csapatok egyik kiváló vezére, Pálffy Miklós a Rácváros megvételét szorgalmazta. Május 11-én a rácok az egyik kaput megnyitották Pálffy katonái előtt, akik elfoglalták a várost és a török őrséget levágták. Május 14-én sikerült a szenttamási palánkvárat is elfoglalni, és 200 fős őrségét megsemmisíteni. Ettől kezdve a Szent Tamás-hegyről, és a Hévíz mellől folyamatosan lőtték a várat és a Víziváros városfalát, amelyen már 18-án 15 lépésnyi széles rést lőttek. Ezen a résen május 19-én történt az a sikertelen roham, amelyben Balassa Bálint is megsebesült. Május 20-án, majd 22-én ismételten megpróbáltak az előbbi helyen a Vízivárosba betörni, azonban óriási véreszteség után ismételten visszavonulásra kényszerültek. Annak ellenére, hogy a törökök is sok száz embert vesztettek (főembereik közül is számosan meghaltak ekkor, mint pl.: Karali bég és Isza bég, a várparancsnok is!) – nem sikerült a védők ellenállását megtörni. Sőt harci kedvük még fokozódott, amikor június 1-én a hajókon érkező belgrádi várparancsnok 500 janicsárral bejutott a várba.

A keresztény tábor harci morálja és fegyelme erősen megromlott. Annak ellenére, hogy az öt helyről működő ágyúütegek óriási pusztítást végeztek a Várban, és a Víziváros városfalának egy jelentős része is leomlott, komolyabb rohamot már nem indítottak. A törökök viszont többször kicsaptak rájuk, nagy veszteségeket okozva az ostromlóknak. Végül, amikor híre érkezett, hogy Sinán pasa jelentős sereggel közeledik a vár felmentésére, június 29-én felhagytak a vár lövetésével, és 30-án átkelve a Dunán, Komáromba vonultak vissza. Ezzel véget ért Esztergom 56 napig tartó pusztító, sok emberáldozatot követelő, sikertelen ostroma.

*

Arról, hogy hol, és hogyan történt Balassa Bálint megsebesülése, a források elég szűkszavúan szólnak. A hely meghatározására csak néhányuk ad némi támpontot. Ide sorolhatjuk Balassi Zsigmond saját kezű följegyzését apjának, Balassa Andrásnak az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Bibliájában, ahol a következők olvashatók: „Anno 1594. die 19. maii Esztergom wara wiasakor mideon ostromnak mentenek az wizwarasnak lottek megh Bal. Balint V. az ostromon minden ket czombian altal ment az golobis de czontot es izet nem sertett vesztette az barbely Mathias herczege nem akarvan szot fogadni az magiar barbelioknak es holt meg hertelen die 30. Eiusdem" – azaz: 1594. május 19-én, Esztergom vára vívásakor, midőn ostromnak mentenek a Vízivárosnak, lőtték meg Balassa Bálint uramot az ostromon. Minden két combján általment az golóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette az barbély, Mátyás hercegé, nem akarván szót fogadni az magyar barbélyoknak és holt meg hertelen 30-án.

Ebből annyi mindenesetre kiderül, hogy nem a vár, hanem a Víziváros ostrománál történt az eset. E följegyzés alapján Zolnay László szerint Balassa Bálint „a Vár É-i oldalának rohamánál, a Vízivárnál esett el."

Véleményünk szerint a Víziváros északi végében fekvő „Vizivárat", amelyet egy nagyméretű olasz-bástya, és a hegy fokán álló Északi rondella (Toprak-kuleszi = Föld-torony) védelmezett, ebből az irányból ágyútűz alá venni nemigen lehetett, másrészt pedig a falak melletti keskeny Duna-parti sávon rohamozni nem volt célszerű. A Vár és Víziváros egységes erődrendszerét a terepadottságok folytán csakis DK felől lehetett rohammal támadni, hiszen keleten a meredek hegyoldal védte, északon és nyugaton a Nagy- és Kis-Duna vize, illetve a falak előtti parti sáv keskeny volta jelentett akadályt. A Hévíz-tó felőli támadásra azonban csak akkor kerülhetett sor, ha a Rácvárost és a Szent Tamás-hegy erődjét is elfoglalták a töröktől, ami május 11-én, és 14-én meg is történt.

Az ez utáni eseményeket a kortárs Istvánffy Miklós a következőképpen mondja el: miután a várost és a Szent Tamás-hegyet bevették, ágyúkat állítottak a városparancsnok házához. (Ennek helyét az 1594. évi ostromot ábrázoló Ruda János-féle metszet a Rácváros északi szélén, a Hévíz tó déli oldalán „Q"-val jelzi (a hátsó belső borítón), és a kép alján a betűjel következő feloldását adja: „Az Begh haza, meliből az kerezt/yének/ harom algiuból az varat lwtték."). Négy másik ágyút a Szent Tamás-hegyre helyeztek, és mindkét helyről lőni kezdték a Kisebb városnak is mondott Vízivárost és a Várat. A törökök folyamatosan javították a megsérült falakat, a heves ágyúzás hatására azonban a Víziváros falának egy részén, ahol napnyugat felé fordul, egy behatolásra alkalmas, 15 lépésnyi széles nyílás (rés) keletkezett.

Megjegyzendő, hogy Istvánffy ezen helymeghatározását többen úgy értelmezték, hogy a rés a Víziváros „Ny-i részén", vagy annak „nyugati falán" keletkezett. A Ny-i falat azonban csakis a Szigetről lehetett volna lőni, a keletkezett rés pedig a városfal előtti keskeny parti sáv miatt rohamozásra alkalmatlan lett volna. Ezzel szemben a fent leírt ütegek a Rácváros, illetve a Hévíz felől és a Szent Tamás-hegyről a Vízivárosnak csakis a délkeleti falát lőhették. Istvánffy leírása valójában erre a falra vonatkozik, ennek is a Kis-Dunához közel eső nyugati végére, amikor a következő képpen határozza meg a helyet: ... „a Víziváros falának egy része, amely (ahol az) napnyugat felé fordul". A leírás szerint a DK-i városfalnak arról a szakaszáról van tehát szó, amely a Kis-Duna partjánál Ny-nak fordul. Itt állott a „Hévízfürdő tornyának" nevezett félköríves rondella (olykor „sarokköröndnek" is nevezték), amely a városfalon belül, 1560-63 táján „Szép Rusztem" budai pasa által építtetett hévízfürdőről kapta a nevét. (A fürdő épületének jelentős maradványait a mai Katona István utca 6. és 8. sz. házak falaiban és az előttük végzett régészeti ásatások során találtuk meg és azonosítottuk).

A továbbiakat így írja le Istvánffy: *„...Mátyás főherceg a vezérek tanácsának engedve a Kurtz-féle ezredből 800 katonát választott ki azzal, hogy a nyíláson át behatoljanak. Ezek vezetőinek önként ajánlkoztak Pálffy Miklós, Nádasdy Ferenc, Praun a komáromi kapitány és maga Engelhart Kurtz is. Május 19-én történt meg a támadás, azonban a rohamozókat mintegy 2000 főnyi török* (janicsár) *sorfala és golyózápora fogadta, úgy, hogy a szörnyű öldöklésben legalább 200 ostromló meghalt. A támadók kénytelenek voltak meghátrálni. Maga Pálffy és mások is, akik a repülő lándzsák, robbanó cserépgránátok és golyózápor közt életüket kockáztatták csak úgy menekült meg* – írja, hogy – *egy kőből készült emlékmű mögött húzódott meg,* – majd folytatja: – *ekkor sebesült meg Balassi Bálint is, e serény ifjú, aki egy-*

aránt hévvel szolgálta Marsot és Pallast, kinek mindkét combját ólomgolyó ütötte át anélkül, hogy csontot sértett volna, és néhány nap múlva meghalt".

Megjegyzendő, hogy a három nappal későbbi, május 22-i roham Istvánffy szerint ugyanitt, a Víziváros déli végén volt kör alakú saroktoronynál történt. Véleményünk szerint a rohamozók ellen felsorakozó janicsárok sorfala a *résen belül* fogadhatta a támadókat. Nem valószínű, hogy a falon kívül, az ellenfél tüzének kitéve, fedezék nélkül várták a támadást. Erre utal az is, hogy Pálffy egy „kőből készült emlékmű" mögött talált menedéket. Nem hihető ugyanis, hogy az ostromlott és szétlőtt fal előtt bármilyen emlékmű állhatott, vagy megmaradt volna az ágyútűz után.

Talán ezzel az emlékművel és a kérdéses hellyel hozható kapcsolatba egy érdekes adat Esztergom 1572 táján készült török tapu-defterében: az „Alsó vár"-nak nevezett Víziváros házainak összeírásánál – amely az összeírás sorrendje szerint a Budai kapunál kezdődik és a melegvizes fürdőház (Rusztem pasa fürdője) felé halad, a 181. és a 182. sz. házak között –, a melegvizes fürdő közelében álló házat így írja le: *„Kurd oda-parancsnok háza, földszintes..."* (a ház pontos leírását adja, majd folytatja:) *„...egyik-egyik oldala Riza aga és Ömer azab* (házával) *szomszédos,* (másik) *két oldala a »vörös kővel«* (kizil-kaba) *és az úttal határos."*

A leírásból kitűnik, hogy a várfal (=városfal) és az utca között kis házak sorakoztak, és a Hévíz-fürdő közelében, két ház között bizonyos „vörös kő" is állt. Lehetséges, hogy ez a defterben is megemlített, helymeghatározásra is alkalmas méretű „kizil Kaba" egy vörösmárványból készült (talán középkori, talán török?) emlékmű lehetett, amely mögött Pálffy Miklós a janicsárok golyózáporától megmenekült, s amelynek közelében Balassa Bálintnak „...minden ket czombian által ment az golobis..."

A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a költőt nem a Várhegy lábánál, a mai Tanítóképző Főiskola közelében felállított szobra környékén, hanem a Víziváros DNy-i sarkánál, a Hévíz-fürdő tornya mellett – már a városfalon belül –, a mai Katona István utca 4-6-8. sz. házak közti sikátorok táján érte a halálos sebet okozó lövés.

Az egy évvel későbbi, Esztergom visszafoglalását eredményező ostrom idején ugyanitt került sor a Víziváros bevételét eredményező rohamra melyet W. Meyerpeck egykorú metszete is ábrázol (a hátsó belső borítón). Ennek ismeretében megelevenedik előttünk az egy évvel korábbi roham képe, a városfalon lőtt réssel, a falon belül Rusztem pasa fürdőjének két kupolájával, a Hévíz melletti ágyú-üteggel és a Hévíztó felől a Víziváros felé rohamozó katonák sorával...

Mindezek ismeretében kerül *új emléktábla* a Rusztem Pasa fürdőjének maradványait magában rejtő Katona István utca 8. sz. ház kerítésének falára a magyar nyelvű líra első, európai jelentőségű költőjének, a jeles végvári vitéznek, *Balassa Bálintnak emlékére.*

Horváth István

A Balassák és Balassi Bálint

Az 1970-es évek második felében folytak az esztergomi Balassa Bálint Társaság megalakításának előkészületei. Martsa Alajos, az esztergomi Babits Mihály Városi Könyvtár igazgatója először Marcus Aurélius Társaságot javasolt – a városi és megyei pártbizottságok vélt kifogásaira gondolva, amelyek korábban a városi könyvtár névadását kifogásolták. A tudós, humanista főpapot, Esztergom múltjához sok szállal kötődő Vitéz Jánost kifogásolnák, gondolta. Így Balassi Bálint lett a tudományos, művészeti társaság névadója. A Balassa névváltozat természetesnek tűnt, hiszen Esztergomban Balassa-szoborról beszéltünk, Balassa Bálint volt a múzeum névadója, s az egyik általános iskola is a Balassa nevet viselte.

A Balassa Bálint Társaság egyik közgyűlésén Nemeskürty István Balassi Bálintról tartott előadásában, ha nem is kifogásolta a választást, de hangsúlyozta, számára a gyakorlatban általános forma azért is helyesebb lenne, mivel maga a költő is gyerekkori tankönyvében (Bornemisszának ajánlva) Balassiként írta nevét. A Társaság néhány tagja ezt követően egy beszélgetést kezdeményezett a megyei levéltárban, hogy végigtekintsék, mi indokolhatja az eredeti

választást. Dr. Horváth István múzeumigazgató ennek során áttekintette a múzeum jogelődjének, az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat gyűjteményének kialakulását, évkönyveiben, majd az Esztergom Évlapjaiban a költő halálával kapcsolatban megindult helyi kutatások publikációit: Récsey Viktor, Némethy Lajos, Soós Elemér, Zákonyi Mihály és Lepold Antal írásait. Ezek az írások az Esztergom sikertelen 1594-es ostrománál hősi halált halt költőt Balassa Bálintként említették, s az Annales Strigoniensis cikkeinek szerzői többségükben tagjai voltak az 1926–1946 között működött Balassa Bálint Társaságnak is.

Dr. Kovách Zoltán, a Főszékesegyházi Könyvtár elhunyt tudós igazgatója a könyvtár gyűjteményében levő Balassa-bibliát hozta el s mutatta be. Balassa András, Bálint unokatestvére ebbe jegyezte be a többi családi esemény között: *„Anno 1594 die 19. maii Esztergom Wara wyasakor mideon ostromnak mentenek az Wizwarasnak lottek megh Bal. Balint v. az ostromon minden ket czombian altal ment az golobis de czontot es izet nem sertett, vesztette az barbely Mathias herczege nem akarván szot fogadni az magiar barbelioknak es holt meg hertelen die 30. eiusdem."* (Azaz: 1594. május 19-én Esztergom vára vívásakor, midőn ostrommal mentek a Víziárosnak, lőtték meg Balassa Bálint uramat az ostromon. Mindkét combján átment a golyóbis, de csontot és ízet nem sértett. Vesztette Mátyás herceg borbélya, nem akarván szót fogadni a magyar borbélyoknak, és halt meg hirtelen ugyanazon hó 30-án). A Balassára való kiegészítés természetes, hiszen, ha a családtagok nevét kiírta Balassa András, mindig ezt a formát használta. Kovách Zoltán a továbbiakban kitért a *Füves kertecske* XVI–XVII. századi kiadásaira, ahol mind a Balassa, mind a Balassi forma előfordult.

Magam a megyei levéltár őrizetében lévő Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltárának a költőre és rokonaira vonatkozó dokumentumokat emeltem ki és mutattam be, a XVII-XVIII. századi mutatók vaskos köteteivel együtt, ahol a költő neve mindig Balassa formában fordult elő. Az Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára az elmúlt években visszakerült létrehozója és tulajdonosa, az Esztergomi Székesfőkáptalan birtokába. A Komárom Megyei Levéltár őrizte negyedszázadon keresztül a Garamszentbenedeki Konvent Hiteleshelyi levéltárát, amely beszélgetésünk időpontjában egy államközi megállapodás értelmében már Csehszlovákiába, Pozsonyba került. De kutatásaim alapján ebből is tudtam példákat felidézni a XVII. századi Balassa családi névhasználatra. 1622 októberében a Garamszentbenedeki Konvent előtt tiltakozott Bethlen Gábor képviselője az ellen, hogy Wesselényi Ferenc nádor gróf Balassa Imrének adományozta Makót és néhány környező – egyébként török uralom alatt lévő – falut. Bethlen Gábor képviselői azért a Garamszentbenedeki Konventet keresték fel, s nem a Nagyszombaton működő esztergomi káptalant, mert ez közelebb esett az erdélyi fejedelem által megszállt területekhez.

Beszélgetésünk résztvevői, a Balassa Bálint Társaság tagjai azzal az érzéssel távoztak a levéltár előadótermében, hogy a névadással nem döntöttek rosszul. A költő irodalmi nagysága és élete szempontjából lényegtelen, hogy neve milyen formában szerepel lexikonjainkban, tankönyveinkben. Tény az, hogy maga mind a Balassa, mind a Balassi formát használta saját kezű leveleiben és írásaiban, korának hivatalossága viszont a Balassa formát használta.

A továbbiakban röviden ismertetem az esztergomi hiteleshelyi levéltárban a költőre vonatkozó dokumentumokat, s néhányat a család tagjainak névhasználatával kapcsolatban. Mivel az első ilyen adat 1550-ből való – Balassa Zsigmond egy birtokösszeírásának töredéke –, előzetesen el kell mondani, hogy a Balassa családnak a Magyar Országos levéltárban őrzött levéltára Mohács előtti darabjai között 1465-ben fordul elő a Balassa családnév: Gyarmath-i Balassa Miklóst és fiát említi benne Simon esztergomi általános vikárius, Vitéz János prímás megbízottja. Ez a Miklós Balassi Bálint ükapja volt. A családi levéltár első darabja 1193-ból származott, de ezt valamely birtokügyben később hamisították. A család levéltárában megmaradt 1229-es oklevél Detrét, II. András király zólyomi tisztjét örökíti meg, aki a királynak itthon és külföldön is hű támogatója volt. Balassi Bálint így a XIII. század elejéig vezethette vissza családfáját. A Mohács előtti oklevelek sora nagyapjának, Balassa Ferencnek ügyeivel ér véget 1525-ben. A több mint száz oklevélben csak a Balassa forma fordul elő.

A feudális viszonyok kialakulásával Magyarországon is megnőtt az igény a jogbiztosító iratok kiadására, megőrzésére. Az ügyek írásba foglalásának szükségességét fogalmazta meg III. Béla sokat idézett 1181-es gondolata: „Amiképpen meghalnak az emberek, megy feledésbe tetteik emléke. Ezért szükséges, hogy ami az utódok feledékenysége következtében kitörlőd-

ne, az az írás segítségével éledjen fel." A jogbiztosító iratok kiadásában, megőrzésében fontos szerepet kaptak a hiteles helyek. Hiteles helynek nevezték nálunk azokat az egyházi testületeket, amelyek a XIII. század első fele óta a felek kérésére, vagy hatósági (királyi stb.) megbízás alapján alakítottak ki közhitelű okleveleket. Az egyházi testületek közül az esztergomi sokáig első helyen állt, hiteleshelyi levéltárát „országos" levéltárnak is nevezték, mivel a székesfőkáptalan hatásköre az egész országra kiterjedt. 1397-es megmaradt visitációja szerint 39 kanonok volt a tagja, az őrkanonok őrizte a káptalan pecsétjét, ő volt a levéltár őre, ahol zsákokban tartották a csomagokba kötött, szám szerint összerakott iratokat. 1543-ban a káptalan a török elől Pozsonyba menekült, majd Nagyszombatba költözött. Magával vitte kincstárát, értékes könyvtárát és levéltárát. A hiteles hely jegyzőkönyvei, protochollumai elpusztultak, csak 1551-től maradtak meg. Az esztergomi káptalan hiteleshelyi hatásköre továbbra is megmaradt, de ritka kivételtől eltekintve a XVI–XVII. században a felvidék nyugati vármegyéiből keresték fel ügyeikkel a nemesek, ritkán a polgárok, kivételesen jobbágyfalvak is. Erre a területre vonatkozó megkeresések érkeztek a királytól és tisztviselőitől; de Komárom, Hont, Turóc, Árva és Liptó megyékből is felkeresték.

A hiteles hely levéltárának 1551 előtti iratait és a későbbi jegyzőkönyveket a XVIII. század második felében az ügyek szereplői, az érintett városok, falvak szerint kivonatolták, elenchust készítettek, majd ennek az alapján szoros betűrendes mutatót. Az azután keletkezett, számunkra már kisebb történeti értékű, de a káptalan és ügyfelei szempontjából azonos jogbiztosító értékű ügyek jegyzőkönyveit, iratait új elenchusokba, mutatókönyvekbe vezették be. A káptalan csak 1820-ban költözött vissza Esztergomba, ősi székhelyére. A XIX. század viszonyai között jogbiztosító iratkiadása jelentéktelenné vált, de a hiteles hely levéltárának történeti értékét már a XVIII. század végén felismerték történészeink.

A hiteleshelyi jegyzőkönyvekben két kivételtől eltekintve a Balassa család tagjai mindig a Balassa de Gyarmath formában vannak bevezetve, kivétel egy-egy esetben Balassi Anna és Balassi Menyhárt fia, István. A XVIII. században készült mutatók mindig a Balassa családnév formát adják meg. Balassi Bálint, „Magnificus Valentinus Balassa de Gyarmath" 1578. július 18-án jelent meg a káptalan előtt, amely őt a formula szerint személyesen ismerte, és jegyzőkönyvbe foglalta, hogy 1300 forintos adóssága fejében Nagyszombatban levő házát erdődi Pálffy Tamás várpalotai kapitánynak lekötötte. Erdélyi és lengyelországi kalandjai után, apja halálhírére tért vissza, s keveredett mind mélyebbre apja pereibe, vitáiba családtagjaival és másokkal. Egy hiteleshelyi irat szerint már 1577-ben Liptó megyei Ibglanova faluban levő két üres jobbágytelkét Pandy Zsigmondra íratta át adóssága fejében. Balassi Bálint életében ezek az évek a „Júlia"-versek, a Losonczy Annával kapcsolatos szerelem évei.

1582 húsvétja után ezer forintért birtokai egy részét Balassa Andrásnak, unokatestvérének adta el a jegyzőkönyv szerint. Ugyanebben az évben a királyi kúria kereste meg a káptalant. Hősünk Horváth Péter diósgyőri lovaskapitányt Miskolc mezővárosában a vád szerint megtámadta, szolgáival bántalmazta. 1585 pünkösd – Hont vármegyei javait kötötték le Balogh Gergely korompai vicekapitánytól felvett 600 forintos kölcsönért. Ebben az évben folyik ellene a legsúlyosabb eljárás Sárospatak királyi várának elfoglalása és unokatestvérével, Dobó Krisztinával kötött házassága miatt. 1584 karácsonyán a sárospataki római katolikus templomban megesküdött Dobó István lányával, Dobó Ferenc felsőmagyarországi kapitány özvegy nővérével. Feleségének testvérével folyó anyagi vitáit Balassi Bálint, az újsütetű férj úgy gondolta rendezni, hogy tucatnyi nemes társával és katonáival elfoglalja a várat. Dobó emberei kiverték a várból, s Dobó Ferenc vérfertőzési pert indított ellene az egyházi bíróság előtt. II. Rudolf császár 1585. június 1-én utasítást adott az esztergomi székesfőkáptalannak, hogy a következő országgyűlésre írja össze Balassa Bálint és Dobó Krisztina bűneit, leírva az 1584. december 25-én történteket. A káptalan tanúkihallgatásra megidézte Balassa Bálintot, Dobó Krisztinát és Balassa Bálint huszonegy, név szerint felsorolt bűntársát.

A királyi vár elfoglalásának kísérlete főbenjáró bűn volt, különösen olyan személy részéről, aki Báthory István rokona volt, s az udvarban nem felejtették el tíz évvel korábbi erdélyi kalandját. Balassi Bálint ismét Erdélybe készült menekülni, de a pert nem folytatták le, kegyelmet kapott, feleségétől elvált.

A hiteleshelyi iratok szerint ebben az évben eladta a Hont megyei Nagytúr helységében lévő részét Soós Jánosnak. Nevével még egyszer találkozunk a hiteleshelyi jegyzőkönyvben,

1591-ben Dobó Ferenc Kutassy János kanonoknak egy döntése ellen tiltakozott, aki Balassa Bálint és Dobó Krisztina ügyében neki kárt okozott.

A hiteleshelyi levéltár anyagában a Balassa-család több mint hatvan tagja fordul elő, elég talán megemlíteni a hasonló nevű grófot, aki nagynevű rokonát költőként is próbálta követni, rá egyedül húsz bejegyzés vonatkozik. A feleség, Dobó Krisztina 1579-ben testvérétől perelte Léva vára őt illető részét, s „Júlia" Losonczy Annaként, Ungnád Kristóf, majd gróf Forgách Zsigmond feleségeként 19 alkalommal fordul elő, utoljára egy évvel Balassi Bálint halála után, németdiósi malma eladását jegyezték be.

Balassi Bálint a költő – mint levelei aláírásából is láttuk: Balassiként és Balassaként is írta a nevét. A család szinte kizárólag a Balassa formát használta. A lényeg azonban nem a név, hanem a költészet.

Ortutay András

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása

A csaknem két háborús évtizedet záró Karlócai béke (1699) eredményeként radikális változások köszöntöttek be a hosszú időn át csatatér képét mutató közép-európai térség életében. A Habsburgok felülkerekedése a hatalmi harcot vívó Törökországgal szemben, új politikai viszonyok létrejöttéhez teremtette meg az előfeltételeket. Az osztrákok jelentős közép- és délkelet-európai térnyerése ugyanis nem csupán azt jelentette, hogy az eddigi török befolyást Habsburg berendezkedés követte. Ennél jóval fontosabb, hogy a berendezkedő bécsi kormányzat kibontakozó abszolutisztikus rendszere szembekerült a Magyarországon és Erdélyben még virágkorát élő feudalisztikus állami berendezkedéssel, amely kedvezett az idejétmúlt politikai és társadalmi viszonyoknak. Ennek következtében a bécsi udvar szembe kellett nézzen a retrográd török rendszer negatív hatásaival, s kétirányú küzdelmet kellett folytatnia az általa képviselt progresszívebb jellegű társadalmi formáció meghonosításáért.[1] Erre jellemző, hogy az osztrák visszafoglaló háborúk alatt főleg a „paraszt népre igen súlyos terhek nehezedtek, ugyanis hosszú háború folyt, nagy seregekkel, amelyeknek elpusztult országban kellett bázist és ellátást lelniük. A nép kemény követelésekkel találta magát szembe, és nem kevés bántalmazást kellett elszenvednie".[2] A felszabadított területek lakosságának hangulatát kedvezőtlenül befolyásolta az a tény is, hogy Magyarországot a „felszabadítók" meghódított területként kezelték, s lakosságával mint foglalt területek ellenséges népességével bántak.

A közép-európai helyzet sorsának alakulását befolyásolta az a tény is, hogy a XVIII. század elején, a törökök kiűzése után a nemzetközi politikai viszonyok is gyökeresen megváltoztak. Az adott körülmények között a magyaroknak megszűnt a Habsburgok vagy a porta közötti választás lehetősége. Egyre erősebbé vált a meggyőződés, hogy a győztes Habsburgok képviselői nem is gondoltak a magyar területek önállóságának helyreállítására, s hogy az ország függetlenségét csakis a Béccsel szembeni harc útján lehet kivívni. Az osztrák-magyar viszonyt tovább súlyosbította, hogy a törökellenes háborúk befejezése után Bécs igyekezett az újonnan visszahódított területek gazdasági erőforrásait minden úton-módon kihasználni, hogy enyhítse a kincstárra nehezedő nyomást. Az Erdélybe 1698-ban kirendelt kamarai bizottság – Thavonattal az élen – teljesen önhatalmúlag járt el az ország gazdasági kérdéseinek intézésénél.[3]

A Habsburg hódító politikára a különböző társadalmi erők eltérő módon próbáltak válaszolni. A magyarországi radikálisok, főleg a jobbágyság az 1697. évi felkeléssel igyekezett

---

[1] *Kosári Domokos:* Magyarország a 17–18. század fordulóján – a régi és új határán. Századok, 1990. 127. old.

[2] *Kosári Domokos:* i.m. 131. old.

[3] Magyar Országos Levéltár, Erd. Gub. Lvt. F.46. Politikai iratok, 1698. 28 b.n.

jobb belátásra bírni a Habsburg politikai és gazdasági tényezőket. Ez a kísérlet azonban teljes kudarccal végződött. A magyarországi és erdélyi nemesség a mind erősebbé váló Bécs-ellenes megnyilvánulásokat kezdetben jobbágyfelkelésnek minősítette.[4] Ez volt a vélemény Bécsben is, s eleinte együttesen fordultak szembe az erősödő jobbágyszínezetű mozgalommal. Azonban rövid időn belül beigazolódott, hogy a kibontakozó kuruc mozgalom – s ezt követően a szélesedő Habsburg-ellenes küzdelem – olyan válsághelyzet, melyet több irányból ható, ellentétes erők idéztek elő. Vonatkozott ez az úgynevezett európai nagypolitika pozitív és negatív hatására, valamint a belső gazdasági ás társadalmi kérdésekre egyaránt.[5]

A Habsburg-magyar viszony a XVIII. század kezdetével új fordulatot vett, miután Franciaország II. Károly spanyol király halála után elhatározta, hogy a Bourbonok jogaiért harcba száll a Habsburgokkal. Ez az elgondolás új perspektívát nyitott a magyar-Habsburg kapcsolatok alakulásában is. Rákóczi és a Béccsel elégedetlen magyar nemesség ugyanis lehetőséget látott egy Habsburg-birodalom ellenes politikai szövetség megteremtésére Franciaország, Lengyelország és a magyar ellenállás részvételével. Rákóczi ezzel a szövetséggel szerette volna megindítani a harcot a magyar területek függetlenségének visszaállításáért, s ezért nem is tulajdonított nagyobb fontosságot a jelentkező népi szervezkedésnek, vagyis a népi kuruc mozgalomnak. A Habsburgok elleni szövetség megteremtésének gondolatától vezérelve 1700-ban felvette a kapcsolatot XIV. Lajos Franciaországával. 1700. november 1-én levelet menesztett a francia udvarba a magyar-francia szövetség megteremtése céljából. A bécsi hatóságok azonban 1701. április 18-án a Nagysárosi várkastélyban letartóztatták és Bécsújhelyre vitték Rákóczit, ahol Zrínyi Péter sorsa várt rá.[6] Ugyanazon év őszén Rákóczinak sikerül börtönéből megszöknie és Lengyelországba menekülnie, ahol Bercsényi Miklóssal megkezdték a Habsburgokkal szembeni ellenállás szervezését. Hamar világossá vált, hogy Rákóczinak a Habsburg-ellenes szövetség létrehozására irányuló terve keresztülvihetetlen. Franciaország ugyanis anyagi jellegű segélynyújtáson túl nem volt hajlandó politikai és katonai együttműködésre.

A Habsburg-ellenes küzdelem szervezése 1703 tavaszától új formákat és tartalmat nyert. Amikor 1703 tavaszán a kuruc szervezkedés küldöttei megjelentek a lengyelországi Breznában, Rákóczinak és Bercsényinek döntenie kellett az eddigi francia-lengyel szövetségre építő tervük, illetve a magyar népi felkelés gondolatát szorgalmazó küldöttség javaslatai között. Ez utóbbi a széles alapokra támaszkodó népi felkelésben látta a Bécs-ellenes küzdelem sikerét.

Rákóczi kezdetben bizalmatlan volt a népi jellegű javaslattal szemben, ezért ellenőriztette a hazai mozgalom jellegét, méreteit, és végül elfogadta a népi küldöttség ajánlásait. Az erről szóló egyezség tartalmát az 1703. május 6-án Brezán várában kelt kiáltványban rögzítették.[7] A kiáltvány elfogadásával *döntő fordulat állt be* Rákóczi eddigi politikai elképzeléseiben és a kuruc mozgalom jellegének alakulásában. A kiáltvány ugyanis történelmi jelentőségű feltételeket és kötelezettségeket szabott meg a Habsburg-ellenes küzdelemben résztvevő felek számára. Hangoztatta, hogy „országunk s hazánkhoz való szeretetünktől s kötelességünktől viseltetvén, minden igaz, haza szerető, országunk régi dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, *nemes és nemtelen* fegyver viselő és otthon lakos, egy szóval minden rendű igaz magyarokat hazafiságukra intjük és kényszerítjük s kérjük, hogy a mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felgerjesztette s egyben hozta, úgy ki ki édes hazája szabadsága, nemzete mellett az Isten és törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat hatalmason foglaló s fogyató, becsületünköt tapodó, sónkat, kenyerünket elvevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogjon fegyvert..."[8]

A kiáltvány tehát minden társadalmi kategóriához szólott, a nemtelen jobbágyokkal bezárólag. Végeredményben kompromisszum születik, amely alapját jelenthette az ellenséggel szembeni közös fellépésnek. A kompromisszum azért jöhetett létre, mivel a nemesség tekintélyes része ugyancsak elégedetlen volt a bécsi kormányzattal, ugyanis annak részéről semmi

---

[4] Rákóczi hadserege 1703–1711. Bp., 1976. 10. old.

[5] Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Kriterion-Polis, 1994. 5. old.

[6] *Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes:* II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976.

[7] *Esze Tamás:* II. Rákóczi Ferenc breznai kiáltványa. Századok, 1954. 314–315. old.

[8] Rákóczi Hadserege 1703–1711. Bp., 1976. 17–18. old.

biztosíték nem mutatkozott a töröktől visszafoglalt magyar területek függetlenségének garantálására. Ez a kompromisszum vált a kuruc hadsereg 1703–1704-ben történt megszervezésének alapjává. Zavarólag hatott a brezáni kiáltvány értelmében tervezett felkelés megszervezésére, hogy a népi mozgalom szervezői – Esze Tamás és társai – nem respektálták az egyezséget, melyet Rákóczival kötöttek a felkelés szervezésére és elindítására vonatkozóan, s nem sokkal Tarpára való hazaérkezésük után, 1703. május 2l-én, Rákóczi hozzájárulása nélkül kibontották a felkelés zászlaját. A kirobbant felkelés kezdeti szakaszában a dolgok spontánul, Rákóczi irányítása és ellenőrzése nélkül alakultak, különösen az erdélyi területeken. Rákóczi ugyanis kezdetben nem szándékozott az erdélyi térséget is bevonni a Habsburgok elleni küzdelembe. Azonban a már korábban kibontakozó kuruc mozgalom ide is kiterjedt, és itt, kezdeti szakaszában erősen népi jelleget is öltött. Erre a periódusra és főleg Erdélyre érvényesek Rákóczi szavai, amelyeket emlékirataiban jegyzett fel a felkelés kezdeti fázisával kapcsolatosan. Amint írja: „A táborba sereglett nép maga választotta vezéreit. Kanászok, gulyások, borbélyok, szabók parancsnoksága alá álltak, aszerint, hogy kinek a bátorságát tartották legtöbbre. Így jöttek tömegekben és bandákban. Veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni a helyükre."[9]

Az 1703 júniusában kibontakozó magyarországi Habsburg-ellenes felkelés után bizonyos változások állnak be az erdélyi viszonyok alakulásában. Rákóczi ugyanis nem terjesztette ki egyidejűleg a szabadságharcot Erdélyre is, valószínűleg azért, hogy szűkebb területre korlátozódjanak a Bécs-ellenes katonai műveletek. Azonban a népi erők forradalmi tevékenységének nem lehetett gátat vetni. Itt is komoly hatása volt a brezáni kiáltvány „nemes és nemtelen" hazafiakat harcra szólító sorainak. Az erdélyi állapotokra hatással volt az is, hogy 1703 őszén Magyarországról bejött Boné András és Orosz Pál kuruc csapatai november l0-én Boncidánál szétverték a Toroczkai István vezényelte székely csapatokat, akiknek egy része szétszaladt, más része kurucnak állott. Toroczkai István megadta magát, majd Rákóczi szolgálatába szegődött, s ő lett később egy időre az erdélyi kurucok parancsnoka.[10]

Rákóczi 1703 szeptemberében nem lépte át Erdély határát. Így bizonyos mértékig lassította annak bekapcsolódását a szabadságharcba. Főleg ez tette sajátossá és Magyarországtól eltérővé a kuruc szabadságharc társadalmi alapjának, a nemzeti összefogásnak létrejöttét Erdélyben.

Minden jel arra mutat, hogy Rákóczi – az adott körülmények között – nem akart az erdélyi ügyekbe beavatkozni, nem akarta túlzottan lekötni magát, amint Pekriék szerették volna. Közölte az erdélyi urakkal, hogy ő katonaságot sem küld Erdélybe, ahol Thököly emberei rendetlenkednek, akiknek ő nem is parancsol.[11] Csak 1703. november 29-én adott ki Erdélynek is szóló pátenst, amelyben ösztönözte az erdélyiek mozgalmát,[12] de az ország politikai megszervezéséhez még nem fogott hozzá. A kortárs erdélyi arisztokrácia ismert tagja, Teleki Mihály nem véletlenül jegyzi meg Radvánszky Jánoshoz küldött levelében, hogy „a viszálkodás és egyenetlenség, hogy Erdélyben uralkodik, az való. Részemről szégyellem; annak orvoslója az Isten s kegyelmes urunk őnagysága, bizony dolog."[13]

Az erdélyi nemesség jó részének s főleg a hangadó főnemesség vezetőinek: Toroczkai István, Pekri Lőrinc, Teleki Mihály, Mikes Mihály, Csáky László, Száva Mihály, Lázár Ferenc és másoknak csatlakozása a kuruc mozgalomhoz, maga után vonta a paraszt eredetű felkelő katonaság magatartásának változását is. Fokozatosan csökkent a feszültség a társadalom két pólusa között, tompult a kuruc hadsereg radikalizmusa. A hadsereg tisztikarában egyre több nemes kapott vezető beosztást, s fokozatosan az ő kezükbe ment át a felső irányítás. A népi eredetű parancsnokok jó része, kiket – Rákóczi szavai szerint – „a táborba sereglett nép maga választott",[14] lejjebb szorult a ranglétrán, s ugyanakkor erősödött a nemesi befolyás. Toroczkai

[9] II Rákóczi Ferenc emlékiratai. Fordította *Vas István*. Bp., 1951. 49. old.

[10] *Várkonyi Ágnes:* A Rákóczi-szabadságharc kibontakozása Erdélyben. (1703–1704. júl.) Századok, 1954. 1.sz. 47. old.

[11] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1907. I. 453. old.

[12] Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 1389. fasc. 31. fol. 289.

[13] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 170. old.

[14] II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Bp., 1978. 310. old.

István, Pekri Lőrinc, Mikes Mihály, Teleki Mihály, Száva Mihály tábornoki vagy ezredesi ranggal az erdélyi kuruc egységek élére kerültek.[15]

Ezek a mind társadalmi, mind politikai vagy katonai tekintetben fontos változások bizonyos egyensúly-állapothoz vezettek a hadseregben. A paraszt eredetű katonák – főleg Rákóczi politikájának hatására – elfogadták a nemesség vezető szerepét, a nemesi vezetés pedig egyetértett azzal, hogy a katonának álló jobbágy és közvetlen családtagjai mentesüljenek a feudális szolgáltatásoktól. Ez a kompromisszum fontos szerepet játszott a hadsereg konszolidálódásának folyamatában. A paraszt eredetű katonaság bízott abban, hogy Rákóczi ígérete garancia a feudális kötöttségek felszámolására.

1704-ben nagy vonalakban körvonalazódott az erdélyi kuruc haderő végső arculata, kialakultak azok a szervezeti formák és katonai formációk, amelyek a szabadságharc végéig fennmaradtak. Ennek ellenére Erdély a kuruc szabadságharc számára csak mellékhadszíntér maradt *katonai és politikai értelemben* egyaránt,[16] de figyelemre méltó változásokkal. Ezek sorában a legfontosabb, hogy az 1704. január 28-án lezajlott holdvilági csatát követően, mikor is Guti István vezetése alatt lévő erdélyi kuruc haderő Holdvilágnál súlyos vereséget szenvedett, a Rákóczi beleegyezésével Erdélybe küldött segélyhad – Toroczkai István, Csáki László, Mikes Mihály, majd Pekri Lőrinc vezetésével – újabb lendületet adott a felkelésnek.[17]

Röviddel ezután, a székelyek 1704. március 14-én a hermányi táborból közzétették nagy jelentőségű kiáltványukat „a Barcaságon lévő hadak minden rendei" nevében, s összefogásra szólítottak a dühöngő Rabutin és az idegen elnyomás ellen. A hermányi táborban jelen voltak Háromszék, Csík, Gyergyó és Kászon fegyverre kelt rendjei, akik már kapcsolatba léptek Rákóczival is.[18] Az itt lévő székelyek ereje nem volt elég ahhoz, hogy a barcasági program szellemében összefogja a Habsburg-ellenes erőket, de lendületet adott az itteni mozgalomnak. A Brassó külvárosáig hatoló székely felkelőket azonban Gráven ezredes 1704. április 13-án a feketehalmi csatában feltartóztatta. Az egység hiányától szenvedő székely erőkben mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy Erdély problémáját csakis Rákóczi fejedelemmé választása oldhatja meg. Több küldöttség kereste fel Rákóczit azzal a kéréssel, hogy vegye birtokába Erdélyt.[19] Ezekkel a kísérletezésekkel egy időben konkrét lépések történtek Erdély szorosabb ellenőrzése alá vétele értelmében. Ez irányú törekvését sietteti az is, hogy sikertelen maradt a francia, lengyel és erdélyi szövetség létrehozását célzó Habsburg-ellenes kísérlete.[20]

Rákóczi és környezete egyre határozottabban arra törekedett, hogy Erdély és Magyarország szorosabb összekapcsolásával erősebb Bécs-ellenes ütőerőt hozzon létre. Ennek érdekében több intézkedést foganatosítottak 1704 tavaszán, Rádai Pállal az élen, kiépítették Erdély kancelláriáját, amely szoros kapcsolatokat tartott fenn a magyar kancelláriával, amelyen keresztül igyekezett figyelemmel kísérni az erdélyi ügyek alakulását is. Ugyanakkor Rákóczi Erdélybe küldte Radvánszky Jánost, akit formailag az itteni felkelők seregének összeírásával bízott meg, de valójában az erdélyi felkelők problémáinak minél aktívabb szemmel tartására használta. Anyjához, 1704. június 14-én írott levelében Radvánszky közli, hogy „a fejedelem parancsolatjából mai nap köletik indulnom Erdélybe". Nem kis munka, „5 julii áll bé ottan az országgyűlés s talán fejedelmi választás is". Kissé kedvetlen, hogy ő nem keresett ilyen megbízást, de urának kell teljesítse kívánságát.[21]

1704 első felében egyre gyakrabban találkozunk Erdély kérdésének előtérbe kerülésével, s ezzel összekapcsolódva jelenik meg Rákóczi fejedelemmé választásának ügye is. Az erdélyi hadak főparancsnoka, Pekri Lőrinc tábornok figyelmeztette Rákóczit, hogy jó volna, ha Erdélybe vonulna, mely elvész a sok nyomorúság között, ha késik bejönni. Pekri emlékeztette Rákóczit Erdély kritikus voltára, „mert ha a fejedelem előtt először, 1704. június 3-án talán

---

[15] *Markó Árpád:* Az 1704. évi erdélyi kuruc hadjárat. Hadtörténelmi Közlemények, 1933. 175–200. old.

[16] *Trocsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. Rákóczi-tanulmányok. Bp., 1980. 117. old.

[17] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum 1900. 572. old.

[18] *Csutak Vilmos:* Az utolsó gyulafehérvári nagygyűlés. Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlése Emlékkönyve. 1913. 33. old.

[19] Erdély története, 1988. II. 899. old.

[20] *Trocsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 1980. 114. old.

[21] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 122. old. Adattár.

Torda, Kolozs és Doboka vármegyék követei vetették is fel egész erővel, ő (Pekri) ragadta meg az erdélyi fejedelemség helyreállítása és Rákóczi megválasztásának gondolatát".[22] Ezt a három vármegye küldötteinek és a solti táborban lévő erdélyieknek nevében beadott emlékiratban tette. „...Minden valószínűség szerint gróf Pekry Lőrinc, az udvarhelyszéki főkapitány, fehérmegyei főispán s most fejedelmi biztos indítványozta, hogy a nagy Rákóczi-család derék sarját, II. Rákóczi Ferencet lelkes örömmel, »telyes szívvel és szeretettel« Erdély fejedelmévé válasszák."[23]

Pekri Lőrinc törekvésére, hogy minél sikeresebbé váljék Rákóczi fejedelemmé választása, több síkon és alkalommal megfigyelhető. A legradikálisabb indítvány a fejedelem-választás kérdésében az volt, ami mindjárt a gyűlés első napján hangzott el – s amit ugyancsak Pekrinek tulajdonítanak –, hogy a rendek éljenek jogtalanul elvett, de győzelmeik által visszaszerzett szabad választási jogukkal, és az ausztriai ház törvénytelen uralma helyett válasszanak maguknak fejedelmet.[24] Egyes források szerint „Pekri fogadkozott, hogy a gyulafehérvári országgyűlésen magát Rákóczit választják meg, mert Erdélynek olyan okos, nagy és messzelátó fejedelemre van szüksége, akiért hálát adhassanak Istennek".[25]

Hosszantartó előkészületek után végül mégis Rákóczi hívta össze az országgyűlést, 1704. június 5-i keltezésű meghívóval 1704. július 5-re Gyulafehérvárra.[26] A meglehetősen, ellentétes hangulat és Rabutin generális szigorú tilalma ellenére az erdélyi rendek nagy számban jelentek meg a gyűlésen. A vármegyék és székelyek mellett, Szeben, Szászsebes és Brassó kivételével, a szászok is képviseltették magukat. A székelység külön sereggel jelent meg Gyulafehérváron, a várost nagy számban vették körül a parasztok, védő kordont szervezve egy nem várt támadás elhárítására.

Az országgyűlést nem sikerült vakvágányra vinnie a szebeni főkormányszék drasztikus fellépésének sem, amely főleg az erdélyi nemességet megfenyegette, hogy „...se magán, se közösség nevében, a Rákóczi uram levelére oda, ahova kívánja, gyűlésre menni senki se merészeljen, mert valaki elmegyen, hitesse el magával, hogy publikáltatik, mint őfelsége rebellise ás minden jószága vagy confiskáltatik, vagy telejességgel elpusztíttatik..."[27]

A július 7. és 12. között lezajlott gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit hosszas vita után Erdély fejedelmévé választotta. Amint emlékirataiban is feljegyzi: „Erdélyből jött futár hírül hozta, hogy e fejedelemség fejedelmének választottak Gyulafehérvárott, a fejedelmek székhelyén, egyhangúan és a megfelelő formaságok megtartásával."[28] Rákóczi ez alkalommal is megjegyzi, hogy ő nem óhajtotta a fejedelemséget, s nem is tart igényt rá. De kérte az urakat, Pekrit, Mikes Mihályt, Teleki Mihályt és Száva Mihályt, hogy Erdélyben csináljanak rendet, s vegyék kézbe az ország dolgainak irányítását.

Az országgyűlésen sok vita folyt a választási feltételek körül. Végülis a rendek javasolta huszonhét „conditio" helyett tizenkilencben állapodtak meg. Július 8-án megkezdődött a választás név szerinti szavazással, lelkes hangulatban, amely egyhangú döntéssel végződött.[29]

Az országgyűlés a választás után küldöttségeket menesztett Rákóczihoz, hogy tudtára hozzák egyhangú szavazattal történt megválasztását, és meghívják Erdélybe. A követségben részt vett Pekri Lőrinc a vármegyék részéről, zobolai Mikes Mihály a székelyek részéről, Kolosvári Márton a szászok részéről és Somlyai Tordai István a részek oldaláról.

Rákóczi erdélyi megbízottja, Radvánszky János a választás lezajlása után, a július 9-i dátumot viselő levelében értesíti Rákóczit a fejedelem-választás eredményéről. Sorai szerint „ennek a hazának gyűlése be állván, első sessióban, tegnapi napon unanimi voce Nagyságodat legitimus fejedelminek Istennek tetszése szerint választotta, sokan könnyezvén örömekben

---

[22] *R. Kiss István:* Századok, 1906. 2–10. old.

[23] A háromszéki kuruc felkelés. Székely Nép, 1906. szept. 24. 58. sz.

[24] *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 40. old.

[25] *Márki Sándor:* i.m. I. 452. old.

[26] U.o. I. 453-454. old.

[27] A háromszéki kuruc felkelés. Székely Nép, 1906. szept. 24. 58. sz.; *R. Kiss István:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp., 1906. 126. old.

[28] II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Bp., 1978. 339–340. old.

[29] *R. Kiss István:* i.m. 43. old.

dicsőséges fejedelmi elei boldog emlékezetire... most hadi solemnitással celebrálja az örvendetes napot »Te Deum laudamus«-sal..."[30]

Bécs részéről Rabutin császári generális, az Erdélyben állomásozó Habsburg-csapatok parancsnoka tesz kísérletet, hogy meghiúsítsa Rákóczi megválasztását. Rabutin a választás után a Szebenbe húzódott erdélyi gubernium tagjaival és az ide beszorult erdélyi urakkal tiltakozó okmányt szerkesztett, amelyben törvénytelennek minősíti az országgyűlés eljárását és Rákóczi megválasztását. Azonban ez a próbálkozás is eredménytelen maradt.[31]

Rákóczi eddigi álláspontján ellenben bizonyos változások figyelhetők meg. Továbbra sem tette magáévá a Gyulafehérvári diéta döntését, főleg hogy Erdélybe vonuljon mint választott fejedelem, de nem utasította el a fejedelmi titulust, és Erdélyben tevékenykedő megbízottja, Radvánszky János útján utasításokat adott az erdélyi problémák rendezését illetően. Továbbá figyelmeztette őt, hogy az erdélyi hadakat jó rendben tartsák, e hadak mustráját fejezzék be, hogy az erdélyi hadak állományáról pontos információkkal rendelkezzenek.[32] Ezeken túlmenően Rákóczi komolyabb intézkedéseket is foganatosított az erdélyi hadsereg ütőképességének fokozása érdekében. 1704. december 20-án tudatja Udvarhelyszékkel, hogy gróf Forgách Simont az erdélyi hadsereg fővezérévé nevezte ki. Forgách is közölte Udvarhelyszékkel s a székelyekkel, hogy „napról napra közelít az nemes országhoz", s mielőtt beérkeznek, kívánta „a nemes székely natiot felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak", hogy vele egyesülvén, egyszívvel-lélekkel együttműködhessenek.[33]

Mivel a nemzetközi helyzet sem kedvezett a kuruc szabadságharc sorsának alakulására, Rákóczi az erdélyi és magyarországi erők hadműveleteinek szorosabb együttműködésére gondolt, s e célból szükségesnek tartotta saját politikai és katonai tevékenységének fokozását. Ehhez kedvező eszköznek tekintette az erdélyi fejedelmi hatalom közvetlen gyakorlását a fejedelmi méltóságba való személyes beiktatás útján. Rákóczi erre tett kísérletet 1705 novemberében, mikor hadseregével Erdélybe vonult, de 1705. november 11-én a vesztes zsibói csata következtében próbálkozása kudarccal végződött. Végül az 1707 áprilisában tartott marosvásárhelyi országgyűlésen sor került Rákóczi személyes beiktatására az erdélyi fejedelmi hatalomba.

A fejedelmi hatalomba való beiktatásnak igazi célja a szabadságharc erőinek mozgosítása az erdélyi térségben és a kapcsolatok szorosabbá fűzése Magyarország és Erdély között. Ez világosan kitűnik a fejedelem erdélyi útjának megszervezéséből is. Rákóczi 1707 márciusában indult munkácsi várkastélyából Erdély felé. Március 23-án az erdélyiek a szilágysági Szamosudvarhelyen várták s a Partium határán fogadták díszes küldöttséggel az erdélyi arisztokrácia képviselőinek jelenlétében. A fejedelem Szamos-Udvarhelyről követeket menesztett előre Vásárhelyre Teleki Mihály vezetésével, hogy felügyeljék a fogadására tervezett előkészületeket.

Rákóczi és kísérete március 30-án érkezett Mezőbándra[34], ahol négy napon át a rendek képviselőivel a beiktatással kapcsolatos problémákat vitatta meg. A vita kiterjedt az akkori legfontosabb erdélyi kérdésekre, a beiktatás körülményeire s az ezekkel kapcsolatos álláspontok elemzésére. Rákóczi nem volt megelégedve a rendek magatartásával, a különböző nézőpontok jellegével, ahogyan azokat partnerei próbálták elfogadtatni. A partnerek közötti nézetkülönbség bizonyos kérdésekben odáig nőtt, hogy Rákóczi kénytelen kijelenteni: „Elvalék határozva, hogy inkább visszafordulok, s a városba be se megyek, mintsem, hogy Apafi hitlevelét elfogadjam, amelynek több pontja ellenkezik a fejedelmi méltósággal."[35] A konfliktus a Rákócziak hitlevelének elfogadásával oldódott fel.

Hiábavalónak bizonyult Rákóczi azon törekvése is, hogy meggyőzze az erdélyi rendek képviselőit, hogy Erdélyben katolikus püspökséget állítsanak fel.[36]

---

[30] *R. Kiss István:* i.m. 149. old. Adattár

[31] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum, 1900. 572. old.

[32] *R. Kiss István:* i.m. 180. old.; *Trócsányi Zsolt:* II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. In: Rákóczi-tanulmányok. Bp., 1980. 115. old.

[33] *Szadeczki Lajos:* A Rákóczi-forradalom Erdélyben. Erdélyi Múzeum, 1900. 573. old.

[34] Márki Sándor: i. m. II. 597. old.

[35] Szadeczky Lajos: TT. Rákóczi Ferenc Erdélyben, Kolozsvár, 1907. 11 old.; Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyar háborúról. 1703-tól annak végéig. Budapest, 1978. 389 old.

[36] Szadeczky Lajos: i. m. 12. old.

Az éles viták lezárta után a fejedelem április 5-én tartotta ünnepélyes bevonulását Marosvásárhelyre. A Maros hídjánál zajlott le az ünnepélyes fogadás, ahol a díszbeszédek után Bartha András ítélőmester felolvasta a választási feltételeket, mire Rákóczi letette az esküt.[37] Másnap a rendek is hűséget esküdtek a fejedelemnek. Április 8. és 21. között az országgyűlés tanácskozásaira került sor. 21-én az elfogadott törvénycikkeknek aláírásával a fejedelem befejezte vásárhelyi tevékenységét.

Az országgyűlési tanácskozások sem voltak konfliktusoktól mentesek Rákóczi számára. Két dolog, amihez nagyon ragaszkodott, nem nyert megoldást a diétán. Ugyanis április 14-én a vallásszabadság elve nevében az erdélyi katolikus püspökség helyreállítását javasolta, de a rendek heves ellenállása miatt nem jutott semmilyen eredményre, s kénytelen volt visszavonni a javaslatát. A másik probléma az erdélyi katonaság helyzetével kapcsolatos. A rendek igyekeztek minél radikálisabb intézkedéseket foganatosítani a felkelők hadseregébe belépett jobbágyokkal kapcsolatosan. „Minden erőfeszítésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, amely tönkretette minden erdélyi hadamat, tudniillik, hogy mindegyik földesúr visszakövetelhette azt a jobbágyát, aki beleegyezése nélkül állt hadaim közé... Csodáltam, hogy a legértelmesebbek sem értették meg, hogy most olyan háborúról van szó, mellyel szabadságainkat akarjuk visszaszerezni, szabadságainkat, amiket ők már most is élvezni akarnak..."[38]

„Azután a törvény után, amelyről beszéltem, a földesurak úgy bántak fegyvert viselő jobbágyaikkal, hogy megesett rajtuk a szívem; nem is volt azóta csak igen kevés erdélyi hadam."[39]

Rákóczi Radnóton, Egerbegyen és Tordán át Kolozsvárra folytatta útját, ahol április 24. és 25.-én töltötte a húsvéti ünnepeket. Számos politikai jellegű tanácskozáson vett részt az erdélyi politikai élet itt tartózkodó képviselőivel. Április 25-én avatta fel Kolozsváron a Nemesi Társaságot, azt a száz nemesi ifjúból álló századot, melynek ő maga lett az ezredese. Ezzel is buzdítani igyekezett az erdélyi hadi tevékenységet. Április 26-án hagyta el Kolzsvárt, melynek tanácsa a hóstátban búcsúztatta. Távozásában sürgette a napirenden levő ónodi országgyűlés előkészítése is.[40]

Formailag jelentős lépés történt a szabadságharc nemzetközi helyzetének erősítésére is, mivel Rákóczi – a fejedelmi hatalomba való beiktatása után – mint Erdély legális uralkodója jelenhetett meg a nemzetközi kapcsolatok terén is és nem mint rebellis. Ekkorra azonban mind az erdélyi, mind pedig a magyarországi Habsburg-ellenes felkelés helyzete egyre válságosabb fázisba jutott, és Rákóczi kísérlete nem tudott kedvező fordulatot előidézni a szabadságharc sorsának alakulásában.

Magyari András

Jókairól száz év múltán

„Én most aludni fogok" – mondotta Jókai Mór 1904. május 5-én, úgy 9 óra tájban, és azóta is alszik. Alszik és álmodik. Mert egy Jókai Mór nem halhat meg. Ugyanezt a megállapítást húzza alá Mikszáth Kálmán, aki a következő nekrológot küldte a Vasárnapi Újság részére: *„Jókai Mórral némi változás történt. A leglényegesebb, ami az átlagembert érheti, de Jókainál ez is csak némi változás. Eltűnt a szemek elől, meghalt. Azaz álmodni fog tovább odalent, mint ahogy álmodott idefent."*

A naptár csütörtöki napot mutatott, és hétfőn vagyis 9-én temették. A Nemzeti Múzeum előtt ravatalozták fel. Ott feküdt a halott költő, ahol tíz éve Kossuth Lajos felett mondott gyászbeszédet. Ott állt koporsója, ahol Petőfi Sándor oldalán állt, 1848. március 15-én.

---

[37] Márki Sándor: i. m. I. 604. old.

[38] II. Rákóczi Ferenc emlékiratai, 390. old.

[39] II. Rákóczi Ferenc emlékiratai, 391. old.

[40] Márki Sándor: i. m. 616. old.

„Kossuth Lajos temetése óta nem volt ilyen díszes temetés, mint amivel Jókai Mórt kísérte utolsó útjára a közrészvét" – írja a Pesti Hírlap. A Múzeum előtt *Berzeviczy Albert* kultuszminiszter és Beöthy Zsolt egyetemi tanár mondott búcsúbeszédet. A piros-fehér-zöld selyemtakaróval borított koporsót azután üveges gyászhintóra tették, és megindult a több tízezres tömeg a temető felé. A gyászkocsi mellett fáklyával sorakoztak a Petőfi Társaság tagjai – köztük *Gárdonyi Géza, Ábrányi Emil, Rákosi Viktor, Pósa Lajos* -, a Jókai nevét viselő tengerjáró hajó tisztjei és matrózai. A közrészvét 329 koszorúval rótta le tiszteletét.

Hat óra tájban ért a Kerepesi temetőbe a halottas menet. Itt csatlakozott hozzá Komárom városának küldöttsége, hogy lerója a kegyeletét Jókai Mór iránt. A küldöttség előtt két díszbe öltözött, gyászfátyolos hajdú vitte a babérkoszorút, melynek szalagján aranyhímzéssel a következő felirat volt kivarrva: *Legnagyobb fiának Komárom Szab. Kir. Város Közönsége.* A népes komáromi küldöttségnek tagjai voltak többek között: *Antal Gábor* ref. püspök, *Sárközy Aurél* cs. és kir. kamarás, főispán, *Domány János* kir. tanácsos, polgármester, *Tuba János* országgyűlési képviselő, és mások. Jókai sírjánál, a szülőváros nevében, Tuba János mondott búcsúbeszédet:

„Szülőfölded van itt haló poraidnál. Búcsút venni jöttünk. Éltednek reggelén Komárom köszöntött az első „Isten hozott"-tal, illő, hogy Komárom mondja az utolsó „Isten hozzád"-ot, midőn pihenni a sírok éjjelébe térsz. Elsők voltunk az örvendezők között ringó bölcsőd körül és most sírodnál a gyászolók között utolsók vagyunk...Miénknek vallottunk, a miénk is voltál világot hódító komáromi fiú!... Komárom adott a világnak téged és te egy világot adtál nekünk cserébe, melyet eget vívó fantáziád a héroszok ezreivel népesített be; és e tündérország központjává szülővárosodat, Komáromnak rom- és dicsőség lakta ősi földjét tetted, hova nemcsak a gyermek- és ifjúkori emlékek varázsa vonzotta lelked, hanem ahol később is nagy szellemed oly gyakran időzött.

Halhatatlanná lett városunk általad. Elpusztulhat, elsöpörheti a föld színéről forgó viszontagságok vihara, de emlékét időtlen időkig megőrzik dicső műveid és halhatatlan emlékezeted... Második édes anyád: szülővárosod mély gyászba öltözött, »Arany ember« szeméből könnyek árja csordul. A »tengerszemű hölgy« özvegyi fátylat öltött, »Elátkozott család«-ként sírunk és kesergünk; mert lehullott a mi fejünknek koronája! Legnagyobb, legdicsőbb fia városunknak és a hazának – nincs többé. A nemzet büszkesége, a nemzet szemefénye voltál, és íme most a nemzet halottja vagy...

És most búcsút veszünk kihűlt poraidtól. Óh, szellemedtől nem! Az él, az velünk van; velünk marad! Poraidat Budapest: az ország szíve őrzi, de neved, emléked az egész világ zárta és őrzi szívébe! Szülővárosodból, szülőházad földjéből hoztunk magunkkal néhány porszemet. Hadd vegyüljön össze a bölcsőd ringató édes anyai föld sírod göröngyeivel s tegye szebbé, édesebbé síri álmodat s ölelkezzék majdan hamvadó poraiddal...Örök büszkeségünk, fé-

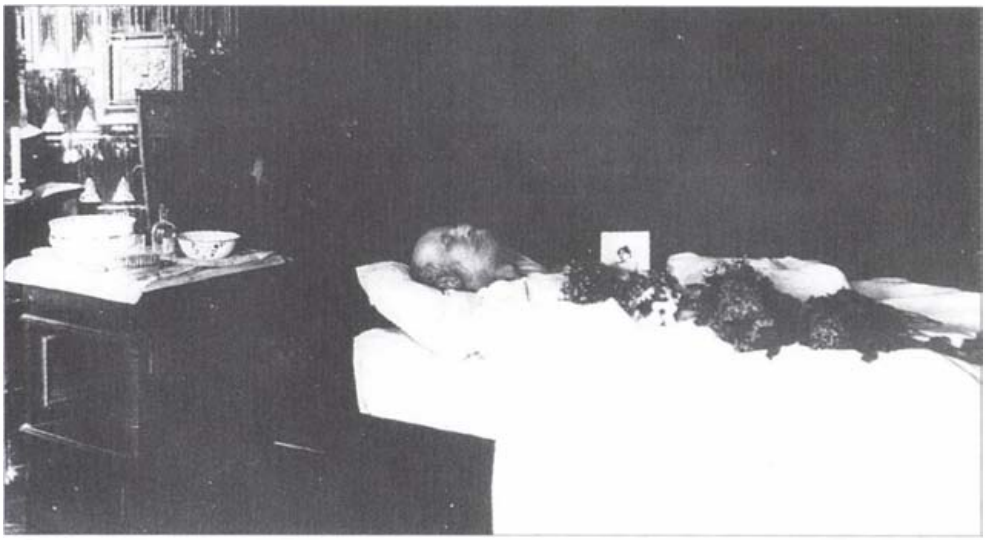

„Én most aludni fogok"

nyes dicsőségünk, világokat hódító diadalmi utadból pihenni e sírba tért komáromi fiú: Jókai Mór, isten veled!"

Tuba János beszédének végeztével a komáromi földet beszórták a nyitott sírba, és Csóka Józsi komáromi cigányprímás zenekara eljátszotta Jókai kedvenc nótáit. „Aztán ráhányták a földet – írja Mikszáth Kálmán -, és egy kis púp keletkezett azon a helyen. Egy hegycsúcs ellenben eltünt egy másik helyen."

A költő, Juhász Gyula, megható sorokban így ír:

...Én láttam az utolsó
Utad, mikor egy enyhe május estén
Egy ország kísért diadalmenetben.
S amint reád csöndes hant domborult,
Az ég alatt és a rögök fölött
Megszólalt halkan a fülemüle,
Az Isten madara, lelked barátja
S a csillagoknak, rózsáknak, füveknek
Mesélte el, ki voltál Jókai!

Mi most Jókai Mór halálának századik évfordulójára emlékezünk. Az elmúlt száz év alatt vagy tucatnyi biográfia készült, megszámlálhatatlan nekrológ, értékelés látott napvilágot. E tengernyi irományból kettőt emeljünk ki. Kilencven évvel ezelőtt *Herceg Ferenc* mondotta: *„Jöhetnek idők, midőn az egyre változó napi ízlés rövid időre másfelé tereli a szórakozni és gyönyörködni vágyók útját, de bizonyos, hogy a divatok múlnak, de Jókai költészete megmarad mint a magyar elbeszélő irodalom büszke ékessége és gazdagsága, Jókai Mórból semmi sem halt meg, csak a teste. Amit Petőfi Sándor ifjú barátságuk boldog forró napjaiban írt hozzája, az ma is ráillik: Te állsz ott...csak te...magadban... Téged le nem dönthettenek!"*

Az újabb kor irodalomtörténésze, *Sötér István*, pedig így ír Jókai halhatatlanságáról: *„Jókai a magyar irodalom legnagyobb tanítómestere: írni tanultak tőle az írók, s olvasni az olvasók...Mindnyájunk elődje, apja, rokona ő, emberségünket, magyarságunkat tőle tanultuk... Ő a mi első európai szintű prózaírónk, kezdet és beteljesülés egy személyben, általa kaptuk vissza mindazt, amit a sors elvett tőlünk, mindazt, amivel szegényebbek lettünk a nyugati népek irodalmával szemben...Jókai ama kevés számú alkotók közé tartozik, kiknek a műve nemcsak iskolai kézikönyvek...segítségével él tovább, hanem éppúgy hozzátartozik a magyar ember legszemélyesebb emlékeihez, mint a Himnusz, vagy a Kossuth-szobor a főtéren."*

A komáromi Jókai-szobor története

Tuba János, Komárom országgyűlési követe, Jókai temetésén, többek között a következőket mondotta: „Addig is, míg ércbe öltözötten haza hívhatnánk, a viszontlátásig!" Ez a kijelentés arra utal, hogy Komáromban már Jókai temetésének a napján szoborállításra gondoltak.

Az elhatározást rövidesen tett követte. Az író halála után két évvel már megindult a mozgalom a szoborállítás ügyében. A Komáromi Újság írja: *„Szobrot a koszorús írónak, ki az egész nemzeté volt ugyan, sőt az egész művelt világé, de elsősorban a mienk! Komárom város törvényhatósága elhatározta, hogy legnagyobb fiának szobrot állít: állítsuk fel a magunk erejéből! A tehetősebbek áldozzanak emlékére, aki oly sok élvezetes órát szerzett édes mindnyájunknak, a szegény adja oda fillérét, azok a kis darabok egy parányi részét alkotják majdan a költők fejedelme arcképmásának. A Komáromi Újság szerkesztősége minden legcsekélyebb adományt készséggel eljuttat a szoborbizottsághoz és a hírlapilag is közzé teszi: ne hiányozzék e névsorból egy név se!" (1906/47)*

A költőfejedelem szobrának felállítására szervezett akciót az 1911-ben megalakult Jókai Egyesület vállalta magára. Erről írja Fülöp Zsigmond – a város későbbi polgármestere – az egyesület titkára: *„A Jókai Egyesület alapszabályai magukba foglalják az egyesület működésének céljai között a Jókai-szobor felállítását."*

A szobor felállítását szorgalmazó akció szép eredményt ért el és 1914 nyarára már együtt volt a szükséges 16 000 Korona, amikor Szarajevóban eldördült a végzetes pisztolylövés, és mint minden ilyen letétet, hadikölcsön formájában elvitte az első világháború és az impériumváltozás.

Húsz év telt el az első szoborállítási kísérlet óta, amikor 1936-ban a Jókai Egyesület ismét meghirdette az országos gyűjtést. A szívek ismét megnyíltak. A koldus rézkrajcárját, a nemes aranypénzét, a szekeres gazda ezüstgombját adta a szobor-alapba. A Jókai Egyesület a pályázók közül Berecz Gyula komáromi művész tervdokumentációját fogadta el, és őt bízta meg a szobor elkészítésével. A Jókai-szobor talapzatát 1937. június 20-án állították fel, melybe az Egyesület a következő szövegű üzenetet tette letétbe, az utókor számára:

A Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület

mai napon tartott díszközgyűlésének határozata alapján ebben az iratban, melyet Jókai Mórnak, a legnagyobb magyar regényírónak emlékére felállítandó szobor alapjába helyezünk el, följegyezzük emlékezetül az utókor számára a következőket:

Ezt a szobrot közadakozás útján egybegyűlt összegből állítjuk föl, érezve a szülővárosnak azt a szent kötelességét, hogy legnagyobb fiának emlékét ércalakba öntve állítsuk minden jövendő utódok szeme elé.

Hálával és kegyelettel emlékezünk ő reá, akinek soha el nem múló emlékét szívébe zárta a magyarság és tiszteletben tartja az egész művelt világ.

Büszkén fogunk Jókai Mór szobrára feltekinteni. Benne a szlovenszkói magyarság együttérzésének, összetartozásának, nyelvéhez és kultúrájához való ragaszkodásának bizonyítékát látjuk, mert a szobor felállításához a szlovenszkói magyarok minden társadalmi, felekezeti és foglalkozási különbség nélkül egységesen járultak áldozatos adományukkal.

Az ércszobor, mely a talapzaton foglal helyet Berecz Gyula komáromi szobrászművész alkotása. A haraszti kőből készült talapzat Komáromi Viktor komáromi kőfaragó mester munkája. Álljon e szobor a szülőváros legszebb helyén, mint Jókai Mór halhatatlanságának s az utókor kegyeletének tündöklő bizonyítéka!

Komárno – Komárom, 1937. évi június 20-án.

A komáromi magyarságnak valóságos nemzeti ünnepe volt 1937. november 28., a Jókai-szobor leleplezése. Egész családunk ott állt a templomlépcsőn és ünnepeltük Gyula bácsit, akinek a házánál és műtermében – a Tó utcában – számtalanszor megfordultam, édesanyám társaságában, kinek kedves barátnője volt Lujzi néni, a legifjabb Berecz-lány. A Berecz-családban szép számmal voltak lányok: Gizi, Irén, Mariska, Ida és Lujza. Utolsó gyerek volt a családban az egyetlen fiú, Gyula, aki édesanyámnak tánciskolai partnere volt. Meg is rajzolta édesanyámat egy 35x55 cm-es portrében. A mű olyan tökéletes, hogy távolabbról nézve, mindenki fényképnek véli.

Többször láttam az öreg Meszlényi Gyuri bácsit, aki az odakészített borosüveg társaságában, tűrte és szenvedte – mint Jókai alteregója – a mintázás nehéz perceit. Emlékszem a nagy dézsára is, melyben pokrócok és ponyvák vártak szolgálattételre, ugyanis minden egyes mintázás után, ezekkel a textilfélékkel lett letakarva a készülő szobor. Amíg a hölgytársaság a napi dolgokat, és egyéb híreket vitatta meg, én kiszökve a házból a műterem ablakain át lestem, amint a jó Gyula bácsi mintázza Jókait. Még ma is hallani vélem Gyula bácsi parancsoló hangját: „No, húzzák rá Jókaira a vizes lepedőt!"

De a komáromi Jókai-szobornak is megvolt a maga utóélete, a második világháború után. A Közép-európai politikai változások következtében Komárom városa a Felvidék déli részével együtt, ismét Csehszlovákiához csatlakozott. Az 1945-ben kiadott „benesi-dekrétum" (amit máig nem helyeztek hatályon kívül) értelmében a felvidéki magyarság elvesztette állampolgárságát, és megfosztatott minden emberi jogától. Az iskolákat és minden magyar egyesületet feloszlattak. Kinyilvánítva, hogy az új Csehszlovák állam nemzetiségek nélküli nemzetállam lesz. E célt követve láttak hozzá a magyar műemlékek módszeres megsemmisítéséhez. A szobrokat ledöntötték, az emléktáblákat összetörték. Így Komáromban 1945. október 10-én ledöntötték a város hősének, Klapka tábornoknak a szobrát, 1946. április 30-án ugyanerre a sorsra jutott a Jókai-szobor is. Amikor másnap – május 1-jén – a hajógyári munkások a Nádor utcában meneteltek, a Klapka-téri gyülekezőre, megdöbbenve látták, hogy a Jókai szobornak csak a talpazata árválkodik a helyén. Ekkor a menetet, Tarics István, öreg szociáldemokrata harcos megállította, bement a múzeumkertbe, felállt a talpazatra, és szó szerint a

következőket mondotta: *„Az európai kultúra nevében tiltakozunk Jókai Mór szobrának eltávolítása miatt!" Majd a 400-500 főnyi munkástömeg kiáltotta: Tiltakozunk, tiltakozunk, tiltakozunk!"*

Ez a kis történelmi adalék is hozzátartozik a Jókai-szobor utóéletéhez, mely eseménynek szem- és fültanúja voltam. A szobor azonban ezzel még nem került vissza az őt megillető helyre. Csak az 1948-ban bekövetkezett politikai változás tette lehetővé a satisfactiot (elégtétel), a Jókai-szobor számára, amely a száműzetés éveit a Munkásotthon kertjében töltötte. A szobor újabb felállítására 1952. szeptember 28-án került sor, a komáromi magyarság lelkes részvétele mellett.

Sajnos ezt a napot Berecz Gyula, a szobor alkotója már nem érhette meg. Ugyanis 1947-ben, több ezer komáromi őslakos polgárral együtt, a kitelepítés sorsára jutott. Ezt az akciót a politikusok – mind a mai napig – hamis színben tüntetik fel, és „lakosságcsere"-ként emlegetik. Holott az akció hétköznapi példája volt a régi latin közmondás gyakorlatának: „Vae victis!" – Jaj a legyőzötteknek! Ugyanis amíg Magyarországról a szlovákok önkéntes alapon települtek át, addig Csehszlovákiából, erővel, a kényszer hatására, zokogva hagyta el a magyarság, ősei szülőföldjét. Az öreg fát nem lehet átültetni! Ez a megállapítás kapott értelmet Berecz Gyula tragédiájában: 57 éves korában, 1951-ben meghalt. Művészetét Csallóköz és Mátyusföld templomai és temetői őrzik és hirdetik, melyekben számtalan alkotása őrzi emlékét.

Jókai Mór szobra ugyan 1952-től ismét állt, azonban tisztelegni nem volt szabad előtte. A komáromi gimnázium utolsó előtti évfolyama B. osztályának tanulói azt a bátorságot mutatták, hogy 1962. március 15-én megkoszorúzták Jókai szobrát, büntetésül a tisztelgésben résztvett diákokat 3-as magaviselettel büntették.

1964 óta tiszteleghetünk bántatlanul Jókai szobra előtt, és az azóta megrendezésre kerülő „Jókai Napok", a felvidéki magyarság kulturális seregszemléjének fóruma lettek. Ezeken az alkalmakon Pozsonytól Királyhelmecig, sőt a határon túlról is gyülekeznek a szép szó és nemes gondolat művelői, hogy tanúbizonyságot téve előadói képességükről, tisztelegjenek a halhatatlan géniusz szobra előtt.

A Jókai Egyesület története

A Felvidék legrégebbi magyar kulturális egyesületének története elengedhetetlen része Jókai Mór komáromi utóéletének.

Alapy Gyula vármegyei főlevéltáros kezdeményezésére a XIX. és XX. század fordulóján egyesültek a Komáromban működő kulturális egyesületek és ebből jött létre 1911. március 5-én a Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület (A továbbiakban csak Jókai Egyesület). Az alakuló közgyűlést a Vármegyeháza dísztermében tartották. A korabeli sajtó, az 1849 óta – megszakításokkal – máig megjelenő *Komáromi Lapok*, az alábbi híradást közölte a nem mindennapi eseményről: *„Városunk kulturális életének maradandó emlékű napja 1911. március 5-ike. Vármegyénk és városunk intelligens közönségének, közéletünk és társadalmunk vezető férfiainak jelenlétében e napon alakult meg a Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület... Az alakulásnak különös jelentőséget kölcsönzött az a felette kedvező körülmény, hogy az egyesület ezen első ülésén az alapvető munkában magyar nemzeti irodalmunk egyik kimagasló nagy alakja, Beöthy Zsolt min. tanácsos, a Kisfaludy Társaság elnöke s a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke is részt vett, ki az alakuló ülést vezette, s az elnöki tisztet töltötte be. Az ő kiváló egyénisége a legnagyobb garancia arra, hogy a megalakult egyesület hasznos és eredményes munkát fog végezni." (Komáromi Lapok 1911/19)*

A Jókai Egyesületnek még saját székháza nem lévén, az alispán szíves hozzájárulásával, e történelmi eseménynek a vármegye adott otthont. Az alakuló közgyűlésről felvett jegyzőkönyv közli a megjelent előkelőségeket. A teljesség igénye nélkül, említsünk meg néhány nevet: *dr. Alapy Gyula* vármegyei főlevéltáros, *Antal Gábor* ref. püspök, *Beöthy Zsolt* egyetemi tanár, *Domány János* kir. tanácsos polgármester, *Ghyczy Dénes* alispán, *Jánossy Lajos* ág. ev. esperes, *Konkoly Thege Balázs* dr. ügyvéd (Jókai unokatestvére), *Rózsa Vitál* főgimn. igazgató, *Sárközy Aurél* cs. és kir. tanácsos, ny. főispán, *Sárkány Ferenc* rendőrfőkapitány, *Szíjj Ferenc* városi aljegyző (az egyesület későbbi elnöke), *Tóth Kuruc János* tanár, *Tuba János* takarékpénzt. igazgató (aki Jókai sírja felett mondotta a búcsúbeszédet).

Az elnöki tisztbe a komáromi származású *Beöthy Zsoltot* emelte a közgyűlés, aki ezt a megbízatást haláláig, 1922-ig viselte. Beöthy Zsoltnak oroszlánrésze volt abban is, hogy a Jókai Egyesület 1913-ban önálló folyóiratot alapított, Komárom címmel. Az első számot a követke-

ző szavakkal indította útra: *„Jókainak nemcsak neve ragyog előttünk, hanem példája is. Mi is arra törekszünk, hogy Komárom múltjának, emlékeinek, földjének, természeti, gazdasági és művelődési viszonyainak kutatásával, földerítésével és ismertetésével részt vegyünk a nemzeti művelődés nagy munkájában..."* (Komárom 1931/1.)

1908-ban Jókai szülőházával szemben – az egykori Szarka-kúria telkén – felépült a főgimnázium épülete. A városi magisztrátus, az eddigi kisgimnázium telkét a Nádor utcán, átengedte a Jókai Egyesületnek, és itt épült fel a barokk stílusú székház, amely méltán kapta a Kultúrpalota dicsérő jelzőt, amivel Komárom városának egyik büszkesége lett. Az épületet *Hültl Dezső* műegyetemi tanár tervezte, megvalósítója a város leghíresebb építésze, *Nagy Mihály* volt. Az építkezés összköltsége 177 815 koronát tett ki. 1913. május 4-én tették le a bejárati kapu falába az alapító okiratot, amit az egyesület főtitkára, Alapy Gyula fogalmazott: *„Mi, a komáromi Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület igazgatótanácsa és építési bizottsága adjuk jelen levelünk rendében – melyet a magyar nemzeti kultúra őrházának alapkövébe helyeztünk el – a jövő nemzedékeknek, e városban utódainknak, kik valaha ez írásunkat olvasni fogják, hogy az Úrnak 1913-ik esztendejében március 27-én kezdtük építeni a komáromi múzeum és könyvtár épületét a Magyarok Istenének segedelmét és áldását kérvén hazafias munkánkhoz..."* Bámulatos gyorsasággal készült el a Kultúrpalota: november 29-én már fel is avatták. Az ünnepségen a 83. gyalogezred zenekara (ezt a zenekart vezényelte 1870-ben az id. Lehár Ferenc) a Hunyadi László című operáját játszotta.

A Jókai Egyesület valóságos világítótornya lett Komárom kulturális életének. Négy szakosztállyal működött: irodalmi, képzőművészeti, közművelődési és múzeumi. Az egyesület igazi küldetése 1918 után bontakozott ki, amikor a kisebbségbe szorult komáromi magyarságnak egyetlen fóruma lett a magyar nemzeti érzés kiélésére. Nem múlt el hónap, hogy egy-egy kiállítás, hangverseny, irodalmi előadás, vagy az ún. szabad fórum, ne hangzott volna el a patinás falak között. Az egyesületet Beöthy Zsolt halála után, 1922-től 1945-ig, *dr. Szíjj Ferenc* nyug. polgármester, mint elnök irányította. Az igazgatótanács további tagjai voltak: *Alapy Gyula* főtitkár (őt váltotta 1936-ban *Szombathy Viktor*), *Baranyai József* könyvtárigazgató, *Fülöp Zsigmond* titkár (őt váltotta 1940-ben *Nehéz Ferenc*), *Borka Géza*, *Harmos Károly*, *Tuba János* társelnök. Jókai születésének centenáriumi évében, 1925-ben 40 alapító tagról, 12 tiszteletbeli-tagról, 560 pártoló-tagról számolnak be a dokumentumok.

A két háború között, előbb Alapy Gyula írta meg 1926-ban a Jókai Egyesület történetének 15 évét, majd tíz évvel később Fülöp Zsigmond (1937–1940-ig Komárom polgármestere) egészítette ki, feldolgozva az egyesület történetének 25 esztendejét (1936). Ez a negyedszázad, 1920–1945-ig, az egyesület fénykorát jelentette. A magyar szellemi- és művészvilág számtalan kiváltsága lépett fel a Kultúrpalotában; mint *Bartók Béla* (1924), *Móricz Zsigmond* (1925), *Mécs László* (1928), *Zathureczky Ede* (1928), *Feszty Masa* (1934), *Zilahy Lajos* (1940), továbbá *Jászai Mari*, *Jávor Pál* és sokan mások.

A második világháború derékba törte a Jókai Egyesület szépen fejlődő fáját. A háborút követő ismételt határváltoztatás a színmagyar Komárom városát, a legtisztább magyar etnikumú Csallóközzel együtt Csehszlovákiához csatolta. Az új állam, felrúgta a demokrácia és humánum legelemibb követelményeit, Benes államelnök, már említett dekrétuma alapján, máról holnapra megszüntették a magyar intézményeket. Az 1945. május 25-én kelt kormányrendelet értelmében, 1947. január 14-én kelt végzés alapján a Jókai Egyesületet feloszlatták, vagyonát kisajátították (1947/487-es ügyiratszám). A végzést az egyesület elnöke, *dr. Szíjj Ferenc* címére postázták. 1945 után a némaság évtizedei következtek. Az egyesület elnökét, dr. Szíjj Ferencet kitelepítették. A 13 ezer darabos könyvtárat traktorra hányva vitték a zúzdába. Már-már úgy tűnt, hogy a komáromi Jókai Egyesület hírét, nevét elmossa a történelem vihara, amikor egyszer csak nagyot fordult a világ itt a Duna-medencében.

A szabadabb társasági élet lehetővé tette a Jókai Egyesület újjáélesztésének felvetését. A gondolatot tett követte, amit felgyorsított a 2000. esztendő, amikor Jókai Mór születésének 175. évfordulóját ünnepeltük. Mivel a Kultúrpalotával az egyesület minden fizikai vagyontárgyát elvették, ezért 2000. június 9-én a komáromi Madách könyvüzletben jöttünk össze, számszerint tizenheten, és nyilvánítottuk ki azon szándékunkat, hogy az 1911-ben alakult, és 1945-be erőszakkal megszüntetett Jókai Egyesületet újjáélesztjük. Tettük ezt azon jogeljárás szellemében, hogy egyesületünk önmagáról a feloszlást nem mondotta ki. Az 1912-ben jóvá-

hagyott alapszabály pedig kimondja, hogy „ha az egyesület működése az egyesületi szellem teljes kihalta következtében megbénul, az igazgató tanács javaslatára az egyesület feloszlása felett a közgyűlés határoz." Vezérgondolatul választottuk Jókai ars-poetikájának lényegét: *„Ami bennem lélek, veletek megy, ott fog köztetek lenni mindig."*

Az előkészítő bizottság jóváhagyta, e sorok írója által előterjesztett *Alapító-levelet*, melynek szövege a következő:

„Mi, Komárom város szülöttei és polgárai, az Úrnak 2000. esztendeje június 9. napján, Jókai Mór születésének 175. évfordulóján, adjuk tudtára Komárom közönségének és a hivatalos szerveknek a következőket:

Kötelességünknek érezzük, hogy Komárom város örök büszkesége – Jókai Mór neve és szellemi hagyatéka – soha ki nem hunyó fénnyel világítson az elkövetkező évtizedekben és századokban. E célunk érdekében kívánjuk újólag megalapítani az egykor oly virágzó Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesületet, amely valóságos szellemi világítótornya volt Komárom kulturális életének. Hűek és méltók kívánunk lenni apáink és eleink szelleméhez és hagyományaihoz, akik 1911. március 5-én a Vármegyeháza (ma Járási Hivatal) nagytermében megalapították e nemes kulturális fórumot, amely az 1945-ös betiltásig és feloszlatásig a város művelődését irányította és szervezte.

Amikor Komárom városának olyan halhatatlan nagyságai álltak csatasorba a toll erejével, mint Alapy Gyula, Beöthy Zsolt, avagy Antal Gábor ref. püspök, Őket idézzük most meg a század – és az ezredforduló magyarjai, hogy erőt adjanak és hitet sugározzanak felénk, az azóta eltelt sok-sok évtized homályán keresztül is.

Ők 1911-ben történelmet írtak és példát mutattak nekünk, a szülőföld szeretetéből és Jókai szellemének szolgálatából. Nemcsak a reprezentatív székházat, a Kultúrpalotát (ma Duna

A Jókai Egyesület székháza, a Kultúrpalota

Menti Múzeum) tudták felépíteni, de – Berecz Gyula jóvoltából – méltó emléket állítottak Jókai Mórnak is.

Legyen ez a mai nap nemcsak a nagy szellemek megidézésének napja, nemcsak hódolatunk kifejezésének pillanata, a mi örök büszkeségünk – Jókai – előtt, de legyen ez a dátum a mi nagy elhatározásunknak is a szószólója és figyelmeztetője.

Jókai, bízva, hogy munkánkat áldva nézed, és velünk leszel, ahogy síremléked is tolmácsolja, a Te üzenetedet: »Ami bennem lélek, veletek megy; ott fog köztetek lenni mindig. Megtalálsz virágaid között, mikor elhervadnak; megtalálsz a falevélben, mikor lehull, meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyészik; s mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.«

Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület Előkészítő Bizottsága, Komárom, 2000. június 9.

A Jókai Egyesületről

Az alakuló közgyűlést dr. Szénássy Zoltán (nyugalmazott tanár, író) korelnök nyitotta meg. *„Jókai lelke köztünk van"* idézte Alapy Gyula gondolatát. Ennek szellemében értékelte, illetve méltatta az egyesület elmúlt időszakának áldásos tevékenységét, amelyet azután 1945 májusában, az akkori csehszlovák kormány (Dr. Daniel Okály aláírásával) erőszakkal megszűntetett és feloszlatott. Most elérkezettnek látszik az idő, hogy – korábbi eredményeinek tiszteletben tartásával – e nagy múltú és nemes hagyományú intézmény új, korszerű, magyarságtudatunk és kultúránk fennmaradásának sokrétűen tervezett célkitűzéseivel újraéledjen. *Dr. Keszegh Margit* felolvasta az Alapszabályt, ami a Szlovák Köztársaság Belügyminisztériumában 2000 nyarán bejegyeztetett. A közgyűlés ezután megválasztotta a vezető testületet. (Összeállította: *Kapócs Tibor*)

Egyesületünk – mivel székházát, a Kultúrpalotát még nem kapta vissza – szervező munkáját különböző helyeken: hivatalokban, üzletekben, magánlakásokon végezte. Hálás köszönettel tartozunk a helyi CSEMADOK vezetőségének, hogy hosszú hónapokon, éveken át lehetőséget adott az elnökség üléseinek megtartására.

2003 decemberétől bérbe vehettük a Kultúrpalota egykori házmester lakásának két helyiségét, évi 4750 korona bérleti díj fizetségért. Bár ellentmondásos, hogy saját tulajdonunkért bérleti díjat kell fizetnünk, az esemény korszakos jelentőségű: csaknem hat évtized után, a Jókai Egyesület ismét a Kultúrpalotában működik.

Az elmúlt három esztendőben igyekeztünk az egyesület hagyományaihoz híven tevékenykedni; vetni és tanítani. A következő események jelzik az egyesület működését.

2001. február 24-én emlékeztünk meg a Jókai Egyesület fennállásának 90. évfordulójáról. Csaknem hat évtized után ismét felhangzott a magyar Himnusz a Kultúrpalota dísztermében. Rendezvényünkre meghívtuk Jókai Mór vérségi leszármazottját, *Jókai Károlyt*, a névadónk fivérének Károlynak ükunokáját, az amerikai állampolgárságú, de Budapesten tevékenykedő közgazdászt. Június 22-én, halálának 150. évfordulóján, a Tó utcában állítottunk emléktáblát *Egressy Béninek*. Október 22-én irodalmi estet rendeztünk *Egressy Béni* főhadnagy emlékére, aki Komáromban írta a Bánk bán librettóját.

2002. december 8-án a Kossuth-bicentenárium alkalmával domborművel ékesített emléktáblát állítottunk a nemzet vezérének, *Kossuth Lajosnak*, városunk főterén. Kossuth 1848. november 6-án az itteni Dumcsa házban szállt meg sógoránál, Meszlényi ezredesnél, aki ekkor Komárom térparancsnoka volt. A domborművet Szilva Emőke készítette. December 8-án, az emléktábla leleplezése után, a Kultúrpalotában emlékeztünk meg Kossuth Lajosról, egy zenés összeállítású rendezvényen.

2003. június 26-án, a legnagyobb magyar bibliográfus, *Szinnyei József*, emléke előtt tisztelegtünk, a szülőházán felállított márványtáblával, halálának 90. évfordulója alkalmával. Október 6-án tettük le az Aradi Vértanúk emlékművének alapkövét a Vár előtti parkban. Ugyanis az Aradon mártírhalált halt tábornokok közül kettő: Lenkey János és Török Ignác, 1849-ben, még Klapkát megelőzően a komáromi vár parancsnokai voltak. Az obeliszk felállításához szükséges anyagiakat téglajegyek kibocsátásával kívánjuk fedezni, mivel a jelenlegi magyar és szlovák kormánytól s Komárom város önkormányzatától nemleges választ kaptunk a szo-

bor ügyében. Az emlékművet a szabadságharc 155. évfordulóján 2004. október 6-án kívánjuk leleplezni. November 16-án irodalmi összeállítással tisztelegtünk – a kuruc szabadságharc 300. évfordulója alkalmával – II. Rákóczi Ferenc emléke előtt. Az ünnepség előadója, dr. Csorba Csaba főiskolai docens volt Budapestről.

A Jókai Közművelődési és Múzeum Egyesület 2003. márciusában *Jókai-pályadíjat* hozott létre, melyre – az Alapító-levél szerint – a komáromi Selye János Gimnázium tanulói pályázhatnak Jókai műveinek elemzésével. 2003-ban 12 pályamunka készült, s hárman lettek díjazottak: első díj *Gyöpös István*, második *Nagy Katalin*, harmadik *Czifra Éva*.

Írásomat Jókai szavaival kívánom befejezni.

„Óh, te dicsőséges, te siralmatos Komárom városa! A kerek földnek nincs olyan városa, mely annyit szenvedett, annyit áldozott volna egy hazáért, egy eszméért, a népszabadságért, mint Komárom városa, együtt és egyenként minden lakója, s nemzete történetét annyi dicsőséggel halmozta volna el. Komárom városának minden egyes lakója megérdemli, hogy városa nevét, mint nemesi prédikátumot viselje a neve előtt."

Dr. Szénássy Zoltán

Sebestyén Gyula emlékezete

Az önkéntes néprajzi gyűjtők legrangosabb társadalmi elismerését jelentő kitüntetés, a *Sebestyén Gyula Emlékérem* névadója 140 évvel ezelőtt, 1864. március 7-én született a Balaton-felvidéki Szentantalfán. Édesapja református lelkész, az ellenreformáció idején szétszóratott régi dunántúli protestáns nemzetség leszármazottja. Iskoláit Veszprémben, Pozsonyban és Debrecenben végezte, középiskolás korában már kitűnően tudott latinul és németül. A Pázmány Péter Tudományegyetemen német és magyar nyelvészetet, irodalmat, esztétikát és magyar őstörténetet hallgatott. Tanárai között olyan jeles személyiségek voltak, mint Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, Beöthy Zsolt, Budencz József. 1893-ban kitüntetéssel szerzett magyar és német nyelvtanári képesítést, és azonnal a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kapott állást. 1898-ban intézménye kiküldetésében nyugat-európai utazást tett, melynek során ausztriai, svájci és francia könyvtárakban kutatta a magyar írásbeliség emlékeit. 1901-ben védte meg az „Adalékok a középkori énekmondók történetéhez" című doktori értekezését. Ugyanebben az évben kinevezték múzeumőrré (tudományos kutatói státuszú muzeológussá), majd 1904-ben újabb európai (osztrák, német, cseh) könyvtárakat keresett fel kutatómunkájának folytatásaként, valamint tanulmányozta a katalóguskészítés módszerét, és feljegyzéseket készített az ott található Corvinákról. 1905-ben igazgatóőri kinevezést kapott, és 1920-ig a mai értelemben vett osztályvezetői munkakört látott el a Széchényi Könyvtárban. A Kisfaludy Társaság pályázati felhívására elkészítette „A magyar honfoglalás mondái" című kétkötetes munkáját, amellyel 1905-ben elnyerte a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságát, valamint a Kisfaludy Társaság rendes tagságát.

Tudományos kutatómunkájának és tudományszervezői tevékenységének legaktívabb korszaka az 1890-es évek végétől 1920-ig terjedt. Az ekkor bekövetkezett nyugdíjazását követően vidéki, balatonszepezdi magányába vonult vissza, korábbi munkaterületeit fel kellett adnia, bár haláláig aktív szellemi életet élt.

A népköltészet iránti érdeklődését Thaly Kálmán ébresztette fel, majd tanítómestere, a Magyar Népköltési Gyűjteményt szerkesztő Gyulai Pál bátorította terepgyűjtésre. Még egyetemi hallgatóként szülőhelyén, Zala megyében végzett adatgyűjtést, melynek során felfigyelt az idegenben katonáskodók verses leveleire. 1897-től nagyszabású kutatómunkába kezdett a népköltészet emlékanyagának feltárása érdekében: a négy éven keresztül folytatott intenzív gyűjtőmunka során 179 községet keresett fel hat dunántúli és egy erdélyi vármegyében. A Vikár Béla által ekkor már két éve eredményesen használt fonográffal gyűjtött, valamint a

helyszíni gyűjtőmunkába hírlapi felhívásokkal igyekezett bekapcsolni a helyi értelmiséget, minél szélesebb körre kiterjesztve az adatfeltárást. Ezzel tulajdonképpen az önkéntes néprajzi gyűjtőmozgalom alapjait vetette meg. Dunántúli kutatásai során bukkant rá a magyar népköltészet olyan archaikus rétegére, mint a *regösének*, melynek tervszerű feltárása a kutatómunka középpontjába került. E széleskörű terepmunka eredményeként látott napvilágot 1902-ben két terjedelmes feldolgozása „Regösök" és „Regösénekek" címmel. E munkáiban többek között rámutatott, hogy a regösök tulajdonképpen a középkori énekmondók egyenes utódai.

Noha dunántúli népköltészeti kutatásait Gyulai Pál szorgalmazására a Magyar Népköltési Gyűjtemény című sorozat részére kezdte meg a Kisfaludy Társaság hathatós anyagi támogatásával, Gyulai már nem élhette meg annak két évtized multán való megjelenését. Ugyanis 1906-ra készült el a „Dunántúli gyűjtés" című terjedelmes könyve, mely a Népköltési Gyűjtemény nyolcadik köteteként került kiadásra. Ennek az anyagnak több mint a fele balladákat, dalokat és románcokat tartalmaz, mellettük a jeles napokhoz kapcsolódó népszokások költészete, a bábtáncoltató betlehemesek, a misztériumjátékok és iskoladrámák is jelentős helyet kaptak. Amint a kötet előszavában olvashatjuk „énekekkel és verses mondásokkal átszőtt egyéb népszokásoknak is egész tárháza ez a gyűjtemény. A Balázs- és Gergely-járás, a pünkösdölés, a szent-ivánnapi énekek, a luczázás és a korbácsolás aprószentekkor, ily teljességben, ily gazdagságban egy gyűjteményben sem fordultak még elő".[1]

Kezdettől foglalkoztatták az őstörténeti kérdések, különösen a magyarság eredete. E témakörben végzett kutatásai során jutott el a székelység eredetének kérdéséhez is, mellyel kapcsolatban felvetette, hogy a hun-magyar mondavilág értelmezésének nyitja itt keresendő.[2] Tanulmányozta a hun-avar-magyar történelmi kapcsolatokat is.[3] E kutatásainak köszönhető a magyar rovásírás emlékeinek összegyűjtése és elemző feldolgozással való közreadása a „Rovás és rovásírás" (1909), valamint „A magyar rovásírás hiteles emlékei" (1915) címmel.

Szakmai munkássága a néphit, a népszokások és a népköltészet teljes területére kiterjedt. A népi kultúrát a maga teljességében szemlélte és összefüggéseiben vizsgálta. Felfigyelt a népi műveltség jelenségeinek a történeti adatokkal való kapcsolatára. Fontosnak tartotta az elemzésekben az etnikai szempontok érvényesítését. Mindvégig nagy figyelmet fordított az összehasonlító vizsgálatokra, hasonlóképpen az interetnikus kapcsolatokra, hangsúlyozta a tematikus kutatások fontosságát. Amint Diószegi Vilmos megfogalmazta „Nemcsak a recens néprajzi jelenségek leírásával és gyűjtésével, nemcsak a történeti néprajzi adatok jelentőségének felismerésével jelöl utat a néphagyományok kutatói számára. Összehasonlító elemzései ma is irányt szabók, háromnegyed évszázaddal ezelőtt pedig egyedülállók a magyar szellemi kultúra vizsgálása terén, akár az ezekkel egy időben megjelenő Jankó János-féle halászati monográfia az anyagi műveltség kutatásában."[4] Tehát ugyanazt végezte el a folklórkutatás területén, mint amit a tárgyi néprajzban a kortárs Jankó János: tudományszakot és módszertant teremtett. Ezért munkásságának szaktudományos jelentősége mindmáig meghatározó, noha folkloristáink közel sem méltatták annyit és olyan mértékben, mint az anyagi kultúra kutatói Jankó János munkásságát. (Az első megemlékezést születésének 125. évfordulóján Lackovits Emőke szervezésében a Káli-medence néprajzát kutató munkaközösség és a Veszprémi Akadémiai Bizottság Néprajzi Munkabizottsága tette a Köveskálon rendezett emléküléssel és síremlékének megkoszorúzásával 1989. március 6-án. Most pedig a Magyar Néprajzi Társaság Folklór Szakosztályának egész napos ülése méltatta sokrétű tevékenységét születésének 140. évfordulója alkalmából 2004. március 10-én.)

Sebestyén Gyula a maga korában legfontosabb feladatnak a terepkutatást, az adatgyűjtést tartotta. Érzékelte a hagyományok háttérbe szorulását az életmód változása, az ipari modernizáció hatására, ezért sürgette az országos méretű folklórgyűjtést. Egyáltalán nem véletlen, hogy tudományszervezői munkásságának középpontjában a *gyűjtésszervezés* megteremtése és működtetése állt. E kiterjedt, nagyszabású munkához jelentősen hozzájárult az a nemzet-

---

[1] *Sebestyén Gyula*: Dunántúli gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. *Varga Gyula* előszava. Bp., 1906. VI.

[2] *Sebestyén Gyula*: A székelyek neve és eredete. Bp., 1891.

[3] Sebestyén Gyula: Az avar-székely kapcsolat emlékei. Bp., 1899.

[4] *Diószegi Vilmos*: Sebestyén Gyula jelentősége a néprajztudományban. Ethnographia 1964. 385. old.

közi kapcsolat, amit a Finnországban 1907-ben létrehozott folklórkutató szövetség, a Folklore Fellows jelentett. A nemzetközi szövetség szándéka ugyanis az volt, hogy hozzáférhetővé tegye az egyes országok folklór anyagát. Magyarország az elsők között csatlakozott a szövetséghez: 1911-ben megalakult a Folklore Fellows magyar osztálya, melynek elnöke Sebestyén Gyula, titkára Bán Aladár lett. Célja a társadalmi gyűjtők minél szélesebb körének bevonásával és megfelelő képzésével a magyarság és a nemzetiségek néphagyománykincsének teljes egészében való felgyűjtése, majd folyamatos közreadása. Nagyszabású programját 1912-ben adta közre.[5] Fontosnak tartotta a gyűjtött anyag betűhív lejegyzését, a több adatközlő megkérdezését, a lejegyzést végző és az adatszolgáltató személyi adatainak pontos feltüntetését. Mindezek ma is változatlanul alapkövetelmények a gyűjtést végzők számára. Nagy lendülettel fogott hozzá a gyűjtőhálózat kiépítéséhez. Az országos méretű kutatómunka anyagi és erkölcsi támogatására megnyerte a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Kisfaludy Társaságot és a Magyar Néprajzi Társaságot, valamint magánszemélyeket, egyéb intézményeket. Elképzelése szerint a nemzetközi jelentőségű vállalkozás eredményeként várható nagymennyiségű kézirat elhelyezésére a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Kézirattára szolgált volna, ahol külön folklór osztályt kívánt szervezni. Az általa elképzelt országos archívum azonban csak negyed évszázad múlva, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattáraként szerveződött meg.

Az országos gyűjtés megkezdéséhez Bán Aladár közreműködésével gyűjtési tájékoztatót készített, amelyben minden lényeges gyakorlati és elméleti szempont szerepelt a korszerű, a mai igényeknek megfelelő terepmunka végzéséhez. A gyűjtési kérdőív részben a népköltészet, népnyelv, népzene, részben pedig a néphit és babonás szokások anyagát tartalmazta, a szükséghez mért részletességgel. Ennek alapján kezdte meg a szervezőmunkát: sorra alakította meg a vidéki városok gyűjtőszövetségeit Sárospataktól Kaposvárig, Szegedtől Kassáig. Rövid idő alatt 14 város 41 főiskolájában és középiskolájában, valamint két néptanítói testületben sikerült megszerveznie a gyűjtőszövetséget.[6] Ezt a munkát az első lépésnek tekintette, mert a továbbiakban az önkéntes gyűjtők képzéséről és technikai felszerelésükről: kézikönyvekről és a szükséges fonográfokról igyekezett gondoskodni. 1914-ben négy emlékiratot jelentetett meg, amelyben a gyűjtés időszerűségét és annak sürgető voltát hangsúlyozta különböző állami intézmények támogatásának megszerzése érdekében. Egyben felhívta a figyelmet a vállalkozás nemzetközi jelentőségére, amint írta „mi egy olyan hazai tudományos intézményt tudunk teremteni, amelyhez fogható még nincs, és aligha is lesz Európában".[7] A gyűjtőmozgalom 1916. évi beszámolójában Bán Aladár már 32 ezer összegyűjtött adatról emlékezett meg. Ezt az egyedülállóan lendületes, országos méretű társadalmi gyűjtőtevékenységet és szervezőmunkát törte derékba Trianon, és saját életsorsának kedvezőtlenre fordulása.

Mielőtt az életutat követnénk, meg kell emlékezni az 1920-ig tartó két és fél évtizednyi aktív munkásságának, közéleti szervezőmunkájának másik jelentős területéről is, mégpedig a Magyar Néprajzi Társaságban betöltött tisztségeiről, és azzal vállalt sokrétű tevékenységéről. 1889-ben még egyetemistaként a Társaság alapító tagja, három év múlva már a választmány tagja, 1897-ben nyerte el a főtitkári megbízatást, 1911-ben alelnökké választották, majd 1917-től 1920-ig az elnöki posztot töltötte be, ezt követően tiszteleti tag. A Társaság életének motorja, aktív szervezője, működtetője, ami mellett az Ethnographianak 1898-tól 1920-ig szerkesztője. Két évtizeden át meghatározó tevékenységet töltött be a Néprajzi Társaság működésében. Szívvel-lélekkel dolgozott, szervezett, tárgyalt a Társaság érdekében. Alelnökként ő kezdeményezte a vidéki vándorgyűléseket a néprajz iránti érdeklődés felkeltése érdekében. Az első vándorgyűlést 1912-ben Sárospatakon, majd a következő években Pápán és Pécsen tartották, nagy érdeklődéstől kísérve. A Néprajzi Társaság megbecsülését és hozzá való ragaszkodását jelzi a Folklore Fellows magyar osztályának a Társasághoz való kapcsolása. Amint írta: „Bár ez a szövetség a Magyar Néprajzi Társaságtól független testület, mindazo-

[5] *Sebestyén Gyula*: A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. Ethnographia 1912. 193–199. old.

[6] Részletesen ismerteti *S. Lackovits Emőke*: Sebestyén Gyula és a vidéki gyűjtőszövetségek. In: Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére. Szerk. *Lackovits Emőke*. Veszprémi Múzeumi Konferenciák 1. Veszprém, 1989–1991. 24-31. old.

[7] *Sebestyén Gyula*: Négy emlékirat. Ethnographia 1914. 129–150. old.

náltal, mivel hasonló célokért dolgozik, a Magyar Néprajzi Társasággal együtt óhajt dolgozni".[8] A gyűjtőmozgalom kérdőívét is az Ethnographiában adta közre, és ugyanitt közölte a későbbiekben a magyar osztály tevékenységéről szóló beszámolókat. A Néprajzi Társaság vándorgyűlésein szintén rendszeresen szerepeltek a gyűjtőmozgalom eredményes munkatársai, mely egyben jó alkalmat teremtett a kutatómunka megvitatására.

Sebestyén Gyula múlhatatlan érdeme, hogy az Ethnographia folyóiratot a folklórkutatás önálló központi fórumává tette. 1900-ban a Néprajzi Értesítő kiválása nyomán szerkesztői koncepciója tudatosan a népszokások, a hitvilág és a népköltészet egész területének átfogására irányult. Kiadványfejlesztői erőfeszítése nyomán a korábbi 6 füzet helyett évente tíz füzetben, az addigi 30 ív helyett 40 ív terjedelemben látott napvilágot a társaság folyóirata, szerkesztésének két évtizedén át.

1919-ben a Tanácsköztársaság kulturális népbiztosságát is igyekezett megnyerni a múzeumügy érdekének, tárgyalásokat folytatott országos méretű szabadtéri múzeum, „egy nagyarányú Skanzen-szerű nyílt múzeumpark" létesítésére Lágymányos területén, a városrendezési tervek figyelembevételével; a Néprajzi Társaságban pedig az új hatalommal szimpatizáló előadást tartott. „Múzeumfélésből, a Nemzeti Múzeum és gyűjteményei épségének megóvása érdekében lépett kapcsolatba Szamuely Tiborral 1919-ben. Ezt rövid idő múlva, a Tanácsköztársaságot követően ellene használták fel. Mindemellett a Hóman Bálinttal szembeni személyes ellentétei is szerepet játszottak korai nyugállományba helyezésében. Balatonszepezdre vonult vissza, ahol élete végéig elsősorban a művészekhez fűződő baráti kapcsolatait, valamint az elhunyt magyar irodalmárok emlékét ápolta, nem zárkózva el a helyi közélettől sem. A néprajztudománnyal és a néprajzkutatókkal sem szakadt meg egészen kapcsolata. Erről tanúskodik a Berze Nagy Jánossal folytatott levélváltása. Nem hagyta abba őstörténeti vizsgálódásait és néprajzi gyűjtéseit sem."[9]

1920-ban azonban végleg lezárult az addig rendkívül aktív tudományos kutatómunka és tudományszervezői, társadalmi tevékenysége. Megvált a Néprajzi Társaság elnöki tisztétől, és folyóiratának szerkesztésétől, fel kellett adnia a gyűjtésszervezés irányítását, és ami mindennél nagyobb vesztesége a szaktudománynak, ettől kezdve haláláig egyetlen néprajzi munkája sem jelent meg. Múzeumszervező álmairól azonban nem mondott le. 1921-ben a Keszthelyen létesítendő Dunántúli Központi Múzeum és Könyvtár tervét adta közre, és létesítésének érdekében fáradozott, majd a Balatoni Emlékmúzeum alapítását szorgalmazta Badacsonyban. Helyi lapot szerkesztett, évkönyvet adott ki, színműveket írt, 1925-ben jelentette meg a „Gesta Hungarorum. Magyar hősmondák öt könyve" című öt kötetes munkáját. Későbbi balatonszepezdi életének két szenvedélye a szőlészet-borászat és a horgászat maradt. 82 éves korában, 1946. február 12-én hunyt el Szepezden. Végső nyughelye gyermekévei falujában, Köveskálon található. Hagyatékát, a 150 ezer oldalnyi kéziratos anyagot a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára őrzi.

Nagy érdeme, hogy olyan jelentős személyiségeket kapcsolt be a néprajzi gyűjtőmunkába, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán, Szendrey Zsigmond. Meghatározó jelentőségű életművének feldolgozása mindinkább elodázhatatlan feladatot jelent a néprajztudomány számára. Lackovits Emőke szavait idézve „Elmélkedésre ad lehetőséget az a gondolat, hogy micsoda felbecsülhetetlen gazdagság lett volna tudományunk számára, ha Sebestyén Gyula nem kényszerül idő előtt visszavonulni, s lehetősége lett volna elkészíteni azt az 57 kötetre tervezett kiadványsorozatot, amely a magyar néphagyománykincset Európával akarta megismertetni. A kitűnően képzett, óriási anyagismerettel rendelkező, széles látókörű kutató legragyogóbb elképzeléseinek megvalósítására kora adottságai nem voltak megfelelőek."[10]

Selmeczi Kovács Attila

---

[8] Ethnographia 1912. 319. old.

[9] *Lackovits Emőke*: Sebestyén Gyula (1864–1946). In: Tanulmányok a 125 éve született Sebestyén Gyula emlékére. Veszprém, 1989–1991. 12. old.

[10] *Lackovits Emőke*: i.m. 13. old.

A Szegedi Nagyárvíz

Városunk múltjában örökéletű korszakhatár.

A Tisza – Szeged édes szülő anyja – számtalan településgyermeke sorával egyetemben, sokáig munkálkodott a város világrarévészelésén, kubikolt fölcsöpörítésében, kertészkedett virágbaborításán.

Ökegyelmessége szerethette teremtményeit, hiszen partjaira csábította a kétlábra emelkedett embert, az ősködök idejétől kezdve halával, madarával, innivalóval traktálta, tüzelővel tákolta, vízkarjaival, kiöntéseivel óvón védelmezte, vízpántliklájával országútul szolgálta. A várost, léte során mint a saját teremtményét, gyakran meglátogatta. Évente valahányszor, zöldár megcsordulása idején. Ilyenkor hatalmas ereje feszegette, nem fért mederágyában, s szabályozatlan birodalmában az Alföldre érkezve, a mi tájunkon 10–15 kilométerekre elkóborolt a sodorvonalától két oldalra.

A szőregi Templomdomb az ő remeke; a másik oldalon, az egykori Öthalmok (az újjáépítéskor behordták a város alá) magasulatai az ő cipekedésének a tanúbizonyságai voltak. A híres-nevezetes 125 éves, úgynevezett nagyárvízi katasztrófa bekövetkeztéig a följegyzések szerint legalább százszor bejött, benézett, beosont, besétált, betört a városba. Ilyenkor megvette az árendát. Figyelmeztető nyomokat, legtöbbször kárt, pusztulást, vészt hagyott maga után. Nem ritkán súlyos epidémiák (pestis, kolera) követték útját, a megfertőzött ivóvizek okán. A szegedi kedély gyászbaborultan, könnyek között ugyan, azt emlegette, hogy Tisza a kedves rokonozásáért nemritkán az életüket vette. A XVIII. századi pestisben a lakosság egyharmada meghalt. A szegedi ismerte, félte és szerette a Tiszát.

A mostani 125 éves emlékezéskor tudjuk, hogy az „Öreg" akkor sem épp váratlan vendégként, vagy éppen orvvul teremtményére törő ellenségként érkezett március 12-re virradórag a városba.

1876-ban már nagyon nekigyűrkőzött, hogy tervét beteljesítve szőröstől-bőröstől elnyelje a várost. Talán megunta tunyaságát, kényelmes elterpeszkedését, számtalan nyáron bűzhödő csőporkéit, kiöntéseit, girbe-gurba utcáit, nád- és fazsindelyes házfödeleit, talán túl jól, erőfeszítések nélkül ment a lakosok sora. A mondott év (1876) lehet, hogy főpróbája volt a három évvel később bekövetkezett katasztrófának.

Akkor megfogták a Tiszát. A lakosok tízezrei, asszonyok úgy, mint a férfiak, katonák, diákok a percsorai, macskási (Sándorfalva magasságában) gátakon nyüzsögtek, a töltésmagasításhoz, a töltésmagasításhoz, a gyengébb nem szakajtókosárban hordta föl a földet. Akkor megadta a magát a Tisza. Kezdődhetett az országos ipari és mezőgazdasági kiállítás, Erkel vezényelte dalnokversennyel egybefűzve. A lakosság a győzelem tudatában, örömmámorban ünnepelt az országos rendezvényen. De ezalatt erőt gyűjtött a Tisza.

1879-ben aztán se irgalom, se kegyelem! Ugyan tapintatból már az előző év végén figyelmeztető mozdulatokat tett. Magas víztömegei alig fértek az akkor már létező hevenye gátak között. A hatóságok minden idegszálukkat ügyelték folyó rezzeneteit. A hó és eső csaknem szakadatlan zuhogott a Tisza vízgyűjtő területén.

Az árvízveszélyre tekintettel Taschler rendőrkapitány a vigalmakra is zárlatot rendelt. Bálakat tilalmazott, a kocsmabéli muzsikaszóra is lakatot parancsolt. A lakosokat, asszonynépet, öregeket, gyermekeket dobszó útján, újságokon keresztül, falragaszok révén biztatták, hogy hagyják el a várost a várható vész idejére. Ingyenes vonatok, személyhajók, lovaskocsi-karavánok indultak a szélrózsa minden irányába. Pulcz tábornok temesvári műszaki ezredével, vaspontonjaival készenlétben állomásozott a városban. A sors ideparancsolta az egy éves Szegedi Napló szerkesztőségébe Mikszáth Kálmánt, aki révén színes, mindenre kiterjedő szép, hiteles tudósításokat olvashatunk ma is a katasztrófáról.

Tápét már március 11-én birtokba vette a víz. Katonai vaspontonokon Mikszáth bejárta a falut. Legtöbben a gátakon húzták meg magukat. Gyékény-kulibákat rögtönöztek, azok szélárnyékában főztek, fonták a gyékényt sokan, mert valamiből akkor is élniök kellett. (A Dömötör templom, az Aranyoroszlán vendéglő táján, az árvíz első napján szárazulatok maradtak. Az élelmes szegedi kofák a kelő nappal már itt ültek, gyufát, gyertyát, dohányt, szalonnát, zsírt, pálinkát, bort árultak.)

Dorozsmát is elárasztotta a víz. Azok mindig fasében voltak régi sérelmeik révén a várossal. Egy csúfolódó legenda szerint a templomukat is azért rakták farral Szegednek, ha kinéznek a toronyablakon, ne a nekik örökkön előzgető, jogaikban, legelőhasználatukban őket háborgató csúnya várost lássák. Mikor a szegediek csónakjai helyzetfölmérés céljából a falu határában megjelentek, a dorozsmaiak golyóspuskával lövöldöztek a hatóság embereire, mert az volt a tévhitük, hogy Szeged rájuk eresztette az áradást, hogy így az ő bőrük árán szabaduljon a veszedelemtől.

Igen ám, de a következő nap éjszakáján, éjfél után két órakor az öreg Szegedi Híradó (1849 től létezett) *Az ár betört...* kezdetű tudósítást adott közre Nagy Sándor szerkesztő tollából, amit a nyomdászok kötözködésig érő vízben állva egy lapon, kézi hajtású gépen sokszorosítottak, s közöltek azokkal, akik még léteztek:

Az ár betört!
1879 március 12., éjfél után 2 óra!
Szeged város haldoklásának kezdete. 24 óra múlva halott, volt, nincs többé!
A Gondviselés elpártolt tőlünk s nem akarta palástolni az emberek bűnét.
Szegény, szegény szülővárosom! Magyarország második városa!
A koldús sirat, aki szerkesztő volt. S vele sirat téged, s magát hetvenezer koldús magyar!
De megsirat még Magyarország is, amikor bajaiban érezni fogja, hogy nem vagy többé!
Kongj városháza öreg harangja!
Hirdesd Szeged népének hogy szülővárosa végórája elérkezett.

Mikszáth a Zsótér-palota első emeleti ablakából neszelte, hogy Rókus felől, siralmas állatbőgésektől kísérve, magas hullámerejével, három gáton áttörve a város házait, gyárépületeit faldosta föl az ár. A házfödelek szétszakadozásának gerendái csikorogtak, emberek jajveszékeltek, segítségért kiáltoztak a kísérteties fényben. A Pálfy-féle gyufagyár lángra gyulladt, és égett a Foreigini féle szalámigyár készárú raktára fáklyaként égett, amíg a víz ki nem oltotta a lángokat.

A belvárost elérve a több méter magas árhullám a sárházakat, mint a szaloncokrot a víz, úgy szétolvasztotta. Leginkább csak a házfödelek, födélszékek libegtek a vizek fölött. Meg a rókusi zongoraraktár készítményei a hömpölygés sodrában, bútorraktárak készítményei, sublótok, sifonok, tulipántos ládák, koporsó raktárak öröklakásai siettek a vár előtti hajóállomás partszakaszán át a rohanó Tiszának. Szemtanúk szava szerint fölravatalozott halottat is vitt nyitott, kiszurkozott fenekű koporsóban a víz, és Jókai helyszínen gyűjtött ismereteiben bölcsős pólyást is csáklyáztak ki az áradásból, Szegedi Gergely nevet adtak neki, mert a szülők sohasem kerültek elő. A vár teteje katonai sátrakkal teli. Szurkos fáklyák kűzködtek a havasesővel támadó viharos szelekkel. A sátrakban katonaorvosi segélynyújtók tüsténtkedtek.

Mikszáth a Fekete sas utcabeli jajveszékelő, örömház tündéreit, Pulcz tábornok műszaki katonáival pontonokra szedve mentette. Az író, frissen elvált magános, szabad ember volt épp akkor, ismerte a test rabszolgáit. A dűlöfélben lévő ház ablakaiból kihúztak 11 papnőt. Mikszáth bement a félig dőlt ház első emeletén a 12. hölgyet keresni, aki éppenségesen áldozott a Vénus oltárán. A költő megvárta a ceremónia végét, félhangon megjegyezve, hogy *a szerelem mindig is erősebb volt és maradt a halálnál!* Kihozta, gavallérosan a 12.-et. Vitte a Dömötör templon kórusára őket, ahol már tömegével szorongtak a menekültek. A riadalomban terhes anyák több újszülöttnek adtak életet a szent hajlék oltalmában.

A katasztrófa részleteiről könyvtárnyi irodalom a birtokunkban. Az akkori város 7000 házából csak 300 maradt lábon, amelyek téglából épültek. Három templom, a mostani központi egyetem, némely malmok, a nagyállomás, és a királyi vár lapos teteje jelentettek menedéket a kiöntötteknek.

Csaknem hetvenezer ember maradt hajléktalan. A világ éppen elég eseménytelenül szedte a levegőt. A katasztrófa óriási visszhangra lelt. Küldték is a segélyt jelentő pénzecskéket, eszközöket, élelmiszereket az északi sarktól a déliig sokfelől.

A király ötödnapra itt volt a városban, pontonon járta be a házfödelek mutatta útvonalakat. Érkeztére a népek, akik itt maradtak a *tűzhelyeik körül*, kiálltak tutajokra, házfödelekre, fákra kapaszkodva, bámulva a királyt, aki kicsi bőrszütyőkben néhány aranyakat osztogatott. Az

iparos fölsőváros egykori utcavonulatán ment a ponton. Egy összetákolt szálfalápon hatalmas termetű bőrkötényes férfi állt családja, utcabelilejei társaságában. A neki nyújtott királyi kéz után, a bőrszütyő után nem kapkodott. Meg sem mozdult. A király értetlenül kérdezte kíséretét.

Akkor megszólalt a bőrkötényes kovácsmester: - *Felség, semmink sem maradt a rajtunk valón kívül, de koldúsok nem vagyunk! Segítünk mi magunkon, ha szerszámot vehetünk a kezünkbe. A mi műhelyünk 4 méter mélyen eltemetve a víz alatt!* A korabeli újságok szerint a kovács panaszának volt foganatja. Két hét múltán vonatszerelvénynyi finom osztrák kéziszerszám érkezett. 12 alapszakma hasznára való.

Egy helyütt, a libegő födélszékből, haragos kutyaugatás fogadta a ponton utasait, Tisza Lajos, a későbbi szegedi kormánybiztos, megjegyezte a kutyagazdának:

– De haragos a kutyája, szomszéd.

– Haragos az, mióta rágott hússal él.

– Aztán ki rágja meg neki?

– Hát ű maga.

Kocsmákat nem kellett tiltani. Nagyrészük a víz alatt. Borital azonban, melegítőnek, vigasztalónak is kéznél. Szatymazról Öttömösről, Mérgesről, honnan. Éltek vele.

A Rendező pályaudvar némely mellékvágányán marhavagonokban működött a postahivatal, a táviroda, meg az alsóvárosi plébánia, éjjel, nappal szolgálva a hívek százféle bajaiból a kivezetendőket. Kereszteltek, temettek, vígasztaltak. A ferencesek templomában az énekes halnak titulált békák koncerteztek a szent oltárok előtt.

A partoldal szárazulatán, amikor a napi látogatása után estére kelvén szalonkocsijába tért a király, tán tőle, magától, vagy Mikszáthtól fogalmazott jövőjóslás hangzott el: *Szeged szebb lesz, mint volt!*

Hanem a vágányok közötti téreken emberek tanyáztak. A hirtelen született szegedi-keserves nótájuk a király füléig is eljuthatott volna. De vele már a vasúti hídon dübörgött a vonat.

Volt énnéköm édösanyám, de már nincs,
Mert elvitte a szögedi nagyárvíz,
Harmadnapja, hogy mindenütt halászom,
Nagy a bánat, könnyeimtől nem látom.

Esős évek sora járta a Kárpát medencét. A mindent elsöprő áradás nem akart kimenni a város területéről, mert mindig új utánpótlást kapott.

Akkor Lechner Lajos mérnök szádfalakkal, pallódeszkákkal körülkerítette a várost – ami kitett 20 kilométernyi palincskerítést – és a belsejéből kétszáz gőzszivattyúval tessékeltette kifelé a betanyázott vizeket.

Nyár volt, s ezek következtében száraz lábbal lehetett járni az utcák némelyikén. A víz emberi életáldozatok nélkül nem lehett meg. A királynak 100 halottnál is kevesebbet vallottak be a város despotái – csupa tapintatból. A szakemberek és Kreiminger prépost vitatta, csekélylette a számot. Gyászos időszaka a városnak. Azért a nap akkor is 2000 órán át sütötte évi átlagban a szegedit. Kedélye lüktetését az újságírók sírirat-faragványai tanusítják:

Ezen fejfa alatt nyugszik
Nagykalapú Vendel,
Akit 1879-ben az árvíz nyelt el.
Nem futhatott messze,
Mert éppen részeg volt,
Amíg meg nem holt, hát
A vízben lubickolt.

Itt nyugszik Nagy Füle,
Ki vízben elüle, bor folyt ki belüle.

Vízbe hót Novotnyi,
Nem köllött mosdatnyi.

Ki megáll itt, lássa:
Itt fekszik Kása,
S hogy az árnak fejfájáig
Vót a magassága.

Tóth Béla

Szabó Dezső és Kolozsvár

A két világháború között Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Fiatalok* – a romániai új magyar nemzedék folyóirata – a korabeli magyar haladó gondolat legjelentősebb képviselőinek az *Ady – Szabó Dezső – Móricz triászt* tartotta. A folyóirat szerint Szabó Dezső a legkritikaibb és legegyetemesebb magyarságot képviselte, aki a magyarság sorsát a kor egyetemes európai világába helyezve vizsgálta.[1]

Az elsodort „író" életművét az irodalomtörténet különbözőképpen értékelte, de kritikusai abban egyetértettek, hogy a kincses Kolozsvárnak, a szülővárosnak meghatározó szerep jutott az életpálya alakításában. Szabó Dezső születésének 125. évfordulóján az író Kolozsváron töltött éveire emlékezünk.

Szabó Dezső 1879. június 10-én született *Kolozsváron* a *Felsőszén* (később Trefort, majd Victor Babeş) utcában *Szabó József* törvényszéki levéltáros és nemes *Mille Mária* nyolcadik gyermekeként. A XIX. század utolsó harmadában ez a tájék – a *Felsőszén*, a *Holdvilág* és a *Kőkert* utca világa – Kolozsvár szegény negyedei közé tartozott, lakói szerény jövedelmű kisiparosok, kiskereskedők, fuvarosok, építőmunkások és földművesek. A gyermek Szabó Dezső ebben a környezetben szívta magában az emberiességet és az egyetemes emberi testvériség érzését.

Az egész Szabó család legkedvesebb foglalatossága az olvasás volt. „Családunkban egész vallásos kultusza volt a magyar irodalomnak – emlékezik ezekre az évekre az író. Bár igen szegények voltunk, a nagy magyar klasszikusok, sőt a kor ünnepeltebb költői is díszkötésben, lehetőleg képes kiadásban voltak meg. Esténként (...) összebujtunk anyánk körül, ő mesélt vagy olvasott. Csodálatos, hogy mit jelentettek nekem kezdő gyermekkoromtól fogva ezek a mesélések és felolvasások".[2] Az olvasmányok között ott találjuk mindenekelőtt *Jókai Mórt*, *Orbán Balázst*, *Jósika Miklóst*, *Fáy Andrást*.

A gyermek Szabó Dezsőt anyja gyakran vitte magával a városba és ezek a magyarázatokkal kísért séták valóságos helytörténeti előadások voltak, amelyek bővítették történelmi ismereteit, formálták magyarságtudatát. A séták legtöbbször Erdély legrégebbi sírkertjéhez a *Házsongárdi temetőhöz* vezettek, de érintették a *Redut-palotát*, ahol 1848 tavaszán kimondták az uniót, Erdély egyesülését Magyarországgal, a *Biasini-szállodát* sok híresség, köztük Petőfi Sándor vendéglátóját, a régi *Nemzeti Színházat*, a magyar nyelv egyik legrégibb templomát, stb.

Ezeknek a várostörténeti kalandozásoknak a hangulatát az író az emlékirataiban is felidézte: „Mikor leértünk a *Főtérre*, anyám az ő szokott széles kézlendítésével nyitott kaput a lelkén: – Ez a világ legszebb tere, fiacskám. Kolozsvár a világ legszebb városa. Majd, ha felnősz, akár merre jársz, ne felejtsd, hogy kolozsvári vagy. Itt szebben beszélik a magyar nyelvet, mint máshol. Ne hozz soha szégyent Kolozsvárra, gyermekem."[3]

Kolozsvári évei idején Szabó Dezső emberi fejlődésére, jellemére, hivatástudata alakulására legnagyobb hatást iskolája a *Református Kollégium* gyakorolta. Az akkori Magyarországon kevés alkalmasabb intézményt lehetett találni szabad egyéniségek kinevelésére, mint ezt a *Farkas-utcai*, vastag falú, áhitatot sugárzó ódon kollégiumot.

1887 őszén – jóval a kötelező életkoron túl – beíratták az iskolába, ettől kezdve tizenkét esztendőn keresztül a Kolozsvári Református Kollégium legkitűnőbb, színjeles tanulója, az ősi alma mater büszkesége volt. Szabó Dezső mindig tisztelettel és szeretettel írt iskolájáról és tanáráról. *Dr. Török István* (1849–1919) kollégiumi igazgató, történelemtanár szívét már első elemista korában megnyerte azzal, hogy az évzáró ünnepélyen mély átéléssel és nagy sikerrel elszavalta a Szózatot. Kedvenc tanára volt *Kovács Dezső* (1866–1935) magyartanár, író, szerkesztő, később kollégiumi igazgató.

Tanulóévei idején mindig szenvedélyes tudásszomj hajtotta, magyar nyelv és irodalomban és latin nyelvben elért eredményeiért gyakran kapott pénzbeli jutalmat. Született nyelvtehetség lévén elsősorban a latin és a francia gramatika vonzotta. „Rám egészen sajátos hatással

---

[1] *László Dezső*: Reálisan látó nagy magyarok családfája. Erdélyi Fiatalok. 1934. II. 37–39. old. és *dr. Jancsó Béla*: Szabó Dezső és Szekfű Gyula. Erdélyi Fiatalok. 1935. I. 10–17. old.

[2] *Szabó Dezső*: Életeim. I. Születéseim, Halálaim, Feltámadásaim. Bukarest, 1982. 49–50. old.

[3] *Uő.*: Életeim 113. old.

volt a latin nyelv – írta. Mintha egy régi életem elfelejtett anyanyelvére bukkantam volna... a klasszikus művek olvasásával is mindig az a különös érzésem támadt, hogy voltaképpen már tudott dolgok emlékezetét idézem vissza".[4] Önszorgalomból egyedül megtanult franciául és eredetiben olvasta *Thiers Adolph* (1797–1877) történelmi műveit, amelyek rendkívüli hatással voltak reá, elsősorban *Napoleon* alakja ragadta meg s vált példaképévé.[5]

Tanulmányi eredményei mellett rendkívüli sikereket aratott saját verseivel, ünnepi szavalataival. Felső gimnazista korában a legációk során kibontakozott benne nagy adománya magával ragadó szónoki tehetsége. *Gr. Andrássy Gyula* mondta később róla, hogy *Kossuth Lajos* óta ekkora szónoka Magyarországnak nem volt. Tanárai is nagy pályát jósoltak neki: püspökséget, költői pályát vagy éppen miniszteri széket.

Osztálytársai között kimagasló tehetséget nem találunk, de iskolatársai sorában már ott van a későbbi magyar szellemi élet néhány vezető egyénisége, mint: *Kacsóh Pongrác* (1873–1923) zeneszerző, *id. Granpierre Emil* (1874–1938) író, *Kós Károly* (1883–1977) író, grafikus, építészmérnök stb.

Kolozsváron bontakozóban volt a későbbi író élményvilága. Egy kollégiumi majális alkalmával a *monostori erdőben* egy jókora rőzseköteget cipelő hajlott hátú öreg emberpárt látott. Az elesettség és a nyomorúság szomorú látványa mélyen megrázta a fiatal Szabó Dezsőt: „Ez a perc érintetlen frissességével ott van életem döntő kinyilatkozó eseményei között – vallotta. Ez a két örök népi arc voltak az elrendeltetés hívó szavai. Ez a perc volt Az *elsodort falu* első annunciációja".[6]

Szabó Dezső számára nagy szellemi gyarapodást jelentettek a *kolozsvári Nemzeti Színház* előadásai. A színház minden évben *Shakespeare-ciklust* rendezett és ezek az előadások még hétköznapokon is zsúfolt házzal mentek. A társulat vezető színésze *Ecsedi Kovács Gyula* (1839–1899) hatalmas tehetség volt, aki a korabeli kritikák szerint úgy játszotta a Lear királyt, Hamletet, III. Richardot, Coriolanust, Antoniust, hogy felvette a versenyt Európa legjobb színészeivel. „Ó, mit köszönhettem ennek a színháznak! – emlékezik később az író. Itt nyertem először emberlátásom mély titkait, itt pillantottam meg az emberi végzet ezer arcát, az embertragédia mélységeit".[7]

A fiatal Szabó Dezsőre a legnagyobb hatást az ősi alma mater mellett a *Házsongárdi temető* gyakorolta. Erdély legrégibb – több mint 400 éves – sírkertjének, szelíd halmainak, büszke márványainak, rozsdás vassírjainak története nemzedékről-nemzedékre élő mitológiaként hagyományozódik a kolozsváriak között. „A temetővel örök barátságot, védszövetséget kötöttem. A kolozsvári temető második anyám, játszópajtásom, gyóntató papom és mély indítású lelki ébresztőm lett. Bármi bántott a temetőn kívüli világban: Temető-anyámhoz (...) futottam. De hozzá menekültem akkor is, ha csendjének mélyebb beszédében akartam megérteni az élet egy-egy különösebb szavát (...) vagy a nagy elhatározások előtt. Ez így tartott egészen az érettségiig, kolozsvári életem határáig".[8]

Szabó Dezső az 1898-99-es tanévben érettségizett, osztályából a vizsgára 26-an jelentkeztek, akiből 20-an tettek sikeres érettségit. Az írásbeli tételek magyarból: *A magyar nemzet jellemzése*, latinból: *Augustus*, görögből: az *Iliász*, németből: *Siegfried kardja* voltak. Ezen kívül természetesen mennyiségtan is szerepelt az érettségi tárgyak között. A fiatal Szabó Dezső színjelesre érett, a végzettek közül jogi pályára tizenhárman, mérnökire ketten jelentkeztek, egy-egy pedig teológiai, bölcseleti, művészi, vegyészi, vasúti pályára ment.[9]

A fiatal érettségizett diák érezte, hogy be kell váltania anyja és tanárai reményeit és dicsőséges pályát kell befutnia. A feltornyosuló „hivatás-Bábelből" nehezen választott, először a bécsújhelyi katonai akadémiára készült, majd a bécsi keleti akadémia diplomata hallgatója szeretett volna lenni, a lelkipásztorság is felvetődött benne, de végül Kossuth példáját követve a jogászi pályára lépett. Budapestre költözött és beiratkozott az egyetemre.

---

[4] *Uő.*: Életeim 285. old.

[5] *Thiers*: „Histoire de la Revolution, du Consulat et de l' Empire" című művéről van szó.

[6] *Szabó Dezső*: Életeim. I.. 181. old.

[7] *Uő.*: Életeim I. 340. old.

[8] *Uő.*: Életeim I. 194. old.

[9] A Kolozsvári Evang. Reform. Kollégium Értesítője az 1898–99-ik évről. Kolozsvár 1899.

Kolozsvártól a búcsú nehéz volt, de lélekben örök hűséget esküdött a kincses városnak: „Kora reggeltől be az éjszakáig kószáltam – emlékszik vissza e napra. – Bejártam minden helyet, mely valaha érintette lelkemet (...) Beténferegtem az utcákat (...) Kolozsvár és én, én és Kolozsvár: mennyire elválaszthatatlanul egyazon valami volt a kitárt lélekkel ődöngő ifjúban (...) Megálltam az *Óvárban* a *Mátyás király* és a *Bocskay háza* között (...) éreztem forró szívem nagy bizonyosságát, hogy bennem is fel, fel az ég felé fog nőni Kolozsvár és koronáját messzi népek fogják látni".[10]

Szülővárosában utoljára 1939 júniusában járt a Református Kollégium negyven éves véndiák találkozóján. Tartózkodása idején *Gönczy László* a kollégium akkori igazgatója, a népes tanári kar, valamint gondolatrendszerének elhívatott kolozsvári katonái: *László Dezső, Jancsó Béla, Bíró Sándor*, az „erdélyi fiatalok" vették körül. Szabó Dezső ekkor is elsősorban a városra kíváncsi a Farkas utcára, a Házsongárdi temetőre, a Nemzeti Színházra. Megnyugvással tudomásul veszi, hogy: „Kolozsvár nőtt, szépült és ugyanaz maradt (...) egyéniségének legsajátosabb vonása, hogy kívül áll az idő parancsain, a város időfeletti nagy nyugalmát érezte".[11]

Az erdélyi újságírók a kisebbségi magyarság sorsproblémáit érintő kérdésekkel ostromolták Szabó Dezsőt. Ő mindenekelőtt az egymásra utalt népek összefogását hiányolta a politikai életből: „Őrület az – mondta –, hogy Kelet-Európa kis népei, amelyek ugyanazon a külső veszélyek és problémák előtt állnak, ahelyett, hogy egy nagy gazdasági és védelmi összefogásban egymást támogatnák, igyekeznek egymást hidegre készíteni a közös halál számára".[12] Az elszakított magyarság megmaradását szerinte három döntő tényező biztosíthatja: külpolitikailag egy kedvező hatalmi helyzet kialakulása, belpolitikailag a kisebbségi magyarság életereje, mely megszervezi gazdasági, művelődési, anyanyelvi védelmét, valamint annak a kulturális áramlatnak a hatékonysága, amelyet a magyar művelődéspolitika kialakít a magyarországi és a kisebbségben élő magyarság között.

Szabó Dezső az ostromlott *Budapesten* 1945. január 13-án hunyt el. Utolsó napjaiban arról beszélt, hogy a *Gellérthegy* déli lejtőjén szeretne pihenni, ahonnan végig lehet nézni az egész Budapestet, amelyet nagyon megszeretett, ennél a városnál jobban csak Kolozsvárt szerette.[13]

Végrendeletében a Kolozsvári Református Kollégiumra hagyta egész könyvtárát, műveinek szerzői jogát, de a második világháború utáni években az író végakaratának nem lehetett érvényt szerezni.[14]

Sebestyén Kálmán

Szent Mihály templom

[10] *Szabó Dezső*: Életeim, I. 487. old.

[11] *Szabó Dezső*: Utazás Erdélyben In: *Pomogáts Béla* (szerk.): Erdélyi magyar olvasókönyv. Bp. 1989. 147. old.

[12] *Balogh Edgár*: Szabó Dezső magyar logikája. In: *Szőcs Zoltán* (összeállította): Szabó Dezső emlékkönyv. Bp. 1993. 79. old.

[13] *Úr György*: Szabó Dezső utolsó napjai. In: *Gróh Gáspár* (szerk.): Az elsodort író. Bp. 2002. 257. old.

[14] *Kolozsvári József*: Gönczi Lászlóra emlékezve születésének 110., halálának 50. évfordulóján. Remény (Kolozsvár), 17–18. szám. 7. old.

Ötven éve kapott városi rangot Tata

A községi tanács felterjesztett kérelmére a Minisztertanács az 1950. évi I. törvény 6. §-a alapján Tatát 1954. február 1-jével városi rangra emelte. Tata legújabb kori történetében ettől a naptól immár végérvényesen és visszavonhatatlanul várossá vált.

Az ünneplő tataiak közül többen megkérdezték, miért az ötven évet ünnepeljük, amikor Tatát már hatszáz évvel ezelőtt, Zsigmond király uralkodása idején „civitas"-nak, városnak nevezték.

Tata a XIV-XV. század többi mezővárosához hasonlóan nem rendelkezett kiváltságlevéllel. Ugyanakkor 1387-től az oklevelek valóban civitasként emlegették és egy 1490-ben kiadott okmányon Ó-Tata pecsétje *„Sigillum civitatis de Tata"* olvasható.

Római katolikus plébániatemplom. Épült Fellner Jakab tervei szerint 1751–1784. (Fessel György felvételei)

Tatának a földesúri mezőváros jogállása a török hódoltság után, az Esterházy grófok idején is az 1886:XXII. Tc., úgynevezett községi törvény kihirdetéséig megmaradt. Ez a törvény megszüntette mezővárosi jogállását. Ettől az időtől Tata községként szerepelt. Továbbra is megtartotta a virilistákból és választottakból álló községi képviselőtestületét, de elvesztette a bíró kijelölési jogát. Község voltán az 1938-ban, Tóvárossal történt egyesítése sem változtatott, ugyanis ezután nagyközségnek nevezték. Az elmondottak alapján érthető, hogy Tatának 1954-ben a városi rangra emelése az addigi nyolcvannyolc éves községi létből előreléptet jelentett.

Az új lehetőséggel Tata az 1950-es évek nehéz gazdasági körülményei miatt, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása következtében csak az 1960-as évek elejétől élhetett igazán. A környező településekről a népesség nagyarányú beköltözése volt tapasztalható az 1960-as években. A város lakossága 1980-ig rohamosan nőtt, majd 1990-től a természetes szaporulat megszűnésével egyidőben megkezdődött Tatáról a kiköltözés Agostyánba, Bajra, Dunaszentmiklósra, Szomódra, Vértesszőlősre.

A lakosság száma és a demográfiai mutatók

	1949	1960	1970	1980	1990	1999	2004
Lakosság száma összesen:	13 199	17 315	20 565	24 088	25 049	24 796	23 900
Természetes szaporulat:	–	1665	812	69	19	–	–
Beköltözés:	–	2451	2019	3454	942	–	–
Gyarapodás:	–	4116	2831	3523	961	–	–
Fogyás:	–	–	–	–	–	253	896

A lakosság jelentős részét Tatán, a beruházásokkal támogatott ipari üzemek (Lakástextil Vállalat, Cipőgyár, Bőrgyár, téglagyárak), intézmények alkalmazták. Az iparban dolgozók létszáma 1949-ben 2225 fő volt, 1970-ben pedig már elérte az 5011 főt. A mezőgazdaságban dolgozók száma kisebb mértékben csökkent.

Tatán a kereskedelem nagyobb arányú támogatása azért vált lehetővé, mert a nagykereskedelmi vállalatok – a Vegyipari Nagykereskedelmi Vállalat, az ÜVÉRT Kereskedelmi Vállalat, a FÜSZÉRT és a MESZÖV, Tatai Vendéglátóipari Vállalat – itt nyitottak boltokat, üzleteket. 1974-ben Komárom megye akkori legnagyobb iparcikk áruházát, a Fényes Áruházat az Ady Endre úton, az ABC áruházat a honvédségi lakótelepen, ÁFÉSZ ABC áruházat a Dózsa György úton adták át a lakosságnak. Tata ezáltal ezekben az években a megye legjobb kereskedelmi hálózatával rendelkezett.

Az 1950-es években a több szobás lakások, házak államosításával megnőtt a társbérletben és az albérletben lakók száma. A magánépítkezés 1957-ben a kertvárosban kezdődött meg az akkor „divatos" kockaházakkal és az 1990-es évek végére kiépült Tata ötezer lakosú, új városrésze.

A lakáshoz jutás a lakosság számára hazánkban központi kérdéssé vált. Ezért 1961–1975-ig tizenötéves lakásépítési tervet dolgoztak ki egymillió új lakás felépítésére. Az új lakások többségét a paneltechnikára alapozott házgyárak állították elő. Tatán ilyen technikával épültek négy-, hét- és kilencemeletes házak 1974–1978 között. A Gesztenye fasorban és a Barátok kertjében 1964-től hagyományos technikával egy- és kétemeletes házakat építettek. Az Új-hegy és a Mocsai út térségében kialakított utcákat családiházas beépítésre jelölte ki a város. Az 1960–1975 között Tatán felépített 2725 új lakás az 1954-ben nyilvántartott 4423 lakásállománynak a kétharmada. Az átépítés üteme az 1980-as évektől lelassult, s az 1990-es években pedig szinte megszűnt.

Az 1950-es évek végétől eltelt harminc év alatt 9856 lakossal, szinte egy kisebb mai város népességével gyarapodott Tata. Hatvannégy új utcát, teret nyitottak meg a családi és emeletes házak felépítésére. A Kertvárosban huszonhat utcával, az Új-hegyben tizenöt utcával, Tatán tizenöt utcával, Tóvároson kilenc utcával nőtt a város területe.

A Nagy-tó két partján valamint a Remeteséghez közel kijelölt üdülőövezetben harminckét utcát alakítottak ki, melyeknek a tóvárosi részen növények, fák nevét adták, a tatai üdülőkörzetben női keresztneveket. A várost az M1-es autópályával összekötő négysávos Május 1. utat, amit pénz hiányában 1980-ban nem folytattak, 2002-ben szökőkutas körforgalom kialakításával és az Országgyűlés tér rendezésével városképileg is befejezték.

A rossz tatai lakáshelyzeten a felépített új tömbházak sokat javítottak. Az albérletekből, a zsúfolt, nedves lakásokból a fiatal házasok és a családosok boldogan költöztek be a kiutalt összkomfortos panellakásokba.

Ugyanakkor Tata barokk hangulatú városképét elcsúfították ezek a lapostetejű „szocreál" tömbházak és a várral szemben az 1990-es években felépített földszintes „áruházak". Az évtizedek alatt kialakult stílustalan építkezésen javított az 1998-tól megindult és a korszak építészetének megfelelő szép házak, üzletek kialakítása az Esterházy, a Zsigmond király és a Harangláb udvarokban. A Mindszenty téren és az Új úton 2001-től újra épülnek a városképbe illő sor- és emeletes házak.

Tata lakosságának növekedésével a gyermekek száma indokolta új óvodák és iskolák építését. Három óvoda épült: 1970-ben a Bartók Béla úton és a Kertvárosban, 1971-ben a Gesztenye fasorban.

Az évek folyamán a két régi általános iskola kicsinek bizonyult. Az újonnan épült városrészekben új iskolákat építettek. A Kertvárosban 1958-ban alsó tagozatos iskolát adtak át, melyet 1972-ben felső tagozattal bővítettek. Az ún. Kosréten 1959-ben, a Jázmin utcában 1965-ben, 1982–83-ban a 16 tantermes Kőkúti általános iskolát vehették birtokukba a tanulók. A Fazekas utcai iskola épületéhez 1969–1970-ben négy tantermes új szárnyat építettek.

A város három középfokú intézményét tantermekkel, előadókkal bővítették, hogy a tanulók elhelyezését és oktatását megoldják. Az Eötvös József Gimnáziumnál nemcsak előadókat és gondnoki lakást építettek 1978–1980-ban, hanem új, nemzetközi mérkőzések lejátszására is alkalmas tornacsarnokot adtak át 1990-ben, amivel a város sportja is gazdagodott. Tatán, a lakosság kórházi ellátása az 1970-re kiépült öt fekvőbeteg osztállyal minden tekintetben megnyugtató módon látta el a város és a környező községek betegeit. 1995-ben négy osztály megszűnésével, illetve Tatabányára történt áthelyezésével a kórházi ellátás visszafejlődött. Az 1977-ben átadott új Szakorvosi Rendelőintézet a járó betegeket látta el.

Az 1982-83-ban épült Kőkút közi általános iskola

„Mi lesz Tatatóvárosból?" című, 1938-ban megjelent dolgozatban megfogalmazott elképzelések egyik fontos célkitűzése valósult meg, amikor 1969-ben átadták az új művelődési házat. Évtizedekkel később a mű szerzőjéről, a tatai születésű és a két község egyesítését megvalósító jogász professzorról, dr. Magyary Zoltánról nevezték el. Az épületben kapott helyet a Móricz Zsigmond Könyvtár.

Tata nemcsak a vizeivel, angolkertjével, az olimpiai Edzőtáborával vált nevezetessé, hanem a múzeumaival, tudományos tanácskozásaival, különböző rendezvényeivel (Víz, Zene, Virág fesztivál; Tatai Sokadalom; Barokk Fesztivál) is, melyek öregbítették a város hírnevét.

Az ország egyetlen vízivárában 1964-től 1974-ig tartó ásatásokkal az Országos Műemléki Felügyelőség műemléki helyreállítást végzett. A megszépült Öreg-várban 1974-ben a Kuny Domokos Múzeum megnyitotta állandó régészeti, várostörténeti, néprajzi kiállítását. A két ókori kultúrát szemléletesebbé tette a látogatóknak a volt zsinagóga épületében 1977-ben kialakított Görög-római Szobormásolatok Múzeuma.

Tata környékére és Komárom-Esztergom megyébe az 1723–1755 közötti években betelepített német nemzetiségű községek katolikus vallású lakóinak életmódját, szokásaikat, lakásuk berendezését mutatja be állandó kiállítás keretében a volt Nepomucenus malomban 1983-ban megnyílt „Etnikai folyamatok a magyarországi németeknél" (Der grosse Schwabenzug).

Kevesen emlékeznek ma már arra, hogy az önkéntes néprajz- és nyelvjárásgyűjtők mozgalmának a bölcsője Tatán ringott. Az első országos találkozójukat 1963. május 31 – június 2-án tartották városunkban. A tanácskozás első napján, pénteken, ahova *Veres Péter* író is eljött, *Bárczy Géza* akadémikus a magyar nyelvjáráskutatás újabb eredményeiről, *Balassa Iván* a paraszti gazdálkodás néprajzi kutatásáról, *Diószegi Vilmos* a magyar népszokások és néphit kutatásának kérdéseiről tartott előadást. A beszámolókhoz hozzászólt *Imre Samu, Deme László, Dégh Linda* és *Szolnoki Lajos*. Másnap, szombaton az önkéntes néprajz- és nyelvjárásgyűjtők konferenciáját az Eötvös József Gimnázium dísztermében *Morvay Péter* és *Végh József* vezették. Vasárnap *Fél Edit* kalauzolásával Kocson néprajzi gyűjtésen vettek részt a Tatára érkezett kutatók. Így indult el Tatáról a régi népi foglalkozások, mesterségek és a földrajzi nevek országos gyűjtése.

Tíz évvel később, 1982. szeptember 9–13-án Tata adott otthont az „Ethnographia Pannonica VI." konferenciájának, ahol magyar, osztrák, horvát, szlovák néprajzosok és egyetemisták német nyelven elhangzott tizennégy előadással és hozzászólásokkal vitatták meg az egykori Pannonia történelmi nagytájon élő nemzetiségek hagyományait, folklórját. Köszönő levelében dr. *Gaál Károly* az Ethnographia Pannonica Osztrák tagozatának elnöke a következő-

ket írta: „Egy Ausztriában szinte ismeretlen kultúrváros, Tata meglepte az összes osztrák résztvevőt és megnyerte őket barátinak."

Az önkéntes néprajz- és nyelvjárásgyűjtők 1963-ban Tatán tartott konferenciáján hallottak alapján *Körmendi Géza* és *Túri Róbert* irányításával Komárom megye 77 településén több mint száz önkéntes gyűjtő, tanár és diák 1980-ra befejezte a gyűjtést. A 13 001 földrajzi nevet tartalmazó „Komárom megye földrajzi nevei" című kötet *Balogh Lajos* és *Ördög Ferenc* szerkesztésében 1985-ben hétszáz példányban jelent meg. A kiadvány sokoldalú anyagot tartalmaz mind a nyelvtudomány, mind a tárgyi és szellemi néprajz, a régészet, a település-, gazdaság-, művelődés- és helytörténetkutatók számára.

A néprajztudomány az 1960-as évekig fehér foltként tartotta számon Komárom-Esztergom megyét. Ennek megváltoztatását és a kutatások tanulmányokban megírt közlését vállalta a Komárom megyei Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadásában, *Körmendi Géza* szerkesztésében 1985-től 1990-ig megjelent Komárom-Esztergom megyei néprajzi füzetek. A kiadványban hazai és felvidéki néprajzkutatók (*Kósa László, Selmeczi Kovács Attila, Lukács László, S. Lackovits Emőke, Liszka József, Körmendi Géza, Kövecses Varga Etelka, Fehérváry Magda, Gaál Ida, Tisovszki Zsuzsanna*) írásait, előadásait közölték.

Tatai kezdeményezésre kezdődött el tizenöt Komárom-Esztergom megyei és tizenhárom felvidéki (Szlovákia) községben a gyűjtés. Hároméves tematikus, kérdőíves néprajzi kutatást valósítottak meg. Az 1990-ben befejezett gyűjtőmunka összegzése és feldolgozása tanulmányokban 1992-től 1999-ig négy kötetben a *Paraszti élet a Duna két partján* címmel jelent meg.

Évtizedek óta hiányzott a megye néprajzosainak kutatási eredményeként a múzeumok adattárában elhelyezett, továbbá könyvekben, folyóiratokban, heti és napilapokban megjelent írások bibliográfiájának megjelentetése. Ezt a hiányt pótolta *Túri Róbert* szerkesztésében 2001-ben megjelent *Komárom–Esztergom megye néprajzi bibliográfia* című munkája. Az anyag gyűjtését 1995-ben zárta le.

A város történetéről az elmúlt ötven évben több tudományos értékű könyv jelent meg. Tata múltját tárta fel az őskortól 1970-ig a Tata története I. és II. kötete, melyek 1979-ben és 1985-ben a város kiadásában jelentek meg. Mind szemléletében, mind a tényanyag feldolgozásában a két község politikai, gazdasági, társadalmi, oktatási, egészségügyi és kulturális fejlődésének reális történeti elemzését adja a rendszerváltozás után 1998-ban megjelent *Tata és Tóváros története a két világháború között* (1920–1939), és folytatásaként a 2001-ben napvilágot látott *Tata és Tóváros története 1939 és 1949 között*.

Tata az 1867. évi kiegyezés óta katonaváros, s ennek a történetét írta meg hat szerző 2001-ben kiadott *Tata katonái 1869–1999* című könyvben.

Az Esterházyak a XVIII. és XIX. században alkalmaztak zenészeket és énekeseket, akik a templomban, később a színházban adtak elő zeneműveket. Évszázadokon át megmaradt ez a hagyomány és Tatának mindig híres volt az énekkara és a zenekara. Ezt a múltat dolgozta fel *Baranyi József* a 2002-ben megjelent *Tata énekes múltja és jelene 1747–2002* című könyvében.

Ötven év egy ország történetében szempillantásnyi idő, egy település életében érdemes az ünnepélyes visszatekintésre. Tata lakossága örömteli és fájdalmas politikai változásokkal, nehéz hétköznapokkal, jó és rossz döntésekkel egyaránt kikövezett úton élte meg az ötven évet és jutott el 2004-ig.

Körmendi Géza

Oroszlány ötven éve város

Oroszlány húszezer lakosú bányaváros a Vértesalja erdős, dombos vidékén. Falu és város egyszerre, ugyanis az 1950-es években kezdődő városépítés szinte érintetlenül hagyta a régi településrészt, amelyet 1701-ben Nyitra, Pozsony és Trencsén megyéből Eszterházy Antal birtokára települő evangélikus szlovák jobbágyok alapítottak a törökök által 1543-ban elpusztított középkori falu helyén. A vidéken az őskortól kezdve minden időben éltek emberek. Kőkori, bronzkori és avarkori régészeti leletek tanúskodnak erről. A X. század végétől a Vértes a

Csák nemzetség szállásterülete volt. A mai Oroszlány területén a középkorban két várat építettek (Oroszlánkő és Gerencsérvár), valamint egy bencés monostort (Vértesszentkereszt), és egy premontrei prépostságot (Majk) létesítettek. A Csákok után a Rozgonyiak és az Újlakiak voltak a birtokosok. A vértesszentkereszti bencés apátság elnéptelenedett monostorát Mátyás király a fehérvári domonkosoknak adta. „Possessio Oroszlánkew" Gesztes várához tartozott. 1536-ban Oláh Miklós még említi, de 1543-ban török kézre került és elpusztult. Azóta a források Puszta Oroszlánkő néven említik. 1629-ben a gesztesi uradalommal együtt az Eszterházy család tulajdonába került. 1701-ben Eszterházy Antal telepítette be, de mivel ő a Rákóczi-szabadságharcban végig kitartott a fejedelem mellett, birtokait testvérei kapták a Habsburgok oldalán tett szolgálataikért. Így lett Oroszlány földesura Eszterházy József.

A mostoha természeti viszonyok ellenére a XVIII. században gyorsan fejlődött a falu. II. József korában az első népszámlálás adatai szerint Oroszlányon 149 házban 251 család, összesen 1432 ember élt. Az 1820-as években megállt a növekedés. A népességszám 1828-ban a legnagyobb: 1810, a XIX. század közepéig csökkenő irányzatú, a század végén pedig stagnál. A XX. század első évtizedeiben a faluból 325 ember – többségük szlovák – vándorolt ki Amerikába. A XIX. század közepéig békességben éltek egymás mellett a magyarok és a szlovákok, a század második felében azonban a pánszlávizmus erősödése és az erőszakos magyarosító törekvések miatt kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek. Az 1880-as években országos megbotránkozást okozó zavargások okozója lett az oroszlányi szlovák-magyar nemzetiségi viszálykodás, az úgynevezett „oroszlányi pánszláv ügy". Később helyreállt a béke. Az oroszlányi szlovákok többsége az asszimilációs törekvések ellenére megőrizte anyanyelvét és nemzeti hagyományait. 1946-47-ben 70 oroszlányi szlovák család települt át Csehszlovákiába.

Oroszlány a nagyhatárú községek közé tartozott. Határa a XIX. században meghaladta a 7000 holdat, ennek körülbelül a fele erdő volt. Így a jobbágyok által művelhető terület kevésnek bizonyult, s az is nagyobbrészt silány, keveset termő szélhordta homokbucka vagy kopár legelő. A vidék természeti kincsei az erdők voltak és a Vértes vizét összegyűjtő patakok, amelyek malmokat hajtottak, partjukon dúsabban nőtt a fű, medrüket néhol halastavakká duzzasztották. A föld rejtett kincsének, a barnaszénnek a feltárása csak a XX. században változtatta meg a táj arculatát s az itt élő népek életét. A föld nem nyújtott megélhetést, ezért nem is a földművelés volt a fő foglalkozás, hanem a favágás, a hamuzsírfőzés, a szénégetés, a mészégetés és a fuvarozás.

A jobbágyfelszabadítás után a kapitalista fejlődés meggyorsította a paraszti társadalom felbomlását. Az elszegényedő rétegek az iparban, főleg a XIX. század végén kezdődő szénbányászatban kerestek megélhetést. Egy 1902-ben készült egyházközségi jegyzőkönyv szerint az oroszlányi lakosok közül több mint százan az alsógallai bányatelepen dolgoztak. Oroszlányon csak az 1930-as évek végén kezdődött a szénbányászat. A település életében az 1937-ben meginduló és gyorsan fejlődő bányászkodás jelentett nagy változást. Kezdetben napi egy-két vagon szenet hoztak felszínre. 1939-ben a XVI-os akna megnyitása után a napi termelés 25-30 vagonra nőtt. A háborús konjuktúra hatására fokozódott a széntermelés. Újabb bányaüzemek létesültek. A szenet kezdetben kötélpályán szállították Tatabányára. A vasúton történő szállítás 1950-ben vált lehetővé, amikor a környei vasútállomástól Oroszlányig szárnyvonalat építettek. 1965-ben villamosították a vasútvonalat. 1957-ig az oroszlányi bányák Tatabányához tartoztak. Akkor vált önállóvá az Oroszlányi Szénbányák Vállalat. 1965-ben 9462 dolgozót foglalkoztattak az oroszlányi bányaüzemek.

A szénbányászat fejlődésével a település is gyorsan növekedett. 1938 és 1941 között Romániából, Petrozsény és Lupény környékéről települtek át a magyar bányászok, valamint a franciaországi és belgiumi emigrációból visszatérő bányászok kaptak itt munkát. Lakásokról is gondoskodni kellett. A MÁK Rt. már 1940-ben határozott egy 600 lakásos lakótelep felépítéséről. Ez három év alatt lett kész. A háború után még gyorsabb ütemben növekedett a település. 1949-ben és 1950-ben több száz nógrádi, 1951-ben pedig 350 brennbergi bányász települt Oroszlányra. Az ideiglenes jellegű bányász kolóniák építése után 1949-ben kezdték építeni az első emeletes lakóházat. 1954-ben, amikor a települést várossá nyilvánították, 1617 lakásban és a munkásszállásokon majdnem tízezer ember élt. A széntermelés volt az alapja a hőerőműnek is, amely 1961-től termel áramot.

A város új katolikus temploma a zöldövezetben

A gyors növekedés az 1960-as évek közepéig tartott. 1965-ben már tizenegy bányaüzemben termeltek, de akkor a szénbányászatot visszafejlesztették, s ez a város fejlődését és megakasztotta. Az 1970-es évek elején újabb fellendülés kezdődött. A város lakosságának száma 1973-ra elérte a húszezret. Az újabb fellendülés nem sokáig tartott. Sorra szűntek meg a bányaüzemek. Az 1990-es években már csak a XX-as aknában és a Márkushegyi bányában termeltek. Ezek a bányaüzemek 1994-ben egyesültek a Vértesi Erőművel. Jelenleg a Vértesi Erőmű is eladó, de eddig még nem találtak vevőt.

A bányák megszüntetése miatt új ipari üzemek létesítése vált szükségessé. 1971-ben a felszámolt XIX-es akna épületeiben megalakult a Duna Cipőgyár oroszlányi telepe. 1979-ben a XVIII-as akna helyén a Kontakta Gyár kezdte meg a termelést. Működött még Oroszlányon egy írószer szövetkezet, egy bőrfeldolgozó szövetkezet, műanyagtechnikai szövetkezet, a Fővárosi Vegyesjavító Vállalat oroszlányi üzemegysége.

A gazdasági változás Oroszlány lakosságának foglakozási struktúráját alapvetően átalakította. 1930-ban még a lakosság 77 százaléka a mezőgazdaságból élt. A bányászkodás első évében, 1938-ban csak hatvan oroszlányi ember dolgozott a bányában. 1960-ra a bányászok aránya 74 százalékra nőtt, a mezőgazdaságban dolgozóké 3 százalékra csökkent. Az egyéni gazdák termelőszövetkezetekbe kényszerültek, majd 1976-ban öt szomszédos település termelőszövetkezeteit Oroszlány és Vidéke Mg. Tsz. néven egyesítették. A földművelő lakosság helyzetét súlyosbította, hogy az épülő lakótelep részére nagy területeket vettek igénybe a legjobb minőségű földekből.

A település kiemelkedő pontja a Haraszt-hegy. Ez választja el a falut a várostól. A XIX. században szőlőt műveltek a hegyoldalon. Ma egy része park. Itt van a hősi emlékmű. A hegy tetejéről messze látszik a város legfeltűnőbb jelképe, a 25 méter magas, tölcsér alakú víztorony. Gyakorlati jelentőségét elveszítette, mert a regionális vízmű Tatabányáról látja el vízzel a várost. A hegyről körültekintve egyik oldalon a falu utcáit látjuk. A falusi házak közül kiemelkedik az 1787-ben barokk stílusban épült evangélikus templom. Mögötte húzódik meg a reformátusok 1984-ben épített egyszerű temploma. A római katolikusok Szent József temploma a Haraszt-hegyi úton a hegy lábánál épült, a régi temető helyén. 1994-ben szentelték fel a hagyományos és modern építészeti elemeket vegyítő épületet. A hegy másik oldalán a városi házakat, utcákat látjuk. Ezek jól jelzik az építészeti irányzat változásait. Az 1950-es években még téglából, az 1960-as években betonelemekből, majd házgyári blokkokból építették az ál-

talában alacsony, legfeljebb négyemeletes lakóházakat. Tízemeletes ház csak három épült a Táncsics Mihály utcai lakótelepen. A város fő utcája a Rákóczi Ferenc út. Ennek a Harasztheg felőli oldalán alakították ki a városközpontot. Itt található a városháza és a köznyelvben csak „Beton"-nak nevezett művelődési központ és könyvtár. Előtte a város főterén a három bányászt ábrázoló szoborkompozíció áll. A városháza és a művelődési központ mögött van a sportcsarnok és az uszoda. A Rákóczi Ferenc útról az Alkotmány utca vezet a régi faluba. Az utca elején, az egyik oldalon a szakorvosi rendelő modern épülete áll, s vele szemben az egykori falusi kocsma, a Czermann Vendéglő. Innen a Nyárfaligetbe jutunk, ahol az 1848-49-es forradalom és szabadságharc emlékére 1948-ban negyvennyolc nyárfát ültettek, 1998-ban itt állították fel Kossuth Lajos szobrát.

A Kossuth Lajos utca a falut köti össze a várossal. Itt találjuk a Lengyel József Gimnáziumot, amelyet 1965-ben építettek. Tervezője Dávid Károly volt, aki a budapesti Népstadiont tervezte. Később bővítették, korszerűsítették, s benne kapott helyet a Bakfark Bálint zeneiskola. A gimnázium közelében a Kossuth Lajos utca és az Asztalos utca sarkán áll az Eötvös Lóránd Műszaki Középiskola impozáns épülete, amely az 1950-es évek építészeti stílusát idézi. Az iskolát 1953-ban alapították, s kezdetben a vájárképzést szolgálta. Később megváltozott a profilja, s ma főképp villamossági, informatikai és mechanikai szakembereket képez. 2000-től főiskolai oktatás is folyik az intézményben.

A gazdasági fejlődés, a népesség számának növekedése, a lakóházak, középületek, közművek mellett a városi rang feltétele az oktatási, művelődési és egészségügyi intézmények létrehozása, működése is. 1939 előtt Oroszlányon egy háromtantermes evangélikus elemi iskolában tanított három tanító. A bányatelep növekedése újabb iskolák építését tette szükségessé. 1947-ben, egy úgynevezett barakkiskolában is megkezdődött a tanítás. Az első korszerű iskolát 1950-ben építették. Ezt követően 1958-ban, majd 1981-ben adtak át újabb általános iskolát. A szakmunkásképzés 1953-ban kezdődött, a felnőttoktatás 1957-ben. 1962-ben a tatbányai Árpád Gimnázium kihelyezett osztályt indított. Önálló gimnázium 1966-tól működik.

A kamalduli remeteség bejárata

A város kialakulásával a település kulturális élete is megváltozott. 1945 előtt az Országos Faluszövetség keretében működő népművelési bizottság irányította a falu kulturális életét. 1935-től működött az Evangélikus Ifjúsági Egyesület. 1946-ban Felsőtelepen művelődési ház épült. Rajk László nyitotta meg, s róla nevezték el. 1953-ban egy lakóbarakk átalakításával hozták létre a Petőfi Sándor Művelődési Házat. 1954-ben egy városszéli barakképületben alakult meg a városi könyvtár. Jelentős kulturális esemény volt a Városi Művelődési Központ megnyitása 1974-ben. A városi könyvtárat is itt helyezték el. Meg kell említeni az Ady Filmszínházat, a Bányász Múzeumot és a Tájházat.

Egészségügyi ellátásról 1945 előtt alig beszélhetünk, orvos sem volt a faluban. 1945 nyarán egy barakképületben rendezték be az első orvos rendelőt. 1951-ben nevezték ki a második orvost, 1957-ben szülőotthon nyílt. A következő évben gyógyszertár épült, 1961-ben bányamentő állomás alakult. 1973-tól egy központi szakorvosi és egy üzemorvosi rendelőintézet, öt felnőtt és három gyermek körzeti rendelő állt a lakosság szolgálatában. Az idősek klubjában 90 idős embert gondoznak. A megszüntetett szülőotthon helyén egy átmeneti elhelyezést biztosító intézmény (Gyógyház) működik, ahol reumatológiai és fizikoterápiás kezeléseket végeznek.

E rövid településtörténeti ismertetés végén vegyük számba a műemlékeket. Minden település féltett kincsei ezek, de egy fiatal városban nem lehet sok belőlük. Oroszlányon hármat említhetünk. Már volt szó az 1787-ben épített barokk stílusú evangélikus templomról. Figyelmet érdemel a mennyezetig felnyúló oltárkép, amely az Olajfák-hegyén imádkozó Jézust ábrázolja a három alvó tanítvánnyal. A szószék oldalán a hegyi beszédet ábrázoló fametszet látható. Mind az oltárkép, mind a szószék a majki kolostorból került Oroszlányra.

A középkori várak emlékét már csak az írások őrzik, de a vértesszentkereszti bencés apátsági templom és kolostor romjai ma is láthatók Oroszlány, Bokod és Pusztavám között a Vértes hegység egyik erdős magaslatán. Ezek a romok a magyarországi román kori építészet jelentős emlékei. A XII. század első felében már állott a Csák nemzetség monostora: egy kőből épített templom két oldalkápolnával s a hozzáépített kolostor. Az 1480-as években a leromlott épületet gótikus részletekkel kiegészítve a dominikánusok állították helyre. A XVIII. században az épületegyüttes maradványait kezdték széthordani a dadi, a szendi, a pusztavámi templomok építéséhez és az Eszterházy család csákvári és tatai angolparkjába, ahol műromok készítéséhez használták fel. A tatai Kuny Domokos Múzeum kiállításán láthatók a műemlék fontosabb darabjai.

A Vértesalja leglátogatottabb nevezetessége Oroszlány közelében a fehérvári út mellett Majk. A középkorban premontrei prépostság működött itt. Oklevelek tanúsítják Zsigmond király és felesége majki tartózkodását. A török hódoltság idején a kolostor lakói elmenekültek, az épületek pusztultak. 1727-ben Eszterházy József tulajdonába került Majk, majd ő 1733-ban a kamalduli szerzetesrendnek adományozta. Franz Anton Pilgram irányításával lakócellákat, templomot, kolostort és egy emeletes főépületet építettek barokk stílusban. A templom 1753-tól 1770-ig épült. Pilgram halála után Fellner Jakab fejezte be az építést. II. József 1782-ben feloszlatta a kamalduli rendet. A XIX. század elején bérlők használták az épületeket, akik posztókészítő üzemet hoztak létre benne.

1860-ban Eszterházy Móric a főépületet vadászkastéllyá alakíttatta át, meghagyva a még ép barokk részleteket. A második világháború végén a kastély egyik szárnya leégett. A megmaradt épületrészben egy ideig katonai kórház, majd munkásszállás volt. 1946 és 1950 között a Magyar Írók Köre bérelte, 1952-ben államosították. 1959-ben a kastélyt műemlékké nyilvánították, 1980-ban felvették a természetvédelmi területek és műemlékek jegyzékébe. 1985 óta a Magyarországi Kulturális Örökség listáján is szerepel.

Születésnapi köszöntésként mit kívánhatunk az ötven éves Oroszlánynak? A szénbányászat felszámolása után a szénre épült város jövője bizonytalanná válik, további növekedés nem várható. Az lenne a legfontosabb, hogy azok az emberek, akik itt otthonra leltek, emberi kapcsolatokkal ide kötődnek, továbbra is Oroszlányon dolgozhassanak, biztonságban és békében élhessenek. Ezt kívánjuk a fiatal város minden lakójának.

Gyüszi László

AZ ÉN FALUM – AZ ÉN VÁROSOM

Esztergom[1]

Koditek Pállal, a Cathedralis Tours ügyvezető igazgatójával beszélget *Béla Pál*

Középkori királyi székhely, Szent István királyunk szülővárosa, érsekségi központ, műemléki gazdagság, csodálatosan szép fekvés – lehet-e ennél több dicsérő szót, jelzőt felsorolni egy városról. De vajon boldogok-e azok, akik itt élnek, hiszen a rang, a művelődéstörténeti patina, az egyházi méltóság mellett kijutott Esztergomnak a történelem viharaiból, sőt jégesőiből is. A török megszállástól, melynek egyik szomorú epizódja a 450 éve született Balassi Bálint hősi halála, a trianoni béke által határszélre sodortatásig sok szenvedés járt a dicsőséggel. Nem véletlenül rendezi itt június végén XXXII. Akadémiáját a Honismereti Szövetség. Tudnának beszélni, és beszélnek is majd az esztergomiak városuk értékeiről és megpróbáltatásairól, de talán egyikük sem olyan hitelesen, mint műsorunk szellemi házigazdája **Koditek Pál**. (Szerk.)

Koditek Pál vagyok, tősgyökeres esztergomi polgár. Ezt a szót igen sokáig nem igen lehetett hangoztatni ebben a városban, de sokan vagyunk büszkék arra, hogy polgárnak születtünk, polgárként élünk. Azért tartom magam lokálpatriótának, mert a város levegője, kövei, múltja, történelme mind belém ivódott. A család egyik ága 1714-től, a másik ága meg 1820-tól él ebben a városban. Amikor a város régi utcáin járok, akkor – ha akarom, ha nem – arra kell gondoljak, hogy igen, ezeket a köveket koptatták az én felmenőim is századokon át. Magyarország területén mindenhol működtek sétahely-, vagy városszépítő egyesületek. Az esztergomit *Sétahely Szépítő Egyletnek* hívták, és ahol most ülünk a Kis-Duna partján a platán sor alatt, ezt is az Esztergomi Sétahely Szépítő Egyletben tevékenykedő elődeink ültették 90 évvel ezelőtt, pontosan 1914-ben Számomra nagy öröm és megtiszteltetés, hogy már harmadik ciklusban vagyok az esztergomi városvédő egyesület elnöke, amit hivatalosan ugye Esztergom Barátai Egyesületének hívnak. Ez az Egyesület alakította meg Esztergomban, 1984-ben, az országban elsőként a városvédő táborokat. Ezek között a fiatalok között, akik most itt futnak a tornaórájukon a Duna-parton, már van olyan, aki a városvédő tárborban két hetet ingyen dolgozott a városáért. Márpedig az a gyermek, aki a tárborban végzett munkája során megismerkedik a város múltjával, történelmével, jelenével; parkot ápol, padot fest, emlékműveket, kereszteket, emléktáblákat tisztít; a belvárosi, vagy a Szent György-mezei temetőben jeles esztergomi polgárok sírjait gondozza, az már belenő a város szellemiségébe és nem kell félnünk, hogy eldobja a szemetet, parkot rongál, grafitival keni össze műemlék házainkat.

Béla Pál: Ami – remélhetően közismert – Szent István városa is.

Koditek Pál: Géza fejedelem a 970-es években helyezte Esztergomba fejedelmi központját. Itt született fia Vajk, aki a keresztségben kapta nagy valószínűséggel 975-ben az István nevet. Itt koronázták 1001. január 1-én vagy 1000 karácsonyán, itt kötött házasságot II. (Civakodó) Henrik leányával, Bajor Gizellával. 1038-ban bekövetkezett haláláig jórészt Esztergom városában élt, a magyar államszervezet kiépítése tehát az ő nevéhez és ehhez a városhoz kötődik. Nagyon valószínű, hogy itt is halt meg.

---

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban 2004. május 14-én. (*Szerk.*)

Esztergom, 1937.

Béla Pál: De hát azt tanultuk, vita témája, hogy Székesfehérváron halt meg, vagy itt Esztergomban?

Koditek Pál: Györffy György professzor úr – és mi esztergomiak mindenképpen ezt tekintjük mérvadónak – Esztergomhoz köti első királyunk halálát, pontosabban Esztergom határában, a keresztesek kolostorában halt meg. István sokáig élt, korának viszonyaihoz képest, valószínű, hogy oda húzódott vissza, ahol született, ahol legjobban érezhette magát, ez pedig nem lehet más, mint Esztergom.

Béla Pál: Az Esztergomi Balassa Bálint Múzeum könyvtárszobájában vagyunk, és éppen munka közben találtuk dr. Horváth István igazgató urat, aki nemcsak ennek a múzeumnak, hanem a Komárom-Esztergom megyei Múzeumoknak is igazgatója.

Dr. Horváth István: Esztergom a középkori Magyarország egyik jelentős városa volt, 38 templom volt benne és 11 kolostor. Egyházi székhely, az Árpádok idejében királyi székhely. Mindez a török háborúkban elpusztult, maradványaik csak a föld alatt találhatók. Ám a törökök, akik kereken 130 évig birtokolták a várost – hiszen Esztergom fontos végvára volt a török birodalomnak – nemcsak pusztítottak, hanem építettek is.

Koditek Pál: Ez a makett, amely itt áll az asztalon, ez az Özicseli Hadzsi Ibrahim Dzsámi?

Teljes eredeti formájában hitelesen helyre lehet állítani. Eltérően az általános dzsámi formától ez kétszintes dzsámi. Alsó része egy várkapu, és ennek az emeletére építették az Özicseli Hadzsi Ibrahim Dzsámit, 1605 és 1663 között.

Koditek Pál: Itt, az érseki Vizivárosban, a prímási palotától nem messze, a Dunai Rondella lábánál, a Malom bástyában valami egészen különleges, technikatörténeti érdekesség is épült a XV. században.

Horváth István: Ezzel a gépezettel Mátyás király idejétől, a török-kor végéig a Dunából szivattyúzott ivóvizet föl tudták nyomni a várba. Azt sikerült már megállapítanunk, hogy egy malom volt az, ami a gépezet, a vízszivattyút működtette. Eredetileg a várhegy északi lábánál fakadó bővizű 25–27 fokos meleg forrásra épült a káptalan gabona őrlő malma, és a XV. század második felében az esztergomi érsekek építették rá egy olasz mérnökkel azt a vízszivattyút, ami a várba föl tudta nyomni a vizet.

Béla Pál: Itt látok egy dokumentumot, az van ráírva, hogy Hévízi bástya török fürdő.

Horváth István: A Szent Tamás-hegy lábánál fakadó hévíz forrásra már igen korán a 12. század végén fürdőt építettek. III. Béla király felesége építtetett ott egy nyilvános közfürdőt, amit aztán IV. Béla király 1238-ban a városban lévő Johannitáknak adományozott, akik mellette ispotályt létesítettek. Tehát a fürdő vizét gyógyításra is használták és Szent Erzsébet tiszteletére egy kis templomot is építettek mellé.

Nagyon szép, ódon hangulatú dolgozószobában beszélgetünk, látok itt egy több kilós könyvet.

Horváth István: 1620-ban készült, a súlya 4–5 kiló lehet. Ez egy olyan szótár, amely a latin szavakat angolul, németül, franciául, görögül, magyarul és még 8–9 európai nyelven magyarázza. Tehát ez egy rendkívüli és ma is használható több nyelvű latin szótár.

Béla Pál: Remélhetőleg sokan kedvet kaptak egy esztergomi kiránduláshoz, és ahhoz is, hogy ebbe a múzeumba eljöjjenek.

Horváth István: Az esztergomi Balassa Bálint Múzeumot 1894-ben alapították. Régészeti gyűjteménye a legjelentősebb, hiszen a város területén az őskőkortól kezdve folyamatosan laktak, s minden korszak itt hagyta az emlékét. Ezen kívül helytörténeti, képzőművészeti, iparművészeti, néprajzi, numizmatikai, irodalomtörténeti gyűjteményeink vannak. Itt a Vízivárosban van a régi Vármegyeháza, amely a török utáni első megyeháza volt. Középkori romokból építettek egy szép kis barokk épület a várhegyi sziklafok alatt, ebben egy esztergomi festőművésznek, Bajor Ágostnak van emlékkiállítása, aki a XX. század első felében több száz képet készített Esztergomról. Ezek részben rézkarcok, részben grafikák, tusrajzok és festmények; igen szép kollekció, érdemes megnézni, mert a régi Esztergomot mutatja be nagyon hangulatos képeken.

Koditek Pál: A Balassa Múzeum fennhatósága alá tartozik még egy emlékház.

Horváth István: Babits Mihály kötőnek volt itt egy kis nyárilaka, nagyon hangulatos építmény, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik Esztergom városára, különösen a Bazilika felé. A tornácon a vendégei fölírhatták a nevüket a falra, ez az úgynevezett autogram fal, ahol a XX. század jelentős írói, költői, művészei otthagyták a kezük nyomát. Esztergomot a Babits-háztól nézve a költő versei jutnak eszünkbe: Esztergomi Bazilikáról, a Szent Király városa, itt írta a Jónás könyvét is. 2004 mégiscsak Balassi éve.

De hát 2004 Balassi éve! Mi Balassának mondjuk, meg is szokták kérdezni, hogy miért Balassa? Azért mert a család a XIII. századtól így tűnik fel, s csak a XVI.. században volt néhány olyan tagja, mint például Bálint is, aki *néha* Balassinak is írta magát. Amikor újjáalakult a Balassa Társaság, akkor a Megyei Levéltár igazgatója és a Főszékesegyházi könyvtár igazgatója utána néztek a korabeli dokumentumoknak, amelyek Balassi Bálint életében készültek és abból az derült ki, hogy a költő életében keletkezett írásbeli dokumentumok 70%-ában *Balassa* néven szerepel, és csak 30 %-ban *Balassi*. Mi megtartottuk az eredeti formát, és azt szoktam mondani, hogy Balassagyarmat sem Balassigyarmat. Tehát Balassa, ez volt a család eredeti neve.

Béla Pál: Balassa Bálintról 2004-ben tudnak még újat mondani a történészek?

Horváth István: Újdonság, hogy egészen pontosan sikerült meghatározni azt a helyszínt, ahol Balassa Bálintot a halálos lövés érte. Az esztergomi várhegy délkeleti lábánál a tanítóképzővel szemben áll Dózsa Farkas András szobrászművész Balassa Bálint-szobra, amit 1938-ban avattak föl. Akkoriban még nem tudták pontosan, hogy hol történt a halálos végű ostrom. Korabeli ábrázolások alapján sikerült meghatározni szinte a pontos helyét, hogy hol volt az a rés a Viziváros falán, ahol Balassa Bálint és nyolcszáz magyar és német vitéz behatolt a Vizivárosba.[2] Korábban azt hitték, hogy ágyúgolyó vitte el a lábát, puskagolyóval lőtték át, nem volt különösebben nagy a sérülés, valószínűleg vérmérgezésben halt meg május 30-án. Ennek a helyszínnek a közelében most emléktábla készül Nagy János felvidéki szobrászművész plakettje.

Béla Pál: A Honismereti Szövetség Esztergomban rendezi XXXII. Akadémiáját, mégpedig Balassi Bálintra emlékezve.

---

[2] Erről bővebben lásd *Horváth István* írását a 6. oldalon: Balassa Bálint megsebesülésének helyszíne: Esztergom-Víziváros *(Szerk.)*.

Koditek Pál: Ez Esztergom számára nagy megtiszteltetés. Mi minden olyan szervezetet, társulatot nagy örömmel és tisztességgel fogadunk Esztergomban, amelyek a város rangját, fényét emelik. Ezért, mint az Önkormányzat Kulturális és Idegenforgalmi Bizottságának az elnöke, igyekeztem segíteni a Honismereti Szövetségnek abban, hogy itt Esztergomban méltó módon megszervezhessék a Honismereti Akadémiát és megemlékezhessenek, Balassa Bálintról. De itt van Halász Péter úr, a Honismereti Szövetség elnöke, erről ő hivatott beszélni.

Halász Péter: A honismereti akadémiákat minden esztendőben más megyében és más városban és más témakörrel szervezi a Honismereti Szövetség és a vendéglátó megye honismereti egyesülete, témájában pedig rendszerint a kiemelkedő történelmi évfordulókhoz igazodik. Így természetes volt, hogy Esztergomban Balassa Bálinthoz kötődünk, emellett a határmenti honismereti kapcsolatok is témája lesz az egyik szekciónak az Európai Unió adta lehetőségek jegyében.

Béla Pál: Talán mert az Euró-régió végre visszahozza azokat a természetes határokat, amelyekkel rendelkezett Esztergom vonzáskörzete?

Halász Péter: Igen, pontosabban azt a szellemiséget, amit a honismereti mozgalom régóta képvisel, nevezetesen hogy a magyar történelem, a magyar irodalom, a magyar művelődés határai nem a mesterségesen kialakított politikai határok. Korábban különösen, de eddig is nehezebb körülmények között tudták a megyei honismereti egyesületek és a Honismereti Szövetség a határon túli kapcsolatokat építeni, fenntartani. Reményeink szerint az Európai Unióhoz most csatlakozó országok tekintetében ez könnyebb lesz.

Balassa Bálintról pedig olyan előadásokra és korreferátumokra számítunk, amelyek árnyalják és teljesebbé teszik a költőről eddig kialakult képet. Akár azzal is, hogy jó Balassa Bálint miként ütött rajta vitézeivel egy-egy vásáron, hogy a legszebb lovakat elhajtva helyreállítsa megrendült anyagi helyzetét.

Ez sem szentségtörés ma már.

Egyáltalában nem, hiszen ettől Balassa a költő, Balassa a katona, Balassa a reneszánsz gondolkodó nem lesz semmivel sem kisebb.

Béla Pál: Most, hogy már tagjai vagyunk az Uniónak, a honismereti mozgalom foglalkozik ezzel a lehetőséggel?

Halász Péter: Nekünk – hogy úgy mondjam – nagyra törő terveink vannak. A mi honismereti mozgalmunk ugyanis itt a közép-európai régióban, de a nyugat-európai régióban is egyedülálló. Abban a formában, ahogy Magyarországon kialakult: továbbfejlesztve az öntevékeny néprajzi, helytörténeti mozgalom XX. század elejéig nyúló gyökereit, sőt a levert 56-os forradalom keserűségét, felhasználva a Hazafias Népfront adta kereteket, megteremtette a nemzeti ellenállásnak ezt a sokak által vállalható formáját. Nagyon szeretnénk az Unió adta lehetőségeket kihasználva fölvenni a kapcsolatot az Európa boldogabbik felén lévő országokban folyó hasonló tevékenységeket végző szervezetekkel, mint családfakutatás, a topográfiához köthető emlékeknek az ápolása, és egyebek. Ugyanakkor szeretnénk példát mutatni azzal, ahogy mi a lokálpatriotizmust, a szülőföldhöz való kötődést, mindennek az identitásban játszott szerepét kisugározzuk Hátha Európa amaz fele is tud ebből tanulni, hátha még jót is tudunk tenni Európának azzal, hogy ezt a „hungarikumot" megismertetjük velük.

Koditek Pál: Tétényi Éva építész lakásában gyűltünk most egybe, és arról faggatjuk építészasszonyt – aki egyébként az Esztergomi Városépítő Alapítvány elnöke, és Önkormányzat Világörökségért felelős tanácsadója –, hogy mi is ez az alapítvány, mi a célja, mi a szándéka?

Tétényi Éva: Az elmúlt másfél év során az Alapítvány egy elég különleges és az országban is egy egyedülálló pályázatot írt ki a város vezetése jóvoltából, ugyanis a magán háztulajdonosoknak vissza nem térítendő támogatást ad a homlokzatok felújítására. Ezek a felújítási munkák egy-egy olyan nagyobb kiemelt programhoz kapcsolódnak, mint például a Fő-tér, a Széchenyi tér felújítása, a Berényi Zsigmond utca átépítése, vagy pedig az újjá épült Mária Valéria-híd. A világörökségi cím elérése és elnyerése az Alapítvány tagjai, valamint a már Esztergomban működő civil szervezetek és szakemberek régi vágya és óhaja volt. Az Európa Unióhoz való csatlakozásunk mindenképpen szükségessé tette azt, hogy a határon átnyúlóan is megnézzük, hogy a területnek milyen fejlesztési lehetőségei vannak. 2003 végén talán elsőként alakult meg az Ister-Granum Eurórégió, amely 96 települést összefogva egy új, elsősor-

ban vállalkozási, valamint kulturális hagyományokon alapuló természetes kistérségi összefogásra épül. Ennek a célja részben az, hogy a meglévő turisztikai vonzerőket minél jobban fejlesszék a települések, részben pedig az, hogy átfogó programok – például kerékpár úthálózat kialakítása, nagyobb közlekedési útvonalak megépítése – együttesen talán jobban sikerülhet. Azt is tudni kell, hogy mihelyst ez a térség úgynevezett program-régióvá tud alakulni, közvetlenül Brüsszelbe is pályázhat.

Béla Pál: Sokan vélik, a demokrácia egyik ismérve, hogy egy településen milyen erős a civil szféra, hány szervezet működik. Úgy tűnik, hogy itt igen erős, hiszen ez a nemes kezdeményezés, hogy immár a világörökség részévé váljon Esztergom, ez is egy civil egyesülettől indult el.

Tétényi Éva: Részben a civil szervezettől indult, de a városatyák, akik szívükön viselik Esztergom sorsát, ők is régóta szeretnék ezt a címet elérni. Meg kell azonban jegyeznem, amit már másoknak is mondtam: Esztergom esetében nem elsősorban a cím elérése, hanem az odavezető út a fontos. Termálfürdő építése kezdődött a városban, egy új híd megépülte a Mária Valéria-hídtól lejjebb, időszerűvé teszi, hogy új ipari, vállalkozási övezet jöjjön létre a területen. Az olyan meglevő értékek, mint a lerobbant Fürdő Szálló a fölújítása, vagy az öszeminárium épület és a kanonoki házak, ahol egy felsőoktatási központ alakulhat majd ki – mind-mind szükségessé teszik azt, hogy az odavezető úton elinduljunk, és ezeket a fejlesztéseket egy egységes, összefogott szemlélettel, úgynevezett kezelési tervben vagy egyeztetett programban valósítsuk meg.

Béla Pál: Kötelezi a várost az a múlt, hogy például Magyarországon talán első ízben, a XIII. századból az első vendéglátóhelyről éppen Esztergomból van tudomásunk?.

Tétényi Éva: Igen, Tar Péter kocsmája volt ez, de azt is nagyon érdekes, hogy Európa első közfürdőjét is Esztergomban nyitották meg. III. Béla felesége, Antiochiai Anna volt az, aki az első közfürdőt létesítette.

Béla Pál: Ami elsőként beugrik az emberek képzeletébe, az mégis a Bazilika.

Tétényi Éva: A Bazilikát nagyon nem fogják felújítani. De azt az épületegyüttest igen, ami a Bazilika építésekor csak részlegesen valósult meg, és „Magyar Vatikán"-nak készült volna. Annál is inkább, mert ezt az épület együttest nem fejezték be teljes mértékben. Az volt az elképzelés, hogy ez a római Szent Péter-tér egyfajta másolata lesz majd itt. Az Európai Egyházi Központ szerepét mai napig a Bazilika látja el, de a mellette lévő épületek jelenleg üresen állnak. Elsősorban középiskolák és főiskolák fognak az épületekbe költözni. A cél az, hogy a diákváros funkciót erősítsük a városban, részben azért mert ez hozza azt a fajta új lendületet és fiatal erőt, amely minden városi közösségnek egyfajta megújulást jelenthet, valamint olyan régi hagyományai is vannak, amelyre építve egy kulturális központ funkciót újra visszanyerhet Esztergom.

Béla Pál: Amikor rácsodálkozunk a Bazilikára, sokakban felmerül az a kérdés, hogy hova helyezzük el a Bazilikák sorában itt Európában.

Tétényi Éva: A Bazilika Magyarország legnagyobb temploma, és Európában is a legnagyobbak közé tartozik: a harmadik ebben a kategóriában. A Bazilika oltárképe pedig a világon a legnagyobb egyetlen vászonra festett oltárkép.

Béla Pál: Erre is alapozzák a világörökségi címet? Az esztergomi várhegyre és műemléki környezetére?

Tétényi Éva: Részben erre is. Az 1987-es felterjesztésben ez szerepelt, 1990-ben a Magyar Nemzeti Kulturális Örökség címet is elnyerte ez a terület. Időközben azonban változtak a nemzetközi jelölés körülményei, éppen ezért vált szükségessé, hogy esetleg a király várak, mint például Visegráddal együtt az Esztergomi várhegy, vagy mint „kultúrtáj", a Pilis környezetével, netán a Duna-kanyar egésze is szerepelhetne.

Koditek Pál: Az esztergomi régi Vármegyeháza dísztermében ülünk, történelmi falak között, 1951 augusztusa a város számára sorsfordító, tragikus dátum, mert ekkor helyezték át Esztergomból a megyeszékhelyet Tatabányára. Száz milliárdokban fejezhető ki az a kár, amelyet ezen politikai döntés során Esztergom városa és a régió megszenvedett.

Béla Pál: Valaki azt javasolta volna annak idején, hogy Esztergom neve legyen Dózsafalva?

Koditek Pál: 1947-et írtunk, amikor Rákosi Mátyás pártvezető kortes-körútja alkalmával megígérte Tatabánya bányászainak, hogy Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya tisztességes bányász községekből lesz majd az egyesült Tatabánya városa, és egyben a megye székhelye. Ezzel szinte egy időben a kommunisták belügyi államtitkára, Zöld Sándor itt Esztergomban, ennek a teremnek a pódiumán jelentette be, hogy Esztergom a klerikális reakció központja, kíméletet nem érdemel, és még a nevét is el kell törölni Magyarország térképéről, és javasolta, hogy legyen ez a település ezután Dózsafalva. Ha a Rajk-perbe keveredve nem lesz öngyilkos, talán végre is hajtja ezt a tervet. Az egykori Vármegye háza dísztermének a faláról ma a magyar mult és a vármegye történelmének nagyjai tekintenek ránk. Itt van Mária Terézia császárnő és magyar királynő portréja, mert Mária Teréziát lehet nem szeretni, de Esztergom számára történetesen nagyon sok előnyös döntést hozott. Például neki köszönhető az érseki székhely visszatelepítése Barkóczi prímás idejében, majd ő viszi el az esztergomi várból az akkor itt székelő császári katonaságot. Apponyi Albert portréját látjuk a falon, itt van Palkovics László alispán arcképe, az ő édesapja Palkovics Károly, Kossuth Lajos kormánybiztosa 1848–49-ben Esztergomban, illetve Esztergom vármegyében, sőt 1867 után két cikluson át Esztergom vármegye, országgyűlési képviselője. És van még egynéhány kép, a múzeumi raktárakban.

Béla Pál: Aminek viszont nem veszett nyoma, az a szellemiség, ami a legnehezebb időszakokat is túlélte itt Esztergomban. Ennek egyik mai képviselőjét köszönthetjük itt a díszteremben.

Koditek Pál: Dr. Szállási Árpád orvos, orvos történész, és polihisztor. Árpád bátyám, milyen az amikor valaki az ország másik feléről ideköltözik Esztergomba, mert az élete, a szakmája így hozza?

Dr. Szállási Árpád: Sok irányban érdeklődő ember vagyok, sok mindennek foglalkozom, és ez részben azért van, mert a tudománytörténetet oktatok, pontosabban orvosi kultúrtörténetet Debrecenben, és egyhez, s máshoz konyítok, de ez a klasszikus értelemben vett polihisztorságnak nem nevezhető. 1946-ban volt itt a szomszédban, ahol most a Levéltár van – akkor én a Szent Imre Gimnázium diákja voltam –, ama a nevezetes és ominózus választás, amin aztán a kommunista párt farizeusai nagyon felháborodtak Ugyanis ez a város volt az, amelyik 76 %-ban Schlachta Margitra szavazott. Róla tudni kell, hogy minden diktatúrának igen-igen szívós ellenfele volt. A nyilas diktatúrában üldözötteket mentett, majd pedig a kommunista diktatúra által üldözött embereket próbálta megmenteni, és a parlamentben mindig keményen kiállt a jogokért. Nem szerették az ilyen karakán egyéniségeket.

Béla Pál: Azok a hajdani pártállami vezetők, joggal féltek itt Esztergom szellemétől. Mi is történt Önnel itt a puha diktatúrában?

Dr. Szállási Árpád: Csoóri Sándorral 1953-tól vagyok baráti viszonyban és nekem köszönhető, hogy idekerült Esztergom határába. Szombat délutánonként kávézgattunk, mint most itt, és beszélgettünk. Mondta, hogy van egy másként gondolkodó társaság. Azt mondja egyszer, tudod – azt mondja –, az a baj, hogy nekünk nincs igazi politikus alkatunk, mind bölcsész, történész és ezekkel, mint politikusokkal, nem nagyon lehet mit kezdeni. Azt mondtam, neki, akarsz egy jó politikust? Azt mondja, mi az, hát tudsz? Mondom: tudok. Kit? Hát mondom: Antall Józsefet. Azt mondja: Hát az ki? Mondom: nézd, Antall József nekem nagyon jó barátom, együtt dolgoztunk az Orvostörténeti Intézetben. Csoóri Sándor azt mondta, hogy ha ez ilyen jó politikus, ahogy mondod, akkor szeretném megismerni.

Béla Pál: Mikor is volt ez?

Dr. Szállási Árpád: 1978-ban volt. Érdekes, hogy amikor Csoóri Sándor megismerkedett vele, az volt az első reakciója, hogy Pozsgay Imrének szeretné bemutatni. Tudniillik akkor Pozsgay Imre volt az a személyiség a kormányban, akivel megpróbáltak tárgyalni. Pozsgayval ott találkoztam először. Antall József és Csoóri és a többiek csak 1980. május 21-én találkoztak Kéri Kálmán lakásán, aki közel lakott az Orvostörténeti Intézethez. Ott volt Csoóri Sándor, Sára Sándor filmrendező, Vígh Károly történész, Kiss János hadtörténész, Antall József, a házigazda, és szerény személyiségem. Ott határozták el el, hogy Sára Sándorék elkészítik azt a bizonyos Krónika című filmet, amihez a Don-kanyari tragédia még élő tanúit keres-

ték fel. Pergőtűznek indult, nagy felháborodást keltett, betiltották. Csoóri Sándor és az Antall József szorosabb kapcsolata ott kezdett kialakulni.

Béla Pál: De ami most a végére marad a beszélgetésünkből, az mégiscsak a régi Esztergom.

Dr. Szállási Árpád:

Apróköves makadám,
rajta szekér karaván,
asztmás kovácsműhelyek,
fújtatták a tűzhelyet.

Vasalták a lovakat,
ha a patkó leszakadt,
a Főutcán keramit,
nem kopik, de felszedik,

Olyan volt a forgalom,
féltek mindkét oldalon.
Szénás szekér, kiscsikó,
néha egy-egy autó,

Alig néhány évtized,
ez a város elveszett.
Ez a város Esztergom,
a múltadról le ne mondj!

A templomok székhelye,
mintha mindent értene.
Megváltozott a világ,
bezárták a Kispipát,

Változik az életünk,
valahogy csak megleszünk.

Béla Pál: Kevéssé ismert, hogy a magyar–lengyel baráti kapcsolatokat is itt alapozták meg Esztergomban.

Koditek Pál: „Polak-wegier dve bratanki – lengyel-magyar két jó barát", ez a mondás talán sokak fülében visszacseng, de nem mai keletű. Már a XVI. századtól ismert, talán éppen Balassa Bálinthoz is köthető, hiszen maga is, mikor itthon gondjai voltak, Lengyelországba, Krakkóba menekült. De a legkorábbi lengyel–magyar, politikai természetű kapcsolatok valóban Esztergomhoz kötődnek, hiszen már Géza fejedelem idejében különböző lengyel követjárások haladtak át Magyarországon a Vatikán felé tartva. Feljegyezték, hogy Boreszláv Hrobri (Bölcs Boleszláv) lengyel fejedelem a XI. század legelső éveiben járt Esztergomban, István királlyal itt kötötték az első – mai terminológia szerinti – államközi szerződést, amely politikai értelemben megalapozta a lengyel – magyar kapcsolatokat. Mátyás király uralkodása idején Vitéz János volt Esztergom érseke, akinek udvarában dolgozott Regiomontanus a kiváló német csillagász. Itt, Vitéz mecenatúrája alatt írta a Figura coelit, az Égi ábra című asztrológiai tankönyvét. Egyik segédjét magyarul Ilkus Mártonnak hívták, aki lengyel és eredeti neve Martin Bylicza Zolkusa, vagyis Zolkusa Bilicza Márton. Olkus város Krakkó és Katovice között van félúton. Amikor aztán Vitéz János érsek kegyvesztett lett Mátyás királynál, és felbomlott az általa Esztergomban létrehozott szellemi műhely, humanista központ, akkor Ilkus Márton visszatért Lengyelországba a Krakkói Egyetemre, ahol valószínűen az Esztergomban, Regiomontanustól szerzett tudása birtokában állt a katedrára. Amikor pedig 1683. október 28-án Esztergom végérvényesen a felszabadul török uralom alól, a keresztény seregek egyik vezére nem más, mint III. János király, vagy ahogy jobban ismerjük Sobieski János, aki fiával részt vett Esztergom várának ostromában. De van egy igen szomorú lengyel–magyar történelmi kapcsolatunk, ami 1938-hoz, Lengyelország német lerohanásához, egyben a II. világháború kitöréséhez köthető. Dr. Etter Jenő, Esztergom akkori polgármestere lengyelbarát lévén a mai Esztergom-Kertváros területén lengyel menekülttábort létesített, szerepe volt abban is, hogy Dömösön több mint 1300 lengyel katonatiszt kapott menedéket a családjával, sőt a Duna túloldalán, Párkány mellett, Ebed község határában is létrehozott egy menekülttábort. A lengyel menekültek Esztergomban ugyanúgy közlekedhetnek, mint bármely más városi polgár, az állami segélyalapon kívül a város költségvetéséből segélyezte őket. Mindez nem véletlen, hiszen tudjuk, hogy abban az időben Antall József miniszterelnök úr édesapja volt a menekültügyi kormánybiztos, akinek igen jó barátja dr. Etter Jenő esztergomi polgármester.

Bábolna[1]

Kovácsné dr. Horváth Klára polgármesterrel beszélget

Zala Simon Tibor

Nincs egy éve, hogy várossá lett a korábban egykori ménesbirtokáról, állami gazdaságáról, utóbb inkább csirkéiről és a Mezőgazdasági Kombinátról ismert és emlegetett Bábolna. 1945 előtt a pontosan és szakszerűen irányított lótenyésztésről volt híres, a szocialistának mondott mezőgazdaság idején pedig arról, hogy milyen eredményes lehet egy kiválasztott mintaüzem, amelynek vezetője „szabad kezet" és megkülönböztetett támogatást kap. A gazdaság ma – részvénytársaságként – elsősorban genetikai értékmegőrző szerepe miatt jelentős. De van egyéb érték is ebben a fiatal városban: több művészi értékű szobor, ásványvíz és gyógyvíz, műemlék jellegű épület, csipkeverő művész. A műsorban ***Kovácsné dr. Horváth Klára*** *polgármestere mutatja be városát.* (Szerk.)

Zala Simon Tibor: Mióta lett város Bábolna?

Kovácsné dr. Horváth Klára: 1958-tól lett a pusztából község, majd 45 év multán, 2003. nyarán lett város, és mi is tanuljuk még a megnevezését

Zala Simon Tibor: Néha még eltévesztik?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Igen, még szoktunk téveszteni, ezért is használjuk többnyire a település kifejezést.

Zala Simon Tibor: Vendéglátónk, Kovácsné dr. Horváth Klára polgármester, országgyűlési képviselő az MSZP-nél, és tulajdonképpen régi bábolnai, bár nem itt született.

Kovácsné dr. Horváth Klára: Győr-Sopron megyei születésű vagyok, de az egyetem elvégzése után idekerültem jogi előadónak az akkori mezőgazdasági kombináthoz. 18 éve élek Bábolnán. Ha tősgyökeresnek nem is mondhatom magam, de a település elhivatott lokálpatrióta lakójának igen. Szeretek itt lakni, és büszke vagyok arra, hogy bábolnai lehetek.

Zala Simon Tibor: Érdekes, hogy Bábolna város lett, de még négyezren sincsenek.

Kovácsné dr. Horváth Klára: A lakosság lélekszáma talán jövőre fogja elérni a négyezres határt, de a városi ranghoz szükséges egyéb feltételek adottak voltak. Közművesítettség tekintetében száz százalékosan ellátott a település, minden utunk portalanított, s büszkén mondhatom. Óvodánk mellett bölcsőde is működik, általános iskolánkban kiemelt német és angol, valamint számítástechnikai oktatás is folyik, a környező településekről is járnak ide diákok. Emellett most már van esti gimnáziumunk, valamint középfokú oktatási intézményünk, ami a lóval kapcsolatos.

Zala Simon Tibor: Mi is lehetne Bábolnán?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Igen, Bábolnán szinte minden a lóval kapcsolatos. Legfiatalabb intézményünk a családsegítő- és gyermekjóléti szolgálat, miután a legtöbb magyar településhez hasonlóan Bábolna is elöregedőben van, nagyon sok az olyan idős lakosunk, akiről nekünk kell gondoskodnunk.

Zala Simon Tibor: Talán az óvodát is azért említette, mert szeretnék, ha fiatalodna Bábolna?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Természetesen. Új házhelyeket mérünk ki, új telkeket alakítunk ki, hogy ide települjenek a fiatalok, vagy a bábolnaiak itt maradjanak. Támogatjuk őket egyrészt az első lakáshoz jutási kedvezménnyel, amelynek összege ebben az évben 350 ezer forint, 2004. január 1-től pedig 500 ezer forintra nő. Úgy gondolom, az országban egyedülálló módon támogatjuk a fiatal újszülötteket: minden újszülött, akinek már egy éve állandó bábolnai lakos a szülője, születése pillanatában százezer forintra jogosult. A születési anyakönyvi kivonat bemutatásakor 20 ezret, az óvodába lépésekor 30 ezret, majd az iskola kezdéskor a fennmaradó 50 ezer forintot kap meg a törvényes képviselő.

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban, 2003. október 31-én. (*Szerk.*)

Zala Simon Tibor: Tehát tovább folytatják azt a gazdasági gondoskodást, ami Bábolnán mindig jellemző volt?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Amikor Bábolna nevét hallják az országban, vagy bárhol a világon, mindig a ló, a kukorica és a baromfi jut az emberek eszébe – talán éppen eben a sorrendben. Még ma is Közép-Európa legnagyobb shagya-arab ménese található itt. Aztán jött a kukorica és a baromfi, ami méltán híressé tette az egész világon Bábolna nevét az 1960-as, 1970-es években. Majd pedig az iparszerű kukoricatermelési rendszer jut az emberek eszébe, és utána – szinte automatikusan – Burgert Róbert neve, aki ezeket a rendszereket megvalósította Bábolnán, illetve Magyarországon.

Zala Simon Tibor: Bábolnának igazából nincs hagyománya, de ha nagyon körül nézünk, és végig sétálunk a településen, akkor kiderül, hogy mégiscsak van. Hiszen maga a ló is az, és van más is, ami a folyamatosságot jelenti.

Kovácsné dr. Horváth Klára: Büszkék vagyunk arra az épületegyüttesre, amely a magját alkotta ennek a településnek. A Szapáry-kastély és az az épületegyüttes, amiben a különböző múzeumok található: a Lovas-, a Kocsi- valamint a Vadász Múzeum, továbbá a Bábolna Rt, valamint a Ménesbirtok Kft. irodái. Amikor látogatók jönnek például a Gazda-napokra, a lóminősítő versenyekre, vagy az augusztusi Lovas-napokra, akkor ez idáig mindenki azt mondta, hogy milyen szép kisvárosba érkezett. Most már nem kell javítgatnunk őket, hogy nem, még nem vagyunk város csak község. Méltán elfoglalhatjuk a helyünket a városi rangú települések sorában.

Zala Simon Tibor: Abból, hogy ilyen jelentős gazdasági háttér van Bábolna mögött, Ön polgármesterként is profitál?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Bábolna a Mezőgazdasági Kombinát nélkül nem fejlődhetett volna ilyen mérvű településsé. A városavató ünnepségen is elmondtam, hogy Burgert Róbert nem csak a Mezőgazdasági Kombinátot alkotta meg, és a magyar mezőgazdaságot állította új fejlődési pályára, hanem települést is épített. Neki köszönhető az 1960-as években a lakótelkek felosztása, a házak építése, a kombinát dolgozóinak letelepítése. De a cégek sorában még sok egyéb más vállalatot meg tudok említeni. Nyugodtan és őszintén mondhatjuk, hogy foglalkoztatásuk, támogatásaik, adóik révén tudtunk ilyen mértékben fejlődni.

Zala Simon Tibor: A valamikori Ménesbirtok, a későbbi Kombinát mindig meghatározta, Bábolna jövőjét. A mostani Bábolna Részvénytársaság is szán szerepet a város és a gazdaság kapcsolatának?

Veres Zoltán: Kicsit másképp vagyunk, mint a városi önkormányzat, mi saját céljainkból vezetjük le a cselekvési programunkat. Jelentős ipari létesítményeink vannak a térségben, hiszen mintegy 1500 embert foglalkoztatunk, kisebb részük Bábolnán, nagyobb részük pedig a környező településeken lakik. Úgy gondolom, hogy ha Bábolna gazdasága meg tud újulni, akkor hosszú távon, közvetett újra részt vehet Bábolna város építésében.

Zala Simon Tibor: Bábolna fiatalodó város, és a Részvénytársaságnál is törekszenek a fiatalításra, gyakornokok nevelésre. Tehát itt is találkozhatnak az érdekek.

Veres Zoltán: Igen, 71 fiatal van jelenleg gyakornokképzés keretében Bábolnán és szeretnénk, ha jelentős hányaduk a Bábolna Rt. dolgozója és Bábolna város lakója lenne.

Zala Simon Tibor: Három igazán meghatározó cég van itt Bábolnán: az inkább mezőgazdasági jellegű IKR Rt. és a Bábolna Rt. – amelynek elnöke –, valamint az ebből kialakított, vagy kiválasztott Ménesbirtok Kft., ami lovakkal és turizmussal foglalkozik.

Veres Zoltán: A Bábolna Rt. keltetéssel és baromfitenyésztéssel foglalkozik, valamint szántóföldi növénytermesztéssel és az ehhez kapcsolódó infrastruktúrákkal, továbbá az adminisztráció is itt dolgozik. Ismereteim szerint ez a cég Bábolna város legnagyobb foglalkoztatója. Nagyon fontos tehát, hogy meg tudjuk tartani a dolgozóinkat, és adófizető képességünket, mert ez Bábolna város stabil gazdálkodásának egyik alapja. Természetesen vannak dolgaink a múltból, amit tisztáznunk kell. Hiszen van úgy, hogy a csatorna a miénk, az út az önkormányzaté, vagy éppen fordítva. Remélem, hogy ezeket a keveredett tulajdonviszonyokat, az elkövetkezendő időszakban lezárjuk. Ami a város működtetéséhez kell, azokat megfelelő jogi alátámasztottsággal a város rendelkezésére kell bocsátanunk, s megszűnik az a helyzet, hogy a

gazdaság maga volt a település. Ezek dolgok a rendszerváltás óta egyre inkább elkülönültek, s a kölcsönös előnyökre alapozva kell együttműködnünk.

Zala Simon Tibor: A lónak mindig szerepe volt Bábolnán és Rombauer Tamás a Bábolnai Nemzeti Ménesbirtok Kft. ügyvezető igazgatója úgy tartja, hogy lesz is jövője, vagy legalábbis szeretnék, ha lenne.

Rombauer Tamás: Bábolna kétszáz éves történelme a ló köré szövődött. Mezőhegyes után 1789-ben, a Szapáry-birtokon megalapították a Monarchia második ménesét, ami a II. világháborúig katonai ménesként működött, és rengeteg kitűnő lovat adott a hadsereg, és a tenyésztés számára. A háború után nagyszerű törzsállattenyésztő gazdasággá alakult, ami később kombináttá fejlődött. Ebből 2001. augusztus 1-én alakult a Bábolnai Nemzeti Ménesbirtok Kft. Ennek az a szerepe, hogy megőrizze és fejlessze azt a történelmi értéket, amit Bábolna a magyar állattenyésztés történetében betöltött a shagya-arab, az arab telivér, és az angol telivér tenyésztés terén. Ezt a kulturális örökséget kívánja a Ménesbirtok tovább vinni. Örömmel mondhatom, hogy Bábolna megmarad 100%-os állami tulajdonban, hiszen a Ménesbirtok Kft. a megalakulása óta a Kincstári Vagyonkezelő Igazgatóság hatáskörébe tartozik, ami biztosítja, hogy Bábolnán lesz jövője a lótenyésztésnek.

A történelmi értékek megőrzése pedig mindig pénzbe kerül. Ezt az állam finanszírozni is kívánja valamilyen szinten. De van egy csomó olyan tevékenység, aminek a piacgazdaság törvényei szerint kell működnie. Az idegenforgalom, az éttermi szolgáltatás, a szálloda kiegészíti a lovasturizmust, továbbá képzés, kiállítások szervezése, vadászat és minden olyan tevékenység, amelyek segítenek lovaink ismertté válásának finanszírozásában.

Zala Simon Tibor: Van erre esély?

Rombauer Tamás: Úgy érzem megtaláltam azokat a munkatársakat, akikkel remény van erre. 2001 óta eltelt idő nem sok, ahhoz, hogy állami struktúrából a piaci gazdaság irányába mutató szerkezetet alakítsunk ki..

Zala Simon Tibor: Itt vagyunk a Bábolnai Múzeumban. Szakács Ferenc kalauzol bennünket, akiről úgy tudják, hogy Bábolna múltjáról talán a legtöbbet tudja, ő pedig az előbb viccesen azt mondta, hogy igen, mert már kevesen vagyunk régi Bábolnaiak.

Szakács Ferenc: Tizenkilenc évig éltem Bábolnapusztán, mint pusztai lakos.

Zala Simon Tibor: Most meg városi!

Szakács Sándor: Időközben város lett a pusztából. Nos, Bábolnán 1789 óta van állami lótenyésztés. II. József okos ember volt, erős közép-európai Habsburg-birodalmat akart, és kereste a lehetőségeket, hogy gazdaságilag, katonailag, politikailag is erős birodalom legyen. Ennek egyik feltétele a közlekedést szolgáló lehetőségek megteremtése volt, különösen nagy jelentősége volt a lótenyésztésnek, illetve a lónak. A magyar lóállomány abban az időben a 150 éves török megszállást, majd a nyolcesztendős Rákóczi-szabadságharcot követően rendkívül lerongyolódott állapotban volt. Végülis egy kőszegi születésű köznemes, Csekonics József azt a tippet adta a császárnak, hogy állami méneseket hozzanak létre, s állami pénzen hozzanak be olyan lovakat, amikkel följavítható a hazai lóállomány.

Zala Simon Tibor: Népművészet, élő hagyomány is van itt Bábolnán?

Kovácsné dr. Horváth Klára: Él egy házaspár, itt Bábolnán, akik a Mátray Ház Kft-t is megalapították, Mátray Magdolnáról és Mátray Árpádról van szó. Mátray Magdolna Bábolna díszpolgára, csipkeverő iparművész. Két évente itt adja át az Aranycsipke-díjat. A magyar történelem egy-egy jelentős témájában hirdet pályázatot, és a különböző csipke-költemények ezekben a témákban készülnek. Úgy gondolom, hogy itt a településen mindenki őszinte tisztelettel néz fel rá, hisz olyan betegségen átesve tudta megtalálni a maga lelki nyugalmát és a boldogságát, amire kevés ember képes. Férje homeopata állatorvos, az állatgyógyászat különleges területét folytatja, és a környékről de az országból is nagyon sokan járnak hozzá.

Zala Simon Tibor: Itt vagyunk a Mátray-házban.

Mátray Magdolna: Mátray Magdolna csipkekészítő vagyok, eredendően agrármérnök, 1970-ben végeztem Gödöllőn. Gyermekem születése után elég súlyos állapotú mozgássérültté váltam, azért elkezdtem egy útkereső életformát élni, és ez 1983-ig tartott. Eleinte még próbáltam a szakmámat végezni. Az állattenyésztésben dolgoztam, de 1975-ben leszázalékoltak, és utána kezdtem el még Békés megyében foglalkozni a textillel. Először hímeztem, majd szőttem, de éreztem, hogy nem ez az igazi utam. Közben az agrármérnökséget sem hagytam el, dolgoztam nyugdíjasként, mint központi agronómus. Elvégeztem az üzemgazdasági szakmérnökit, majd amikor 1978-ban Bábolnára kerültünk, akkor a mérnöktanárit végeztem el, és a lovas iskolában tanítottam. Tehát nem szakadt meg az agrárpálya, de mellette a textillel való foglalatosság és különösen a paraszti kultúra díszítőművészete fogott meg. Ennek tudatos megtanulása, kutatása életem nagyon fontos elemévé vált. Éreztem, hogy közelítek az igazi utamhoz, és 1983-ban találtam meg a csipkeverés tanulásával.

Gál Mihályné, Terike néni volt a mesterem, aki nyolcvan valahány éves korában tanította meg nekem, hogyan kell a vert csipkét készíteni. Utána nagyon hamar elindult velem az ismertség, a hírnév, és mindenki támogatott abban, hogy kibontsam magát a csipkét. A csipkekészítés egyik fajtája, egyik technikai megoldása a vert csipke, de emellett több mint tízféle technika van. Olyan lehetőségek nyíltak meg előttem, hogy amatőrként múzeumok adtak kutatási engedélyt.

Zala Simon Tibor: Hogy tanulmányozza a régi motívumokat.

Mátray Magdolna: Így van. A csipke szerkezetének, rendszerének, a különféle csipkefajták megismerésre kaptam lehetőséget. Saját szorgalomból elkezdtem az egyházi textilek vizsgálódását, és összehasonlító elemzését. Ez a kutatás kialakította bennem az elképzelést, hogyan is épül fel a csipke, milyen rendszere van? Megkerestem a hozzá tartozó technikákat, amik hiányoztak. A másik nagy lehetőségem volt az 1990-es években Budapesten egy kísérleti iskolában, amikor elkezdték fejleszteni a kézműves szakmák szakképzését. A csipkekészítő szakképzés központi tananyagát nekem volt módom kikísérletezni, leírni, és annak alapján 1995 óta a csipkekészítői szakképzés folyik.

Zala Simon Tibor: Előttünk az asztalon, ez már félig kész csipke?

Mátray Magdolna: Ez már majdnem kész, és itt van a vasaló asztalon a párja, egy csaknem 2x3 m-es függöny pár. Rece csipke, ami hímzés is, meg csipke is, mert ez határterület. Kézzel van csomózva az alapháló. Végig lehet gondolni, hogy ezen 540x490 szem van, tehát százezer fölötti csomóval rendelkezik, a párja ugyanennyivel. Mert a csipke nagyon lassan készül.

Nyári táborokat szerveztünk a Mátray házban gyermekek és felnőttek számára, és az egyik kézműves tevékenység éppen a csipke volt. Mellette társalkotóink számára kiállítást szerveztünk, nagyon sok látogatónk volt. Ezek a tárlók az idei aranycsipke díjkiosztó ünnepségre készültek, és föl lesznek állítva a Mátray házban, mint egy állandó csipke kiállítás.

Zala Simon Tibor: És akkor Bábolna jellegzetessége lehet. Vagy máris az?

Mátray Magdolna: Igen ez is érdekes, mert Bábolna nem híres a csipkéről, mezőgazdaságáról sokkal ismertebb Bábolna. De amikor 1978-ban idekerültünk, és megtanultam a csipke készítést, egyfajta jellegzetessége lettem Bábolnának. Sokan jöttek ide tanulni, régi csipke gyűjteményünket nézegetni. Mikor a polgármester asszony fölkért, hogy a Mátray ház által 1994-ben alapított Arany Csipke Díj kiosztó ünnepségét hozzuk Bábolnára, nagyon szívesen vállalkoztunk erre, mert nagyon fontos ez a díj az alkotók számára.

Zala Simon Tibor: A Bábolnaiakról elmondhatjuk, hogy muzikálisak, itt már gyermekkorban oktatják a zenét.

Kovácsné dr. Horváth Klára: Általános iskolánkhoz középfokú oktatási intézmények is kapcsolódnak. Van egy magán zene és művészeti iskolánk, amelyben a gyerekek különböző hangszereken tanulnak játszani, ehhez kapcsolódóan van néptánc, modern tánc, drámatanszak, sőt most már beindult a képzőművészeti szak is. Van zenekarunk is, amely nagy sikerrel szerepel a különböző települési rendezvényeken, sőt a testvértelepülések is sokszor meghívják őket, így már Dániában, és Ausztriában, Szlovákiában is és nagy sikerrel léptek fel.

Az idegenforgalom az, ami új vonzerőt jelenthet, és ennek érdekében különböző fejlesztési elképzeléseink vannak. Szeretnénk a városközpontot megújítani, hogy barátságosabb képpel

fogadjuk az idelátogatókat. 1985 óta folyamatosan napirenden van a termálfürdő fejlesztésének kérdése, ami még a Burgert Róberthoz nyúlik vissza,. Ő két kutat fúratott, egyiknek termálvize, a másiknak gyógyvize van, s a gyógyvízzé nyilvánított kút fejlesztéséről van szó.

Zala Simon Tibor: De azt ki kell építeni.

Kovácsné dr. Horváth Klára: A Bábolna Rt-től várjuk. ennek a beruházásnak a megindítását. De az önkormányzatnak is vannak fejlesztési elképzelései, például a már elkészült sportcsarnokunk mellé uszodát szeretnénk építeni, s fenntartott területünk van hideg-vizes strand, továbbá új telkek kialakítására.

Zala Simon Tibor: Mondhatjuk azt, hogy Bábolna nem volt, hanem lesz!

Kovácsné dr. Horváth Klára: Azért történelmünk is van, tehát voltunk is. De remélem, hogy ugyanilyen töretlen ívben fog továbbfejlődni ez a település.

Dunaalmás[1]

Dr. Ferenczy Miklós orvossal beszélget *Takács András*

Révkomárommal csaknem szemben, a Duna jobb partján lévő település történetére egyfelől rányomja bélyegét, hogy a római kori limes mentén fekszik: már akkor nevezetes gyógyhatású fürdője volt, ahol később még Mária Terézia is kúrálta magát. 1849-ben Komárom várának közelsége alakította a falu történelmét: itt zajlott le augusztus 3-án a szabadságharc egyik legutolsó győztes csatája. De azért elsősorban két irodalmi személyiségről nevezetes Dunaalmás: Csokonai Vitéz Mihályról és Lilláról. Kettőjük emlékét 38 esztendeje kutatja, publikálja és helytörténeti emlékszobában mutatja be a falu orvosa és szellemi mindenese, műsorunk házigazdája: **dr. Ferenczy Miklós.** (Szerk.)

Dr. Ferenczy Miklós: 1965 óta élek és dolgozom a községben. Amikor idekerültem, örömmel tapasztaltam, hogy Dunaalmáson kitűnő gyógyvíz van, amit mára rómaiak ismertek. További meglepetés volt, hogy csaknem negyven évig itt élt Csokonai Vitéz Mihály Lillája. Betegeim révén nagyon sok értékes adat került elő Csokonaival és Lillával kapcsolatban, amelyből egy könyv született. Azóta több könyvet is írtam, és közben kedves társakra, barátokra leltem itt Dunaalmáson, akik kiváló helytörténeti kutatók. Mindjárt megemlítem, hogy Olle Árpád tanár urat, aki a Dunaalmási Baráti Kör elnöke, kedves kutató munkatársam. Ez a Baráti Kör ad lehetőséget többek közt arra, hogy Dunaalmás nevezetességeit, eseményeit, bemutathassuk. Kérem tanár urat, hogy szóljon néhány szót erről a nagyon szép munkáról.

Olle Árpád: Akkor születtem 1967-ben, mikor főorvos úr már két éve itt dolgozott Dunaalmáson. Itt nőttem föl, itt fogyasztottam gyerekkoromban ezt a kellemes dunaalmási gyógyvizet. Amikor tanárként visszakerültem a faluba, megkerestek a civil szervezetek, hogy segítsem a munkájukat. Az évek során aztán oda jutottunk, hogy felkértek a Baráti Kör elnöki tisztére, amit nagy örömmel fogadtam el, mivel nagy céljaim vannak Dunaalmás érdekében.

Takács András: Mire legbüszkébbek a dunaalmásiak?

Dr. Ferenczy Miklós: Tulajdonképpen a hagyományokra büszkék. Felelevenedtek az utóbbi évtizedekben a Csokonai- és a Lilla-hagyományok. Nagy örömmel készülünk a hajókikötő-átadásra, és reméljük, hogy ezzel az idegenforgalom is föllendül.

Dunaalmásnak ugyanis nincs más lehetősége, csak az idegenforgalom fokozása, hiszen ez sok embernek, sok vállalkozónak nyújthat megélhetést is. Van néhány jó étterme, nagyon sok új vikendház épült a hegyoldalban, ahonnan gyönyörű kilátás van a Dunára. Tehát kedves ez a pihenőhely, és ha megindul a sétahajó forgalom, merjük remélni, hogy még ismertebb lesz Magyarországon és Magyarországon kívül is Dunaalmás község.

---

[1] Elhangzott a Kossuth Rádióban 2003. május 9-én. (*Szerk.*)

Ezután bemutatom dr. Lux András vegyészmérnök urat, aki az önkormányzat külső tagja, és jól ismeri Dunaalmás gyógyvizének lehetőségeit.

Dr. Lux András: Vegyészmérnökként tevékenykedtem aktív koromban, úgyhogy egész életpályám ehhez a vidékhez köt. Jóllehet Tatán élek, de Dunaalmás közelségében. Így mindig közel állt hozzám a település fürdőéletének újjáélesztése. A tatabányai bányaművelések következtében az 1960-as években a karsztforrások jelentősen károsodtak. Az aktív vízkiemelés hatása ebben a térségben is érződött, a források kiapadtak. Most, hogy megszűnt a Tatabányai bányaművelés, remény van arra, hogy a karsztvíz-szint emelkedik. Jóllehet a környék vízellátása a karsztvíz-bázisra támaszkodik, de remélhető, hogy a források is új életre kelnek. Ez bizonyos reményeket ad arra, hogy újra lehet éleszteni Dunaalmás fürdőéletét. Ez a kéntartalmú víz nem kifejezetten meleg, tehát ülőfürdőt nem lehetne benne venni, de kétségtelen, hogy 20–24 fok közötti hőmérséklete mozgásszervi betegségek esetén gyógyító volna.

Takács András: Ferenczy Miklós könyvében olvasom, hogy 1751-ben Mária Terézia bőrös csézán hajtott végig a községen, és megtekintette a kénes forrást.

Dr. Lux András: Már a rómaiak fürdőt létesítettek a dunaalmási forrásokra alapozva, az 1700-as évek első felében Mikoviny Sámuel bányamérnök az itteni földmérési munkái során találta meg a római fürdő maradványait. Mikoviny Mária Teréziának kedvenc mérnöke volt, és egyszer, amikor éppen visszafelé utazott Gödöllőről, idelátogatott és megtekintette a római fürdő maradványait. Ekkor ugyan Mikoviny már nem élt, de ezzel adózott kedves mérnöke emlékének. Tehát ilyen előzményeken és adottságokon alapult a dunaalmási fürdőélet és ezért próbáljuk valamiképpen újjáéleszteni.

Takács András: Van erre valami pénz?

Dr. Lux András: Bizony a saját forrásokon – a szó szoros értelemében vett *vízforráson* – kívül pénzforrásokat is kell szerezni, bonyolultak a vízjogi engedélyeztetések is. Tehát nem elegendő a szándék, hanem olyan folyamat ez, amit végig kell küzdeni, csak akkor lehet ezt megvalósítani.

Dr. Ferenczy Miklós: A gyógyvízzel kapcsolatban szeretném megemlíteni, hogy még Mária Terézia idejében járt itt egy orvos, bizonyos Torkos Justus János doktor, akinek ugyancsak emléktáblája van kint a ház falán. Dunaalmási gyógyvizek című, 1754-ben megjelent könyvében leírta, és én magam is tapasztaltam még 1965-ben, hogy a gyógyvíznek milyen kitűnő hatása volt. Hévízhez hasonlóan előnyös a bőrbetegségben, reumatikus betegségekben, különböző nőgyógyászati és más betegségben szenvedőknek. Magam részéről pedig azt tudom mondani, hogy amikor a rendelést befejeztem, és fáradtan, kimentem a strandra, megfürödtem a gyógyvízben majd leültem a padra, szinte újjászülettem.. Persze hogy szeretnénk Dunaalmást ismét nagyszerű hellyé varázsolni, amely a gyógyvizéről is nevezetes.

Dr. Ferenczy Miklós: Rácz Mihály gyógyszerész úr kedves barátom és legközelebbi munkatársam, aki gyógyszerészet történelemmel is foglalkozik. Tudnunk kell, hogy itt Dunaalmáson már az 1700-as években már volt egy Váli Mihály nevű gyógyszerész, és az 1840-es években pedig Őry Dániel gyógyszerész úr dolgozott a községben.

Rácz Mihály: Őry Dániel 1848-ban halt meg, azt megelőzően is működött Dunaalmáson gyógyszertár. Később csak az államosítás, tehát 1950 után hoztak létre Dunaalmáson gyógyszertárat, ami aztán a község egyesítése után, 1983-84-ben, új épületbe költözött. Még csak hét éve dolgozom itt, a főorvos úrral nagyon jó egyetértésben, és szakmatörténettel is foglalkozom.

Takács András: Kezemben van Az almási csata című könyve. A hátlapon föl van sorolva, hogy eddig hány műve jelent meg: tíz.

Dr. Ferenczy Miklós: Tíz könyvecském jelent meg, és kéziratban van még öt, ami megjelentetésre vár. Legutóbbi könyvecském a napokban látott napvilágot, címe „Régi sírkövek Dunaalmáson", ebben feldolgoztam a múlt századbeli sírköveket. Sok minden kiderült a feliratokból, mert egyik kutatási forrásom a temető, aztán a levéltár és a szájhagyomány.

Takács András: Ennek a könyvnek az a címe, hogy: „Az almási csata".

Dr. Ferenczy Miklós: Nagy érdeklődést váltott ki, tudniillik szabadságharc a legutolsó győztes csatája itt volt Dunaalmáson 1849. augusztus 3-án hajnalban 3 órakor. A csata egy óra alatt zajlott le, amikor Klapka Komáromi várból kirohanó huszárai meglepték az itt tartózkodó osztrákokat. Miként egy szemtanú, Barsi János almási prédikátor leírta, a menekülő ellenség a gőzmozdonynál gyorsabban menekült Esztergom felé. Az almási csata emlékére önkormányzatunk egy nagyon szép emlékkövet állíttatott 2000-ben, és hát ugye minden év augusztus 3-án megemlékezünk csatáról. Így neveljük az ifjúságot és így emlékeztetjük az embereket erre a nagyszerű honvéd győzelemre.

Dr. Ferenczy Miklós: A helybéliek nagyon büszkék a dunaalmási lovardára. Bemutatom Juhász István önkormányzati képviselő urat, aki az országos hírű lovarda tulajdonosa és szakmai vezetője.

Takács András: Honnan jött az ötlet, hogy lovardát létesítsen?

Juhász István: Azt hiszem, hogy nem az ötlet jött, hanem a génjeimben van a lovakhoz fűződő vonzalom. A Jóisten nagy ajándéka ez, hiszen már gyermekkoromban elképzeltem, hogy az életemet biztosan lovak között fogom leélni.

Takács András: Hány lova van most?

Juhász István: Hét gyönyörű paripám van. Hat évvel ezelőtt költöztünk ide Dunaalmásra, és akkor alakítottuk ki ebben a csodálatosan szép környezetben – a Duna mentén és a Gerecse aljában – a lovardát. Vendégül látunk nemcsak lovasokat, hanem gyógyulni vágyó gyermekeket és felnőtteket is. Terápiás lovaglást is szervezünk tehát, és felhasználva a ló fantasztikus testi és lelki harmóniáját. Békét teremtünk így Dunaalmáson, ami egyébként is a békéről szól, hiszen itt szemközt kötötték Zsitva-toroki békét Ez a hely sugározza a megnyugvást, a békét, a tisztaságot.

Takács András: Most éppen nagy építkezésben vannak. Akkora az érdeklődés?

Juhász István: Mindent fölújítunk, hiszen az augusztusi árvíz nagyon komolyan átrendezte a lovardát, a lovak bokszában is derékig érő víz volt. Természetesen a hálószobában is, a kandallóm olyan volt, mint egy akvárium. Az árvíz után az ott talált halakat befőttes üvegben vittük le a Dunába. Most az újjáépítésről szól az életünk, elültettünk már több mint 50 fát, tehát nagyon bízunk a jövőben.

Takács András: Honnan ez a bizalom? Jövőre is jöhet a víz!

Juhász István: Tulajdonképpen néhány napon belül is jöhet a víz, hiszen sem volt prognosztizálható, hogy az aszályos nyár végén jön ez az őrült árhullám. Tehát jöhet egy héten belül, jöhet már holnap árvíz, de a Jóisten azt hiszem, nagyon pontosan tudja, hogy mit és mikor akar. Ebben bízom, és hiszek abban, hogy semmi nem történik a háta mögött, ami pedig történik, az biztosan úgy van jól.

Az elmúlt hat év alatt sikerült kialakítanunk egy 60-90 fős törzsközönséget. Hozzájuk kapcsolódnak az idényben érkező üdülők, pihenők, külföldiek, úgyhogy hála Istennek van munkánk, nem unatkozunk. Ehhez jönnek különböző iskolás csoportok – kisiskolások, középiskolások –, akik itt tartanak rendhagyó, vagy formabontó történelem órát, hiszen történelmi levegője van a környéknek.

Takács András: Hogyan zajlik egy ilyen formabontó történelem óra?

Juhász István: Először természetesen a lóról beszélgetünk, hiszen a mi népünk története erősen kapcsolódik a lóhoz. A honfoglalástól lehet kezdeni a történetet, aztán nagyon érdekes a török világ. Nagyon érdekes a Zsitva-toroki béke üzenete, amikor három fejedelem kötött itt békét, erről napokig lehetne beszélni. Utána jön egy kis lovasbemutató, ahol megmutatjuk, hogyan lehet a lóról íjat feszíteni, lándzsát vetni, baltát dobni. Ezután mindenki fölülhet a lóra, majd jó kis kocsizás következik a gyönyörű Duna parton.

Takács András: Irigylésre méltó élete lehet.

Juhász István: Igen, szó szerint. Úgy élhetem az életem, ahogy azt gyerekkoromban elképzeltem. Lehet, hogy még nem nőtt be a fejem lágya, de imádok játszani: amikor felülök a lóra és karddal csapkodom le magam körül a bábuk fejét, ijászkodom, vagy lándzsát dobok... Azt hiszem, a játék az hozzá kell tartozzon az életünkhöz, hiszen ettől kerek az élet.

Takács András: Vendégei honnan jönnek?

Juhász István: A terápiás gyerekek a környékről, Komárom megyéből elsősorban. A lovas vendégek, érdekes módon, elsősorban Budapestről. másrészt külföldről és ugyancsak a környékről.

Takács András: Itt a környéken azért bárki tarthatna lovat.

Juhász István: Igen, de a lótartás nem olyan egyszerű. Szükség van egy alapvető szakmai hozzáértésre, e nélkül nem átgondolt dolog lovat tartani, veszélyes is. Másrészt anyagiakra is szükség van, hiszen egy ló tartása havonta körülbelül 30 ezer forintba kerül, és 24 órás elfoglaltságot jelent. Hat éve egyetlen éjszakám volt, amikor nem aludtam itthon, de az is álmatlan volt, mert aggódtam, hogy vajon mi történhet az én kedves lovaimmal.

Takács András: Mit szeretett meg Dunaalmásban?

Juhász István: Nagyon könnyű erre válaszolni: a békét. Ez egy kis falu, mindenki ismer mindenkit, olyan mint egy család. És hála Istennek, úgy érzem, ez a család teljesen befogadott. Magyarországon mindenhol otthon vagyok, hiszen magyar vagyok, de jó hogy itt teljesen befogadtak. A béke, a nyugalom – ahogy mondtam – a tisztaság, a jó levegő. Itt van a Duna, nekem kedvenc színeim a kék és a zöld gyermekkorom óta. Fölülről tényleg gyönyörű kék a Duna, a zöld pedig a háttér, az erdő, a hegyek. Nagyon érdekes a Dunának ez a szakasza, hiszen itt egy kicsit felhígítja a Vág és a Zsitva, ez a két tiszta vizű folyó, és a magyarországi szakaszán, Ács és Lábatlan között a legtisztább a Duna. Mi pontosan itt vagyunk, ahol a legtisztább a Duna és én imádom a Dunát. Hiszen ahogy itt ülünk, rálátunk erre a gyönyörű vízre: a túlsó oldalon innen kezdődik Felvidék. Mesebeli érzés, hogy nincs határoszlop, ez a panoráma elvehetetlenül a miénk. Rengeteg a madár, innen is látható, amint csipeget egy gólya tőlünk körülbelül 50-60 méterre.

Takács András: Átsétáltunk a Művelődési Házba, és itt vagyunk a Csokonai Lilla Emlékszobában.

Dr. Ferenczy Miklós: Nagyon megtelt ez a kis emlékszoba. Látjuk itt Lillát – Egger Vilmos festette 18 éves korában – ahogy eteti a papagáját egy piskótával. El kell mondanom, hogy Lilla nagyon csinos, nagyon elegáns leány volt, aki több hangszeren játszott. Csokonai, ahogy írta, egyetlen pillanat alatt megszerette őt, de hát – mint tudjuk – a nagy szerelemből nem lett házasság. Tulajdonképpen egy évig tartott a poétikus kapcsolat, és Csokonai nagyon szép levélben búcsúzott el Vajda Júliától, Lillától, akinek – szülői parancsra – férjhez kellett mennie Lévai István kereskedőhöz. Ez 1798-ban történt, ideköltöztek Dunaalmásra, ebben a házban éltek, és itt halt meg Lilla ebben a helyiségben teljesen magára hagyatva, a halotti anyakönyv szerint „öregköri végelgyengülésben". Itt temették el 1855. február 28-án, mellette volt Szikszay György „Keresztényi tanítások és imádságok" című könyve, Csokonai gyűrűje, és versei. Hideg téli napon temették el, a sírkövére az van ráírva, hogy Lilla, ugye nagy betűkkel, amely Lilla, tehát az a neve, amit Csokonaitól kapott. A Csokonai és a Lilla hagyományok nyomában évente ezernél is több látogató megfordul itt, a negyedik emlékkönyvet nyitottuk meg. Nagyon szép gyűjtemény látható itt, jó néhány könyvem, amit 38 év alatt összeállítottam: Csokonai Lillája, Lilla per, Csokonai emlékek Dunaalmáson Csokonai Lilla emlékek.., 1965-ben még élő idős betegeimtől is sok mindent kérdeztem, szájhagyományokat gyűjtöttem.

Takács András: Az előbb megkopogtatta ezt a komódot, és azt mondta, ez valószínűleg Lilláé volt.

Dr: Ferenczy Miklós: Igen, itt látunk egy nagyon öreg komódot – kopott is egy kicsit –, azután egy kézi tükröt állványon, ezt a két tárgyat a Lilla-háznak a padlásán találták az akkori kőművesek, valószínűleg Lilla tulajdona volt, de ezt nem tudjuk bizonyítani.

Takács András: Hogy kezdett el gyűjteni? Mert mondta, hogy ami itt látható az mind az öné.

Dr. Ferenczy Miklós: Harmincnyolc esztendeje gyűjtöm a helytörténeti emlékeket. Mikor a betegeim meghallották, hogy szeretem a régiséget, sok tárgyat a rendelőmbe hoztak el. Mindet ajándékba kaptam, s rögtön itt a Lilla-szobába helyeztem el őket.

Takács András: Mi itt a legkedvesebb Önnek ebben a szobában?

Dr. Ferenczy Miklós: Hát tulajdonképpen minden nagyon a szívemhez nőtt, hiszen én magam gyűjtöttem. Meghatott nagyon, mikor az egyik tulipános ládát a tulajdonosa nekem ajándékozta. Pár év múltán megjelent itt a Lilla-szobában és mikor látta, hogy ennyire megbecsüljük, hangosan sírni kezdett, hogy ilyen nagy becsben tartjuk és megőriztük ezt a szép ládát. Hát ezek a jelenetek nagyon a szívemhez nőttek, hiszen a község múltját mentjük és őrizzük ebben a szobácskában.

Takács András: Még ma is kerülnek elő régi dolgok?

Dr. Ferenczy Miklós: Egy-egy házbontásnál mindig előkerül valami. Például az elmúlt években egy úgynevezett katonaládát hoztak le az egyik padlásról. Felbontották a porosodó katonaládát, és csak úgy hullott ki belőle a sok Kossuth-bankó. kiderült, hogy ez a katonaláda a dédnagyapáé volt, aki Klapka tábornoknak volt a katonája. A Kossuth-bankók egy részét megkaptam, őrzöm nagy tisztelettel, becsben tartom, a másik részét pedig megtartotta a család. Házbontásnál olykor egy-két 48-as ágyúgolyó is előkerül, kőből vagy vasból. Aztán előkerült egy önarckép, Ordódy Kálmán 48-as honvédőrnagy képe, ami Almási csata című könyvem fedőlapján látható, Ordódy Kálmán a Teréz városi börtönben raboskodott a szabadságharc bukása után. Részt vett az Almási csatában, 1849. augusztus 3-án.

Csokonai Lillája (W. Egger 1825)

TERMÉS

Esztergom, a Magyar Sion – a királyi és egyházi székhely

A város a római birodalom részeként a Duna-menti limes keleti oldalán Solva néven ismert, majd a Strigonium, Gran, Esztergom elnevezést kapta. Kedvező földrajzi fekvésének köszönhetően emelkedett ki és nem véletlen, hogy a honfoglaló magyar törzsek közül Árpád fejedelem családja itt telepedett meg. Esztergom a középkorban különböző városokból tevődött össze, de hozzá tartoztak a városkörnyéki települések is, míg végül közigazgatásilag egységes város 1895-ben jött létre.

A várhegyen született Szent István (969 körül–1038), itt időzött nevelőként Szent Adalbert és itt történt 1000. karácsonyán István királlyá koronázása a II.Szilveszter pápától küldött jelvényekkel. Ez az esemény az önálló, keresztény államiság megteremtését jelentette, és ehhez járult egyházjogi szempontból az önálló egyházszervezet létrehozása a ravennai zsinat 1001. évi rendelkezése értelmében[1], amely lehetővé tette az esztergomi érsekség[2] felállítását. A város ténylegesen nem csupán királyi székhely, hanem eszmeileg évszázadok alatt a „Magyar Sion"-ná vált. A Szent István-i Intelmek szerint a királyi trónt a főpapok rendje ékesíti[3], és az esztergomi érsek ennek értelmében különböző, koronként változó egyházi és világi méltóságot[4] viselt – főpásztora volt nagy kiterjedésű egyházmegyéjének, 1239-től magyar prímásként a magyar egyház feje és atyja, a király koronázója, a királyi tanács tagja, kancellár, királyi helytartó, Esztergom megye örökös főispánja, praedialis nemesség adományozója,az állami pénzverés tisztaságáért felelős pisetarius, 1714-től a hercegprímási cím viselője, a püspöki kar elnöke és nem egyszer a bíborosi kollégium tagja.

Esztergom Magyarország legjelentősebb városa volt a középkorban. A Várhegy északi felén, ennek ormán helyezkedett el az érseki palota és a Szent István protomartir templom,

---

[1] Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. *Kristó Gyula*. Bp. 1994. 202–203.old.; – *Györffy* György: István király és műve. Budapest 1983. 178. old.; *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I. Budae 1829. 274–280. old.; – *Hartwicus*: Vita S. Stephani regis primis et apostoli Ungarorum. in Albinus Franciscus *Gombos*: Catalogus fontium historiae Hungaricae. III. Budapestini 1938. 2586. old.

[2] cf. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Ed. Ferdinandus *Knauz* – Crescens Ludovicus *Dedek*–András *Hegedűs*: I–IV. Strigonii-Budapestini. 1874–1999. old.; *Knauz Nándor*: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. I–II.f. Esztergom 1863–1866.; Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest 1871.; – Esztergom vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai) Szerk. *Borovszky Samu*. Budapest é.n.; – Purpura Pannonica sive vitae, et res gestae S.R.E. Cardinalium. Claudiopoli 1746. – *Nicolaus Schmitth*: Archi-episcopi Strigonienses compendatio dati I–II. 2. Tyrnaviae 1758.; – *Franciscus Babay*: Archiepiscopi Strigonienses de utraque reipublicae praeclare meriti compendio metrico deducti. Tyrnaviae, é.n.; – *Széless György* 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól. Georgius Széless: Rudera ecclesiarum unius cathedralis S. Adalberti M. alterius collegiatae ecclesiae divi Stephani prothomartiris in arce Strigoniensi existentia descripta. Esztergom 1998.; – *Johannes Nep. Mathes*: Arx Strigoniensis ejusque res memorabiles veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii 1827.; *Török János*: Magyarország primása. Közjogi és történeti vázolat. I–II. Pest 1859.; – *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképsorozata. (1707–1945). Budapest 1970.

[3] S. Stephanus I. rex Hungariae Decretorum Llib. 1. in *Albinus Franciscus Gombos*: Catalogus fontium historiae Hungaricae. III. Budapestini 1938. 2168.

[4] *Késmárky István*: Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai. Budapest 1896.

amelyet a X. században Géza (945 körül–997) nagyfejedelem épített. Miután Szent István király felépítette 1010–1020 körül az új – Szent Adalbert és valószínűleg Szűz Mária oltalma alá helyezett – székesegyházat,[5] a régi templom az érsek házikápolnája lett. A Várhegyen terült el az esztergomi székeskáptalan háza is. A társaskáptalanok később jöttek létre, így legkorábban a szenttamási prépostság, amelynek temploma 1173–1204 között épült. Ezt követte a XIII. századi szentgyörgymezei, végül a Szent István által építtetett templom köré 1391-ben Kanizsay János érsek (1387–1418) szervezte meg a prépostságot. Mindhárom testület feje a prépost, akik betagozódtak a főszékesegyházi káptalanba.

Az esztergomi főszékeskáptalan[6] büszkén vallotta magát Szent István-i eredetűnek, amely az esztergomi érsek tanácsadója és a Szent Adalbert székesegyházban liturgiát végző testület volt, a káptalani iskola tanári karát adta és a király megbízásából a közigazgatásban évszázadokon át hiteleshelyi tevékenységet végzett. A főszékeskáptalan élén állt a nagyprépost és tagjai voltak az olvasó-, éneklő- és őrkanonokok mellett az említett ún. kis prépostok, továbbá a főesperesek, akik az egyházmegye igazgatásában vettek részt, és végül az káptalani iskolában tanító magisterek.

A város lakói között ezen túlmenően megtalálhatók a szerzetesi és lovagrendi közösségek is, amelyek a tudomány, a térítés, a szegénység terén tevékenykedtek, illetve teljes visszavonultságban szentelték életüket a kereszténységért.[7] A legkorábban jelentek meg a szigeten a bencés apácák, akiknek a monostora a XI. századtól kezdve megtalálható. A ciszterekét a XII. században Géza és III. Béla telepítette le, a domonkosok – valószínűleg hazánk első – monostora itt kapott otthont és az első ferencesek 1227-ben tartományi központjukat itt hozták létre. Esztergomi kanonokként élt e városban Özséb (1238–1270), az egyetlen magyarországi szerzetesrend, a pálosok megalapítója. A lovagrendiek közül a johannita ispotályos rend 1150 körül telepedett le, amely hadakozáson kívül betegápolással is foglalkozott. III. Béla nejétől, Antiochiai Annától ugyanis ajándékul kapták az esztergomi Hévizet, az ország első közfürdőjét és mellette kórházat alapítottak. E mellett hiteleshelyi tevékenységet fejtettek ki és náluk őrizték az 1222-es Aranybulla egyik példányát.[8] Az ágostonrendi vilhelmiták Szent Anna monostorát 1262-ben Hermann comes alapította, amely rendnek felejthetetlen érdeme, hogy főiskolát tartott fenn. Oly gazdag volt a város kolostorokban és templomokban, hogy a középkor folyamán 30 templommal büszéklkedhetett.

Esztergom a kettős székhely következtében virágzott fel mind gazdasági, mind szellemi síkon és ez érvényesült egészen a tatárjárásig. Uralkodók fordultak itt meg, akik messze földre elvitték a város jóhírét. Boleszláv lengyel fejedelem 1000 körül látogatást tett Szent István királynál, majd 1147-ben VII. Lajos francia király keresztes hadainak élén örvendhetett Géza király szívélyes fogadtatásának, Oroszlán Henrik szász herceg 1173-ban kereszteshadaival szintén időzött e városban, akárcsak Barbarossa Frigyes, aki 1189-ben élvezte III. Béla. király vendégszeretetét.[9]

Az esztergomi érsekek sorát a Rómában felszentelt Domonkos (1000?–1002) főpásztor nyitotta meg. A magas műveltségű érsekek között található a párizsi egyetemen végzett szentéletű főpap Bánfy Lukács (1158–1181), aki elődjeinek nyomdokán haladva tartományi zsinatot hívott össze Esztergomban.[10] Szintén kiváló tudós hírében állt Jób érsek (1185–1203), aki a konstantinápolyi pátriárkával levelezett a skizma megszüntetése végett, és a kortárs vértanú, Becket Szent Tamás emlékezetére megszervezte a szenttamási prépostságot. A leégett székes-

---

[5] *Horváth István–H.Kelemen Márta–Torma István*: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 5.) Budapest 1979. Passim.

[6] Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. Ed.*Kollányi Ferenc*. Történelmi Tár 1901. 71–106. old, 239–272. old.; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900. VII.; *Beke Margit*: Esztergomi kanonokok (1900–1985) Unterhaching 1989. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae X./11.

[7] *Horváth–H. Kelemen–Torma* passim, *Dercsényi Dezső–Zolnay László*: Esztergom. Budapest 1956. 21.old.

[8] *Némethy Lajos*: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom 1900. 2.old.

[9] *Dercsényi–Zolnay* l.m. 16.old.

[10] Zsinatokra cf. *Carolus Péterffy*: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae concelebrata I–II. Posonii 1742., Decreta et acta concilii Provinciae Strigoniensis a. Domini 1858 celebrati. Pestini 1859.

egyház első nagyszabású újjáépítését ő végezte el, aminek szépségét a Porta Speciosa elnevezés hirdette. A prímás név első viselője a királlyal együtt nevelkedett Rátót nembeli Mátyás (1239–1241) IV. Béla király kedveltje, akinek tanácsára mindig hallgatott, és a tatárok elleni küzdelemben, a muhi csatában keresztény hitéért és hazájáért életét áldozta. Míg az érsek a csatában elesett, a tatár veszedelem 1241-ben Esztergomot –, amelynek szépsége „minden egyes várost felülmúlt"[11] – sem kímélte meg, mert a várost elfoglalták, de a várat Simon ispán hősiesen megvédte.

Az egyházi székhely Esztergomban

IV. Béla király a tatárok újabb betörésétől való félelmében Budára tette át székhelyét és 1249-ben az egész várat a királyi palotával és minden tartozékával átadta az esztergomi érseknek, ezzel Esztergom megszűnt királyi központ lenni.[12] Az új adomány azt jelentette, hogy ettől kezdve az esztergomi érseknek nem csupán a székesegyháznak és a régi prímási palotának a gondját kell viselnie, hanem az egész várnak.

Az érsekek általában pompás udvartartásra rendezkedtek be, amelynek költségeihez hozzájárulhatott földbirtokaik jövedelme, hiszen Esztergom vármegye örökös főispáni tisztségét is évszázadokon át viselték, de ez kötelezettségekkel is járt. Lodomér érseknek (1279–1298) például külön nádora, ítélőmestere és kancelláriája volt.[13] Azonban, ha a helyzet úgy kívánta, országos és egyházi ügyek miatt elhagyták székhelyüket. Bicskei Gergely (1298–1303) érsek így került Anagniba, ahol VIII. Bonifác pápa védelmében trónzsámolya előtt koncolták fel a Colonna grófok.

A XIV. században a vár több ostromot élt át, amelynek következtében a székesegyházat helyre kellett állítani. A Telegdi Csanád (1330–1349) nevéhez fűződő bővítés és gótikus átalakítás oly pompásan sikerült, hogy Nagy Lajos király tetszését is elnyerte, miszerint a főtemplom piros fényével úgy tündöklik, mint rózsa a liliomok között.[14] Az egyház ügyeiben hagyta el a várat Kanizsay János (1387–1418) az apostoli király követeként, amikor 1414-ben a konstanzi zsinaton 160 főnyi kíséretével jelent meg. Érseksége alatt ejtette meg az első egyházlátogatást 1397-ben Antonius de Ponte sebenicoi püspök és az erről felvett jegyzőkönyv az érsekség és káptalan életét bemutató fontos dokumentum lett.[15] Az évek során újra megrongálódott székesegyházat Széchi Dénes (1440–1465) érsek építette újjá Hunyadi János kormányzó anyagi segítségével, amelyet 1453-ban fényes segédlettel felszentelt.[16] A kiváló diplomáciai érzékkel megáldott érsek a török fenyegető árnyékában, az ország békétlenkedő oligarchiái között igyekezett egyezséget teremteni, nem nagy eredménnyel.

A kiváló tudománnyal ékes Vitéz János (1465–1472) érsek, humanista főpaphoz illően a város újra felvirágzott és a szellemi és tudományos élet jeles személyiségeit képes volt vonzani.[17] Gondja volt a székesegyház további építésére, a vár erődítményeinek megerősítésére és az érseki palota bővítésére, amit függőfolyosókkal és függőkertekkel varázsolt otthonossá. Érseki udvarához tartozó kanonokjai zömmel külföldi egyetemet végzett tudósok voltak, buzgalmuknak köszönhetően építkeztek és gazdagították a székesegyházat és a várost. Az érsek ösztönzésére, Mátyás király kérésére II. Pál pápa jóváhagyta a rövid életű egyetemet, a pozsonyi Academia Istropolitanat, amelynek beiktatási ünnepségére Esztergomban került sor 1467. június 20-án. A jeles tanári kar soraiban láthatjuk Giovanni Gattit, Joannes Regiomonta-

---

[11] *Rogerius* mester Siralmas éneke. in A tatárjárás emlékezete. Vál. szerk. *Katona Tamás*. (Bp.) 1981. 111–152., 143. old.

[12] *Knauz* i. m. *1863–1866. I.f. 34. old.*

[13] *Török* I. i. m. 53. old.; *Dercsényi–Zolnay* i.m. 24. old.; *Dékány Vilmos*: Az esztergomi érsekek és prímások hazánk és egyházunk történetének tükrében. in Az esztergomi-budapesti főegyházmegye jubileumi névtára 1997. Esztergom, 1997. 46–109. old.

[14] *Dercsényi–Zolnay* i. m. 25. old.; *Török* I. 74–75. old.; *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Budapest 1998. 97–98. old.

[15] cf. *Kollányi i. m. 1901.*

[16] *Török* I. i. m. 94. old. közli az oklevelet LXII. sz. alatt, amely eredetiben is megtalálható a Prímási Levéltárban.

[17] *Beke Margit*: Vitéz János esztergomi udvara. Esztergom Évlapjai Annales Strigonienses 1990. Vitéz János Emlékkönyv 59–77. további irodalommal és tanulmánnyal.

nust, Georg Schomberget és Marcin Bylica z Olkuszát. Az érsek híres könyvtárral és könyvmásoló műhellyel rendelkezett, ahol számos kódexmásolót foglalkoztatott. Kódexei és a palota kincsei Beckensloer János esztergomi (1472–1480), a későbbi salzburgi érsek útján külföldre kerültek. A vár újra királyi lakhellyé vált Beatrix királyné jelenléte folytán, hiszen rokona udvarában, Estei Hyppolit érsek (1486–1497), a ferrarai hercegnél időzött, akinek gazdagságáról, sok száz udvari katonájáról és zsoldosairól számadáskönyve tesz bizonyságot.[18]

A mohácsi csata előtti évek utolsó nagy építkezése Bakócz Tamás (1497–1521) érsekhez, a konstantinápolyi pátriárkai cim viselőjéhez fűződik, aki székesegyházát – a reneszánsz építészet egyik fennmaradt, temetkezési helyéül megjelölt –, remekművű kápolnával bővítette.[19] Bár a székesegyház liturgiájában az egyházzene kezdettől fogva jelen volt, mégis bizonyíthatóan a XIV. század szolgál biztos adattal. A székesegyházi orgonát éppen Bakócz Tamás cserélte újra, majd az ének- és zenekart is újjászervezte.[20] II. Gyula pápa halála után 1513-ban indult a pápaválasztáson, ahol a gyászszertartást ő végezte, de pápává X. Leót választották meg. Rómából az érsek magával hozta a keresztes hadjáratot meghirdető pápai bullát, amely a szerencsétlen Dózsa-féle parasztháborúba torkollott.

A XIV. század óta fenyegetően közeledő török hadak 1526-ban a mohácsi csatában vereséget mértek a magyar seregre. A csatában sok főpap jelen volt, többek között a sárospataki iskolában végzett nagy műveltségű, de világias főpap, Szalkai László esztergomi érsek (1524–1526), aki a csatában életét áldozta a törökkel szemben. Csatába indulása előtt beleegyezett, hogy a háború költségeire az egyház arany- és ezüstkincskészletén felül Szent Gellért ezüstkoporsóját is átadja kölcsönként II. Lajos királynak.[21]

Új központok kiépítése

Esztergomot a törökök nagy áldozatok árán, árulással foglalták el 1543. augusztus 9-én.22 Az érsekség, a székeskáptalan a prépostságokkal együtt a főegyházmegye védettebb városába, Nagyszombatba tette át székhelyét, így Esztergom és a „Magyar Sion" története külön szálon fut, hiszen a Magyar Sion fellegvára Nagyszombat, illetve Pozsony lett 1819-ig.

Esztergom török szandzsák központ lett.[23] A várost 1594-ben sikerült visszavenni Pálffy Miklós főkapitánysága alatt és ott találjuk Balassa Bálint költőt és Claudio Monteverdi zenészt is. 1606-tól újra a török birtokába kerül egészen 1683-ig. A törökök csodálattal írtak a Bakócz kápolna szépségéről – és aranysodronnyal fedett rézserleghez hasonlították kupoláját –, amely annak köszönhette fennmaradását, hogy dzsámiként használták.[24]

Esztergom török kézre kerülésével kezdetét vette az esztergomi főegyházmegye központjává váló Nagyszombat felvirágzása. A káptalan berendezkedett az új körülményeknek megfelelően. A város több új intézménnyel és épülettel gyarapodott, és a székesegyház szerepét a Szent Miklós templom vette át. Oláh Miklós érsek (1553–1568) a tudós humanista műveltségű főpap, a rekatolizáció híve a várost a múzsák lakhelyévé és az egyházi élet nyüzsgő színterévé változtatta.[25] Ő építette fel az érseki rezidenciát. Jelen volt a Tridenti Zsinaton, s a zsinat szellemének megfelelően felállította az első papnevelő intézetet 1566-ban, és vezetését az általa letelepített jezsuitákra bízta. Lippay György idejében (1642–1666) létesült a városban a Lippay-féle Központi Szeminárium, a ma Pesten működő szeminárium őse. Több egyházmegyei zsinatot ért meg a város, és a török által el nem foglalt csonka egyházmegyének településein egyházlátogatások alkalmával szerzett tapasztalatokat az érsekek a hitterjesztés szolgálatába állí-

---

[18] *Nyáry Albert*: A modenai Hyppolit kódexek. Századok III/1870. passim, V/1870 passim, VII/1874. passim. ennek alapján az érsekség gazdálkodásáról cf. *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest 1981. 114–238. old.

[19] cf. *Balogh Jolán*: Az esztergomi Bakócz-kápolna. (Budapest) 1955.

[20] *Zolnay László*: A középkori Esztergom. Budapest 1983. 195. old.

[21] Oklevél kiadva *Török* i.m. II. 97. old.

[22] *Némethy Lajos*: Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézre. Esztergom 1898. 53. old.; *Némethy Lajos*: Emléklapok Esztergom múltjából. Esztergom 1900. 24. old.

[23] *Fekete Lajos*: Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása. Budapest 1943.

[24] Evlia *Cselebi* török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. 2. kiad. Budapest 1985. 311. old.

[25] *Beke Margit*: Oláh Miklós tevékenysége az esztergomi érseki székben (1553–1568). Strginonium Antiquum 2 /1993. 19–24. old.; Program és mítosz között. 500 éve született Oláh Miklós. Szerk. *Mózes Huba*. Budapest, 1994.

tották. Telegdi Miklós (1573–1586) apostoli adminisztrátorként az első katolikus nyomdát létesítette a városban. Pázmány Péter érsek (1616–1637) a jeles hitvédő, szónok, író a városban hozta létre 1635-ben az úgynevezett nagyszombati egyetemet, amely napjainkban Budapesten működik. Fontosnak tartotta, hogy a magyar papnövendékek külföldön is szerezhessenek képesítést, így alapította Bécsben a Collegium Pazmanianumot 1623-ban. Forgách Ferenc (1607–1615) külön könyvesházat épített, és ide helyezték el később a Lippay György által vásárolt Fugger-féle könyvtárat is.

Az érsekek a nagyszombati tartózkodást gyakorta cserélték fel a pozsonyival, mígnem a XVIII. században Pozsonyba, az akkori fővárosba költöztek, így nyilvánvaló, hogy az érsekek jelenléte sem tűnt el nyomtalanul. A Szent Márton székesegyház körül szerveződött középkori társaskáptalan, – amelynek a prépostja egyúttal tagja volt az esztergomi főkáptalannak is – a XVII. századra szétzilálódott, ezért Lippay György érsek megújította. A templom nem véletlenül kapta a koronázó jelzőt, ugyanis itt végezték az érsekek a XVII–XVIII. században a koronázási szertartásokat. Nagy tiszteletnek örvendett a dómhoz épített Alamizsnás Szent János kápolnája, ahol a Szent részére Pázmány Péter ezüstkoporsót készíttetett és síremléket emeltetett fölé, amelynek kriptájába szívesen temetkeztek az esztergomi érsekek. A főoltárt Eszterházy Imre cserélte fel a Georg Raphael Donner-féle Szent Márton szoborcsoporttal. Szelepchényi György (1666–1685) pedig a papságra készülőknek új szemináriumot létesített Emericanum néven (1682). Az érsekeknek két palotájuk volt a városban, az egyik a nyári lak, amelyet Lippay csodálatos szabadtéri szobrokkal látott el és ezt újította fel Barkóczy prímás. Az érsekeknek nem állt szándékukban elhagyni e várost, ezt bizonyítja, hogy Batthyány József (1776–1799) új prímási palotát építtetett Melchior Hefele tervei alapján 1778–1781 között és itt helyezte el értékes könyvtárát, valamint az ország területéről gyűjtött és vásárolt kéziratos anyagát.

Esztergom városa 1683. október 27-én szabadult fel a török uralom alól, amikor Lotharingiai Károly és Sobieski János győztes csatát nyert.[26] Másnap a romokban lévő templomot felszentelték és a Bakócz-kápolnában Sobieski Te Deumot intonált hálaadásként. A város azonban oly mértékben pusztult el, hogy nem szándékoztak visszatérni egyik városrészből sem, mentségül szolgáljon az, hogy Esztergom várát és az Érseki Vízivárost erődítmény címén a király foglalta le és a tulajdonviszonyok sokáig nem rendeződtek. Mégis a város újjáéledéséhez nagymértékben járultak hozzá az érsekek és kanonokok. A városban az érseki és káptalani birtokok rendezésére és kezelésére prefektus lakott a Vízivárosban.[27] A XVIII. században a ferencesek Szent Anna és Szent Kereszt templomainak és kolostorainak, a jezsuiták kolostorának és templomának az építése folyt, akárcsak a szentgyörgymezei templom, valamint a szenttamási kápolna Galgóczy János bőkezűségéből.[28] A Bakócz-kápolnában az alapítványi misék elmondására javadalmas papot nevezett ki az érsek, közülük Széless György neve emelkedik ki, aki a székesegyház akkori állapotát részletesen leírta.[29]

Az új templom építésének tervével Barkóczy József (1761–1766) hercegprímás foglalkozott. A székesegyház köré építendő érseki paloták, szemináriumok és kanonoki házak együttesének gondolata benne merült föl és a tervezéssel Franz Anton Hillebrandt építészt bízta meg.[30] A vár tulajdonjogát Mária Terézia végül 1761. október 15-én átadta az érsekségnek, így az építkezés elkezdődhetett. A szentély és az alapfalak lerakása megtörtént, viszont az érsek halála félbeszakította az elkezdett munkát. Mivel a királynő nem töltötte be az érseki széket, így a templomot 1768–1771 között igen szerény formában ő fejeztette be.

Batthyány József érsek (1776–1799), aki már az esztergomi főegyházmegyéből kihasított besztercebányai, szepesi és rozsnyói püspökségek létrejötte után foglalta el érseki székét, nem látta lehetőségét az esztergomi visszatérésnek. A feloszlatott jezsuita rend tulajdonát képező vízivárosi templomot és kolostort II. József 1780-ban átadta az érsekségnek, és ez lett otthona

---

[26] *Beke Margit*: Esztergom felszabadulás 1683-ban. Vigília 1984. 64–66. old.

[27] *Villányi Szaniszló*: Három évtized Esztergom-megye és város múltjából 1684–1714. Esztergom, 1892. 13. old.

[28] *Pálinkás László*: Esztergom XVIII. századi művészeti emlékei. Budapest, 1937. 281. old.

[29] *Ludovicus Némethy*: Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis. Strigonii 1894. 300., 306. old., cf. *Széless* i.m.

[30] *Meszlényi* i.m. 119. old.; *Pálinkás* i.m. 51. old.; *Prokopp Gyula*: Az esztergomi prímási Bazilika. In: Az esztergomi főegyházmegye névtára és évkönyve 1982. Esztergom, 1982. 495–498. old.

a mai érseki székhelynek. Bizonyos fellendülést hozott a városban, hogy Barkóczy érsek támogatásával könyvnyomdát működtetett a Royer család, és itt tevékenykedett a feloszlatott pálos rend tagja, Mak Domokos, mint Batthyány József térképésze, valamint az, hogy Katona István történész is itt lakozott.

Újra az ősi székvárosban

Károly Ambrus (1808–1809) beiktatása e városban történt ugyan, de nem lakozott itt. Ő az utolsó érsek, aki még hadbaszállt a napóleoni háborúk idején és így halt meg, de már a városban temették el. Végül Rudnay Sándor erdélyi püspök azzal a feladattal kapta meg érseki kinevezését (1819–1831), hogy a káptalant és az érsekséget költöztesse vissza ősi székvárosába. A prépostságok a török idők alatt teljesen szétzilálódtak és később nem tudták azokat helyreállítani, de címeik továbbra is fennmaradtak az esztergomi főkáptalanban. Rudnay érsek felszólította a Nagyszombatban lévő kanonokjait, hogy beiktatásán kötelesek megjelenni, és átköltözésüket 1821. július 1-jéig megejteni. Az érsekek nem felejtkeztek el Nagyszombatról, amely helynökségként funkcionált, ezután pedig Kopácsy József társaskáptalant szervezett a székesegyház köré. Az átköltözéssel megkezdődött Esztergom klasszicista arculatának formálása, aminek első lépése volt a Bazilika és környékének megtervezése – Kühnel Pál és Packh János elgondolásai alapján –, valamint a Bazilika alapkőletétele 1822. április 22-én.[31] A várhegy rendezése során került elő az a kegykép, amely a Bakócz-kápolna ékessége és gyógyulások szimbóluma. A székesegyház felszentelésére szánta Ludwig von Beethoven Missa sollemnisét 1823-ban, és felajánlotta a prímásnak, mivel azonban a felszentelésre még sokat kellett várni és minden pénzre szükség volt ezért az érsek azt el nem fogadhatta. Az építkezést Kopácsy József (1838–1847) folytatta szerényebb mértékben és a keresztet feltűzhette a kupolára. A szentéletű Hám János (1848–1849) kinevezett érsek a forradalom és szabadságharc miatt nem tudott mással foglalkozni, mint a nemzet ügyeivel és mert hamar lemondatták. Scitovszky János (1849–1866) érseknek jutott a feladat, hogy felszentelje a készen álló bazilikát. Az 1856. augusztus 31-i pompás ünnepségen Liszt Ferenc Esztergomi miséje csendülhetett fel a mester vezényletével, amelyen a magyar főpapok koszorúján kívül megjelent Othmar Rauscher bécsi érsek és Ferenc József császár.[32] A Bazilika Simor János érseksége (1867–1891) idejében készült el teljesen. Ő rendelte el az oszlopos előcsarnok és a két torony építését Hild József tervezésében, és végül 1869. november 1-jén a zárókő beillesztésével külsőleg befejezettnek nyilvánította a „Magyar Sion" építését. A halhatatlan elődöknek emléket állított az előcsarnokban szobraik felállításával és a négy XIX. századi építkező prímásnak kőbevésett címerével e feliratok kíséretében: Rudnay Coepit, Kopácsy Continuavit, Scitovszky Consecravit, Simor Consummavit.

A székesegyházon kívül a város épületeit és intézményeit is gazdagították a főpásztorok, ide sorolható a Kopácsy által létesített Tanítóképző Intézet, a várhegyen elkészült szeminárium a papnövendékek részére, a Hild József tervezte káptalani és érseki könyvtárak őrzésére szolgáló emeletes Bibliothéka épülete 1853-ban. Simor hercegprímás,[33] a híres mecénás ezután gondolhatott a prímási palota bővítésére és belső díszítésére, amely kifinomult műízlését ma is dicséri. Ebben az épületben biztosított helyet modern állványok megtervezésével és berendezésével az érsekek gazdag egyházi levéltárának, valamint saját, később róla elnevezett könyvtárának. A múlt értékeinek megbecsülése jeléül az érsekek és az esztergomi főkáptalan gazdag gyűjteményéből és vásárlások útján szerzett műkincsekből megnyitotta a Kincstárat és megalapította a Keresztény Múzeumot. Ez az idő kedvezett a múzsáknak, hiszen a tudománynak, a művészetnek középkori fényéből sikerült valamit visszavarázsolni. Püspökkari tanácskozások[34], tartományi zsinati összejövetelek résztvevői élénkítik a várost, amikor a kor egyházi és társadalmi kérdéseire keresnek feleletet. Katolikus kiadványok indulnak hódító

---

[31] *Edvi* Illés *Gyula*: Az esztergomi főszékesegyház. In: Primás-Album Dr. Serédi Jusztinián Magyarország bíbornok hercegprímása tiszteletére. Szerk. Országos Katolikus Szövetség. Budapest, 1928. 151–177. old.

[32] (*Fekete Mihály*): Memoria basilicae Strigoniensis anno 1856. die 31. Augusti consecratae. Pestini, 1856.

[33] cf. Emlékkönyv *Simor János* bíboros-hercegprímás aranymiséjének emlékére. Esztergom, 1886.; *Simor János* emlékkönyv. In: Strigonium Antiquum 1/1992.

[34] A püspökkari tanácskozások történetére vonatkozóan cf. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1948. I–III. Sajtó alá rend. bev. *Beke Margit*. München–Köln–Budapest, 1992–1996. (Dissertationes Hungarica ex Historia Ecclesiae XII–XIV.)

Esztergom. Szent-István-nap, 1937.

útjukra a Religio és Nevelés című periodikát érsekek és esztergomi kanonokok támogatják, nem egyszer szerkesztik, a „Magyar Sion" pedig Knauz Nándor esztergomi kanonok és egyik jeles munkatársa Prohászka Ottokár szerkesztésében indult el, aki a városban teológiai tanár. Valóságos alkotói műhely bontakozott ki az egyháztörténelmi kutatásokkal és publikációkkal. Knauz mellett Fraknói Vilmos, Némethy Lajos és Pór Antal kutatásai jelentősek, akik Simor János érsek támogatását élvezték. Nem véletlen az sem, hogy a mindenkori hercegprímás a Szent István Társulatnak védnöke, a Szent István Akadémiának elnöke, és a Magyar Történelmi Társulat alapító tagja volt.

A XX. század komoly megpróbáltatást hozott a „Magyar Sion"-nak. Az első világháború után a kommün idejében, 1919-ben Csernoch János érseket (1913–1927) arra kényszerítették, hogy hagyja el érseki rezidenciáját, mert a katonáknak szükségük volt rá.[35] A kincstárat elkobozták és a fővárosba szállították, de később szerencsésen visszahoztak. A Trianon utáni évek nem csak az egyházmegye négyötödének, hanem a birtokok jó részének elvesztését is jelentették, ami az intézmények fenntartására szolgált. Csernoch kiváló egyházjogász is volt, aki a Codex Iuris Canonici kodifikációjában részt vett. Serédi Jusztinián, a későbbi érsek (1927–1945) római évei alatt együtt munkálkodott Gasparri bíborossal, akivel a Fontes kiadásán is dolgozott.[36] A hercegprímás új lendületet hozott Szent István fiának, Imre herceg halálának nagyszabású (1931) ünnepével, majd az 1938-as kettős szentévvel, amikor Szent István halálának 900 éves fordulóját és az Eucharisztikus Világkongresszust együtt ülték. Ez alkalommal Esztergomba is ellátogatott Eugenio Pacelli legátus, a későbbi XII. Pius pápa. Már a második világháború idejére esett az 1941-es esztergomi egyházmegyei zsinat megtartása és Árpád-házi Margit királyleány szenttéavatása 1943-ban. A hercegprímás bölcs magatartást tanusított a viharos évek idején, de fáradozása aziránt, hogy a fővárost és Esztergomot nyílt várossá deklarálják, hiábavalónak bizonyult. A „Magyar Sion" főpásztora papjait kitartásra buzdítva maga is mindvégig székhelyén maradt és ott halt meg. Földi maradványait Angelo Rotta apostoli nuncius helyezte a Bazilika kriptájába, mielőtt elhagyta volna Magyarországot. A második világháború idején beborult ég a „Magyar Sion"-ra is árnyékot vetett.

Beke Margit

Végvári harcok Esztergom térségében a XVI. században

Aligha számíthatott arra a Dunakanyar régiójában élő lakosság, hogy 1526 augusztusát követően békés világuknak hirtelen vége szakad. A mohácsi csata után két héttel már oszmán-török csapatokkal kellett szembenézniük Visegrád vagy Esztergom védőinek.

Az ország központi részén a Mátyás király halálát követő német támadást nem számítva évszázadok óta nem járt ellenség. Ezért nem is igen csodálkozhatunk azon, hogy a váraknak békebeli rendfenntartáshoz hozzászokott kis létszámú katonasága, s annak vezetése a váratlan veszélyt látva pánikba esett. Tegyük hozzá, hogy II. Lajos minden felszerelést és minden hadra fogható tapasztalt katonát elvitt Budáról és a környező várakból, s alighanem ugyanezt tette az esztergomi érsek is. A király eltűnése (az első hetekben még reménykedtek abban, hogy él) és az érsek halála teljes fejetlenséget okozott szolgálattevőik körében. Budát nem is próbálták védeni, Visegrádon és Esztergomban sem az őrség parancsnokainak köszönhető, hogy megoltalmazták. Katonai szempontból voltaképpen mindegy, hogy melyik várat foglalták el, s melyiket nem, mert Szulejmán szultán láthatóan nem készült föl az ország belsejében fekvő erődítmények tartós megszállására.

1526 késő őszén a kettős királyválasztás a Duna-menti régió sorsát csaknem két évszázadra meghatározta. A Habsburg uralkodók seregei általában a Duna mentén vonultak föl János király, majd később a törökök ellen is. 1526 után csak lassan ocsúdott az ország vezetése, és évtizedeken keresztül az ellenkirályok voltaképpen semmit nem tettek annak érdekében, hogy váraink fölkészüljenek az oszmán-törökök várható, meg-megújuló támadó hadjáratainak visszaverésére.

Budának, mint az ország fővárosának elsősorban politikai jelentősége volt, 1526-tól katonai szempontból előnytelen fekvésű és elavult erődítménynek számított. Mellette kulcsszerepet kapott Esztergom, amelynek birtoklása szintén jelképes értelmű, hiszen a magyar katoli-

[35] *Meszlényi* i.m. 353–390. old.

[36] *Meszlényi* 390–434. old.; *Pietro Gasparri–Justiniano Serédi*: Codicis Iuris Canonici Fontes I–IX. Romae, 1923–1939.

kus egyház központja. Esztergom (csakúgy mint Buda vagy Visegrád) a mohácsi csatát megelőző évszázadban a reprezentatív székhely szerepét töltötte be. Az volt a rendeltetésük, hogy nagyobb létszámú előkelőnek és kíséretüknek huzamosabb időre is kényelmet nyújtsanak. Ezekhez a szempontokhoz képest a védelmi megfontolások teljesen háttérbe szorultak. A falak, tornyok, kapuk úgyszólván jelképes akadályoknak számítottak. A védőművek kialakítása és a lőfegyverek (ágyúk) száma, elhelyezése elmaradt a kor követelményeitől. A régió többi vára (pl. Tata, vagy Vác) hasonló jellegű építmény volt, mint Visegrád vagy Esztergom. A Vértes kicsiny hegyi várai (Csókakő, Vitány, Gesztes) teljességgel alkalmatlanok voltak arra, hogy jelentősebb ostromló seregnek huzamosabban (akárcsak egyetlen hétig is) ellenálljanak.

1527–1541 között a Dunakanyar régiójának elsősorban az ellenkirályok harcaiban volt kiemelkedő jelentősége. Ezt az időszakot nem a nagyobb várostromok jellemezték. Mind Esztergom, mint Buda vagy Visegrád őrsége különösebb ellenállás nélkül adta meg magát a mindkét oldalról bekövetkező támadások esetében.

1541-ben könnyedén, kardcsapás nélkül került Szulejmán szultán birtokába az ország fővárosa. Bezzeg a visszaszerzése annál több pénzbe, vérbe, s nem utolsó sorban iszonyúan hosszú időbe került. Szükségszerű volt-e, hogy az események így alakuljanak? Meggyőződésünk, hogy nem, semmiképpen sem, de ennek kifejtésére itt nem vállalkozhatunk, mert nem ez értekezésünk tárgya. Bárhogyan is értékeljük az eseményeket, mindenek fölött a tényekre kell szorítkoznunk. A tények pedig a következők: a helyzet drámaian megváltozott azzal, hogy 1541. augusztus végétől kezdve Budán jelentős létszámú török helyőrség állomásozott. Az oszmán haderő már kezdetben sem tétlenkedett, hanem – valószínűleg elrettentésül – pusztító portyákkal tudatosította erejét a szűkebb-tágabb régióban. Esztergom közelében a muszlim harcosok már 1541–42 telén egész sor falut égettek föl, lakóik egy részét fogságba hurcolták.

Ezek a hadi vállalkozások még nem fenyegették a környező várak őrségét, azonban rádöbbenthették a katonai vezetést arra, hogy mit sem ér egyes erősségek megtartása akkor, ha környezetüket az ellenség kíméletlenül és módszeresen elpusztítja. A vár ugyanis nem pusztán önmagáért való létesítmény, hanem feladata környezetének a megoltalmazása is. Csakhogy az utóbbi feladat teljesítéséhez kellő számú, jól fölszerelt őrségre is szükség van. Buda és Pest falai között bőséges hely volt arra, hogy az oszmán-törökök a gyalogságon kívül nagy létszámú lovasságot is állomásoztassanak. Ez a lovasság elég gyors volt ahhoz, hogy váratlanul megjelenhessen bárhol a térségben, s lecsaphasson a védtelen településekre.

Az oszmán-törökök – úgy tűnik – nagyon gyorsan kiismerték magukat a magyar tájon. Eleinte valószínűleg keresztény kalauzok segítségével, később viszont már saját tapasztalataik alapján, a terep fölényes ismeretében tervezték meg hadmozdulataikat. Ügyesen alkalmazták a lestaktikát: az ellenséges hadat váratlanul rohanták meg elrejtett csapataik. A „martalék" azt a látszatot keltette, hogy csak kisebb erővel rendelkeznek, a „derék les" túlereje aztán végzett a nem kellően elővigyázatos ellenféllel. 1541 után néhány év alatt a magyar végváriak is felkészültek erre a taktikára, azonban igen nehezen tudták ellensúlyozni azt az állandóan meglévő döntő hátrányukat, hogy az oszmán-török hadak jelentős létszámbeli fölényben voltak.

1541 után a bécsi hadvezetés lassan ocsúdott föl, s nehezen (kudarcok egész sorát követően) ébredt rá arra, hogy a korábbinál sokkalta nagyobb létszámú katonaságot kell folyamatosan fegyverben tartania, ha valamiképpen ellensúlyozni akarja az oszmán-törökök előretörését. A várakban jelentős erőt képviselő könnyűlovasságot kell állomásoztatni, hogy az oszmán-török portyákat megakadályozhassák, a mezőben fölvegyék a harcot a muszlim lovassággal. Csakhogy váraink többsége teljesen alkalmatlan volt jelentős lovasság állomásoztatására. A legtöbb várban két-háromszáz fősnél nagyobb őrséget nem lehetett állomásoztatni, mert többen nem fértek el. Még nagyobb gondot jelentett két-háromszáz (vagy még több) ló elhelyezése, ugyanis a lovak helyigénye lényegesen nagyobb volt, mint az embereké. Ahhoz, hogy egy vár őrsége eredményesen szembeszállhasson a török portyákkal, négy-ötszáz fős könnyűlovasságra volt szükség, amely hírt kapva az ellenséges csapatmozdulatokról, a lehető leggyorsabban a várból kivonulva szembeszállhat a védtelen településekre támadókkal. A korábbi időkhöz képest viszonylag nagy létszámú lovasság elhelyezéséhez a várak jelentős átépítésére (bővítésére volt szükség), ami nem kevés pénz igényelt. A lovasság fölállításához

és fizetéséhez további pénzekre volt szükség. Az ország bevételeit lényegesen meghaladták azok a pénzösszegek, amelyekre szükség lett volna egy igazán hatékony határvédelem kiépítéséhez. A Habsburg Birodalom más tartományainak pénzeszközei elvileg elégségesek lettek volna a hiány pótlására (különös tekintettel a tengerentúlról Spanyolországba beáramló aranyra, ezüstre és egyéb gyarmatárukra. A birodalmi politika azonban nem tekintette kulcsfontosságúnak a magyarországi hadszínteret. Beérték azzal, hogy lehetőleg lassítsák az oszmán-törökök előretörését, anélkül, hogy valamiféle átütő erejű ellencsapást megszerveztek volna.

Az 1542-es év sorsdöntőnek bizonyult a Duna-vidék szempontjából. Buda oszmán-török kézre kerülésének sokkhatása nem maradt hatástalanul. Ennek tudható be, hogy a német-római birodalmi gyűlés igen jelentős haderőt szavazott meg visszafoglalására. Csakhogy rövidesen bebizonyosodott a birodalom nehézkessége is: augusztusig kellett várni, hogy Esztergom térségébe érkezzenek a birodalmi hadak, és csupán szeptember 5-én indultak el a gyengén erődített Pest felé. Az alkalmatlan fővezérnek (Joachim brandenburgi választófejedelemnek) is köszönhető, hogy a vállalkozás totális csőddel zárult: még Pestet sem sikerült elfoglalniuk.

1543-ban bekövetkezett Szulejmán szultán támadása. Július 23-án a padisah már Budán volt, s itt jelölte ki a következő hadicélt: Esztergomot. A spanyol, itáliai, német és magyar csapatokból álló őrség magvát kitűnően képzett nyugati zsoldosok alkották. Kiderült azonban, hogy az oszmán-török haderő jóval nagyobb katonai erőt képvisel (nemcsak nyomasztó létszáma okán), mint gondolták. Több mint egy hónapos ostrom után Esztergom elesett. Őrsége a reménytelen helyzetbe jutott várat kénytelen volt föladni. Jellemző módon Bécsben az őrség vezetőit vádolták árulással, noha éppen azokat kellett volna felelősségre vonniuk, akiknek betudható az előző évi hadjárat kudarca, Esztergom kellő megerősítésének elmulasztása, az ostromlott vár fölmentésének elmaradása.

Az 1543-as év további fájó veszteségeit hosszasan sorolhatjuk: bár Esztergom elfoglalása nem kevés vérveszteséggel járt, a szultán folytatta tovább a hadjáratot. Egy hét múlva már Tata várának tornyain is lófarkas zászlók lengtek, alig két héttel később már Székesfehérvár keresztény őrsége is kénytelen volt a megadást választani. A Vértesben megbújó Gesztes vára sem kerülhette el sorsát: az oszmán-törökök elfoglalták és fölgyújtották. Ellenséges kézre került augusztus végén Csókakő vára is, csakúgy, mint a rengeteg erdővel körülvett Vitány. Buda elvesztésének sokkjából ki sem gyógyult az ország, máris el kellett viselni azt, hogy elveszett a katolikus egyház központja, majd a koronázó város, amelynek kegyelettel őrzött királyi sírjait zsákmányra éhes muszlimok fosztogatták.

Az diadalittas oszmán-török szultáni sereg 1543. szeptember 21-én kezdte meg a hazavonulást. Itt lett volna a lehetőség arra, hogy a Győrben összegyülekezett német-római birodalmi had ellentámadásra induljon, s megpróbáljon legalább egy erődítményt visszafoglalni azok közül, amelyek ellenséges kézre kerültek. Hiábavaló volt azonban I. Ferdinánd király utasítása: a birodalmi had föloszlott.

1526 után hét évtizeden keresztül a Habsburg hadvezetés gondosan kikerülte azt, hogy közvetlenül szembeszálljon a szultán által vezetett oszmán-török főseregg el. Úgy próbálták fékezni az ellenség fokozatos területfoglaló hadjáratait (akcióit), hogy egyes várak ostromára kényszerítették őket. A magyar (és horvát) végvári vonal feladata az volt, hogy az élőerőben mutatkozó muszlim túlsúlyt valamiképpen ellensúlyozza a falak erejével.

Amilyen tehetetlen volt 1541–42-ben a keresztény hadvezetés, éppoly hatékonynak bizonyult az oszmán-török: a budai pasa 1544 tavaszán elfoglalta Visegrádot és a túlparti Vácot. Ez azt jelentette, hogy a Buda–Székesfehérvár vonalától északra fekvő dunántúli négyszög teljes egészében oszmán-török uralom alá került. A Duna túlsó oldalán Vác birtoklása még inkább biztonságot jelentett a muszlimok számára. Sőt alig néhány év telt el, s már a Dunától északra fekvő területek irányába is megindult a hódoltatás.

Esztergom azzal vált a magyarországi oszmán-török uralom sarkkövévé, hogy Buda alá az ostromszereket és az élelmiszer-utánpótlást legegyszerűbben (és legcélszerűbben) a Dunán lehetett szállítani. Buda birtoklása pedig egyet jelentett a Duna vonal ellenőrzésével, s ha ezt a gerincet sikerül megroppantani (mint az 1680-as években kiderült), akkor kínálkozik esély a magyarországi oszmán–török uralom viszonylag gyors fölszámolására.

Esztergom oszmán–török őrsége a XVI. század második felében létszámát tekintve általában nem sokkal maradt el Buda mögött, s a környező magyar végvárak közül együttesen négy-öt erősség sem tudta azt ellensúlyozni.

Esztergom első bégje, Mehmed portyázói már 1543-ben a Rábaközig hatoltak és csaknem sikerült elfoglalniuk Pápa „rossz palánkját" is. 1544-ben már Léva várának elfoglalásával próbálkoztak. Éjjel érkezve sikerült meglepniük a Balassa Menyhért parancsnoksága alatt békésen szunnyadó őrséget. A várat ugyan sikerült megoltalmazni, ám a várost fölégették és sok lovat hurcoltak el. Több végvár őrsége fogott össze, hogy a zsákmánnyal elvonuló esztergomiakat űzőbe vegye. Kemény harc árán sikerült végül megsemmisítő győzelmet aratniuk.

A következő években a Garam és Zsitva között Szőgyén, a Nyitra völgyében Surány, a bányavárosok felé Léva, keletebbre Ság várának őrsége próbálták elzárni az utat az esztergomi portyázók elől.

A Duna-menti hadiút Bécstől a Duna jobb partján húzódott. Ezt elsősorban Győr védte. A túlsó parton Komárom volt. Bécs védelmének legfontosabb eleme. A Felvidék észak-nyugati térségét az 1540-es évek második felében fölépült új palánkvár, Érsekújvár oltalmazta (lezárva a Komárom és Surány közötti rést), amelynek neve építtetőjére, az esztergomi érsekre (Oláh Miklós) utalt. Nemcsak a mezőben folytak a portyák, hanem a vízen is. Komárom volt a magyar naszádosok fő támaszpontja, Esztergom és Buda a török hajóhad (a sajkások) fő kikötője.

Az 1544-es sikertelen lévai hadjárat után belátták az oszmán-törökök, hogy Esztergom csak úgy lehet a Dunától északra irányuló portyák kiindulópontja, ha van egy támaszpont a Duna északi partján, amely jól megközelíthető a folyón át. Ezt a célt szolgálta Esztergommal szemben, a Duna bal partján fekvő egykori magyar falu (Kakat) mellett 1546-47-ben fölépült palánk-erődítmény (párkány, amelynek máig élő magyar neve Párkány). Ugyanekkor, ezzel párhuzamosan épült magyar részről Érsekújvár palánkja. Az oszmán-törökök az Esztergommal szembeni palánkot Csekerdén (később Dzsigerdelen) néven nevezték. A Duna bal parti palánk és Esztergom vára között 1585-ben kiépült a hajóhíd is. Ez lehetővé tette, hogy tavasztól őszig a Dunától északra fekvő területekre gyorsan átjussanak a török portyák. A visszatérő csapatok számára biztonságos támaszpontot jelentett a palánk. Bár 1551-ben még a palánk sem segített. Veli esztergomi bégnek a mátyusföldi portyázásból visszatérő négyszáz lovasa már csupán két mérföldre lehetett a biztos falak menedékétől, amikor Zoltay Lőrinc újvári kapitány csaknem száz lovasa utolérte őket. Győzedelmeskedtek a túlerőn, foglyokat ejtettek, s még a zsákmány nagy részét is elragadták tőlük.

A portyák megakadályozásához nemcsak katonai erőre volt szükség, hanem jó hírszolgálatra is. Mind a magyarok, mind az oszmán-törökök igyekeztek a fontos helyeken kémeket tartani, akiknek időben küldött és lehetőleg pontos jelentésétől függött, hogy sikerül-e az ellenfél meglepetésszerű akcióira fölkészülni vagy sem. Budáról, Esztergomból, Fehérvárról általában Komáromba futottak be a török hírek, s onnan továbbították az értesüléseket tovább az egyes érintett véghelyekre. Jó kémek tartásához nem kevés pénzre is szükség volt. Pénzben viszont inkább voltak bővében a törökök, mint a magyarok. A falvak-városok keresztény népe azonban a kémhálózattól függetlenül is igyekezett a magyar végvári rendszer erősségeihez eljuttatni a fontos híreket.

A jól értesült komáromi magyar naszádosok nem csupán hírtovábbítással foglalkoztak, hanem merész akciókra is vállalkoztak. 1551. november végén 629 komáromi naszádos Thelekessy Imre vezetésével Esztergom alá evezett és az egykori királyi várost (amelyet ekkoriban Rácvárosnak neveztek) megrohanta. A külvárosba betörve elhajtották az esztergomi bég 3 ezer birkáját, majd az oszmán-török lovasság támadását visszaverve a gazdag zsákmánnyal visszatértek Komáromba. A haditett vakmerő voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy akkoriban a támadók létszámának a háromszorosa volt Esztergom őrsége.

1556-ban megismételték támadásukat a komáromi naszádosok, ezúttal szeptember végén látogattak el a Rácvárosba. A palánkot átvágva, porrá égetve, teljesen kirabolták a települést. 1563 őszén a komáromiak és győriek támadását ismét a Rácváros sínylette meg, ahonnan 700 ökröt, 2 ezer juhot, 200 lovat zsákmányoltak s hajtottak el, sőt még 151 ezer forintot érő posztót is zsákmányoltak.

1570. december elején viszont az esztergomiak verték szét a város alatt zsákmányra éhesen megjelenő újvári huszárokat. 1583-ban a komáromi naszádosok viszont rajtavesztettek Esztergom alatt. Török naszádokat üldözve két tűz közé kerültek, s alig tudtak visszavonulni több hajó és naszádos vajdák eleste és sok sebesült árán.

A portyák pusztulást hoztak a vidékre, de mindkét fél tartózkodott az oktalan dúlástól, rombolástól, mert akkor nem maradt volna adózó lakosság. Az 1552 utáni békés évtizedek azt eredményezték, hogy az 1570-es évekre Esztergom vármegyében 30-40 %-kal emelkedett az adózó porták száma, sőt egyes helyeken megháromszorozódott. A 15 éves háború vihara azonban mindent elsodort, a régió szinte pusztasággá változott, Esztergom ostromai során a hadak mindent föléltek. Csak az 1610-es évektől kezdett ismét emelkedni a portaszám a falvakban.

A háborúra készülve 1590-ben Esztergom őrsége 2200 főnyire emelkedett, s rajtuk kívül ezer naszádos is szolgált a végvárban. 1594-ben indult meg aztán a nagy vállalkozás Esztergom visszavételételére. Úgyszólván egész Európa a Duna-parti városra figyelt. Várták a kedvező híreket, azonban ezek helyett véres veszteségekről szóltak a jelentések, majd arról, hogy minden eredmény nélkül vonult el az ostromló keresztény had. A legfájdalmasabb veszteség Balassi Bálint katona-költő, a korszak legnagyobb magyar irodalmi alakjának elveszte volt. Az 1595-ben a megismételt ostrom aztán sikert hozott. Ám csupán egy évtizedig örülhettünk, mert a vár ismét oszmán-török kézre került, és csaknem nyolc évtizedig ők is maradtak benne az urak.

Csorba Csaba

Irodalom: A legtöbb tényanyag megtalálható Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája (Zrínyi Katonai Kiadó. Bp. 1978) című könyvében. Párkányról: dr. Haiczl Kálmán: Kakath, Dsigerdelen-Csekerdén, Pákány (Párkány, 1977., az 1937-ben megjelent mű új kiadása). A várakra és várharcokra vonatkozó további tájékozódásra ajánlható Csorba Csabának a Magyar Könyvklub kiadásában megjelent várkönyv sorozata: Regélő váraink (1997), Legendás váraink (2000), Rejtélyes váraink (2001), Regényes váraink (2002).

Az utolsó Várdayak

Adalékok Balassi Bálint rokonságához

Valjon hová lettek amaz Várdayak?
Nemekben kik voltak igen kincses fiak,
Felőlök ki szóljon, nincs kit előhijjak:
Elmúltak s elhulltak, rólok mást mit irjak."

A Kőszeghy Pál által feltett kérdésre ebben az írásban megfelelünk, mivel erre könnyebb válaszolni, mint arra, hogy honnan is vette eredetét a Várday család? Általános felfogás szerint a Gutkeled (Cledtgud, Cledguth) nemzetség sárvármonostori főágából. Az említett nemzetség a XI. században jött hazánkba, eredetileg Gut és Keled nevű testvérpárról volt szó, de úgy alakult, hogy közösen lettek a nemzetség névadói. A nemzetség eredetét több forrás is elmeséli, ám ezekből tiszta képet nem kapunk.

Kézai Simon 1282–1285 között készült művében ír a nemzetségről, de ő Ákos mester 1272 körül keletkezett Magyar Krónikájának a függelékét, a jövevények (advenák) névsorát használta fel. Györffy György szerint Gut és Keled már Géza vagy István idejében beköltözhetett az országba, de csak Péter idején juthatott nagyobb szerephez, ezért Ákos mester Péter-kori beköltözőknek tette meg őket.

Az 1358-ban összeállítani kezdett Képes Krónika szerint is: *„...Péter király hozta be őket segítségül, amikor Henrik császárhoz menekült. A svábországi Stauf* (Hohenstauf) *várából eredtek, ahonnan Frigyes császár is származik. ...Salamon király, László és Géza hercegek idejében emelkedett fel. E nemzetség ugyanis akkor két részre szakadt, egyik a hercegekkel tartott, másik Salamonnal..."*

Ezek az elbeszélők tehát a nemzetséget német eredetűnek tudták, Gut és Keled testvérpár Péter idejében lettek volna a királyi testőrség parancsnokai, s mint ilyenek, közvetlen uruk, a dux irányítása alatt álló megyékben, Biharban és Szabolcsban kaptak nagyobb birtokot.

Wertner Mór azonban Schön Tivadarnak az „Adler" című heraldikai és genealógiai társulat 1897. évi 199. számában megjelent cikkére hivatkozva megjegyzi, hogy: *„I. Frigyes sváb herczeg a sváb hohenstaufeni várat csak a XI. század második felében építtette, és hogy ennek következtében Guth és Keled hazája nem ott keresendő. Volt azonban még egy más staufeni vár Bádenben a breisgaui Münstervölgy végén, melynek egyik embere „Gottfridus marschalchus de stouphen" 1220. augusztus 8-ikán szerepel. E staufeni nemzetség tagjai a Zähringieknek miniszterialisai voltak, és miután Zähringeni Bertold 1061-től 1072-ig karantán herczeg volt, és a Zähringiek Magyarországgal érintkezésben voltak, majdnem biztosra vehető, hogy a magyar krónikás staufeni vára a brisgauival azonos; – ezt persze sem Kézai, sem a Gutkeled nemzetség ivadékai nem ismerték, vagy ha ismerték is, inkább a hirnevü hohenstaufeni várral azonositották."*

Keled fiait Kézai a hersfeldi, a XIV. századi krónikakompozíció a herfordi, Mügeln Henrik pedig a Helfenstein grófoktól eredeztette. Tóth Endre szerint Hersfeldi grófok soha nem voltak, Hersfeld a Száli-dinasztia idején a három legelőkelőbb birodalmi apátság egyike volt, Herford női kolostor volt szász földön, grófjait annak sem lelhetjük. Mügeln éppen ezért keresett elfogadhatóbb lehetőséget, s ezt a Helfentstein grófokban találta meg, azok legalább léteztek.

A német eredettől eltérő nézet olvasható Várday Kata lánya, Nyáry Krisztina naplójában: *„Volt egy Edmundus nevü angliai király, Eduardus angliai királynak unokája, öregebbik Edmundusnak penig fia, ki az is angliai király volt. Az megírt Edmundusnak halála történvén circa annum dni 998, maradott két fia: Edmundus és Eduardus, ezen két királyfiak egy Canutus nevü Anglia napnyugoti részének királyától kiüzettetvén Angliából, jöttek Pannóniában, azaz Magyarországban Henric császár és Szent István magyarországi király idejében."*

Ez a nézet azért érdekes, mert Nyáry Krisztina – miként a Várday család előkelő tisztségeket viselő, külföldi egyetemeket végzett tagjai is –, ismerhette az általunk is szóba hozott, a német eredet mellett kardot törő krónikákat, s nem tudni, hogy miért lett volna szüksége egy újabb ős kreálására?

A család név szerint is ismert tagjai a XIII. század közepén tűnnek fel, a század második felében pedig a család már a nevében is szerepeltette a „várdai" jelzőt. Ezt onnan tudjuk, hogy amikor az egri káptalannak a tatárjáráskor elpusztult oklevelei pótlására IV. Béla által kiadott oklevelek is elégtek, az ezekben foglalt adományokra, birtokviszonyokra 25 szavahihető férfit kellett állítani, akiknek még emlékezetében éltek a káptalan jussai és kiváltságai, s e férfiak között volt Várday Aladár is. A Várdayak tehát már régebben birtokosok lehettek ezen a vidéken, hiszen Szabolcsból mindössze két család: a Várday, és a Balogsemjén családba tartozó Ubul fia Mihály volt azok között, akik *„kezöket a szent keresztre téve"* esküdtek meg 1271-ben.

Sokak által ismert tény tehát Kisvárda és a Várday család kapcsolata, ám kevésbé köztudott, hogy eme nemesi család férfiágon történt kihalása 420 esztendeje következett be. 1583 decemberére esett ugyanis a Várday család utolsó felnőtt férfitagjának, a Mohácsnál megmenekült Várday Mihály szintén Mihály nevet viselő fiának, királyi főpohárnokmesternek a halála, s őt mintegy három hónappal később követte a fiatal korú Várday János is. A halálozások nem csupán a család, hanem a Várday vagyon sorsára is nagy befolyással bírtak.

Várday Mihály 1577. június 16-án vette feleségül az egri hős, Dobó István lányát, Krisztinát. Mihály 1582-ben, vízkereszt napján (január 6-án) kelt végrendelete alapvetően meghatározta a Várday-uradalom sorsát: *„Az én szerelmes atyámfiát, Dobó Krisztinát és az én két kis atyámfiát Várday Jánost és Várday Katát* (a korábban elhunyt, Miklós nevű testvérének Losonczy Dorottyától származó utódait) *mind várunkkal, jószágunkkal, marhánkkal egybe hagyom és vallom oltalmul és fő tutorul a tekintetes és nagy/ság/os Báthori Miklóst és Dobó Ferencet, ilyen okkal, hogy itt Várdában gond viselő tutor legyen az én atyámfia Zokoly Miklós, de ezt akarom, hogy Zokoly Miklós is mind a két porkolábbal egyetemben hitesek legyenek az én feleségemnek míg az én nevem viseli, és az én két atyámfiának Várday Jánosnak és Katának (...) Kitől pedig az úr Isten oltalmazzon, hogy ha énnekem és Várday Jánosnak magtalan, úgy mint fiú ág nélkül holtunk történnék, tehát azt akarom és hagyom, hogy e vár Kisvárda minden jószágostól összve, négy részre oszoljon. Egyik része legyen húgomé Várday Katáé, a másik része legyen Zokoly Miklós öcsémé, a harmadik része legyen*

Seredine Asszony néném és maradéki, (Várday Miklós fiának, Ambrusnak a Bánffy Petronellától származó Klára nevű leánya lett Serédy Istvánné), *a negyedik legyen Várday Fruzsina* (Várday Miklós bodrogi főispán fiának, Várday Jánosnak a Ráskay Krisztinától származó leánya, akinek a második férje Alaghy György) *gyermekié, az Alagiaké."*

Várday jól érezte a sorsát, mivel a következő esztendő telén már hanyatlott állapotban volt: *„Én, Várday Mihály, testemben igen beteg ember lévén..."* a fenti végrendeletet december 5-én kiegészítette, de az öröklés rendjét változatlanul hagyta. Várday Mihály 1583. december 11-én valóban elhunyt, s végakaratát teljesítették: *„Az én nyomorult undok, fertelmes bűnös testem tegyék abba a koporsóban itt Kisvárdába, az hol az én két bátyám fekszik."* A gyermek Várday János csak három hónappal élte túl a végrendelkezőt. A testamentumot olvasva láttuk, hogy Mihály erre az esetre is gondolt, amikor négy részre osztotta az örökséget.

A gyermekek (akik közül csak Kata maradt életben) nagykorúságukig nem vehették át az örökséget, ezért Mihály gyámokat jelölt ki számukra. Tekintsük át, hogy kik is ezek a személyek!

- Dobó Ferenc a végrendelkező Várday Mihály feleségének, Dobó Krisztinának volt a testvére.
- Báthori Miklós a felesége, Losonczy Anna révén volt rokonságban a Várdayakkal. A testamentumban kedvezményezettként megnevezett Várday Kata és Várday János anyja Losonczy Dorottya volt, ez utóbbit pedig Báthori Klára szülte. Losonczy Anna egyébként még kétszer férjhez ment, a második ura Ungnád Kristóf, a harmadik Forgách Zsigmond lett.
- Zokoly Miklós a végrendelkező Várday Mihály testvérének, Annának a Zokoly Istvánnal kötött házasságából származott gyermeke volt.

A helyzetet bonyolította, hogy Balassi Bálint 1584. december 25-én, a gyászév leteltével elvette özvegy Várday Mihálynét (Dobó Krisztinát), vagyis az unokatestvérét, Dobó István felesége és Balassi Bálint anyja ugyanis testvérek voltak. Balassi és özv. Várday Mihályné házassága nem tartott sokáig. 1587-ben a felség már válni akart, 1588. február 8-án Ernő főherceg kiadta kegyelmi rendeletét, amely szerint Balassi ellen a házasság miatt folytatott perek megszűntek, és érvénytelenítették a házasságot. A költő ezt követően nem formálhatott jogot a várdai jószágra. Az özvegyet hamarosan királyi parancs tette ki a várból, ő Gersei Pethő Gáspár felesége lett, majd 1590-ben elhunyt.

A Várdayak többi rokonsága és az udvar azonban nem nyugodott bele a leányági örökösödésbe, megtámadták a végrendeletet, és új gyámokat akartak kineveztetni. Ernő főherceg úgy vélte, hogy Várday Mihály, majd Várday János halálát követően a család vagyona – a leánynegyedet kivéve – az udvart illeti meg, ezért megbízta gróf Nogarolli Ferdinánd kassai főkapitányt, hogy az uradalom elfoglalása ügyében tegyen lépéseket. A főkapitány a kállói német őrségből Marco kapitányt mintegy 100 embert rendelte ki a kisvárdai vár elfoglalására, de őket Zokoly Miklós be sem engedte a várba.

Az egyik gyám, Báthori elhunyta után (1585) elsősorban Ernő főherceg kezdeményezésére a bécsi udvar megindította a háramlási pert is, vagyis a család fiúágának kihaltával az udvar szerette volna a Várday-uradalmat megkaparintani. Az udvar legfőbb, s mondhatni egyetlen érve volt, hogy a Várday Mihály nem volt „mágnás", csak „prealatus", tehát leányágon csak a leánynegyed örökölhető. Az örökösök azonban a várat és az uradalmat nem voltak hajlandók átadni, s bizonyították, a család mágnási voltát, s kimondták, hogy a magyar jogban a „praelátus"-ság ismeretlen.

A Habsburgok azt is szerették volna elérni, hogy Ungnád Kristófot nevezzék ki Várday Kata gyámjává. Ő a főherceg kegyeltje volt, 1576-tól horvát bán, 1583-tól egri főkapitány. Felesége nem más, mint Balassi nagy szerelme, a tiszaszentmártoni úrnő, Losonczy Anna. Annának – mint azt fentebb a gyámok kapcsán írtuk – unokatestvére volt az a Losonczy Dorottya, aki Várday Mihály Miklós nevű testvérének volt a neje, tehát Ugnádot a távoli rokonság jogán kívánta Bécs előtérbe helyezni, ám a későbbiek során vele nem volt probléma, hiszen 1587 novemberében elhunyt.

Még Losonczy Anna is gondolt arra, hogy a maga számára szerzi meg a Várday Kata (és a vagyona) feletti gyámságot, noha Várday Mihály halála után Várday Katát minden Losonczy

birtokból kiűzette. 1586-ban Anna felhozta, hogy ő vér szerint közelebbi rokonságban van Várday Katával, és nem tűrheti, hogy az árva jószágainak gondja (s előnye) és gyámsága távoli rokonok kezén maradjon.

Az 1574-75 körüli időben születhetett Várday Kata azonban kibújt a gyámságot ígérők „oltalma" alól, mivel 1589. február 2-án férjhez ment Telegdy Pálhoz, ezzel a korabeli jog szerint felszabadult a gyámság alól. E házassággal tovább erősödött az örökséget védelmezők helyzete, mivel Zokoly Miklósnak – az egyik gyámnak – a felesége Telegdy Kata, Telegdy Pálnak volt a testvére, ugyanakkor Telegdy másik testvérének a férje az új kállói főkapitány, Csapy Kristóf volt.

A pár csak néhány évig élt házasságban, mivel Telegdy Pál 1596. november 13-án meghalt. 1599-ben elhunyt Zokoly Miklós is, egy lány, Erzsébet maradt utána. Az özvegy Zokolynénak leánya ebben az időben Kisvárdán élt, mert Kisvárda egy része Várday Anna öröksége révén a Zokoly család birtoka volt. Zokolyné nem sokkal élte túl férjét, mert 1601. február vége és március eleje közt elhalálozott. Ez abból tudható, hogy március 12-én Nyáry Pál arra kérte Várday Katát, hogy tudósítsa őt Zokolyné temetéséről.

Az említett Nyáry Pál Bihar megye főispánja, Várad főkapitánya, 1601-től királyi tanácsos, 1600-ban vette feleségül Várday Katát, s ezzel újabb, jelentős gát került ama törekvés elé, hogy Katától elvegyék a birtokait. Zokolyné halála után Nyáry kieszközölte, hogy Zokoly Erzsébet gyámjául Várday Katát jelöljék ki, s azt is szerette volna elérni, hogy az első házasságából származó saját fia, Nyáry István vegye el Zokoly Erzsébetet. Ez a terve nem sikerült, mivel brebiri Melith Péter lett Zokoly Erzsébet férje, ezzel az új család Kisvárdán is birtokot szerzett. E házassága után – a gyámság megszűntével – sok vagyonjogi kérdés maradt. Várday Kata ezt először úgy vélte elintézhetőnek, hogy miután 1607 karácsonyán elhunyt Várday Kata második férje, Nyáry is, a részbirtokos Zokoly Erzsébetet kisgyermekével együtt, erőszakkal kiűzte a kisvárdai várból akkor, amikor annak katolikus férje távol volt. Katának és Nyáry Istvánnak még arra is volt merszük, hogy a kisvárdai várban tartott arany és ezüst szereit, s készpénzét elvegyék.

1611. február 28-án azonban II. Mátyás király Nyáry Istvánt – Nyáry Pál első feleségétől, Török Zsuzsannától származó fiát –, megerősítette a kisvárdai vár és tartozékainak részjószágában. Nyáry István felesége nem volt más, mint Várday Katának Telegdy Pállal kötött első házasságából származó leánya, Telegdy Anna, azaz a saját mostohatestvére.

1612-ben a várat felosztják Várday Kata és Nyáry István, valamint Melith Péter és felesége, Zokoly Erzsébet között. Ezt követően az örökség és a birtoklás körül már nincs nagyobb perpatvar, telnek-múlnak az évek. Várday Kata 1628-ban végrendeletet fogalmazott, ebben Várda várát a második házasságából származó leányára: Nyáry Krisztinára, és annak férjére, Eszterházy Miklós nádorra hagyta.

A testamentum jó előrelátásnak bizonyult, mert annak készítője két év múlva elhunyt. Ennek pontos idejét abból a levélből tudjuk, amelyben Nyáry Istvánné (Telegdy Anna) hívta meg Kapy Gábort, anyósa, Várday Kata asszony *„az Várday familiának tündöklő és boldog emlékezetű prosapiajának* (nemzetségének) *utolsó ága"* temetésére. Várday Kata 1630. Szent Iván hava 7-én, déli 12 órakor halt meg Várdában. Temetését rendelték: *„az tek.és nagys. Bedeghy Nyáry István urammal és ő nagys. Gr. Eszterházy Miklós urunkkal Magyarország palatinusával és ő nga szerelmes házastársával és az tek. és nagys. Gróf Alaghy Menyhárt urammal bátyámmal Magyarország bírájával"* július hó 30-ra, reggel 8 óra tájra Kisvárdán.

Várday Kata halálával végleg eltűnt az egykor oly híres família, amely mintegy négyszáz esztendőn át uralta Kisvárdát.

Néző István

Adalékok Komárom nyomdászatának történetéhez (1850–1890)

A szabadságharc leveretése után a magyar könyvkultúra és időszaki sajtó polgári-nemzeti fejlődésében is visszaesés következett be. Az osztrák abszolutizmus teremtette viszonyok nem kedveztek e területnek sem. A cenzurális kötöttségek miatt lapot indítani szinte lehetetlen volt, Komáromban 1871-ig nem jelent meg időszaki sajtótermék. *A Magyarhoni Természetbarát* és német nyelvű változata *a Der Naturfreund Ungarns* című rövid életű szaklap politikailag érdektelen volt. A Nyitrán szerkesztett folyóiratot a komáromi *Szigler nyomda* állította elő. A lap csak 1856-57 között tudott megjelenni. Ez azt bizonyította, hogy tartalmilag sem volt a legsikeresebb, bár művelődéstörténeti jelentőségét ma nagyra becsüljük.[1]

„Sziglerék nyomdájába is sűrűn érkeztek – a szigorító rendeletek, amelyek egy-egy fejszecsapások voltak a sajtószabadság ellen... A ponyvairodalmi termékek nyomására szánta rá magát újra a Szigler nyomda, s csak ritkábban nyílt alkalma egy-egy jobb munka nyomására... Az irodalmat terjesztő ponyva, amely már kezdett eltünedezni, újra kezdi visszahódítani birodalmát, ha csak rövid időre is." – írta a komáromi nyomdászat és sajtó múltjának kiváló ismerője *Baranvai József.*[2] Ez volt az a lehetőség, amellyel fenn lehetett tartani az olvasás iránti társadalmi igényt. Ez a kiadvány-típus biztosított a komáromi nyomda (1848-tól) új tulajdonosainak, *Szigler Antalnak* és *Mihálynak* megélhetést. További jól eladható kiadványok voltak ekkoriban még az ájtatossági-, a népi vallásosságot szolgáló imádságos és énekes könyvek, amelyek szintén tömegolvasmányoknak nevezhetők a század második felének szigorú körülményei között is.

Az ügyes és tekintélyes polgár, kiváló kereskedő *Szigler Antal- „nagyon is jól tudta, hogy mit ér ez a naptár, – a híres komáromi kalendárium, – és a nyomda."*[3] Annál is inkább, mivel 1849 októberében üzembe helyezték Komáromban az akkor korszerűnek számító *Loeser Henrik* bécsi gépész gyártmányát, gyorssajtóját, amely a XIX. század végéig szolgálatban állt. Tíz évvel az új technikai eljárás első hazai bevezetése után e vidéki kis nyomda, kicserélve az 1848 szeptemberében megsérült Wankó-féle gépet – így próbált lépést tartani a fejlődéssel.[4] A beruházás megtérülésének igénye is a jól eladható tömegkiadványok előállítását követelte, a nyomdász kiadáspolitikájának ebben az irányban történő alakítását segítette elő. Az ötvenes években pedig fokozottan, mint ezt a nyomtatványok is bizonyítják. Sőt Sziglerék – elsősorban Mihály kapcsolatai révén – *„a szomszéd megyeszékhelyen, Nvitrán is dolgoztak, ha volt mit."*[5] Munka pedig egyre több akadt: a Szigler testvérek nyomdájának könyvkiadása viszonylag rövid idő elteltével határozott fejlődést mutat mind mennyiségi gyarapodásában, mind összetételében, színvonalában. Ebben kiemelkedő részük volt a nyitrai megrendeléseknek.

Viszonylag kevés adatunk van a komáromi nyomda személyzetéről. Erre vonatkozóan is a cég nyomdakönyve szolgálhatna forrásul, ha fennmaradt volna. *„Több, ma már szép állást betöltő egyén nevével találkozunk e feljegyzési könyvben, akik, mint nyomdászinasok ennél a nyomdánál kezdték pályájukat"* – írja *Baranyai.*[6] *Gútay Zsigmond* (1821–1881) negyvenöt évig volt a nyomda hűséges alkalmazottja. Még az előző tulajdonosnál, *Weinmüller Franciskánál* kezdett. Előbb nyomó-, később gépmesteri beosztásban dolgozott. Élete végén ő gondozta az akkor indult Komáromi Lapokat. *Prohászka (Gyulai) Ferenc* évtizedekig volt a nyomda ügyvezetője és egy

---

[1] *Batári Gyula:* A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon. Bp., 1994. OSZK. 147–148. old. vö. Gyógyszerészeti Hetilap, 1863. 50. sz. 748. old. 1; Pesti Napló, 1857. 7. sz. 1–2. old. és uo. 104. sz. 1. old. *Baranyai József:* A komáromi nyomdászat ... Bp. 1914. 112. old.

[2] *Baranyai J.* i. m. 98–101. old. Valamennyi adatát nagyra becsüljük, ám ő sem foglalkozott teljességre törekvően a helyi nyomdák kiadványaival. Ezekről adok most keresztmetszetet.

[3] Uo. 29., 37. old.

[4] Uo. 38-40., 120–123. old.

[5] *Novák László:* A nyomdászat története V. 1800–1867. Bp., 1928. 64–65. old.

[6] *Baranyai J.* i. m. 111. old. 1849 októberétől hét nyomdászról tudunk. Köztük volt Kappenstein Nándor (1820–1879), aki megindulásától évtizedekig tördelte a Vasárnapi Újságot. Ld. *Firtinger Károly:* 50 esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp., 1900. 189–193. old.

időben szerkesztette a Komáromi Kalendáriumot is. Kortársi visszaemlékezései a forradalom és szabadságharc előtti helyi nyomdászatra vonatkoznak.[7]

A komáromi Szigler nyomda első korszakát *Szigler Antal* haláláig, 1870-ig számíthatjuk.[8] A hosszú betegség után, életének 67. évében elhunyt nyomdász és testvére alakította ki azt a komáromi nyomdászati és könyvkultúrát, amely az 1870-es években fontos változásokat mutat. 1850-ben Sziglerék 75 nyomda egyikeként működtek az országban. A lassan kibontakozó abszolutizmus kori viszonyok között, a rövid néhány év alatt több természeti katasztrófa által is sújtott Komáromon kívül 1866-ra elérték az akkorra már csak vidéken működő 89 officina egyikeként, egy nyitrai fióküzem felállítását.[9] A csak *Szigler Mihály* nevével jelzett kiadványokat 1864-65-től ismerjük Nyitráról. A komáromi nyomtatványok 1872-ig utalnak a testvérek közös tulajdonú műhelyére. Több esetben csak zárójelben „(előbb Szigler testvérek)" felirat formájában. A nyomtatványok impresszumai e dátumtól *Siegler (Szigler) Károlyt* jelölik meg a nyomda tulajdonosául. 1874-75-ben felesége nevével jelentek meg művek, majd 1876–1878 között ismét őt tüntetik fel a kiadványok megjelenési adatai között.

Levéltári források, pl. végrendelet hiányában nem állapítható meg, mi volt az oka e gyakori tulajdonosváltásnak. Tény viszont, hogy a nyomda ebben az évtizedben állította elő a legtöbb kiadványt – nem számítva a színlapokat és az 1880-as években már rendszeres időszaki sajtótermékeket. A polgári összetételű kiadványtermés ekkorra alakult ki, a következő időszakot is meghatározó tendenciákkal, jellegzetességekkel.

Az 1870-es években, és később alakulnak meg az országban azok a nagy nyomdai és kiadói részvénytársaságok, amelyek korszerű technikai felszereltségük, nagy teljesítőképességük miatt már nagyipari méretekben jelentették meg kiadványaikat. A nagykapitalista vállalkozások országos konkurenciája éreztette hatását e vidéki kis nyomdát illetően is: egyre több, csak helyi vonatkozású terméket állítottak elő Komáromban. A Komáromi Szigler nyomda működésében változást jelentett, hogy az 1870-es évtizedben indult meg Tatán *Engländer Jakab*, 1880-ban pedig *Kopasz Józsefné* nyomdája. Itteni szerzők műveit, a korábban Tatán keletkezett igények kielégítését már nem a Szigler üzem, hanem az említett tatai nyomdák végezték.[10]

Szigler Károly nyomdája 1878 áprilisában csődbe ment. Augusztusban apósa, *Ziegler Károly* (1823–1894) fizette ki a felhalmozott adósságot. Ő az üzemet azonban egy évig még a Magyar utcában működtette. 1879-ben költöztette nyomdáját Komárom főutcájába, a Nádor utcába, ahol tulajdonosa könyv- és papírkereskedést is működtetett. A céget 1894-ben *Stark Jenő*, tőle még ugyan azon évben *Rónai Frigyes* vásárolta meg.[11] A nyolcvanas évek kiadványaihoz képest csökkenő mennyiséget mutat az alig három év kiadványtermése a tulajdonosváltásig. *Ziegler* üzeme 1887-ben egy gyorssajtóval, egy kézisajtóval és egy amerikai sajtóval, valamint két segédgéppel üzemelt. Egy évvel később csak vidéken már 293 nyomda működött Magyarországon. A nyomda 1889-ben *Prohászka (Gyulai) Ferenc* vezetésével három szedőt, három tanoncot és egy gépmestert alkalmazott, egy nyomdagépet működtetett.[12]

Az utolsó néhány évben egyre csökkenő mennyiségű alkalmi kiadványt jelentettek meg. Legfontosabb nyomtatványai közül itt a Komáromi Lapokat, amelyet később *Spitzer Sándor* vett át, a Jó Pásztor című egyházszónoklati lapot (1881), illetve a Komárom Vármegyei és Városi Történeti és Régészeti Egylet évkönyveit (1888-93) emeljük ki.

Komáromban 1850–1890 között 577 nyomdaterméket készítettek, melynek több mint 90%-a bérmunka volt: döntően a helyi, városi és megyei igényeket elégítették ki. Az itt élő ér-

---

[7] *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. (továbbiakban MÉM) 12. köt., Gutenberg, 1866. 13. sz. 55. old. 14. sz. 59–60. old., Komáromi Lapok, 1880. 7. sz. Kiállítási Értesítő c. melléklete. „A helyi iparos ifjúság önképző köre által 1880. aug. havában rendezett kiállítás hivatalos lapja."

[8] Typographia, 1870. 17. sz. 2. old.

[9] *Fülöp Géza*: A könyv és könyvtári kultúra ... Bp., 1975. 237. old.

[10] *Markos Béla*: Az 1851 és 1918 között működött magyarországi nyomdák és kiadók jegyzéke. Bp., 1950. Kézirat. 266. old. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3222.

[11] Magyar Nyomdászok Évkönyve 1888. Bp., é. n. 110. old.; Magyar Nyomdászok Évkönyve 1890. Bp., é. n. 126. old.; Magyar Nyomdászok Évkönyve 1891. Bp., é. n. 94. old., *Baranyai J.* i.m. 40–42. old.; *Mácza Mihály*: Komárom. Történelmi séták a városban. Pozsony, 1992/93. 34–351. old.

[12] Magyar Nyomdászok Évkönyve. 1888. i.m. 110. old.; *Steinhofer Károly*: A könyv története 1. Bp. 1916. 53–54. old.

telmiség, helyi szerzők tollából származik az összes szerzős mű csaknem 3/4-e, 133 db nyomtatvány. E csoport és a maradék 1/4-hez tartozó mű írója, fordítója megyei és városi kapcsolatai révén adta alkotását a komáromi sajtó alá.

A teljes kiadványtermésnek több mint 2/3-adát kitevő szerző nélkül nyomtatványok (az író, összeállító nem állapítható meg, vagy háromnál több közreműködő személy szellemi terméke) megrendelői döntően a helyi hatóságok, gazdasági társaságok, polgári egyesületek, intézmények voltak. E szervezetek nagyjából azonos típusú műveket rendeltek évről évre. Biztos fizetők lévén a kiegyezést követően hozzájárultak a nyomda anyagi kockázatainak mérsékléséhez. Ám az iskolai értesítők, hivatalos nyomtatványok, pénzügyi beszámolók, különböző jelentések, évkönyvek előállítása példányszám és jövedelmezőség tekintetében nem mérhetők az olcsó tömegkiadványokhoz. Ezekből pedig 1867 után egyre kevesebb készült. A híres Komáromi Kalendáriumot is, amely addigra csaknem az egyetlen saját kockázatra megjelentetett mű volt, növekvő konkurenciával szemben és csökkenő példányszámban lehetett nyomtatni. Részben ezek az összefüggések is okai voltak az 1870-es évek csődjeinek, a nyomda gyakori tulajdonosváltozásainak.[13]

A Komáromi Szigler nyomda termékeinek kiadványtípus és tartalom szerinti megoszlása évtizedenként

	1850–60	61–70	71–80	81–90	összesen	%
Ismeretközlő irodalom	13	23	7	15	58	10,05
Egyházi vonatkozású művek	20	28	46	31	124	21,49
világi (nem ismeretközlő művek)	12	49	89	49	199	34,48
világi (nem ismeretközlő művek)	10	10	10	10	40	6,93
Iskolai értesítők (évkönyvek)	11	38	42	50	141	24,43
Szépirodalom	7	4	2	2	15	2,59
Összesen	73	152	196	156	577	100
Százalék	12,65	26,43	33,96	27,03	–	100%

A komáromi Szigler nyomda megyén belüli kapcsolatait jól jellemzik a tatai vonatkozású művek. Ezek kiemelése azért fontos, mert mint utaltunk rá, a tatai igényeket részben Komáromban, részben Esztergomban elégítették ki 1850 és 1880 között. *Vecsey Károly* (1858), *Flóris Benő* (1857, 1860, 1869, 1878), *Hamary Dániel* (1865), *Pereszlényi János* (1959), *Kis Gábor* (1871, 1872) művein kívül további 19 szerző nélküli nyomtatványt (iskolai évkönyvet, pénzügyi beszámolókat) kell itt megemlíteni.[14]

---

[13] Ld. a mellékelt táblázatot.

[14] *Vecsey Károly:* Halotti beszédek ... Komárom, 1858. (Szigler) Szigler testv. ny. 23. old.; *Flóris Benő:* A kis utazó. Az elemi iskolák számára. Komárom, 1857. (Szigler) Szigler testvérek ny. 95. old.; uő.: Sirnáli beszédek. Készítette – isk. tanító s orgonista kántor. Komárom, 1860. /Szigler/ Szigler testvérek ny. 36. old.; uő.: Különféle alkalmakra írt versek, melyeket a jó gyermekek számára készített Flóris bácsi Tatában. Komárom, 1869. /Szigler/ Szigler testvérek ny. 64. old.; uő: Az imádkozó Gyuri. /Komárom/ Révkomárom, 1878. (Szigler Károly ny.) csak az OSZK gyarapodási naplója által ismert, nem találtam fennmaradt példányt.; *Hamary Dániel: A* szívbetegségek /különös/ kór- és gyógytana. Komárom, 1865. Szigler ny. 112. old.; *Pereszlényi János:* Kazinczy Ferenc emléke. Tartatott 1859. dec. 8.-án a belül megnevezettek által Tatában. Komárom, 1859. /Szigler/ Siegler testv. ny. 16. old.; *Kis Gábor:* Beszédek és énekek, melyek 1871-ben a tatai /evangélium/ szerint /reformált gyülekezet harangjainak toronyba föltétele alkalmából mondottak. Komárom, 1871 /Szigler/ Siegler testvérek ny. 8. old.; uő.: Zászlószentelési beszéd, melyet a /magyar/ /királyi/ 64. ik honvédzászlóalj felszentelésekor Tatán mondott – Komárom, 1872 /Szigler/ Siegler ny. E mű kinyomtatását ugyancsak az OSZK gyarapodási naplója alapján valószínűsíthetjük. A szerző nélküli művek részletezéséről itt eltekintettem.

Sziglerék nyomdája összesen 28 db nyomtatványt állított elő tatai szerzők, vagy szervezetek számára, 1850-40 között. Szám szerint ugyanennyit tesznek ki, de már a Szigler nyomda megyén kívüli kapcsolataira utalnak a *Pannonhalmi Főapátság* megrendelésére 1868 és 1890 között évi rendszerességgel nyomtatott egyházi névtárak, schematismusok. Ha ehhez hozzá vesszük 13 bencés szerzetes 39 db nyomtatványát, továbbá legkevesebb 37 db komáromi bencés gimnáziumi évkönyvet és 3 egyéb munkát, úgy 107 nyomtatványról, az összesen előállított mennyiség 18,5%-áról mondható el, hogy megrendelésüket és kinyomtatásukat a rend közvetve vagy közvetlenül támogatta.

Abban, hogy a Főapátság a közeli Győr nyomdái helyett a komáromit választotta művei előállításához, *Borbély Kálmán Kornél* (1835–1910) komáromi születésű szerzetesnek volt kiemelkedő szerepe. *Borbély* különböző pozíciókat töltött be Pannonhalmán, neki nem kevesebb, mint 11 kisebb-nagyobb könyvét nyomtatták Komáromban. Egyházi énekek című műve négy kiadást is megért korszakunkban. *Kruesz* főapátnak az 1870-es években keletkezett körleveleinek nyomtatásában is *Borbély* működhetett közre. *Borbély* elöljárója parancsára alperjelként írta Szent Benedek életrajzát (1880). Terjedelmileg csak füzet, nyomdászatilag nincs akkora jelentősége, mint énekeskönyvének, inkább szellemisége miatt volt fontos.

Ugyancsak a rendalapító születésének 1400. évfordulója tiszteletére íródott *a Szentimrey Márton Károly* (1843–1909) tolla, és a komáromi sajtó alól kikerült másik Szent Benedek életrajz (1880). *Szentimrey* Esztergomban született, közvetlen komáromi kapcsolatait nem említik életrajzai. A hivatalos rendi megemlékezések egyik momentumának számító könyve is jelzi a komáromi nyomda pannonhalmi vonatkozású műveinek szellemiségét.

Németh Vilmos Mihály (1849–1912) az általa szerkesztett komáromi bencés gimnáziumi évkönyvben *Király Józsefről* (1737–1825) írt életrajzot, amely különlenyomatban is megjelent (1886). E mű bencés szerzetes írójának a világi egyház történetével foglalkozó – szintén példát felmutatni kívánó írása egyúttal a bencés szellemiségű – tudományos igényű komáromi nyomtatványokra is példa. *Németh* Győrszentmártonban született, 1872-től tanított Komáromban. Természettudományi munkássága mellett foglalkozott az iskola történetével is. A komáromi gimnázium igazgatójaként hivatalos kapcsolatban állt pannonhalmi elöljáróival, de az iskola évkönyveinek szerkesztőjeként ismeretsége lehetett a helyi nyomdában is.[15]

A Szigler testvérek, *Antal* és *Mihály* nyomdászatában az első húsz éven belül külön fejezetet alkotnak a nyitrai vonatkozású, Komáromban előállított művek, amelyek 1855 és 1865 között mutathatók ki a komáromi üzem működésében. E tíz évében a komáromi Szigler nyomda összesen 124 db nyomtatványt állított elő, amelynek 1/4-e kapcsolódik valamilyen formában Nyitra városához és így a szomszéd vármegyéhez. E kiadványtermésen belül kiemelkedő művelődéstörténeti értékűek a természettudományi szakkönyvek, valamint a tankönyvek, elsősorban a nagyobb gyakorlati jelentőségű nyelvkönyvek. A mennyiségében és tematikájában fokozatosan bővülő kiadványtermésnek az 1864. évben már a felét tették ki a nyitrai vonatkozásúak. E tény fontos érvet szolgáltatott az előbb csak fióküzemként, *Szigler Antal* halálát követően *Szigler Mihály* tulajdonában önállóan működő nyitrai nyomda felállításához.[16]

A komáromi Szigler nyomda 1850–1860-ig 73 db nyomtatványt, ebből 34 db könyvet nyomtatott. *A* következő évtizedben 152:32 ez az arány. Az 1870-es évtized termése: 196:45; az utolsó tíz évben 156:69 db. E számok évtizedenként az országosan előállított nyomtatványok 0,5%-át tették ki.

---

[15] *Borbély Kálmán Kornél:* Szent Benedek élete. Emlékül a Szent Atya tizennégy százados jubileumának alkalmával tartott Missióra. A f. tiszt. egyházi hatóság jóváhagyásával. /Komárom/, Révkomárom. 1880. Szigler, Ziegler Károly ny. 32. old.; uő.: Egyházi énekek és nyilvános istentiszteleti imák a szentmártoni /pannonhalmi/ főapátság híveinek használatára. Komárom, 1873. /Szigler/ Siegler Károlyné ny. VIII+112. old. 1876. /Szigler/ Siegler Károlyné ny. VIII.+208. old. 1881. /Szigler/ Siegler Károlyné ny VIII.+232. old. *Szentimrey Márton Károly:* Szent Benedek élete és hatása a szerzetesi intézmény történelmi és társadalmi jelentősége. A pannonhalmi Szent Benedek rend által 1880-ban Szt. Benedek születésének 1400. évfordulóján tartott emlékünnepre írta: – Szt. Benedek rendi tag. Komárom, 1880. /Szigler/ Ziegler ny. 500. old. *Németh Vilmos Mihály:* Néhai Király József pécsi püspökről, Komárom megye és város nagy jótevőjéről való emlékezés. Komárom. 1886. /Szigler/ Ziegler ny. 56. old. Különlenyomat a helyi bencés gimn. 1885/86. évi értesítőjéből.

[16] Vö. *Horváth Géza* dr: A komáromi Szigler nyomda nyitrai vonatkozású termékei. In.: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtárának Évkönyve 1996. Tatabánya.; 1996. 42–54. old.

1850–1890 között összességében 84% a magyarul kiadott művek aránya. A legtöbb idegen nyelvű nyomtatvány a 60-as években látott napvilágot. E tendencián belül a német szak-, illetve közvetítő nyelv volta, illetve a latin, mint az egyház és a tudományosság nyelve volt meghatározó. Mint ismeretes Komárom lakossága e korban több mint 95%-ban magyar nyelvet beszélt.

A komáromi Szigler nyomda kiadványtermésének egészét tekintve legnagyobb az ismeretközlő és (világi) szakmai művek együttes aránya. E csoporton belül a pénzügyi-pénzintézeti vonatkozásúak, a jogi, közigazgatási tárgyú nyomtatványok, valamint a Komáromban akkoriban működött különböző szakmai és polgári egyesületek számára készült nyomtatványok mennyisége 1/5-ödét adja a 40 év termésének. Az egyházi tárgyú, nem tudományos szakirodalom is közel ekkora arányt képvisel. Kiemelésre érdemesek a komáromi iskolák számára készült évkönyvek, amelyek együtt majd az 1/4-ét jelentik a teljes nyomtatványtermésnek. Ezzel az egész korszak kiadványtermésének egyik meghatározó típusát alkották. A tudományos ismeretterjesztő és szakmai műveknek a kiadás többi csoportjához képest legmagasabb arányán belül legtöbb a pénzügyi, pénzintézeti nyomtatványok mennyisége. Ez több mint a teljes ismeretközlő irodalomé. Ráadásul az utóbbi csoporthoz tartozó művek legnagyobb része a 60-as években, a pénzügyi, pénzintézeti (gazdasági) nyomtatványok többsége viszont az 1870-es években keletkezett. E tendencia jelzi a gazdasági fejlődés komáromi kibontakozását.

„Minden kornak és nemzedéknek saját igényei vannak, ezért egyes irodalmi ágak fölvirulását, terjesztését erőszakolni nem lehet. A mi korunk a practikus tudományok kora"- írta Komárom jeles szülötte *id. Szinnyei József* 1888-ban.[17] E művek mellett természetes, hogy a komáromi nyomtatványok között 1867 után jelentősen megszaporodtak a politikai tárgyú művek, ünnepi beszédek. Ez a kiadványtípus a teljes mennyiségnek kevesebb mint 5%-át alkotja, ám arányának jelentős növekedése az 1860-as évekéhez képest jelzi a társadalmi változásokat, a nyomdával szembeni igények változását a kiegyezés után.

Egy ezred történetével foglalkozó kiadványt leszámítva 1867 után jelentek meg hadászati művek is Komáromban, amelyek ugyancsak színezték a palettát, gazdagították a Szigler nyomda kiadványainak összetételét. Ám a komáromi erődrendszer hadászati jelentőségéhez képest ezen tárgyú nyomtatványok száma sajnos kevés, nem alakult ki rendszeres, e témakörbe vágó könyvkiadás, könyvnyomtatás a múlt század második felében.[18]

Sziglerék nyomtatványai között kevés a tankönyv, ezek többsége is az első két évtized terméke, az 1880-as években már egyetlen ilyen művet nem nyomtattak. Szintén kevés az ifjúsági irodalom, s az is jórészt fordítás.

A szépirodalmi tárgyú művek száma igen csekély. Igazán kiemelkedő szerző, irodalomtörténeti jelentőségű író, költő nincs a megjelent könyvek szerzői között. E csoportból csak *Beőthy László* (1825–1857) komáromi református családban született író, az 1850-es évek kedvelt és ünnepelt humoristája Puncs (1853, 1854, 1855) című kötetei érdemelnek említést. Jellemző azonban, hogy *Beőthy* többi művei még életében és halála után is pesti kiadók, nyomdászok révén jelentek meg. Nem szólván az írófejedelemmé lett *Jókai* műveiről.

Színészet-történeti mű csak egy, de a szaktudomány és helytörténet szempontból annál jelentősebb munka került ki *Ziegler Károly* nyomdájából. *Szinnyei József: A* komáromi magyar színészet története című írás a Komáromi Lapokban való folytatólagos közlést követően, füzet alakban, négy részletben, külön lenyomatként látott napvilágot. Ezzel kapcsolatban *Szinnyei* több levelet is váltott *Tuba Jánossal*, a Komáromi Lapok szerkesztőjével. *Szinnyei* e leveleiből nyomon követhető a mű születése, a megjelent írásokra való reagálások kommentálása, de képet alkothatunk a „gőzhangya" következetes gyűjtőszenvedélyéről és a tudomány iránti elkötelezettségéről is.[19]

---

[17] *Szinnyei József:* Irodalmi viszonyaink 1845 és 1888-ban. A Nemzet, 1888. 49–50. sz. 10–12. old.

[18] *Netoliczka, August:* Geschichte des K.u.K. Inf. Regiments Graf Hartmann Claarstein von der Errichtung bis zum Schlusse des Jahres 1865. Im Auflage des Regiments. /Komárom/ Comorn, 1866. /Szigler/ Siegler ny. 374. old. – E munkát, mint sajtó alatt levő művet említi Prohászka. Gutenberg, 1866. 13., 14. sz. 35., 59–60. old. Ezen kívül öt másik ilyen tárgyú mű készült.

[19] Szinnyei e műve, mint ismeretes 1881 és 1884 között íródott. A Komáromi Lapok, (a továbbiakban K.L.) az 1881. 30. sz.-tól az 1884. 24. sz.-ig közölte folytatásokban. A levelezés megtalálható MTA Kézirattára MS 799/487–518. old.

A komáromi Szigler nyomda történeti forrásértékű nyomtatványai a színlapok, amelyek gyűjtésére *Szinnyei* is számtalanszor buzdította földijeit. Az ő szintézisének folytatását ma megírni hosszú időre szóló feladatot jelent, s éppen a színlapokat, mint forrásokat tekintve további széleskörű kutatást igényel. A városnak a múlt század második felében nem volt önálló társulata, de számos vándortársulat lépett fel itt. 1850–1890 között több mint 700 előadást hirdető színlap maradt fenn, amelyek bizonyítják, hogy az egyetemes magyar színészet történetének egyik művelődéstörténetileg is igen jelentős fejezete íródott Komáromban.[20]

Komáromban a XIX. század második felében a Szigler nyomda mellett két kis üzem működött még. A nyolcvanas években alakult és került új tulajdonosokhoz Komáromban *Grósz Jakab* könyvkereskedő (1880–1890) és *Merkl Alajos* (1881–1890) kis nyomdája. Mindkettő rövid életű volt, csak kisebb nyomtatványaik maradtak fenn. Nem jelentettek konkurenciát Ziegler nyomdájának, de megjelenésük mutatta, hogy az általános gazdasági fejlődés talaján már három nyomda is meg tudott élni. Jelentős különbség volt azonban profiljukban, felszereltségükben. E két apró üzem nem vállalkozhatott rendszeres lapnyomtatásra, keletkezésüktől más kiegészítő tevékenységet is folytattak tulajdonosaik. Az általuk nyomtatott kiadványok kiegészítették Ziegler üzemének profilját. *Grósz Jakab* 1880-ban alapította üzemét, amely 1882-ben egy amerikai, úgynevezett „á la minute" sajtóval dolgozott. Berendezése csak az 1886. évi tulajdonosváltás után bővült egy gyorssajtóval. Ebben az évben *Grósz Jakab* fia, *Grósz Sándor* vette át a céget, amely az 1889. október 15-i állapot szerint már csőd alatt állt. Nem tudni pontosan, mikor – talán 1890 körül – a vállalat özvegy *Krausz Ignácné* birtokába került. 1894–1913 között *Schönwald Tivadaré* volt, majd 1913-tól *Spitzeréké* lett.

Spitzer Béla – Szent István nyomda néven a Nádor utcai nyomdájának fióküzemét működtette a Klapka tér keleti oldalán lévő, Komarámi Első Takarékpénztár által 1884-ben építtetett kétemeletes bérház földszintjén.[21]

A Grósz nyomda működését az említett tíz évben összesen 20 kisebb-nagyobb munka reprezentálja. Kiadványaik csak magyar nyelven készültek. Van közöttük hivatalos nyomtatvány (öt), polgári és szakmai egyletek alapszabályai és évi jelentései (hat), kisebb meghívók, árjegyzékek (négy) és alkalmi kiadványok (öt). Jelentősebb munkái: *Paal Gyula:* Téli esték című, verseket és elbeszéléseket tartalmazó szépirodalmi kötete (1881)[22] *Ányos Lajos* takarékpénztári hivatalnok: 5 % kamatmutató táblázatok (1881/2), illetve *Szépe Pál – Szíjj János:* Komárom megye földrajza című könyvecskéje (1884/85).[23]

Merkl Alajos komáromi könyvkötőmester híres iparos volt a korabeli Komáromban, de működéséről csak kevés adat maradt fenn. Legfontosabb közülük a helyi sajtó és *Baranyai József* által is idézett tény, hogy *Salvator János* Habsburg főhercegnek komáromi tartózkodása alatt és később is kötött könyveket. 1882 áprilisában például több száz darab bekötött könyvet küldött Bécsbe.[24] *Merkl* egy évvel később már könyvkötő és díszmunka üzlete mellett

---

[20] Az OSZK Színháztörténeti Tára, illetve a József Attila Megyei Könyvtár helyismereti gyűjteménye alapján 744 db színlapról tudunk. A Magyar Színházi Intézet anyagával nem hasonlítottam be, mivel Pifkó Péter, az esztergomi Balassa Múzeum munkatársa foglalkozik ezzel az anyaggal. A fenti sorok így csak általános áttekintésként, a további kutatásokra ösztönzésként íródtak. v.ö. *Tóth László*: „...miként hajdan az apostolok": a komáromi magyar színjátszás története. Dunaszerdahely, 1997.

[21] *Baranyai J.* i.m. 42-43. old. Tévesen idézi tulajdonosként a könyvkereskedő Grósz Dávidot, ám a Magyar Nyomdászok Évkönyve 1883. i.m. 75. old. is özv. Grósz Dávidnét jelöli meg tulajdonosul. Ezt megerősíti Markos Béla i.m. 176. old. vö. Magyar Nyomdászok évkönyve, 1889; és 1890., *Mácza M.* i.m. 11–14. old. Útmutató Komárom vm. és Komárom sz. kir. város ismertetésével. Komárom, 1891. 101. old.

[22] *Alapi Gyula* : A vármegyei könyvtár 1906. évi gyarapodása. Komárom 1907. 19. old.

[23] A kamatot mutató táblázatra vonatkozóan: Szinnyei MÉM 1. köt. 197. 1. említi, de az OSZK Gyarapodási Napló 1887. dec. 17-i bejegyzése szerint már elkészült. Lehetséges az 1882. évi utánnyomás. A 4,5%-ot mutató tabellát 1884-ben nyomtatta Grósz. Ezt Szinnyei MÉM i.h. mellett megerősiti Komárom v.m. Borovszky Samu által szerkesztett monográfiája Bp., (1907) 289. A földrajzi művet illetően : K.L. 1884. 39.sz. 3. old. Szerint már kapható volt Grósz Jakab kereskedésében. 1885-ös impresszumot említ. *Baranyai J.i.m.* 156. old.

[24] K.L. 1882. 15. sz. 3. old.

gyorsnyomdáját is hirdette a Komáromi Lapokban.[25] A Vármegye utcai üzletében „díszkötésű könyvek és imakönyvek, képeskönyvek, levélpapírok, díszes dobozokban" voltak kaphatók, a „legújabb betűkkel felszerelt gyorsnyomda" és kötészeti szolgáltatások álltak a megrendelők rendelkezésére.[26] *Merkl az* 1885. évi budapesti országos kiállításon is részt vett, a komáromi iparosok között ő is kiállított, sőt kitüntetést is nyert.[27] Ezzel együtt anyagi gondjai lehettek, mert kétszer is árverési hirdetményben szerepelt a neve.[28]

Merkl később vissza tudta vásárolni nyomdáját, ezért 1893-97 között „Petőfi" néven új üzemet működtetett. Azonban ez sem bírta a versenyt *Rónaival, Spitzerrel, Schönwalddal* és más újonnan indított vállalkozásokkal.[29]

Komárom legjelentősebb, a XX. században is működő nyomdáját üzemeltető Spitzer család első hirdetése 1883-ban jelent meg a helyi sajtóban. A Nádor utca 154. sz. alatti „antíquar könyvkereskedés 3000 új könyvből álló kölcsönkönyvtárát ajánlja..." A család egyik leszármazottja, *Spitzer Béla* (1873–1936) üzemeltette később a legnagyobb komáromi nyomdát.[30]

1890 után megjelentek a helyi nyomdai nagyvállalkozók, akiknek a tevékenysége új korszakot jelez Komárom nyomdászatának históriájában. Az ő működésük már a komáromi iparfejlődés millenium előtti lendületvételének eredményeként a nagyteljesítményű kapitalista könyv- és sajtókiadás helyi kialakulásának irányába mutatott.[31]

Horváth Géza

Politikai közélet, országgyűlési választások Komárom–Esztergom vármegyében az 1930-as évek végén

A korabeli vármegyei székváros politikai közéletében az 1930-as évek elején jelentős átrendeződés következett be. E korszak egyik jellegzetes politikai alakja volt Mátéffy Viktor címzetes nagyprépost, belvárosi plébános. A Keresztény Nemzeti Egységpárt, majd a Keresztény Gazdasági Szociális Párt jelöltjeként 1920-ban, 1922-ben és 1926-ban szinte minden nehézség nélkül került be a parlamentbe. Utóbbi megmérettetésén ellenjelölt nélkül, 3172 szavazat birtokában vehette át a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 35 parlamenti képviselője egyikeként mandátumát. Ez a választás szinte a vármegye egész területén Mátéffy pártjának győzelmét hozta. Az Egységes Párt színeiben ekkor mindössze Tata és Nagyigmánd küldött képviselőt az országgyűlésbe.

Az 1931. évi országgyűlési képviselőválasztások alkalmával a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt intéző bizottságának döntése értelmében ismét Mátéffy lett a párt hivatalos képviselőjelöltje. A választások eredményeképpen a vármegye képviseletében Mátéffy Viktor (Esztergom), dr. Frey Vilmos (Dorog), Kocsán Károly (Tatabánya) a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt, dr. Zsindely Ferenc (Komárom), Fellner Pál (Tata) és Péntek Pál (Nagyigmánd) az Egységes Párt képviseletében foglalhatták el helyüket az országgyűlésben.

Politikai közélet Esztergomban a választásokat követően megélénkült, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt után megalakult Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, valamint a Szociáldemokrata Párt tekintélyes számú tagsága révén már önálló irodát is tudott

[25] K. L. 1883. 8. sz. 4. old.

[26] K. L. 1884. 50. sz. 4. old.

[27] K. L. 1884. 1. sz. 2. old., 1885 19. sz. 3. old., 26. sz. 1–2. old., 27. sz. 4. old., 40. sz. 2–3. old., 1886. 22. sz. 2. old.

[28] K. L. 1884. 25. sz. 4. old., 23. sz. 4. old.

[29] *Markos Béla* i.m. és *Baranyai J.* i.m. 43. old.

[30] K. L. 1883. 4. sz. old.; *Mácza M.* i.m. 66. old.

[31] Útmutató 1891. i.m. 101. old.; *Baranyai J.* i.m. 40–42. old.

nyitni. A Nemzeti Egység 1933. június 15-i zászlóbontása,[1] majd Nemzeti Egységpárt tagjai talán az előbbieknél is jobban aktivizálódtak. A Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkás Párt vezetője Meskó Zoltán (1883–1959) is időszerűnek látta a pártszervezési folyamat megindítását. Ennek nyitányaként autóján nagy horogkereszttel díszített nemzeti trikolórral ellátogatott Esztergomba is. A látogatás nem hozott látványos eredményt. Még nem jött létre nyilas párt a városban.

A Nemzeti Egység megalakulásának első évfordulóján már 27 326 tagja volt a vármegyében. A belső erőviszonyok ilyen radikális átrendeződése természetesen nem zárta ki, hogy az országban jelenlévő egyéb politikai tömörülések szerepet vállaljanak a vármegye és a megyeszékhely társadalmi, politikai küzdelmeiben. Esztergomban, 1934 júniusában buzogánykeresztes plakátok tűntek fel. A plakátok által hirdetett buzogánykeresztes gyűlést végül – helyi lapvélemény szerint – csekély érdeklődés mellett tartották meg. Nagyobb szimpátia kísérte a május elején Gömbössel szövetkezett Független Kisgazda Párt gyűlését. Gömbös népszerűsége erre az időszakra, csúcspontjára érkezett Esztergomban, amit bizonyít, hogy december 23-án a képviselőtestület Esztergom díszpolgárává választotta.

1935 januárjának első napjaiban Festetics Sándor (1882–1956) Magyar Nemzeti Szocialista Pártja Esztergomban is létrehozta csoportját. A Keresztény Gazdasági és Szociális Párt hallgatott. Annál élénkebben dolgozott viszont a Nemzeti Egység, mely 1935. január 26-án több mint kétszáz résztvevő érdeklődésétől kísérve nagygyűlést tartott a Magyar Királyban. Az est vezérszónoka Radocsay László főispán és Zech Alfonz, az Nemzeti Egység országos igazgatója volt. Radocsay ez alkalommal kifejtette, hogy a Nemzeti Egység nem pártpolitika, hanem a-fölött álló nagy magyar összefogás. Megítélésük szerint erre nagy szükség van az országnak: „mert a határaink megcsonkítása után kis országgá, kis nemzetté lettünk. De nem ismerjük el, hogy kis nemzetté lettünk erkölcsileg."[2]

A mozgalmat alapító Bethlen a mind szélsőségesebb nézeteket hangoztató radikális jobboldal térnyerése miatt kivált az általa alapított Nemzeti Egységből. Gömbös március 4-én lemondott, majd két órával később, újbóli kinevezése birtokában a jobbra nyitás szellemében megalakította új kormányát. Egy hónappal később, négyesztendei működés után Horthy feloszlatta a parlamentet, s áprilisra kiírta a választásokat.

A nemzetgyűlés feloszlatása sajátos helyzetben érte Esztergomot. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt – bár jelen volt a város és a vármegye életében, ekkor még nem képviselt olyan erőt, hogy bekapcsolódhasson a választási küzdelmekbe. A sajtó, a radikalizálódó jobboldalt – de nem a szélső jobbot – támogatta. Az egyház, érdekeinek érvényesítése érdekében a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártot támogatta. A Nemzeti Egység Párt – Bethlen kiválását követően már szívesebben használták ezt az elnevezést a Nemzeti Egység helyett – vezére, Gömbös Gyula, Esztergom sajátos helyzetét figyelembe véve az 1935. április 6–7-i országgyűlési választások. Közélet a két választás között átengedte a várost a Turi Bélának, a Keresztény Gazdasági és Szociális Párt képviselőjelöltjének.[3] A Gömbös által tett nagyvonalú gesztusra válaszul a Keresztény Gazdasági Szociális Párt nem állított jelöltet Dorogon és Tatabányán. A Nemzeti Egység Párt jelöltjei a vármegyében a következők voltak: dr. Knob Sándor a Gyáriparosok Országos Szövetsége titkára (Dorog), Fellner Pál (Tata), dr. Surgoth Gyula (Tatabánya), dr. Matolcsy Mátyás (Nagyigmánd), dr. Zsindely Ferenc (Komárom).

A kisgazdák erejét és szervezettségét mutatta, hogy Turi Bélával szemben, dr. Lukács György (1865–1950) személyében képviselőjelöltet tudtak állítani Esztergomban. A választáson, amint az előre várható volt, Turi Béla győzött 3572 szavazattal, dr. Lukács György 1917 voksával szemben. Miközben a nagy pártok között folytatódott a napi és távlatos harc, a szélsőjobb mind határozottabban tört előre Esztergomban. Április 7-én, a Kölcsey út 3. sz. alatti helyiségében tartott értekezletén, már a női és az ifjúsági csoport megalakításáról tárgyaltak és feladatul szabták maguk számára ötven tagú választmányuk száz főre emelését. Gróf Fes-

---

[1] A várakozás álláspontja és az igazság. Esztergom, 1933. június 21. 49. sz.; – Vasárnap megalakult Esztergomban is a Nemzeti Egység szervezete. Esztergom, 1933. június 21. 49. sz.

[2] A Nemzeti Egység gondolatának megvalósulása történelmi folyamat. Esztergom, 1935. január 30. sz.

[3] Turi Béla az esztergomi választókerület hivatalos jelöltje. Esztergom és Vidéke, 1935. március 24. 24. sz.

tetics Sándort júniusi szemléje során a dorogi vámnál 14 tagú zöldinges csoport várta és vezette fel a Mercedesen érkező vezért a pártház elé.[4]

Turi Béla országgyűlési képviselő 1936. április 7-én Fiumében elhunyt. A városi központi választmány határozata értelmében a soronkívüli képviselő választást 1936. május 3-ra tűzték ki. Az szinte egyértelmű volt, hogy a város vezető pártjai megegyeznek és Ernszt Sándor nyugalmazott népjóléti minisztert jelölik képviselőnek. A kisgazdák szavazataikkal Ernszt megválasztását támogatták. A Magyar Nemzetiszocialista Párt hivatalos jelöltje Vargha Károly volt. A papírforma győzött. Ernszt Sándor abszolút győztese lett a választásnak.

Miközben Esztergomban a választási küzdelmek folytak, jelentős nemzetközi és hazai események sora játszódott le a világban. Mussolini Abesszínia beolvasztásával birodalmi rangra emelte Olaszországot és létrehozta Hitlerrel a Berlin-Róma tengelyt. 1936. október 6-án elhunyt Gömbös Gyula. Őt Darányi Kálmán követte a miniszterelnöki székben. 1936. novemberében a hivatalos magyarországi látogatásra érkezett gróf Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter Serédinél is megfordult. Kevéssel utóbb Ernszt esztergomi beszédében utalt a Keresztény Gazdasági Szociális Párt és az új kormány viszonyára is. A Párt, mint mondta, nem hajlandó belépni a kormányba, mivel nem ismeri annak célkitűzéseit. A Nemzeti Egység Párt 1936. december 15-én tartott ülésén új pártalkotmányt fogadott el és változtatott a vezetés összetételén is. 1937. november végén Ernszt Sándor fontos beszédet tartott Esztergomban. Szólt a súlyos külpolitikai helyzetről, s a Keresztény Gazdasági Szociális Párt szociális igazság érdekében kifejtett erőfeszítéseiről. Beszéde végén kifejtette, hogy amennyiben úgy ítéli meg, hogy reménytelenné válik a helyzet, levonja a szükséges következtetéseket. Azt, hogy ez utóbbin mit ért, nem fejtette ki. A sors úgy hozta, hogy ez lett Ernszt Sándor utolsó esztergomi közszereplése.[5]

A 1937. december végén a Nemzeti Egység Párt tevékenysége ismét megélénkült. A párt hivatalos irányvonalának megfelelően 1938. április végén, vezetőségi ülésükön kiálltak Darányi 1938. március 5-én Győrben meghirdetett egymilliárdos katonai programja mellett.

A nemzetközi események eközben drámai fordulatot vettek. Március 12–13-án a német katonaság bevonult Ausztriába. E lépés nyomán végleg kicsúszott az esztergomi képviselőt adó Keresztény Gazdasági Szociális Párt lába alól a talaj. A kormány külpolitikája egyértelműen németbaráttá vált. A katolikus egyháznak ez a változás semmiképpen sem kedvezett. Az Anschluss révén közvetlenül a határokig tört előre az a hitleri Németország, melynek egyházellenessége közismert volt, s amely egy évvel előbb, már 1937. március 14-én kiváltotta XI. Pius „Égő aggodalommal ..." kezdetű, egyetlen német nyelvű enciklikáját. Az egyház szándékai ellenére Esztergomban is gyarapodtak Szálasi hívei. Az 1938. szeptember 29-én kelt Müncheni egyezmény alapján, az október 6–9. között elkezdődött, majd megszakadt magyar–csehszlovák tárgyalásokba Esztergom is beleszólt. Október 13-án vitéz Szívós Waldvogel József aláírásával azt kérték a honvédelmi minisztertől, hogy járjon közbe a kormányzónál annak érdekében, hogy a cseh és szlovák küldöttekkel folytatott tárgyalás megszakadását követően, gyors és erélyes intézkedéseket foganatosítson a Felvidék visszacsatolása érdekében.[6] A lakosságot arra kérték, hogy varrjon nemzetiszínű zászlókat a visszacsatolt Felvidékre történő bevonuláshoz. A felvidéki magyarság segítése érdekében itt is megkezdte működését a „Magyar a Magyarért!" akció élén vitéz Nagybányai Horthy Miklósnéval, Imrédy Bélánéval és Radocsay Lászlónéval. November 6-án Serédi Jusztinián 9000 ember számára szentmisét pontifikált a Bazilikában. Prédikációjában hangsúlyozta, hogy a békés revízió megvalósulását célzó tárgyalások 1938. augusztus 15-én Nagyboldogasszony napján Esztergomban indultak.

E felfokozott légkörben érkezett a hír, miszerint Ernszt Sándor 1938. november 21-én váratlanul elhunyt.

November 27-én a „Magyar Sion" híradása szerint a kormánypárt képviselői „Esz-tergom-ba!" kiáltással biztatták Imrédy Bélát, vállalja el a város képviselő-jelöltségét. A Nemzeti

[4] Szemle a Nemzeti Szocialista Pártnál. Esztergom és Vidéke, 1935. június 27. 50. sz.

[5] Nem szabad semmit sem kockáztatnunk – mondotta Ernszt Sándor vasárnapi beszámolójában. Esztergom és Vidéke, 1937. november 28. 94. sz.

[6] Távirat a honvédelmi miniszterhez. Esztergom és Vidéke, 1930. október 16. 79. sz.

Egység Párt kormánypárti jelöltet akart látni a prímási városban. Helyi szervezete választmányi ülésen úgy döntött, hogy Kunder Antal ipar-, kereskedelem- és közlekedésügyi minisztert kéri fel képviselőjelöltjének. Kunder vállalta a jelöltséget. Ebben a parlamenti ciklusban immár harmadszor választott képviselőt magának a város. Most teljesülni látszott a régi vágy, aktív minisztert juttathat képviselőjeként a parlamentbe. A soron kívüli választás napját december 11-ére tűzték ki. Az ellenjelölt nélkül indult Kunder december 11-én vehette át mandátumát. Nyolc nappal később, december 19-én összeült Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék utolsó együttes közgyűlése s ezt követően újjászerveződött mindkét történelmi vármegye.

Az Esztergom életével, immár képviselője révén is összeforrt Nemzeti Egység Párt december 7-én új országos elnököt választott Bárczay Ferenc, és ügyvezető alelnököt Törs Tibor személyében. Egy hónappal később, 1939. január 6-án a Nemzeti Egység Párt vigadóbeli nagygyűlésén Imrédy Béla, Gömbös Nemzeti Egységének mintájára meghirdette a Magyar Élet Mozgalmat. Programjának megvalósításában Jaross Andorra (1896–1946), Rátz Jenőre és Hómann Bálintra (1885–1953) kívánt támaszkodni. Imrédy kevéssel ezt követően, február 15-én a kormányzó kérésére lemondott. Utódja gr. Teleky Pál lett, akinek kormányában erős pozícióban maradtak Imrédy hívei. Egy héttel Imrédy távozása után, február 22-én a Magyar Élet Mozgalom érintetlenül hagyása mellett a Nemzeti Egység Párt átalakult Magyar Élet Pártjává (MÉP). Három nappal később a belügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc betiltotta a Magyar Nemzeti Szocialista Párt Hungarista Mozgalmát, valamint a Hungarista Párt működését.

Esztergomban március 2-án hozták nyilvánosságra az „Esztergom és Vidéké"-ben, hogy a Nemzeti Egység Párt megváltoztatta a nevét, s a továbbiakban változatlan vezetés mellett Magyar Élet Pártja néven folytatja működését. A Hungarista Párt betiltásáról nem a jobboldallal (beleértve a szélsőjobboldali nyilas mozgalmat is) szimpatizáló „Esztergom és Vidéké"-ben, hanem a „Magyar Sion"-ban jelent meg a hír, miszerint belügyminiszteri rendelet alapján bezárták a Mussolini téren lévő esztergomi Hungarista Pártirodát. E lépéssel egyidejűleg megfogalmazódott az az igény, hogy a Teleky kormány tiltsa be a Szociáldemokrata Pártot is az országban.

A pártélet mozgásai, s a felvidék visszacsatolása nyomán bekövetkezett közigazgatási változások során március 11-én megalakult a történelmi Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága. Horthy Miklós dr. Radocsay Lászlót nevezte ki Esztergom vármegye főispánjává. Április közepén, megkezdődött a felkészülés a képviselő-választásra.

Az országgyűlést – miután az megalkotta az 1939. évi II. törvényt „a honvédelemről", és az 1939. évi IV. törvényt „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról" – feloszlatták és május 28–29-re meghirdették a választásokat.

A politika területi átszervezése mögötte maradt a közigazgatásnak. A történelmi Esztergom illetve Komárom vármegye visszaállítását a választásokig nem követte a politikai értelemben vett rekonstrukció. A Felvidéken katonai közigazgatás működött. A választások szempontjából továbbra is együtt kezelték a volt Komárom-Esztergom „közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék" területét. Ennek megfelelően történt a listás szavazás lebonyolítása is.

A térségben a Magyar Élet Pártja képviseletében a következők indultak: dr. Zsindely Ferenc a komáromi, dr. Szabó Gyula Ganz gyári tisztviselő a tatabányai, dr. Szabó Gusztáv műegyetemi tanár, a tata-tóvárosi kerületben. A Magyar Élet Pártja listáján Kunder Antal, Tribolt László (kisgazda), Paál Endre dorogi bányász, Petzenhoffer Hubert igazgató indult. Közülük ketten kerülhettek be képviselőként az országgyűlésbe. Az esztergomi választókerülethez az alábbi települések tartoztak: Csév, Csolnok, Dág, Dorog, Dömös, Kesztölc, Leányvár, Mogyorósbánya, Pilismarót, Pilisszentlélek, Tát és Tokod. Komárom-Esztergom vármegye lakossága az egyénileg indulókon kívül, lista alapján további két képviselőt választott.

A Magyar Élet Pártja jelöltjei mellett, a Szociáldemokrata Párt az esztergomi kerületben Zuschlag Vilmost, a tatabányaiban pedig Witteg Jánost, a Kisgazda Párt az esztergomi kerületben dr. Pákh Jánost, a komáromiban Cseh-Szombati Károlyt, a tatabányaiban Somogyi Lajost jelölte. Párton kívüliként indult Szíjj Bálint (1868–?) földbirtokos, felsőházi tag, Cseh-Szombati László (1894–1968) orvos, kisgazda párti politikus, a 3. és 4. helyen további

egy-egy kisgazda, akiknek nevét sajnos nem ismerjük. A Nyilaskeresztes Pártot a Tata-tóvárosi kerületben Andréka Ödön, a tatabányai választókerületben Gruber Lajos, az esztergomi kerületben Cseh Ferenc, a komáromiban Incze Kálmán képviselte. A Tata-tóvárosi kerületben egyéni indulóként szerepelt még Fellner Pál.

A május 28–29-én megtartott választások szavazatai a következőképpen oszlottak meg az esztergomi választókerületben:

Település	Kunder Antal (MÉP)	Cseh Ferenc (Nyilaskeresztes Párt)	Zuschlag Vilmos (Szociáldemokrata Párt)	Dr. Pákh János (Kisgazda Párt)	Érvénytelen
Esztergom	4012	1146	228	75	201
Csév	207	313	225	16	
Csolnok	313	289	469	10	
Dág	68	152	61	22	
Dorog	924	929	273	7	
Dömös	184	186	20	23	
Kesztölc	270	30	384	24	
Leányvár	105	86	234	?	
Mogyorósbánya	75	144	11	6	
Pilismarót	241	278	16	34	
Pilisszentlélek	65	35	12	1	
Tát	251	283	6	3	
Tokod	507	657	17	42	
Végeredmény	**7253**	**4528**	**1964**	**90**	**677**

(Az összesített adatok pontosak, a táblázat részadatai még nem voltak véglegesítve a közreadás pillanatában.)[7]

A vármegye többi választókerületében az összesített eredmények a következőképpen alakultak: A *komáromi* választási körzetben Zsindely Ferenc (Magyar Élet Pártja) 8982 szavazattal győzött. Cseh-Szombati Károly (Kisgazda Párt) 3601, Incze Kálmán (Nyilaskeresztes Párt) 2951 szavazatot kapott, a *tatabányai* választási kerületben Szabó Gyula (Magyar Élet Pártja) 7079 szavazattal lett képviselő, míg Gruber László (Nyilaskeresztes Párt) 6258, Witteg János (Szociáldemokrata Párt) 1842, Somogyi Lajos (Kisgazda Párt) 879 szavazatot kapott. A *Tata-tóvárosi* választási kerületben dr. Szabó Gusztáv (Magyar Élet Pártja) 4111 szavazattal jutott be az országgyűlésbe, míg Andréka Ödön (Nyilaskeresztes Párt) 3644, Fellner Pál (pártonkívüli) 2721 szavazatot kapott. A szavazatok a jobboldal előretörését mutatták. A Magyar Élet Párt és a Nyilaskeresztes Párt mindenütt az első és a második helyen végzett. A lajstromos választáson a listavezető szintén Kunder Antal lett, aki – miután Esztergomban is megválasztották, – mandátumát Tribolt László kisgazda (Magyar Élet Pártja) és Gruber Lajos (Nyilaskeresztes Párt) számára adta át. Ily módon a volt Komárom-Esztergom vármegye a Magyar Élet Pártja öt és a Nyilaskeresztes Párt egy képviselőjét juttatta az országgyűlésbe.

Az Esztergom és Vidéke június 4-ei számában a választási tanulságokat összegezve megállapította, hogy Csolnokon, Cséven, Kesztölcön és Leányváron a szociáldemokraták, Tokodon,

[7] Kunder Antalt abszolút többséggel választották meg Esztergom egyéni kerület országgyűlési képviselőjévé. Esztergom és Vidéke, 1939. május 31. 42. sz.

Táton, Dorogon és Esztergomon belül Szentgyörgymezőn a Nyilaskeresztes Párt igen sok szavazatot kapott. Ez utóbbit nem tartotta csodának, mivel „...itt a nyilasok évek óta a legerőteljesebben szervezkedtek."[8] Ugyanez az írás egy másik figyelemre méltó megállapítást is tartalmazott: „Esztergom megmutatta, hogy hol a helye. Az egyik pesti nyilas lap azt írta, hogy Esztergom történelmet csinál ezen a titkos választáson. Hát csinált is, csak nem úgy, mint azt a nyilasok elképzelték, hanem végleg elkötelezte magát a komoly jobboldali politika mellett, s ebből az állásából nem enged egy tapodtat sem."[9]

Esztergomon belül a választókerületeken belül leadott szavazatok a következő képet mutatták:

Kerület	Kunder Antal (Magyar Élet Pártja)	Cseh Ferenc (Nyilaskeresztes Párt)	Zuschlag Vilmos (Szociáldemokrata Párt)	Pákh János (Kisgazda Párt)	Érvénytelen
I.	482	50	25	10	22
II.	311	57	38	17	17
III.	484	137	26	12	30
IV.	473	95	47	3	29
V.	600	84	35	4	15
VI.	376	280	11	10	19
VII.	525	135	17	7	30
VIII.	526	122	4	19	23
IX.	269	156	25	9	16
Összesen:	**4046**	**1116**	**228**	91	**201**

A választások eredménye ily módon teljesen egybeesett az országos irányzattal, hiszen a Magyar Élet Pártja 183 képviselőt, a Nyilaskeresztes Párt 31-et küldött a parlamentbe. A többiek jóval kevesebb képviselővel voltak jelen a törvényhozásban. Így a következő évek kormánypolitikájának, jobbra tolódásához, a szélsőjobboldal, a Nyilaskeresztes Párt hatalomra jutásához szabaddá vált az út.

Dr. Bárdos István

A csépi Pálffy-könyvtár

Művelődéstörténetünknek kevéssé feltárt területe a magánkönyvtárak története. A főúri, főpapi könyvtárak többségében megmaradtak az utókornak. A felvilágosodástól kezdve nagy számban jöttek létre a vidéki birtokos nemesség könyvgyűjteményei, amelyek létükkel a köznemesség művelődés iránti igényét, állományukkal a modern eszmék terjedését jelezték. A családi könyvtárak felkutatása napjainkban talán már lehetetlen is, hiszen sorsuk kevés kivétellel ismeretlen: vagy nagy gyűjteményekbe kerültek, ahol beolvadtak az állományba, vagy a tulajdonos halála után szétszóródtak, katalógus hiányában csak a tulajdon bejegyzésekre, exlibrisekre lehet támaszkodni.

Komárom és Esztergom megyében régi hagyományai vannak a könyvgyűjtésnek. *Péczeli József* (Putnok, 1750 – Komárom, 1792) komáromi református lelkész, a Mindenes Gyűjtemény

[8] Tanulságok a képviselőválasztásból. Esztergom és Vidéke, 1939. június 4. 43. sz.

[9] Uo.

szerkesztője gazdag könyvtárral rendelkezett, amit az özvegye által 1793-ban kinyomtatott katalógus is bizonyít.[1] Gyűjteménye – 568 kötet – főleg idegen nyelvű könyvekből állt, ezek alkották Péczeli fordításainak alapját, amelyek feltűnnek az általa szerkesztett folyóiratban is. *Pathi Nagy Sámuel* (Komárom, ? – Komárom, 1810) orvos könyvtárának katalógusa Szinnyei József ajándékaként került az Országos Széchényi Könyvtárba.[2] A gyűjteményben nagy helyet foglal el a külföldi és a hazai orvostudomány, továbbá a szinte teljes korabeli folyóirat irodalom. 1828-ban *Kultsár István* (Rév-Komárom, 1760. – Pest, 1828.) író, szerkesztő csaknem 4000 kötetes könyvtárával vetette meg Komárom vármegye könyvtárának alapjait.3 Ez a gyűjtemény Észak-Komáromban található. 1844-ben *Helisher József* (Esztergom, 1779 – Esztergom, 1844) az „Esztergom Városi Árvák Attya", szülővárosának adományozta értékes gyűjteményét. Ezek a könyvtárak azonban az alapítók nemes szándéka ellenére sem tölthették be funkciójukat. Komárom és Esztergom vármegye nem ismerte fel a közkönyvtárak jelentőségét, így került pl. a Komárom vármegyének adományozandó Milkovich-Zámory gyűjtemény e század elején Győr megyébe.

Igen nagy szerencse érte a József Attila Megyei Könyvtárat 1980 utolsó napjaiban, amikor sikerült megvásárolni egy olyan – feltételezhetően XVIII. századi alapítású – csaknem 3000 kötetes magánkönyvtárat, amelynek állománya alapján a köznemesi könyvtárak modellje, gyűjtőköre rekonstruálható. A csépi Pálffy-család könyvtárának megvétele a tulajdonos, *Pálffy Béla* (Csép, 1894. szeptember 26. – Csép, 1980. március 11.) halála után örökösének, *Korn Mártonnénak* köszönhető, aki ezen értékes gyűjtemény további sorsát közgyűjteményben látta biztosítottnak.

A könyvtárnak katalógusa nem lévén, igazi értékei a könyvek rendezése, feldolgozása közben derültek ki. Külön üveges szekrényben őrizte tulajdonosa a féltett darabokat, szobájában a kézikönyveket és egyéb „kedvenceit", a többi anyag hely hiányában a kamrában kapott helyet. A muzeális állomány – az 1849-ig megjelent könyvek – 289 mű (300 kötet), ebből 107 „könyvtár a könyvtárban", vagyis az 1840-es alapítású Siegler-féle komáromi kölcsönkönyvtárból származik. Külön jegyzékre vettük értékelés céljából az 1900-ig megjelent kiadványokat, a többi állományrész XX. századi (könyvek, folyóiratok, kisnyomtatványok).

Sajnos nem sikerült megoldani, hogy a gyűjtemény egyben maradjon. A könyvek a megfelelő állományrészekbe kerültek (muzeális- és helyismereti gyűjtemény, kézikönyvtár, forgalmi anyag, folyóiratok). Mindössze egyetlen dokumentum, a leltárkönyv alapján tekinthető át a gyűjtemény egésze. A muzeális- és a helyismereti gyűjteménybe került könyvek címleírásában jeleztük az eredetüket.

*

Csép Komárom-Esztergom megye legkisebb települései közé tartozik. Területe ősidők óta lakott hely, amit bronz- és honfoglalás kori régészeti leletek is tanúsítanak. Első okleveles említése 1257-ben fordult elő, Possessio Regialis Chep néven. (Ezúton jegyezzük meg, hogy a falu neve 1909-ig Csep volt.) A középkorban a gesztesi járás egyik legtekintélyesebb települése, amit bizonyít a Zsigmond királytól heti vásárok tartására kapott jog is. A török hódoltság idején elnéptelenedett. Az 1670-es években kísérelte meg újbóli benépesítését akkori birtokosa, Pázmándy Gergely, aki földbirtokos majorságot szervezett. Utódai a XVIII. század közepén közbirtokosságot hoztak létre, így csaknem száz éven keresztül a közbirtokos nemesek voltak Csep irányítói. A nemesi kúriák lakói közül kerültek ki részben a járás és a megye vezető hivatalnokai. Pázmándy halálával a birtok hat illetve többfelé osztódott. (Ezeknek a „hatodoknak" nevét őrzik ma is a határnevek, a tulajdonosokról, illetve az örökösökre elnevezve.)[4]

A nemesi összeírás szerint 1699-ben egy, 1722-ben öt nemes család lakta. A helyi református lelkész, Kiss Antal feljegyzése szerint az „1844-dik év Október 20-án az egész Csepi Neme-

[1] *Bíró Ferenc*: Péczeli József könyvtára. Magyar Könyvszemle, 1962. 4. sz. 326–333. old.

[2] Catalogus Librorum experientissimi quondam Medicinae Doctoris Samuelis Nagy de Path Tabulae Judiciarisae Assesori et Physici Hungarii Incli. Comaromii, 1810. Typ. Vit. Weinmüllerianae. 72 old.

[3] *Alapy Gyula*: Kultsár István (1760–1828) és könyvtára. Komárom, 1828. Spitzer ny. 211 old.

[4] Komárom megye földrajzi nevei. (Szerk.: *Balogh Lajos, Ördög Ferenc*. Kiadja a Magyar Nyelvtudományi Társaság.) Bp. 1985. 269–271. old. – Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. (Szerk.: *Osváth Andor*) Bp. 1938. 543. old.

si Közbirtokosságban találtatott Nemes 84, nem nemes 417, összesen 501 lakos, 26 ház."[5] Fényes Elek szerint 1851-ben 588 lakosa volt;[6] földesurai a Mitskyek, Thalyak, Csajághyak, Konkolyok, Baloghok, Huszárok, Nyáryak, Gáthyak, Bereczkyek (Fényes nem említi a Pálffyakat!). A hagyomány szerint a Pálffy-ház hajdan a Csapóéké volt, ahol Csapó Etelka Petőfi verseinek egyik ihletője is élt.[7] A két világháború között a nemesi kúriák: Thaly, Beliczay, Karika, Balogh, Mitsky, Kardos, Pálffy, Edelényi-Szabó, Csajághy, Ségner.[8]

Csép lakossága főleg református. 1788-ban önálló anyaegyház alakult, addig ugyanis Etéhez tartozott. Temploma klasszicista stílusban épült újjá a falu feletti domb tetején, azokból a kövekből, amelyek az ún. Faluhely dűlőben lévő régi templom romjaiból származtak. A falu múltját az 1985-ben megnyílt honismereti emlékszoba idézi.

*

A Pálffy-család régi Komárom megyei nemesi család, Csicsóról és Szilasról származnak, amit nemesi előnevük is bizonyít. Az 1608-ban nemesi címet kapott Pálffy Gergely 1613-ban Suri Tamástól vette meg a csicsói birtokot. A család ezen ága 1688-ban nyert armális levelet, 1819-ben pedig bizonyságlevelet.[9] Kempelen Béla a magyar nemes családokat ismertető alapmunkájában mindössze annyit közöl, hogy a Pálffy-családbeliek az 1754–1755. évi országos nemesi összeírások szerint István, János, Miklós, Pál, Benedek, Mihály.[10]

A család származási adatait dr. Szarka Erzsébettől[11] kaptam meg, kutatásai szerint a Kempelen által közölt személyek Pálffy Gergely fiai. A Benedek-ágat követve az idős Benedek fia szintén Benedek (? – 1750 körül) és Mészáros Kata fia, János (1695? – 1780) etei lakosnak Zánkai Katával kötött házasságából született János (1766 – Csép, 1836) és Sándor (1767 – Csép, 1848). Sándor és Bóday Kata házasságából születtek: Sámuel, Krisztina, Benjámin, Zsigmond (1794–1836) ügyvéd és Sándor (1796–1881), Komárom vármegye főügyésze. A bodajki református lelkész Benjáminnak (1799–1848) Miskey Zsuzsával, illetve Kardos Rózával kötött második házasságából született Amália, Kálmán és Elek. Pálffy Elek (1840. június 14. – Csép, 1933. május 20.) Komárom vármegye árvaszéki elnöke volt, akinek Kismányay Mitsky Jankával való házasságából született a Pálffy-család ezen ágának két utolsó leszármazottja: Elek (Csép, 1889 – Budapest, 1976) ügyvéd és Béla (Csép, 1894. szeptember 26. – Csép, 1980. március 11.) Mindketten utódok nélkül haltak meg.

Pálffy Béla életrajzát az 1938-as megyei monográfia társadalmi ismertetőjében olvashatjuk.[12] „Pálffy Béla földbirtokos, községi bíró(...) Ősrégi nemes famíliából származik. Középiskoláit Pozsonyban és Kecskeméten végezte. Iskolái után ősei földjén gazdálkodik. Az I. világháborúban a 17. gyalogezred kötelékében az orosz fronton küzdött, ahol fogságba esett és csak három év múlva, mint csererokkant tért haza, s mint hadapródjelölt őrmester szerelt le. A község vezetésében is kiveszi a részét, előbb mint képviselő-testületi tag, jelenleg pedig bírája községének."

A családnak 400 hold földje volt, amelyet Balogh Ferenc bérelt. Pálffy Béla 25 holdon gazdálkodott. A birtok nem volt egyben, éppen a csepi birtokok „hatodolása" – később esetleges „tizedelése" miatt. Övé volt az ún. Békavár[13] a Nagyigmánd felé eső határrészben. A Tárkány felé eső részen az ún. Pálffy-tag és a Pálffy-dűlő[14].

---

[5] *Gyüszi László*: A csepi népiskola a 19. században. Szemelvények a református egyházközség jegyzőkönyveiből. Új Forrás, 1978. 1. sz. 54. old.

[6] *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I. köt. 210. old.

[7] Komárom megye földrajzi nevei. i. m. 269. old.

[8] Ld. 4. sz. jegyzet: Komárom és Esztergom... i. m. 543. old.

[9] *Alapy Gyula*: Komárom vármegye nemes családai. Komárom, 1911. Spitzer ny. 164., 244. old.

[10] *Kempelen Béla*: Magyar nemesi családok. Bp. 1944. VIII. köt. 148. old.

[11] *Dr. Vavrik Gyuláné dr. Szarka Erzsébet* (Észak-Komárom, Pohrenica 15.) kutató szíves segítségét ezúttal is hálásan köszönöm. (1990)

[12] Komárom és Esztergom... i.m. 842. old.

[13] Komárom megye földrajzi nevei. i.m. 269–271. old., 23–24., 26. tételek

[14] U.o. 49., 50. tételek

1945 után a földek állami tulajdonban kerültek, Pálffy Béla karabukai erdészetben, majd a termelőszövetkezetben dolgozott, ahonnan éjjeliőrként ment nyugdíjba, 500 forinttal. Művelt, becsületes, tisztalelkű és gondolkodású, jól gazdálkodó, pontos ember volt. A könyvek iránti érdeklődése élete végéig megmaradt. Magas kora ellenére figyelemmel kísérte a könyvkiadást, még halála után is számos, megrendelt könyv érkezett a címére.

A mintegy 3000 kötetes gyűjtemény – a régi családi könyvtár töredéke – az idők folyamán sok viszontagságon ment keresztül. A bibliotéka a régi, ma már csak romjaiban létező Pálffy-ház legnagyobb szobájának büszkesége volt. 1944-ben a gyűjtemény féltettebb darabjait – egyéb menteni való holmikkal együtt – ládákban elásták. A hazai és a nem hazai „kincskeresőket" azonban a könyvek nem érdekelték. Eltüzelték, legjobb esetben szétszórták őket, ennek az időszaknak és az időjárás viszontagságainak nyomát ma is sok kötet viseli. Rengeteg könyv elveszett, tulajdonosának féltő szeretete ellenére. Mert a könyvszeretet a Pálffyaknál családi hagyomány, mondhatni szenvedély volt, ami talán az utolsó Pálffynál – akinek érdeklődése egybeesett ősei gyűjtőkörével – teljesedett ki a legjobban.

*

A XVIII. század végi nemesi mozgalmak és az országgyűléseken megnyilvánuló nemesi ellenállás egyre jobban felkelti a vidéki nemesség politikai érdeklődését. A városokban tanult, főleg jogakadémiát végzett köznemesek visszatérve vidéki birtokaikra, a tudomány és a könyvek jelentőségét felismerve megkezdték a családi könyvtárak kialakítását úgy, hogy abban minden ismeretág képviselve legyen, mindaz, amire a mindennapi életben szükségük lehet.

A könyvtár alapjait a református jogász Pálffyak vetették meg, feltételezhetően még a XVII. század végén. (A gyűjtemény tüzetesebb elemzése során igen sok hasonlóság mutatható ki a Zala megyei Skublics-család könyvtárával.)[15] Összetétele művelt, a tudományok és az irodalom iránt fogékony dinasztiára enged következtetni. Ezt igazolják a könyvekben található tulajdonbejegyzések is.

*

A gyűjtemény bemutatását az 1900-ig megjelent kiadványok alapján végeztük, részletesebben a muzeális anyaggal foglalkoztunk, hiszen az egész könyvtár értékelése meghaladná ezen írás kereteit.

A Pálffy-könyvtár gerincét a jogi, egyháztörténeti, természettudományi, műszaki és történeti irodalom jelenti. A jogi munkák között a *Corpus Juris* (1751, 1779), Werbőczy *Tripartituma* (1740, 1763, 1779), a *Magyar Törvénytár* több kiadása, a különböző törvények illetve tárgymutatójuk, valamint a hazai jogtudomány jeleseinek munkái (pl. Kövy Sándor, Jeszenszky Miklós, Bocsor István stb.) rendre megtalálhatók. A szaktudomány iránti érdeklődés bizonyítékaként említjük, hogy a Pálffy Zsigmond tulajdonát képező *Elementa Juris Hungarici Civilis Privati* (Pozsony, 1819) hiányzó lapjainak kézírással való pótlása. Werbőczy *Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyvét* 1779-ben adta ki Landerer Mihály magyar nyelven, közölve benne a nála található könyvek jegyzékét az árakkal együtt. Ugyancsak ebben a kötetben egy másik fontos adalék: a XIX. század végén Spitzer Sándor komáromi nyomdász kötötte újra, akinek a benne lévő vignetta tanúsága szerint „könyv-, papír, hangjegy, írószerkereskedése, könyvnyomdája és könyvkötészete" is volt. A hazai és a külföldi jogelméleti, jogtörténeti könyvek mellett a tudományág különböző ágazataival foglalkozó kiadványok is megtalálhatók, ezek szaklexikonaival, enciklopédiáival együtt. Ugyanitt említjük az 1790-es és az 1796-os országgyűlések „naponkénti jegyzéseit" magyar és latin nyelven. Ez a tény óriási eredményt jelentett a magyar nyelv hivatalossá tétele ügyében, hiszen a kötetekben lévő megjegyzés szerint magyarul íródtak a terjedelmes „Jegyzések", „amelyek az országgyűlés fő vigyázása alatt hitelesen deák nyelvre fordíttattak." Hasonlóképpen megtalálhatók a későbbi országgyűléseket illetve törvényeket tartalmazó kötetek is.

A másik fontos ág az egyháztörténet, a teológiai irodalom, amelyeknek nagy száma a Pálffyak vallásosságával magyarázható. A *Biblia* magyar és német nyelvű kiadásai között em-

[15] *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1978. Akad. K. 200–211. old.

lítjük a Csajághy-család bejegyzésével ellátott *Ó és Új Testamentum*ot (Pozsony-Pest, 1803), amelynek címlapja viszont az 1793-as pozsonyi kiadást jelzi; ezt a könyvészetek nem ismerik, ugyancsak ismeretlen a zsoltárokkal bővített, 1804. évi Füskuti Landerer kiadás is. Bárány György kalauz jellegű *Új Testamentum*ában (Lauban, 1754) olvasás közbeni bejegyzésekkel, elmélkedésekkel találkozunk, amelyek magyar és görög magyarázatokkal vannak ellátva. Énekeskönyvek, zsoltárok, imakönyvek, bibliamagyarázatok, egyházi beszédek a XVIII-XIX. század neves prédikátoraitól (Szikszay György, Tóth Ferenc, a dadi Kiss Ádám stb.), a protestáns egyháztörténet, szónoklattan mellett katekizmusok, hittankönyvek egészítik ki ezt az állományrészt. (A protestáns vallással foglalkozó könyvek között feltűnést kelt Győrffy Sándor kötete, a Napraforgó Virág, melyben a Boldogságos Szűz Mária és a hét ünnepei foglaltatnak. Veszprém, 1791)

Mivel a felvilágosodás idején és a reformkorban is a magyar nemesség érdeklődésének a középpontjában a történelem állt, így a történeti irodalom – a tudományos munkákon belül – az egyik legnagyobb helyet foglalja el. A megmaradt könyvek alapján következtetni lehet, hogy a gyűjtemény az egész korabeli történeti irodalmat felölelhette. Az egyetemes történelemből Cellarius Christophorus (Jena, 1735, 1736), Cornelius Nepos (Lipcse, 1742) összefoglaló műveit, Girtanner tudósításait a francia forradalomról (Berlin, 1794), Wagnertől az orosz birodalom történetét összegező munkáját említjük (Bécs és Hamburg, 1810). A harmincéves háború történetével két munka is foglalkozik (az egyik feltételezhetően XVIII. századi lipcsei kiadás, a másik 1864-ben jelent meg magyarul). Az egyes tartományok és országok (pl. Anglia története – Hume után – Meissner munkája, 1814; Dalmácia, Bosznia, Szerbia, Pozsony 1746) történelmének ismertetése mellett megemlítünk egy, a gyermekek számára készült világtörténelmet ismertető könyvet: Shcródh, Matthias: *Allgemeine Weltgeschichte für Kinder...* (Lipcse, 1780). Az ókortól 1825-ig tartalmazza az egyetemes és a magyar történelem kronológiáját a könyvészetek által nem ismert *Tabellae Historiae Universalis...*(1826) című kötet Tobias G. Schröer összeállításában, szintén az ifjúság számára.

A magyar történelemmel foglalkozó művek közül elsőként Istvánffy Miklós *Regni Hungarici Historia* című, 1685-ben Kölnben megjelent 2. kiadását említik, majd Budai Ézsaiás *Magyarország Históriájá*nak 1. kiadását (Debrecen, 1812, 1814), Pray György, Kazy Ferenc, Pálma Ferenc magyar illetve latin nyelvű munkái, a későbbiekben Horváth Mihály, Márki Sándor, Görgey István műveit emeljük ki. Budai Ferenc *Magyarország polgári históriájára való lexikoná*nak (Budai Ézsaiás kiadásában, Nagyvárad, 1804), sajnos csak az I. kötete van meg a gyűjteményben, kifogástalan állapotban. Pethő Gábor munkája alapján „szedegettetett rész szerént különféle könyvekből és bővíttetett" Kovács János által *A magyar krónikának röviden le-rajzolt Summája* (Pozsony, 1790, 1792).

A hadtörténet területéről Mallet (1671) francia nyelvű munkája mellett érdekességként említjük az ismeretlen szerzőtől származó könyvet, a *Gyakorlás regulamentuma a Magyar Felkelő Nemesség toborzásának számára* (Pest, 1809), amely korabeli időszerűsége mellett azért is érdekes, mert magyar és német nyelven mesterségszavak is megtalálhatók benne.

A művelődéstörténeti és geneológiai szakirodalom nagyon sok helyi, megyei vonatkozást tartalmaz, pl. a komáromi születésű Takáts Sándor minden munkáját; az utóbbi témakörből a ma már ritkaságnak számító *Családtörténeti Értesítő* füzeteit és a geneológiai kutatások alapvető kézikönyvét – Nagy Iván: *Magyarország nemes családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című, kifogástalan állapotban lévő 13 kötetét.

Rendkívül gazdag az életrajzgyűjtemény, amelynek egyik kincse Budai Ézsaiás könyve „a Poetica és Rhetorica oskolák számára" készült *Régi Tudós világ Históriája, mellyben a könyvnyomtatás feltalálásáig minden féle tudósoknak, főképpen pedig a görög és deák íróknak élete, munkái (...) elé-adódnak* (Debrecen, 1802). Történelmi, politikai, műszaki személyiségek életrajzai – hazai és külföldiek egyaránt – megtalálhatók a gyűjteményben. A bejegyzés szerint Pálffy Sándor könyve.

A politikai, közgazdasági kérdésekkel foglalkozó könyvek kis hányada főleg századunk kiadványai.

A könyvtár tekintélyes részét alkotják a természettudományok és az alkalmazott tudományok magyar és idegen nyelvű kiadásai. A matematika, a geometria és a mértan területéről Hell Miksa (Bécs, 1773–1775), Horváth János (Nagyszombat, 1772–1773), Maróthy György (Debrecen, 1763), Metzburg Georg (Bécs, 1782), Winkler Georg (Bécs, 1819), majd Petzelt József és Petzwall Ottó egyetemi előadásait tartalmazó köteteket emeljük ki (1847–1848). A ko-

máromi születésű Nagy Károly *A kis geometra* (Bécs, 1838) korabeli híres tankönyvének 1. kiadásában olvasható bejegyzés szerint „Gr. Batthyány Kázmér ajándéka. Kis-Béren, 3-dik Aprilis 1838". A könyv Thaly Dénes tulajdona volt.

A fizika területéről Horváth János (Buda, 1807), Pankl Mátyás (Buda, 1797–1798), Tarczy Lajos (Pápa, 1843), Petzwall Ottó egyetemi előadásainak gyűjteménye (Pest, 1848) emelhető ki a külföldi szerzők munkái mellett.

Ide kapcsolhatók az alkalmazott tudományokon belül a műszaki, építészeti szakterületek is, amelyek többségükben külföldi szerzők munkái – német nyelven – a híd-, épület-, víz- és hajóépítéssel, közlekedéssel foglalkoznak – Amszterdam, Bécs, Darmstadt, Heidelberg, Berlin, Mannheim, München kiadásokon át egészen Budáig és Pestig. A magyar szerzők közül kiemeljük Sztrókay Pál *Az erődítés tudománya* (Pest, 1848) című munkáját. Napjainkban is érdekes és időszerű *Az építés tudományának azon része, mellyben az Építésre teendő költségek számbavétele adódik elő. Az ahhoz érteni kívánok kedvekért készítette Beregszászy Nagy Pál Debreczenben 1819-ben.* Ehhez van hozzákötve a szerző egy másik munkája, *Az építés tudományának azon része, mellyben az épületeknek erős és alkalmatos volta adódik elő.* (uo. 1824)

Külön kiemelendők a gyakorlati célú ismeretágak, a praktikus szakismereteket nyújtó munkák időben és témában is legkülönbözőbb kiadásai, hiszen a könyvtárban minden olyan könyvet igyekeztek beszerezni, amelyre egy korszerű, belterjes gazdálkodásra törekvő birtokosnak az adott korban szüksége lehetett. E terület fontos kézikönyvei Bonnet *A természet visgálása* (Pest, 1810), Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály munkája, *A Magyar Fűvész- Könyv* 1. kiadása (Debrecen, 1807), Diószegi Sámuel *Orvosi Füvész-Könyve* (szintén 1. kiadás, Debrecen, 1813); ezen utóbbinak érdekessége, hogy a cenzori engedély közlése mellett a szerzőnek a könyvkötők számára adott utasítása is megtalálható.

A mezőgazdasági vonatkozású művek közül elsőként említjük Nagyváthy János magyar nyelvű, úttörő jellegű munkáját, *A szorgalmatos mezei gazdát* (1. kiadás, Pest, 1791), Csapó Dániel „olvasókönyvül" szolgáló *Gazdasági kis tükörét* (Pest, 1845), Morocza Dániel kézikönyvét, a *Gazdaságtudomány alapszabályait* (Pápa, 1844), illetve egy német nyelvű, virágkertészettel foglalkozó kézikönyvet (Lipcse, 1824)

A mindennapi kérdésekkel foglalkozó könyvek megléte praktikus tényezőkkel magyarázható. Így pl. Komárom vármegye főorvosa, Zay Sámuel *Falusi Orvos Pap* című könyve (1. kiadás), amely „minden valláson lévő Pap Uraknak, Seborvosoknak és értelmes házi gazdáknak készíttetett" (Pozsony, 1810), vagy Lalich József által Komárom vármegye rendelésére íródott víziszony és kígyómarás gyógyítására felfedezett orvosi szerek alkalmazásáról szóló brosura (Komárom, 1840), vagy egy németből fordított terjedelmes tanácsadó könyv az aranyérben szenvedők részére (Pozsony, 1830); de megtalálhatók a könyvtárban az állattenyésztéssel és orvoslással foglalkozó művek is.

Hazai és külföldi útleírások, honismertetők, városmonográfiák, földrajzi vonatkozású könyvek közül megemlítendő Thuróczy László *Ungaria suis cum Regionibus* (Nagyszombat, 1729) első kiadása. Fényes Elek *Magyarország leírása* 1–2. köt. (Pest, 1847) mellett a *Közönséges vagy Universalis geographia, a bécsi kongresszusban történt változások szerént* (Pest, 1817) című terjedelmes könyv 1. kiadását emeljük ki, amelyben érdekes bejegyzés olvasható: „Thalytól vettem ezen könyvet – a másikkal együtt(?) 6 forintba. Komáromban, Ann. 1819. die 29. Aprilis". (Ugyanakkor az 1833. évi bejegyzés szerint Thaly Dénes tulajdona.) Ehhez a szakterülethez soroljuk a komáromi tanár, Katona Mihály fontos, tankönyvjellegű kézikönyvét „a felsőbb Oskolák-béli Tanulók számára." Címe – *A Föld Mathematika le-írása* (Komárom, 1814) – megtévesztő – hiszen a főleg külföldi források alapján készült munka korántsem matematikával, hanem általános földleírással, természeti földrajzzal foglalkozik. Különösen érdekesek a szerző pedagógiával kapcsolatos nézetei a bevezető tanulmányban. Itt említjük a protestáns iskolák 1771–1854 közötti alapvető tankönyvét, a *Hármas Kis Tükör* (Pest, 1822., 1854) kiadásait, amely 1824-ben Holéczy Mihály által bővítve Magyarországnak és a hozzá kapcsolt részeknek a történetét, földrajzát és polgári állapotját ismerteti, a *Szent História Summájá*val együtt.

Az általános tájékozódást szolgáló magyar és idegen nyelvű lexikonok mellett igen jelentősek a szótárak – Pápai Páriz Ferenc magyar-latin, latin-magyar nyelvű munkája (Szeben, 1767), Márton József háromnyelvű latin-magyar-német *Oskolai lexikon*ának különböző kiadásai (Bécs, 1816., 1818) – ez utóbbi az előfizetők névjegyzékét is tartalmazza, majd az 1803-ban kiadott magyar-német és német-magyar szókönyve, amelynek érdekessége, hogy e nyelveken közli a Magyar- és Erdélyországi városok, mezővárosok és helységek neveit is. Choffin

három nyelvű (francia-latin-német) szótára (Frankfurt-Leipzig, 1770) igen jó állapotban maradt meg Pálffy Sándor 1826-os tulajdonbejegyzésével. A szótárak mellett a család nyelvtanulását szolgálták a latin, francia, német, görög, olasz szókönyvek és nyelvkönyvek. A nyelv- és irodalomtudományi könyvek között olyan kuriózum is található – Pálffy Zsigmond 1822. évi tulajdonbejegyzésével, mint pl. Baróti Szabó Dávidnak *A magyarság virági* (Kassa, 1792) kifogástalan állapotban lévő, bővített kiadása.

Igen jelentős a szépirodalmi – magyar és külföldi – állományrész. A muzeális részben a XVIII. századi magyar irodalmat Dugonics András *Etelkája* (Pozsony-Kassa, 1788), Kazinczy Ferenc *Heliconi virágok* (Komárom, 1791) című antológiája Pálffy Elek tulajdonbejegyzésével 1836-ból, Édes Gergely *Enyelgései* (Pozsony, 1793), Mátyás József *Semminél több valami* (Pozsony, 1794), Mészáros Ignác *Kartigámja* (Pozsony-Kassa, 1780), Saller György *Külömbféle példázatok oktatások* (Pozsony, 1793) munkája képviseli. A XIX. század első felének a gyűjteményben található reprezentánsai Gyöngyösi János *Magyar versei* (Pest, 1802), Pázmándi Horváth Endre *Árpádja* (Pest, 1831) az előfizetők névjegyzékét is tartalmazó 1. kiadás, a Kováts Sámuel szerkesztésében megjelent, Pálffy Benjámin tulajdonában lévő (1836) *Jáczint zsebkönyv* (Kassa, 1836), Kis János Kazinczy által kiadott versei (Pest, 1814), a *Mondolat* (1813) és *Felelet a Mondolatra* (1815), a Tarczy Lajos által szerkesztett *Tavasz* című zsebkönyv (Pápa, 1845), Ponori Thwrewk József *Beretválkozó tükör* (Pozsony, 1833), Kisfaludy Sándor *Regék* (Buda, 1807), valamint Kisfaludy Károly munkái Toldy Ferenc kiadásában (Pest, 1847), Kölcsey Ferenc munkáinak Szemere Pál által történt kiadása (Pest, 1832) a legjelentősebbek. A későbbi időszakokból Vas Gereben, Bajza József, Kemény Zsigmond, Szász Károly, a Beöthyek, Berzsenyi, Eötvös József, Madách, Arany, Petőfi, Vörösmarty, Czuczor Gergely, Jókai majd Molnár Ferenc, Szabó Pál, Herczegh Ferenc részben hiányos művei, sorozatai találhatóak meg.

A világirodalom gazdag anyagában az ókori klasszikusok – Cicero (Halle, 1719), Ovidius (Nagyszombat, 1769), Terentius (Nürnberg, 1804), Titus Livius (Patavia, 1759), Seneca (Patavia, 1748), Homeros (Lipcse, 1827), Horatius (Pest, 1833), Antonius Naso (Róma, 1653) művei is megtalálhatók, eléggé töredékesen. Az újabb nemzeti irodalmak közül a német eredeti képviseltetik legteljesebben, így pl. a felvilágosodás korának divatos regénye, Campe *Robinsonja* (Wien-Lipcse, 1794).

A gyűjtemény értékes részét képezi az a korábban már említett 107 kötet, amely 1840 szeptemberében Siegler Antal nyomdász által megnyitott első, komáromi kölcsönkönyvtárból származik. Siegler még ugyanebben az évben kiadta könyvtárának katalógusát is,[16] (azonban az Országos Széchényi Könyvtárban csak az 1859. évi bővített katalógus van meg)[17], így a könyvtár állományára ennek alapján lehet következtetni. Az állomány felét német nyelvű könyvek alkották, tartalmi megoszlását tekintve a szépirodalom dominál. A Pálffy-gyűjteményben lévő kötetek (Bürger, Gellert, Hackländer, Iffland, Koch, Kotzebue, Lafontaine, Meissner, Schiller, Sue, Willand stb. 1810–1830 között megjelent német kiadásai) azonos méretű (16 illetve 20 cm) egész- vagy félvászonba kötött, helyrajzi számmal ellátott példányai, bennük ex librisek – *Leihbibliothek des Anton Siegler in Comorn* – a belső borító bal felső sarkába ragasztva, minden kétséget kizáróan a Siegler-könyvtár darabjai voltak. Azonban az újabb tulajdonbejegyzések tanúsága szerint a csépi Kiss Dénes gyűjteményének részei, majd a Pálffy-család könyvtárát is gazdagították, az ma már nem deríthető ki, hogy ez az anyag hogyan került oda.

A gyűjteményt folyóiratok (*Tudományos Gyűjtemény, Budapesti Szemle* stb.) teljes, illetve hiányos évfolyamai, efemer kiadványok egészítik ki. Köztük olyan, unikálisnak mondható könyvecske – hiszen az ilyen jellegű kiadványokat éppen annyira nem őrizték meg tulajdonosaik, mint a kalendáriumokat – a *Rév-Komáromi Casino részeseinek névsora 1836–1837-ből* (Pest, Beimel).

A Pálffy könyvtárban előkelő hely illeti meg a XVII. századi RMK[18] kiadásokat. Közülük kettő – műfaját tekintve – hitvita. Sámbár Mátyás *A három Idvösséges Kérdésre, a Luther és*

[16] Verseichniss der Leih-Bibliothek von Anton Siegler in Comorn. Comorn, 1840. 79 old.

[17] Bücher Verseichniss der Leih-Bibliothek von Anton Siegler in Comorn. Komorn, 1859. 164 old.

[18] *Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár 1473–1711. Magyar és nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I–III. köt. Bp. 1879–1896.

Calvinista Tanítók mit felelnek? Úgy a mint Matkó István mongy...X ut Tök, imé azért Matkó Hazugságainak Meg-torkollása... (Kassa, 1667. – RMK I/1056.) és a megtámadott Matkó István válasza: *X ut Tök Könyvnek el-tépése, Avagy Bányász Csákány, mellyel...Sámbár Mátyás nevű tudatlan sár-gyúró meg-csákányoztatik...Martoni Zolahi Ekklésiának együgyü Lelki Pásztora által. Ki Sámbártól Bányásznak neveztetik* (Sárospatak, 1668. – RMK I/1072.). Sajnos, mindkét kötet erősen rongált állapotban van, restaurálni kellene, a hiányzó lapok illetve részek pótlásával. A harmadik RMK-kötet (III/2. 3351.) a már korábban említett Istvánffy Miklós *Regni Hungarici Historia* (Köln, 1685) című munkája, amelyhez hozzá van kötve *Vienna Austriae a Turcis Barbar oppugnata Anno 1683. dei Septembris 12.* című 44 oldalas írás. Maga a kötet marginális példány, az előzéklapján rajz, olvashatatlan tulajdonbejegyzés található: eredeti, rongált bőrkötésben, a kötéstáblában korabeli könyvlapokkal.

Külön kell szólni a gyűjteményből előkerült értékes kéziratokról. Korábban jeleztük, hogy Csépen közbirtokosság működött: az egyik kézirat a közbirtokosság tisztújító közgyűléseinek jegyzőkönyveit tartalmazza 1829–1889 között, a másik a tanácsüléseken készült jegyzőkönyv az 1852–1900 közötti évekről. Hasonlóképpen pótolhatatlan, egyedi dokumentum *A csepi közönséges jövedelmeknek és kiadásoknak napról-napra való feljegyzéseik 1826-tól 1907-ig*. A kéziratok magyar nyelven íródtak, nem meghatározott periódusok szerint. Ez utóbbi kéziratról nem derül ki, hogy a közbirtokossággal kapcsolatos feljegyzés-e, vagy valamelyik nemesi család – netán a Pálffyak – gazdasági naplója. Ezek a kéziratok értékes adalékokkal szolgálnak a közbirtokosság történetéhez.

A könyvszeretetről tanúskodnak a kézzel másolt könyvek (ui. a korábbi századokban a nehezen beszerezhető könyveket lemásolták). A gyűjteményben két ilyen másolat található: egy méhészettel foglalkozó (év nélküli) szakkönyv, a másik *Erdély története* 1782. évi bécsi kiadásának részletei.

*

A Pálffy-könyvtár muzeális anyagában lévő bejegyzések alapján sok gyűjtő nevével találkozunk, ezeknek hátterében jelentős gyűjteményt sejtve. A Pálffyak közül Pálffy Zsigmondnak 1819–1822-ből 6, Pálffy Sándornak 1820–1826-ból 5, Pálffy Sándornénak 1, Pálffy Benjáminnak 1836-ból 1, Pálffy Eleknek1859-ből 4 tulajdonbejegyzéssel ellátott kötete van. A nemesi családok közül a Thalyak emelkednek ki: Thaly István 1777–1793. ill. 1861–1863-tól 13 kötet, Thaly Dénes 1833. évben 13 kötet, 1846-ban 1 kötet, Thaly Eleonóra 1841., Thaly Zsigmond 1859., 1861., Thaly Zsigmond 1833-ban egy-egy kötettel; – Karika László és Zsigmond 1 kötet, Huszár Ignác és László 1790-ben 2 kötet; de előfordulnak Bajkay Miklós és Emília, Burján András (Komárom), Batáry Pál, Kiss Antal, Kiss József, Kiss Ádám bejegyzései is. A legtöbb könyv Kiss Dénes nevét jelöli, főleg az idegen nyelvű szépirodalom esetében. A neveket még sorolhatnánk, hiszen egy-egy könyvbe többen is bejegyeztek.

A tulajdonbejegyzések a magánkönyvtárak és a gyűjtők felderítésének elsőrendű forrásai. (Milyen kár, hogy napjainkban – néhány precíz könyvgyűjtő kivételével, akik művészi ex librisekkel látják el a könyveiket – a névbejegyzések hasznos szokása is megszűnőben van.)

*

A Pálffy-gyűjtemény rövid ismertetését azért tartottuk célszerűnek a régi nemesi könyvtárak általános jellemzésének sémájába illeszteni, hogy ezáltal jobban kiemeljük művelődés- és könyvtártörténeti jelentőségét, érintve azokat a szempontokat, amelyek a vidéki nemesség könyvkultúrájának meghatározói voltak, és amelyek az utódok révén szinte napjainkig is megmaradtak. Meggyőződésünk, hogy manapság egy ilyen – hiányában is teljes – családi könyvtár léte ill. közgyűjteménybe kerülése meglehetősen ritka. Különös értéket jelent ez a József Attila Megyei Könyvtárnak, amely 1952-es alapításával a könyvállományt illetően is „tiszta lappal" indult, alapgyűjtemény nélkül kezdte meg munkáját.

T. Sáray Szabó Éva

Németh László Sátorkőpusztán

Németh László lányaival

Az 1930-as évek végén megjelent – *Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene* című – monográfia lexikon részében a „Démusz János" címszó alatt többek között ez olvasható: „...földbirtokos, vasúti vendéglős. Borosjenőn született 1880-ban, tanulmányait Aradon és Gyulán végezte. 1898-ban a Katolikus Népszövetség pénztárnoka volt, egy évvel később a gödöllői vasúti vendéglőt bérelte (...) Később a győri vasúti étterem bérlője lett, és 1924 márciusában átvette a budapesti Nyugati pályaudvar vendéglőjét. Itt nagy költséggel átalakította a helyiséget, majd, miután a MÁV a forgalom nagy részét a Keleti pályaudvarra helyezte át, kénytelen volt városi vendéglővé átalakulni. Azóta üzlete a Teréz- és Lipót-körút előkelő közönségének kedvelt találkozóhelye. Néhány év előtt megvette az Esztergom mellett fekvő Sátorkő-pusztát, ahol főleg állattenyésztéssel foglalkozik. Jorkshirei sertés és fajbaromfi tenyészete messze földön híres".[1] Mint tudjuk, Démusz János veje – 1925 karácsonyától – Németh László, akit bizony a „kapitalista" após élhetetlennek tart. Persze Németh László sem kedveli Démusz Jánost; így azután néhány évig szóba sem kerül a fiatalok sátorkőpusztai nyaralása.

1930 tavasza-nyara vessszőfutás Németh számára. Első gyermekük halála és a frissen megkapott Baumgarten-díj visszaadása körüli huzavona megtörik makacs büszkeségét a „nagy kapitalista" apóssal szemben, így azután először látogatnak el a valósággal paradicsomi állapotot tartogató sátorkőpusztai kertbe, birtokra. „Négyévi harag után elfogadtam a kínált békét – írja az *Ember és szerep*ben – a feleségem már végleg az enyém volt, bebizonyítottam, hogy megállok a magam lábán, nem volt mit félnünk egymástól, s az írók megtanítottak rá, hogy elnézőbb legyek az apósomékkal szemben."[2]

Ugyancsak az *Ember és szerep*ben olvashatjuk, hogy „a sátorkői birtok rezgőkupolájú fáival, melyek közt furcsa meteorológiai csudául, a legcsendesebb kánikulában is zizegett egy kis szél, valóságos édenkert volt: a kastélyforma épület teraszára boruló ezüstfa turbékolással teli lombjából galambok röpdöstek ki-be, s ha reggel kicsaptuk a kertre nyíló ajtót, csattogó tenyerünk elől két páva rebbent föl a lejáró muskátlijairól. Konok, gonosz állatok voltak ezek a pávák, meglékelték a csirkék fejét, s újra visszagugyorodtak a muskátlikra, melyekről így reggelente méltatlankodva menekültek a harmatcseppek szivárványait ringató bokrok közé."

1930 nyarán – miként még a következőn is – Németh László többször megteszi az utat Sátorkő-puszta és Esztergom között, hogy meglátogassa Babits Mihályt, „aki nyáron át ott ült ragasztott fészkében az esztergomi hegyen. Esztergom Sátorkőtől gyalog másfél óra, autóbuszon ugyanannyi, csak akkor tíz percet ülni is lehet közben. Babits idegenek közt, Babits a Reviczky utcai könyves szobában, Babits az esztergomi hegyen: talán ehhez a harmadik kiadású Babitshoz vonzódtam legjobban; olyan megható és mégis tiszteletet keltő volt ez a nagy, hajszolt fekete ember, a fényes Duna fölött, céltalanságtól türelmetlen s türelmetlenségtől céltalan feleségével. A házuk alatt messze nyíló táj, a város cserepei fölött a bazilika kupolája, s a

[1] Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Főszerk.: Osváth Antal. Bp. 1938. 716. old.

[2] Homályból homályba. Életrajzi írások. I. k. Bp. 1977. Magvető és Szépirodalmi. 401. old.

Duna fényes csíkján túl a szlovenszkói hegyek: csupa fény, piros, zöld; s fönn a két gubbasztó ember a színek harsány ostromában".[3]

1931 júliusában nagy öröm éri a családot: megszületik Magda leányuk s a bábaképzőből egyenesen Sátorkő-pusztára mennek. Németh harmincévesen görög érettségire készül; ezek a hetek jelentik „görögös" korszakának intenzív nyitányát. „Fenn a teraszon, ahol vacsoráztunk, nagy üvegbura alatt villanykörte égett; ez alatt a bogárholttestekkel tele bura alatt írtam meg aztán, amikor a határidő már nagyon szorongatott, a *Nyugat*nak szánt tanulmányokat. A fekete fák fölött a dorogi bányásztelep villanyhajnala sárgállt, benn a házban a családom aludt, előttem a barna kötésű *Opus Homeri* (...)."[4] Itt írja jelentős nemzedék-sorozatának Illyésről, Szabó Lőrincről és Halász Gáborról szóló esszéit. Folytatódik a Szophoklész-napló, sokasodnak a jegyzetek, reflexiók, gondolatok a nagy görög tragédiaköltőről. De ez az a nyár is, amikor megromlik a kapcsolata Babitscsal – elsősorban az irodalom szerepéről és az új írói nemzedék megítéléséről vallott erősen eltérő felfogásuk miatt.

Az 1932-es esztendő – nem túlzás ezt állítani – sorsfordító jelentőségű Németh László életében és munkásságában. Babitscsal és a *Nyugat*tal végképp szakítva élete legnagyobb és legmerészebb vállalkozásába fog: az egymaga írta esszé-folyóirat, a *Tanú* megindításába. „Csaknem az egész nyári szünidőt apósom sátorkőpusztai birtokán töltöttem" – írja (...) A *Tanú* első számának talán minden egyes sora ebben a kertben készült, mintha csak maga választotta volna ki a tartalmához illő szülőhelyül."[5] A folyóirat bevezetőjében Németh László a XX. századi nagy gondolkodók egyik alapélményét, a szétszóródás, a hajótörött lét állapotát fogalmazza meg; nem hagyva azonban kétséget a cselekvő humanizmus késztetésének elfogadása felől. „Folyóiratom ihletője – írja – e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek."

De nemcsak a *Tanú* szülőhelye lett Sátorkő-puszta, hanem a Németh László-i gondolatrendszer egyik sarkalatos pontjának, a „minőségszocializmus"-ének is. Az ihlető forrás F. Friednek *A kapitalizmus vége* című cikkgyűjteménye (persze a háttérben ott van már a görög kultúra, de Proust és Ortega is). Ferdinand Fried elmélete rendkívül vonzó a számára. Különösen, ha a mindennapi gyakorlat is őt látszik igazolni. „Fried könyve – olvashatjuk a róla írt elemzésben a *Tanú* első számában –, reményt nyújt, hogy a szellem emberének a következő évtizedekben talán mégsem kell egészen történelmen kívül élnie, s épp Közép-Európában anyag és minőség forradalma közt mégis megtörténik a kiegyezés (...) A kapitalizmus legnagyobb bűne Fried szemében, ami a mienkben is, hogy a társadalmat tömeggé süllyesztette (...) Míg a tizenkilencedik század kapitalista szellemű szocializmusának eszébe sem jut a tömegtermelési elv jogosságában kételkedni, s természetesnek tartja, hogy egy ország minden lakosa ugyanabban a nadrágban járjon, a Fried szocializmusa, melyet a minőség forradalma fűt, noha a tömegekért küzd, a tömegekben lappangó egyéni változatokat, az »emberi minőség«-et akarja termelésben és életben felszabadítani."[6]

„A könyv sugallata jó szövetségeseket talált, alig néhány lépésnyire az apósom szőlődombján. Helybeli napszámosok helyett itt barna tokajiak permetezték, rafiázták a szőlőt; itt-létük alatt biztosítva volt a legszűkebb kenyerük, s azontúl övék a termés fele. Nem lehetett összehasonlítani a munkájukat a kukoricák alatt ténfergő béresekével; de még a tisztviselőkével sem, akiket mint hivatalnok megismertem. Nem voltak tőkések, s munkájuk mégis vállalkozás volt; amit csináltak, szép volt mint munka, s erkölcsös mint kereset. Példájuk úgy esik elém, mint Newton elé az alma. A lehetőségek közt Ferdinand Fried és én küzdjünk a tokajiakért. A sokat vitatott »minőségszocializms« a rendezett vállalkozások Janus-arcú tana így született meg egy vasúton felejtett könyv s néhány vulkánjáról lesodort tokaji találkozásából. Látszólag a semmiből; valójában testem minden sejtjéből s életem minden órájából."[7]

S a *Tanú* első száma! Proust, Arisztophanész, F. Fried, Ortega, V. Woolf, Schlumberger, továbbá Valéry Gide és Ortega Goethe-tanulmányai; a hazaiak közül például Móricz,

[3] Ugyanott 420. old.
[4] Ugyanott 420. old.
[5] Ugyanott 445–446. old.
[6] Vö. A kapitalizmus vége. Tanú, 1932. 1. sz. 25–35. old.
[7] Homályból homályba. I. k. 449. old.

Tersánszky, Szomory, Füst, Szabó Pál, Kassák, Szabó Dezső egy-egy regényének az értékelése. Káprázatos szellemi teljesítmény.

Az 1935-ös év a nagy csalódás, a keserű kiábrándulás kezdete Némethnél: a Gömbös miniszterelnökkel való találkozás nyomán rájön arra, hogy az uralkodó elit nem képes számottevő belső reformra. Nincs más út, mint az értelmiség önkéntes kivonulása. Megrendítő módon ír Sátorkőpusztán erről – még mindig a tokaji vendégmunkások példájának hatása alatt – a *Kapások* című novella-utópiájában: „Közébük kell szállni, elhagyni a hivatalt, különösen most, a Nagy Csalás után, amikor eloszlott a hazug remény, a fölülről segítésé. Nem fölülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget." Ugyancsak a sátorkői kertben fejezi be könyvvé növekedett esszéjét, a *Magyarság és Európát*. S a baloldali *Gondolat* révén egyszerre, egyazon lapszámban ekkor minősíttetik „fasisztának", illetőleg „tompítottan forradalmi" szocialistának (...) [8] A *Magyarság és Európa* valójában a „harmadik út" kristályosodási fázisa, ami azt jelenti, hogy ez az út nem két másik mellett értendő, hanem *fölöttük*, szintézisként mutat választási irányt a nemzetnek. *Szintézist* kínál magyarság és európaiság között. Méghozzá: 1935-ben.

A *Kapások* több motívumában is az 1939-es *Cseresnyés* című dráma előképe. A *Kapások* álma ugyanis egy idealizált *Cseresnyés, a megvalósult utópia*. A Mester feleségével és három lányával (közülük az egyik egy itteni munkás jegyese) él itt békés életet. A telep keletkezéséről ezeket mondja: „előzménye a Nagy Csalás volt, mikor a farkas báránynak öltözött és úgy bégetett a rádióban. Ekkor jöttünk ki néhányan a telepre." (A „Nagy Csalás", a Gömbös-féle reformdemagógia lelepleződésére utal.) A Mester és követői idekint kezdték el az építkezést, mert nem bírták elviselni a felelősséget odabent. Eleinte őrülteknek nézték őket, de később mind többen csatlakoztak hozzájuk: „a boldogtalan társadalom jobbjai." Harmonikus, gazdag életet élnek itt, a fizikai munka és a szellemi épülés szerves egységében. E „sziget" autonómiáját felkeléssel védik meg a kapások: ez a motívum az egyik álom az álomban. A másik álom Németh László álma, ideája, utópiája, reformterveinek esszenciája: egy jelképes motívum. Hajnalban a Mester és az író a torony tetejéről szemléli meg a telepet. Ahol tegnap még kietlen földek voltak, ott most gondozott kertek látszanak. A Mester magyarázata: „Ez azért van, mert a Sziget elöntötte a Tengert."[9]

Az utolsó sátorkői nyáron 1939-ben folytatódik a *Kapások* utópia-története: ezúttal a *Cseresnyés* című színdarab formájában. (Ugyancsak itt és ezen a nyáron született a *Bethlen Kata* című dráma, valamint az *Utolsó kísérlet* regénytetralógia *Szerdai fogadónap* című kötetének nagy része.) Mivé lett azonban a történelem szorításában a *Kapások* álma? A négy év előtti látomásból csak a külsőségek maradtak meg: a gledicsina sövény meg a „fehér mackós" munkások; ám a „törékeny délsziget" *álma* „kezdett egy összeszorított férfi ökölle inasodni és csomózódni" – miként ezt később maga Németh László is látta. A *Cseresnyés* mégis e „görcsös makacsságba" néz előre. Szubjektíve aligha lehetne másként, hiszen Ausztria és Csehszlovákia után esetleg Magyarország következhet a hitleri Németország haditerveiben. Cseresnyés Mihály egyenesen a *Kisebbségben*t záró Németh László szavaival utasítja vissza a Wunder–Völgyi-féle németbarátságot: „Nem gondolja, hogy egy nemzetben mindenféle embernek kell lenni? Olyannak is, aki a katasztrófára készül (...). Aki a megpróbáltatás számára csinál lelkeket."

A másik (nagyobbrészt) Sátorkőpusztán íródott dráma, a *Bethlen Kata* úgyszintén szerves folytatása a *Kisebbségben*-nek. „A trilógiának szánt Bethlen Kata – írja később Németh –, amelynek csak az első részét írtam meg, egy erdélyi Antigoné akart lenni. Milyen hálás nőszerep lesz ebből, számítgattam, ha egy női Timár Józsefet talál. Ez azonban nem segített azon, hogy a 39-es év németellenességét a XVIII. századi protestáns-katolikus ellentétéből kelljen a közönségnek kihámoznia."[10] Bethlen Kata a *Kisebbségben* egyik lényegi principiumát, a „mélymagyarságot" testesíti meg: „a régi goromba prédikátorok meg a Bethlen-őseim béreltek énbennem szállást" – vallja önmagáról. Olyan időket él át – a Habsburg katolicizmus és politikai befolyás erősödését –, „amikor minden vas próbára megy, hogy hajlik-e patkónak (...)."

Mindeközben az 1937-ban kezdett s hét részre tervezett nagy regényfolyamnak, az *Utolsó kísérlet*nek „végtelen kötetei" is várják Németh Lászlót. A végül is tetralógiaként torzóban ma-

[8] Vö. 1935. 5. sz. (jún.) 321-330. ill. 348–351. old.

[9] Vö. in: Negyven év. Horváthné meghal. Gyász. Bp. 1969. Magvető és Szépirodalmi. 429–472. old.

[10] Szerettem az igazságot. Drámák. I. k. Bp. 1971. Magvető és Szépirodalmi. 11–12. old.

radt vállalkozás a „közelgő sötét időkre" lett volna „élő magyar lexikon", amelyben „minden magyar réteg, túlélő múlt s magyarrá élt európai hatás" felvonul. A sátorkő-pusztai penzum 1939 nyarán a harmadik rész: a *Szerdai fogadónap* folytatása. A regényfolyam főhőse, Jó Péter a középkor-történész Barbián (a sok tekintetben Szekfű Gyulára emlékeztető) professzort fogadja szellemi kalauzául. „Barbián az ellenforradalmi Magyarország, restauráló ösztön, európai konzervativizmus s mélymagyarságggyűlölet olyan magas fokon s olyan formátumban, ahogy azt a mi társadalmunk ki nem termelte. Péternek és a szerzőnek két kötetébe kerül, hogy koncepciójában a tákolást, életében az eligérkezést, ösztöneiben: a csírapusztító ressentiment-t felismerje, s az általa védett »katolikus rend«-del az európai »idea-ember«-t állítsa szembe" – írja Németh László a regény tervrajzáról néhány hónap múlva a *Tükör* című lapba.[11]

Július végén, augusztus elején bontakozik ki a maga teljességében a *Kisebbségben* elleni sajtóhadjárat (amely még hosszú hónapokig tart), és bár nem tudjuk egészen biztosan, hogy Németh László mely írásokat ismerte „eredetiben", melyeket Gulyás Pál vagy Ella asszony interpretálásában, illetőleg mely cikkeket nem ismert ekkor még hallomásból sem; annyi bizonyos, hogy nem óhajt bekapcsolódni a vitába. Azzal próbál védekezni, hogy kisebbíteni igyekszik az ellene irányuló támadások valódi súlyát, jelentőségét. „Én végül is Gestapó-ra készültem fel, amikor a Tanut újból megindítottam, s azokhoz a sebészekhez képest ezek mégiscsak borbélyok" – írja Gulyásnak augusztus 7-én, és azon tűnődik, hogy tanulmánysorozattal kellene megerősítenie a *Kisebbségben* „visszametszés"-programját. „Kóstold a címeket – jelenti be Gulyásnak a tervet: Magyar és Habsburg-katholicizmus; Kelet-Európa; Magyar szocializmus; A magyar történet alapkérdései stb. Aki Á-t mondott, B-t is kell mondania".

Lelkiállapota és fizikai gyengesége mindazonáltal változatlanul rossz. Ella asszony augusztus 7-én – a Németh László levele mellé csatolt írásában – arról tudósítja Gulyás Pált, hogy „Laci tényleg beteg. Ilyen rosszul már rég nem nézett ki, pedig az őszre sok erőre lesz szüksége. Nagyon letört, s így én nem is mondom el a pesti kritikák tartalmát (...) Ő azt hiszi, ez az utolsó nyara, amit egészség és háború neki hagyott (...)".

Ella asszony augusztus 19-én arról értesíti Gulyás Pált, hogy „szegény Laci megszökött Sátorkőről (...) már több okból, látni se kíván embert. Részben ez a mostani sok támadás (...). A másik ok, hogy a betegsége miatt rengeteg munkája halmozódott fel (...)."[12]

Németh László Sátorkőről való „szökése" után néhány nappal – betegség miatt – a család is visszaköltözött a fővárosba. November táján vették csak észre, hogy néhány kézirat (egy Krležáról szóló tanulmány, a Nagy Teodorik és Boetius drámáját színre vivő, befejezés előtt álló *Órjás és literátor*, valamint a *Fiatalok* című regénytorzó) a sátorkői házban maradt. Démusz János azonban már az év elején eladta a birtokot a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt.-nek (az 1939. január 28-án kelt adásvételi szerződés szerint 195 000 P-ért), s amikorra Némethék keresni kezdték a kéziratokat, azoknak már nyoma veszett.

„Négy-öt éve jártam ott utoljára" – zárta le még 1984-ben egy beszélgetés során a sátorkő-pusztai nyarak történetét Ella néni, Németh Lászlóné. „A tó eltűnt, a ház megsemmisült, a kert elvadult. Az egyik hajdani béressel beszélgettem, aki rögtön azt kezdte mesélni, hogy Sátorkőn az volt a szép idő, amikor apám áldozott rá. Utána azonban pusztulni kezdett minden. Teljesen eltűnt az idővel, semmi sem maradt belőle."

Megmaradtak viszont a művek: Németh László életművének számos fontos darabja. S ha a sátorkő-pusztai birtok fizikai valójában már nem is létezik többé, mint Németh László számára oly vonzó menedékhely és jelentős szellemi teljesítményekre inspiráló alkotói-sziget rangos helyet érdemel a magyar irodalomtörténet emlékhelyeinek sorában.

S végre: a 2001-es születési centenáriumon Esztergom város Önkormányzata a helyszínen emléktáblával örökítette meg Németh László sátorkő-pusztai nyarainak szellemi történetét.

Monostori Imre

---

[11] Az utolsó kísérlet tervrajza. In: Kiadatlan tanulmányok. I. k. Bp. 1968, Magvető. 590. old.

[12] A leveleket ld. Egy barátság levelekben. Szerk. *Gulyás Klára* és *Merva Mária*. Bp. 1990. Petőfi Irodalmi Múzeum.

EMLÉKHELYEK

Zólyom, a szivárvány gyermeke

Hányan lehetnek azok a magyarok, akik – valamely sítúrára sietve, – megállás nélkül átutaznak *Zólyom* (szlovákul Zvolen) vára alatt. Megbámulják tulipános bástyáit, majd gázt adnak, mert még messze az út vége! Talán kicsi lelkifurdalás is van bennük ilyenkor, hiszen iskolai tanulmányaikból emlékeznek rá: ha Zólyom, akkor Balassi Bálint.

Egyszer álljunk már meg itt végre!

„Zólyom, Zvolen, Altsohl város Szlovákiában, a Garam kanyarulatában; 31.000 l. (lakos) Fa-, bútor-, élelmiszeripar. Erdészeti és faipari főiskola. Királyi vár (1350 k. épült gótikus stílusban, a XVI. sz. közepén erős várrá újjáépítve.) Falai között született Balassi Bálint (1554). A várban ma múzeum és képtár. Szent Erzsébet-templom (1381–1390). 1541-ben és 1666-ban épült városfalak maradványai. Környéke a történelem előtti korban is lakott volt. Első okleveles említése: 1135. 1244-ben városi jogokat kapott. Szabad királyi város, 1876-tól rendezett tanácsú város, Zólyom vármegye székhelye. 1920-ig Magyarországhoz tartozott."

Magyar Larousse III. kötet 1170. oldal.
Librairie Larousse, Paris, 1979 – Akadémia Kiadó, Budapest, 1994)

A *Garam* hídján átjutva forduljunk el jobbra a vár alatt és keressük meg a túloldalán lévő parkolót! (Aki gyalogszerrel jött, annak nem kell ezzel vesződnie.) Ereszkedjünk le a folyó völgyébe, úgy járjuk körül a várat! S csak ha már megnéztük minden oldaláról; lépjünk be a kapun!

Ekkor valójában először csak az erődöt körülölelő fal kapuján jutunk túl. De azért álljunk meg itt! Jobbra fordulva, a bejárati kaputorony falán *bronztáblát* találunk, melynek jobboldalán költőnk dombormüve látható, baloldalán pedig a Balassa család bölényfejes címere alatt az alábbi felirat áll:

BALASSI
BÁLINT
1554–1594
RENESZÁNSZ KÖLTŐ SZÜLŐHELYE

DAR MINISTRESTVA KULTÚRY A VZDELÁVANIA
MAĬARSKEJ REPUBLIKY

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG MÜVELŐDÉSI ÉS
KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUMA AJÁNDÉKA

Lépjünk beljebb! A legegyszerűbb, ha elindulunk a fal mellett és az „igazi" várfalon található kapun át jutunk be a várudvarra. Megérkeztünk. Itt vagyunk hát Nagy Lajos királyunk várában!

De menjünk csak sorjában!

Zólyom, szláv eredetű szó, jelentése: kiválasztott, kiváló, nevezetes. Nevét alighanem első ispánjáról kapta, akit így hívhattak. Vára – amely még az Árpád-kor előtt épült – eredetileg

nem itt állott, hanem kissé nyugatabbra, egy hegy tetején. *Pusztavárnak* (Pustý Hrad) hívják. (Ide is érdemes egyszer elmenni, mert romjait most restaurálják. Talán egy másik alkalommal.) Falai közt halt meg Szent László király. A legenda szerint *Nagy Lajos*, a lovagkirály gyakran járt ide, de elégedetlen volt az erődítmény lepusztult állapotával. El is határozta, hogy új várat építtet a régi helyett. A sok alkalmas helyszín közül az égiek segítették kiválasztani a legmegfelelőbbet. Egy vadászatot követően, az erdőből kilépve a király és kísérete gyönyörű *szivárványt* pillantott meg. Az égi tünemény egyik vége egy dombocskán nyugodott. Ide építtette a király új várkastélyát.

„Három Zólyomvárról tud a történelem. Az első kettő: az alsó és felső Pusztavár a Garam és a Szalatna összefolyásánál épült az Árpád-kor előtt s az első Árpád-házi királyok alatt, a harmadik – amelyet ma az igazi Zólyom várának ismerünk, az a Garam partján, szinte Zólyom városának közepén. A mai Zólyom várát 1350-ben kezdte építtetni I. (Nagy) Lajos királyunk gótikus stílusban, akkor, amikor már Pusztavár az enyészetté lett, és a vár körüli lakosság a völgybe vonult le. Négyszögletes, pártázatos várkastély lett Lajos király vára, amelyet igen kedvelt."

Szombathy Viktor: Száll a rege várról várra 334. oldal
Madách Könyv- és Lapkiadó n. v., Bratislava 1979.

Az évszázadok során aztán – hogy' is lehetne másképp! – sok minden történt itt. Nagy Lajos, élete vége felé a lengyel királyság sorsáról akart itt dönteni. De szándékát egy, a lovagterembe berepülő fehér galamb megváltoztatta. A madár ugyanis elkerülte a király jelöltjét, Mária nevű leányát, és egyenesen – az akkor még nagyon fiatal – Hedvig (Jadviga) vállára szállt. A jelen lévő lengyel nemesek ezt égi jelnek tekintették. Így lett a kislány a lengyel Jagelló-család ősanyja.

A *szivárvány* kétszáz esztendővel később állítólag újra megjelent a Garam fölött. 1554. október 20-án Balassa János zólyomi főkapitány izgatottan várta gyermekének születését. S az égre feszülő szivárvány meg is adta a jelet a várva-várt fiúgyermek érkezésének. *Balassa Bálint* lett a fiú neve. Ő az első, világirodalmi viszonylatban is jelentős költőnk, kinek élete viharos is és napsütéses is volt.

Zólyomról sok történetet jegyeztek fel a krónikaírók. Nagy Lajos 1382-ben *országgyűlést* tartott itt. Közel hetven évvel később cseh katonák kezére került. Hunyadi János nem bírt az itt állomásozó Jan Giskrával, inkább palánkot építtetett, hogy megakadályozza a zsoldosok túlkapásait. A török időkben megerősítették, katonaság lakott itt. Ekkor építették a vár köré a védőfalat is. Az erdélyi fejedelmek többször is bevették. 1620-ban itt őrizték a magyar *Szent Koronát*. 1703-ban Zólyom vára alatt vívta csaknem halálos kimenetelű párbaját Bottyán János császári ezredes (60 évesen) és Ocskay László kuruc brigadéros (23 évesen). (Az előbbi átállt a kuruc seregbe és brigadéros lett – Vak Bottyánnak ismerjük inkább – míg utóbbi a császáriakhoz pártolt át, de a kurucok elfogták és árulásért, a hadbíróság ítélete alapján lefejezték.) Az 1700-as években az Esterházy család alatt fokozatosan tönkrement. Raktárnak, börtönnek használták a gyönyörű termeket. Az 1960-as években a csehszlovák állam helyreállította, és ma XVI. századi gótikus-reneszánsz arculatában pompázik. A lovagterem mellett előadótermek is vannak, s visszakapta régi fényét a kis gótikus kápolna is.

Ma Peter Heneš a zólyomi vár kapitánya. De ne valamilyen marcona alakot képzeljünk magunk elé! Történész ő, akinek kulturális feladatai vannak itt. A várban ugyanis a Szlovák Nemzeti Galéria képtára működik. A gyönyörűen restaurált és karbantartott termekben állandó és időszaki kiállítások vannak, de rendeznek várjátékokat, folklór-fesztiválokat, hangversenyeket, bálokat, esküvőket is. Heneš úr szlovák ember, aki pontosan ismeri a vár, valamint a magyar és a szlovák nép együttélésének történetét. Azt mondja, hogy – bár hiteles adatok nem bizonyítják ezt – Balassa Bálint minden bizonnyal abban a szobában született, amelyik ma az ő irodája. Az a törekvése, hogy a gondjaira bízott épületet a lakosság minél jobban kihasználja, s az ne csak kiállító-, de közművelődési intézmény is legyen. Felesége, Jutka asszony magyar származású. Szomorúan mondja, hogy Zólyom városában ma jó, ha húsz magyar család él.

Nagy Lajos óta sok víz folyt le a Garamon.

*

Azt mondják: új kárnak, régi várnak nincs gazdája. Nos, ez az állítás Zólyomra nem igaz. Mert Zólyomnak kétszeresen is van gazdája. Egyrészt van egy gondnoka: Peter Heneš személyében. Másrészt gazdája a szlovák (korábban csehszlovák) állam, amelyik az 1950-es, 1960-as években helyreállíttatta, majd az 1980-as évek közepén felújíttatta. De azért gondoljuk csak meg: mire használható ma egy jó állapotban lévő középkori vár? Nos, a vár gazdái erre is megtalálták a megoldást!

Peter Heneš várkapitány válaszol a kérdésekre.

Hogyan kezdődött?

1983-ban lettem a vár igazgatója, az itteni szóhasználat szerint gondnoka. Tulajdonképpn versenyen vettem részt, 60 jelölt közül választottak ki. Akkoriban ez a stílus még nem volt jellemző itt Szlovákiában.

Mi kellett hozzá?

Az érdekelte a bizottságot, hogy mire szól a képesítésem, milyen tudásom van. Ennek a pozíciónak a betöltéséhez olyan emberre volt szükség, aki jártas a történelemben. Történelem-szlovák szakos, diplomás tanár vagyok. Fontos volt továbbá, hogy milyen tapasztalatom van az irányításban, szervezésben.

Mi volt az első dolga?

A humán területről át kellett állnom a technikai dolgokra. Az idekerülésem utáni évben – 1984-ben – indult be a vár felújítása, a külső falak rendbetevése. Ez akkoriban 25 millió koronába került. A fűtést széntüzelésűről gázüzeművé átalakítottuk át. Nagyon jelentős munka volt a vár körüli terület rehabilitálása. Amikor idekerültem, a kert nagyon elhanyagolt volt. A legfontosabb számomra talán mégis a kápolna rendbetétele volt. Szerintem ez a XIV. századbeli gótikus kápolnák legszebbje, legértékesebbje.

Mennyibe kerül egy vár fenntartása?

Szlovákia területén mintegy 160 vár, kastély-jellegű építmény van. A zólyomi vár úgy van elkönyvelve, mint Szlovákia egyik legjobb állapotában lévő vára. A költségvetési támogatás évről-évre kevesebb. Kezdetben 15 millió ŠK volt, most jó, ha 2 millió. Jelenleg csak a működ-

Peter Heneš, a vár intézményvezetője és felesége, Jutka asszony

tetésre adnak pénzt, a karbantartás most le van állítva. Csak olyan esetben újítanak fel valamit, ha az már nagyon fontos. De úgy látom, a mostani kultúrpolitika eljutott már odáig, hogy megállt ez a lefelé szálló ág.

Kié a vár?

A vár az állam tulajdona, de a Szlovák Nemzeti Galéria kezeli és tartja rendben. Valójában képtár. Itt sok kép van, melyek egy részét kiállítjuk, másik – nagyobb – részét itt tároljuk raktárakban. A felújítás során fontos szempont volt, hogy védjük az értékeket, hogy a raktározás magas színvonalú legyen. (Tavaly fejeztük be annak a raktárnak az újjáépítését, restaurálását, amelyben kizárólag a Mednyánszky-képeket tárolunk. Éppen most ért véget Budapesten a Mednyánszky-kiállítás. Jövő héten nyílik Pozsonyban, utána Bécsbe viszik, majd visszakerül ide a képtárba.)

Van-e várnak olyan része, ami kifejezetten a történelmi múlt a bemutatásával foglalkozik. Mondjuk, hogy így nézett ki a várkisasszony szobája?

Itt nincs ilyen jellegű terem. A hagyomány csak az építészetben maradt meg, az is csak részben. Amikor az Esterházyak másfél évszázad birtoklás után eladták a várat, még az őseik csontjait is elvitték innen. A XIX. században még az is felmerült, hogy lebontják. A XIX. szd. végén megalakult (Magyar) Műemlékek Országos Bizottsága akadályozta meg, hogy a várat lebontsák. A vár felső részén fecskefark-jellegű díszítés van, ezt mindenki ismeri, s ez vált a város szimbólumává is. Pedig ezt a díszt csak 1903-ban építették rá. A vár mindig is a királyé volt, nem tartozott a városhoz. Most sem, most is az állam tulajdona. Ennek az az előnye, hogy a városi, regionális szervezetek döntései nem befolyásolják az itteni munkát.

Ez azt is jelenti, hogy ezekkel a szervezetekkel jó lehet a kapcsolata...

Igen, mert nem függünk egymástól.

A képkiállításon kívül mire van még itt lehetőség?

A vár nemcsak a képtárnak ad helyet, hanem lehetőséget nyújt kulturális, közművelődési feladatok ellátására is. Nagyon ismert kulturális alkalmak: a várjátékok. Ebben az évben már 31. alkalommal rendezzük meg. Ezek nyári játékok, olyanok, mint az egri várjátékok. A program két részből áll a színházi és operai előadásokból. Az opera-előadások nemzetköziek: cseh, lengyel, magyar, ukrán művészek szerepelnek itt. Az ez évi programban például az ostravai operai társulat vendégszerepel. Magas színvonalúak a produkciók, bár régebben még igényesebbek voltak, mert több pénz jutott...

Ezen kívül szép program az iparművészek, kézművesek bemutatója és kiállítása. Fafaragók, bőrösök, szövők stb. Ilyen rendezvényt láttunk Diósgyőrött történt látogatásunk alkalmával. (Nagyon foglalkoztat három vár: Diósgyőr, Tata és Zólyom összehasonlítása. Ezek hasonló jellegű építmények.)

Egyedülálló rendezvénysorozat a történelmi bajvívó-torna. Ezt mindig a tavasz kezdetén, Húsvét környékén rendezzük. A résztvevők figyelnek arra, hogy az öltözéküket, viselkedésük kifogástalan legyen és betartsanak minden szabályt. Hétköznapi életükben is hasonló módon élnek, hajviseletük, magatartásuk a lovagokra jellemző. Idén cseh és lengyel résztvevők is voltak. Olyan szintre került a torna, hogy most már mi, rendezők válogathatunk, hogy kiket hívunk meg. Másutt nem foglalkoznak ilyen jellegű versennyel. Ez nem mutatvány, hanem kimondottan verseny.

A kápolnában koncertek szoktak lenni. Azt szeretném, hogy a belépőjegyek ára minél alacsonyabb legyen. Valójában pedig az volna a jó, ha a látogatóknak egyáltalán nem kellene fizetniük. Bár a világnak ma az a hozzáállása, hogy ott, ahol nem kell fizetni, ott nincsenek is érdekes dolgok.

Az iskolai, a gyerekekkel és a neveléssel kapcsolatos rendezvényeket mi szervezzük. Irodalmi összejöveteleket is rendezünk, de – pénzszerzés céljából – konferenciák, rendezvények céljára is kiadjuk szervezeteknek, magáncégeknek. Azon vagyok, hogy a rendezvények valahogy kapcsolódjanak a művészethez és a kultúrához.

Évek munkájával sikerült elérni azt, hogy aki jó gondolattal jön, jó rendezvényt kínál fel a vár hasznosítására, az megkapja a lehetőséget. Előfordul persze, hogy száz ajánlatból csak egyet fogadunk el, mert csak ez az egy üti meg a mértéket. De jogunk van válogatni!

A vendégszobákban maximálisan tizenketten férnek el.

Van-e kapcsolata a „szomszéd-várral", Pusztavárral?

Ott jelenleg feltárási munkálatok folynak. A régészek Közép-Európa legnagyobb várának tartják. Az ásatások költségét a város fedezi. Céljuk az, hogy a két helyszínt összekössék, és turisztikai attrakcióként mutassák be. Lehetőséget akarnak adni arra, hogy a látogatók mindkét várat megismerjék. Egy legenda szerint a Pusztavárból föld alatti folyosó vezet ide az új várba. A felső várnak is van kapitánya, akivel jó viszonyom van. Mi jól tudjuk, hogy a legenda nem igaz, a folyosó nem létezik.

Tudjuk-e, hogy Balassi melyik szobában született, a városiak számon tartják-e ezt?

Sehol sincs leírva, hogy hol született Balassi, de minden arra utal, hogy ebben a helyiségben, ahol most ülünk.

Magyarország részéről szeretnék, ha itt a várban lenne egy Balassiról szóló kiállítási rész, de ehhez a magyar és szlovák kulturális szerveknek koordinálniuk kell. Tíz évvel ezelőtt állították fel a Balassi-emléktáblát, nagyon nagy rendezvény volt. Ebben az évben is nagy műsort szerveznek, de magasabb szintűt, mint tíz évvel ezelőtt. Az egész ünnepségsorozatnak itt a várban lesz a befejezése.

Valljuk be őszintén, hogy Balassit Magyarországon sem ismerik igazán, pedig tanítják. De itt, ahol nem is tananyag Balassi, mennyit tudnak róla?

A kulturális körök ismerik, de nem Balassi Bálint, hanem Valentin néven. Be van sorolva a költők közé. A közeli parkban szerettek volna egy szobrot felállítani, de ez a terv a 69-es évben elvetélt. Az itteniek nem, mint költőt, hanem, mint katonát, a törökverőt tarja számon. A nők és a jó bor kedvelőjét.

A zólyomi magyarok közül jön-e bárki ide úgy érdeklődni, hogy ő magyar és Balassi Bálint iránt érdeklődik.

Én nem tudok róla. 1914-ig az volt a jellemző a városra, hogy sok nemzetiség élt itt: szlovákok, németek, zsidók, magyarok, közöttük nem volt feszültség. Egynyelvűvé 1948 után vált a város. Magyar szervezetről nem tudok. A Szlovák Nemzeti Párt részéről nagyon erős ellennyomás volt, akkor, amikor Balassi emléktábláját elhelyezték itt. Volt idő, amikor engem is nagyon támadtak az úgynevezett toleranciám miatt. Amikor kitüntetést kaptam a szlovák kultuszminisztertől, rövid időn belül a másik oldal erőteljesen nekem jött. Persze volt olyan is, hogy az itteni magyarok is túlhajtották az ellentéteket. Ez nagyon rossz időszak volt. Úgy érzem, ez az év is ilyen lesz, sajnos. Szerencsére azért eddig mindig jól végződött. Az ellenségeskedés annak az eredménye, hogy az emberek nem ismerik a történelmet. Mint történész, nagyon jól tudom azt, hogy a magyar királyok a szlovákoknak is királyaik voltak, és az itteni történelem nem 1948-tól kezdődött.

Romhányi András

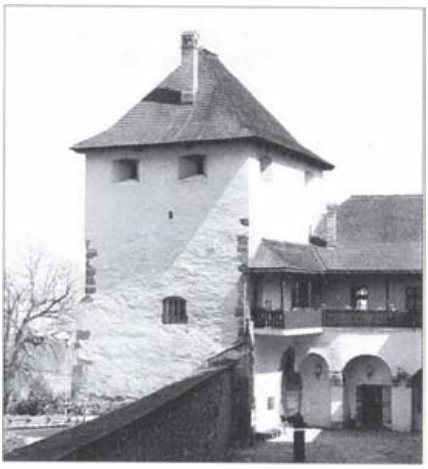

HAGYOMÁNY

Helytörténeti gyűjtemények Komárom–Esztergom megyében

Komárom-Esztergom megye kulturális öröksége gazdag és sokszínű. Ennek az örökségnek az őrző és bemutató helyszínei a különböző múzeumok és kiállítóhelyek, melyeknek turisztikai jelentősége, súlya az utóbbi években újra megnőtt. A kiállítóhelyek nem pusztán néma tárgyak, képek, szobrok, kiszolgált gépek, használt bútorok gyűjteményei, hanem a megelevenedő múlt templomai. A megyében található múzeumok és kiállítóhelyek változatos szervezeti keretek között működnek, igazodva jellegzetes gyűjtőkörükhöz, gyűjtőterületükhöz.

Az országos múzeumi hálózathoz illeszkedve tevékenykedik a Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága, melyet a megyei önkormányzat működtet. A megyei múzeumi szervezethez tartozik a tatai Kuny Domokos Múzeum, az esztergomi Balassi Bálint Múzeum, a Tatabányai Múzeum és a komáromi Klapka György Múzeum. A megyei szervezettől független, országos intézmények is találhatók a kiállítóhelyek között. A Nemzeti Múzeumhoz tartozik a vértesszőlősi őskori bemutatóhely, valamint az esztergomi Vármúzeum. Országos gyűjtőkörrel rendelkezik a szintén Esztergomban működő Duna Múzeum. Nemzetközi jelentőségű a Keresztény Múzeum és a Főszékesegyház Kincstára.

A helytörténeti gyűjtemények, tájházak a legkisebb méretű kiállítások a településeken, és a környezetükben lakók hagyományainak, egykori életüknek hűséges bemutatóhelyei. Jelen rövid összefoglalásban nem vállakozhattunk a megyében található összes helytörténeti vonatkozású gyűjtemény részletes bemutatására. A tájház kategóriába sorolható kiállítóhelyek számát tekintve Komárom–Esztergom megye nem tartozik a legtöbb intézménnyel rendelkező területek közé. Számos településen hoztak létre lokálpatrióta lakosok magángyűjteményüket bemutató helytörténeti kiállításokat. Ezek a bemutatóhelyek az általánosan ismert tárgyak mellett általában rendelkeznek egy-egy, a helyi közösségre jellemző jellegzetes tárgyegyüttessel is.

A *kesztölci falumúzeum* létrejötte is elsősorban az ott élők munkájának gyümölcse. Az 1964-ben létrehozott gyűjteményt a település egyik legöregebb, 1757-ben épült házában rendezték be. A falu szlovák és magyar lakóinak néprajzi emlékeit bemutató enteriőr mellett az őskortól kezdődő régészeti–történeti anyagot is láthatunk a kiállításon. A falumúzeum udvarán az agrár- és ipartörténeti emlékeket, a régi falusi gazdálkodás és a környékbeli bányászat tanújeleit láthatjuk. Különleges darabja a gyűjteménynek a kézi kévekötőgép. A *lábatlani néprajzi-helytörténeti gyűjtemény* létrehozója a helybeli Szántó István. A helyi népművészet jellemző tárgyait is bemutató tárlat különösen érdekes részét képezi a húsvéti tojásgyűjtemény. A jellegzetes lábatlani „petrezselymes" motívum mellett sok más növényi és virágornamentikával díszített tojást is láthatunk.

A kiállítóhelyeken a helytörténeti emlékek gyakran kiegészülnek helyi, de akár regionális vagy országos érdeklődésre is jogosan számot tartó képzőművészeti tárlattal. Ilyen a *dömösi Galéria és helytörténeti kiállítás*, amelynek történeti részét az esztergomi Balassa Bálint Múzeum régészeti és történeti gyűjteményeiből származó tárgyak is alkotják. A kiállítás a gazdag hagyományokkal rendelkező település történetét az őskortól a középkorig mutaja be. Láthatók a Képes Krónika dömösi eseményeket ábrázoló, felnagyított színes miniatúrái és az egykori prépostsági templom Árpád-kori oszlopfőjének másolata is.

A hagyományos kézművesség emlékei iránt érdeklődők is találnak érdekes kiállítást a megyében. A *dadi tájház* nádtetős épületében teljesen felszerelt régi kovácsműhelyt tekinthet meg a látogató. A konyhában és a két szobában helytörténeti emlékekből rendeztek tárlatot, amelyen a település 1800-as években készült térképe is látható.

A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat tatai központú múzeumi szervezete több települési önkormányzat által kezdeményezett helytörténeti kiállítás létrehozásában vállalt szerepet az elmúlt évtizedekben. A közelmúltban megkezdődött szervezeti átalakítás eredményeként a megyei múzeum a települési önkormányzatok kezelésébe adja az emlékházak, helytörténeti gyűjtemények és tájházak fenntartását. A szakmai felügyeletet természetesen továbbra is ellátja a múzeumi szevezet.

A Dorogi Szénbányák Vállalat üzemi gyűjteményeként még 1983-ban nyílt meg a helyi *Bányász Emlékház*. A gyűjtemény bemutatja a szénmedencében több, mint kétszáz éve folyó bányászat tárgyi és írásos emlékeit. Az egykori kolónia ház három helyiségében, huszonkét tárlóban láthatók az egykori szerszámok, a bányaművelés eszközei, dokumentumai. Dorog településtörténetének rövid bemutatása kiegészül egy helyi ásványgyűjtemény anyagával.

Az elmúlt két évtizedben szlovák és német nemzetiségi tájházak is létrejöttek a megyében. Az esztergomi Balassi Bálint Múzeum segítségével valósult meg a *pilisszentléleki szlovák tájház* kiállítása. Szintén *szlovák tájház* az *oroszlányi*, amelynek berendezését a tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjteményére támaszkodva készítették el. A XIX. század végén épült telkesgazda-házban 1987-ben nyílt meg a kiállítás. A háromosztatú lakóház konyháját és szobáit enteriőrszerűen rendezték be, elsősorban a településen gyűjtött anyagból válogatva. A kiállított tárgyak közül különösen érdekesek az egykori oroszlányi viseleteket bemutató ruhadarabok. Az udvart keresztben lezáró pajtában a földművelés eszközei láthatók. A lakóházzal szemben álló nyári konyha és az alatta lévő pince berendezése hűen mutatja be a tejgazdálkodás és a szőlőművelés hagyományos eszközkészletét.

A tatai Német Nemzetiségi Múzeum a kecskédi, tarjáni tájházak létrehozásában működött közre. A *kecskédi Faluháznak* nevezett nemzetiségi tájház és múzeum (Heimatmuseum) 1995-ben nyílt meg. A kiállításnak helyet adó zsellérház a XIX. század második felében épült. A szobát és konyhát enteriőrszerűen, helyben gyűjtött tárgyakkal rendezték be. Különösen érdekes a jó állapotban megmaradt hagyományos mennyezetes ágy. A kamrában a község történetére vonatkozó tárgyak és dokumentumok láthatók, s itt vannak kiállítva a hagyományos paraszti gazdálkodás eszközei is.

A *tarjáni tájház* a település egykori „Nixbrot" nevezetű zsellérsorán áll. A kiállítás 1982-ben nyílt meg a XVIII. században épült vályogházban. A háromosztatú ház berendezésében XIX. században készített helyben használt bútorok és szerszámok láthatók. A szomori és a csolnoki helytörténeti gyűjtemények egyaránt a XX. század elején épült házban látható kiállításain a helyi hagyományos német életmód, bányászcsaládok mindennapjait bemutató lakásbelsők láthatók. *Csolnokon a bányászati emlékkiállítás* keretében a hivatásra utaló szerszámok, emlékek is várják a látogatókat.

A helytörténeti kiállításoknak helyet adó épületek, tájházak egy részét az eredeti melléképületek nélkül rendezték be. A *héregi falumúzeumnak* helyet adó 1900 körül épült hosszú paraszthéz gazdasági épületeit is felhasználták a kiállítás rendezői. A tárlaton az egykori viselet darabjait is bemutatják. A helytörténeti gyűjtemények esetében gyakran előfordul, hogy nem egy teljes épületet rendeznek be a helytörténeti anyag bemutatására, csak egy műemlék épület egy-egy szobáját, helyiségét. Ilyen kis kiállítás őrzi *Csép helytörténeti emlékeit*, amelyek között dokumentumok, fényképek mellett a paraszti munkaeszközök és viseletdarabok is helyet kaptak. Hasonlóan zajlott az 1996-ban megnyílt, hangsúlyozottan még nem végleges *kocsi tájház* előkészítése. A millecentenáriumi időszak szinte kényszerítő jellegének hála, ma egy egyébként érdekes és értékes XVIII. század végi, XIX. század eleji csonka állapotú épület szobája és konyhája látható még, csak az időbeli egységesség látszata nélkül. A hiányzó épületrészek későbbi kialakítása, a telekelrendezés hagyományos megoldása még bizonytalan ideig várat magára. Emlékeztet a helyzet a több éve megnyílt *vértesszőlősi faluház* esetére. A lakottan megvásárolt s a lehetőségekhez képest jól helyreállított lakóépület – két konyhás hosszúház berendezett szobákkal – végében épült meg egy modern vizesblokk, amelyet az istálló és fé-

szer követ. A ház berendezése a szlovák nemzetiségi lakosság életformájának megfelelően mértéktartóan egyszerű, a konyhai tüzelő rekonstruálása viszont hagy némi kívánnivalót.

A helytörténeti kiállítások egy jellegzetes csopotját alkotják egy-egy település híres szülöttjének emlékeit bemutató emlékházak. A Kossuth-díjas egyetemi tanár, turkológus, történész-akadémikus *Fekete Lajos tardosi szülőházában* rendezett emlékkiállítás felidézi pályafutását, munkásságát. A szomszédos épületben berendezett falumúzeumban a legendásan szegény tardosi szlovák kőbányászok, fuvarosok 1920-as életmódját bemutató enteriőr látható.

Eredetileg Csokonai Vitéz Mihály szerelmének és múzsájának *Vajda Júliának egykori lakóháza* helyén jött létre az *irodalmi emlékhely Dunaalmáson*. Az 1971-es megnyitás óta néprajzi, helytörténeti anyaggal is bővült a gyűjtemény, amelynek érdekessége egy 1848-ból származó postaláda.

A magyar színművészet egyik legnagyobb alakja, *Jászai Mari* halálának ötvenedik évfordulójára (1976 októberében) nyílt meg *ászári szülőházában* az életútját bemutató kiállítás. Az emlékház kisebbik szobája a művésznő gyermekkorát idézi: tisztán, de szegényesen berendezett parasztszoba ez. A nagyobb szobában elhelyezett anyag mutatja be színészi pályafutását. A bejárat közelében látható utazóládája, vidéki fellépéseinek néma tanúja. A falakon körben szerepképek sorakoznak.

Ácsteszéren *Táncsics Mihály szülőházában* 1971-ben nyílt meg az *emlékkiállítás*. Az épület a falu régi utcavonalas házsorának jellegzetes oldaltornácos kis háza. Az épületbe belépő látogató a szabadkéményes, középen kenyérsütőkemencével ellátott konyhába jut. A két szoba közül a konyhától balra eső helyiség a XIX. század közepének paraszti lakáskultúráját mutatja be. A jobb oldali szobában elhelyezett kiállítás Táncsics Mihály életpályáját követi nyomon.

A helytörténeti kiállítások között kivételesnek értékelhetjük *a bábolnai ménesbirtok történetét bemutató múzeumot*. Az egykori Kaszinó épületében látható, néhány évvel korábban átalakított és felújított tárlat a két évszázados helyi arabló-tenyésztés történetét mutatja be, kiegészítve a Bábolnán tenyésztett lovak díjaival. Bábolnán látható még az Rt. Kezelésében lévő *vadászmúzeum* és a *kocsimúzeum* is.

A Komárom-Esztergom megyei helytörténeti kiállítások az országos helyzethez hasonlóan igen változatos képet mutatnak. A helyi kezdeményezéssel létrejövő tárlatok fenntartásának terhei hosszú távon nehezen viselhetők széleskörű összefogás nélkül. A megyei múzeumi szervezet átalakítása után a szakmai felügyelet gyakorlása megnehezül. A spontán alakuló „tájházak", „faluházak", „falumúzeumok" anyagának szakmai értékei igen változatosak. A gyűjteményeknek helyet adó épületek egy része sajnálatos módon igen rossz állapotban van. Felújításuk központi, külső támogatással végezhető csak el. A helytörténeti gyűjteményeket létrehozó magánszemélyek lehetőségei korlátozottak és amennyiben nem válnak a település közösségének elfogadott értékeivé a lassú pusztulás vár rájuk.

Számos esetben megfigyelhető az a helytelen gyakorlat, hogy a múzeumi szervezetet csak a már meglévő, sőt lényegében már felújított ház berendezésekor keresték meg a szervezők. Így fordult elő, hogy alkalmanként a kevésbé jellegzetes épületeket is helyreállítják és berendezik tájházzá. Az így létrejövő spontán kialakuló tájházak esetében az egyébként tiszteletreméltó lelkesültség muzeológiai szempontból hibás, téves eredményekre is vezethet. Ez a tény már a tájházak alapításának ún. „nagy időszakában" is ismert volt s mégsem változott alapvetően napjainkig.

Dr. Kemecsi Lajos

Az almási csata (1849. augusztus 3.) emlékműve

Az esztergomi Balassa Bálint Társaság rövid története (1926–1946 és 1980–)

A képzőművészek, irodalmárok, zenészek és a társadalomtudományok művelőinek összefogását Réthey Prikkel Marián bencés tanár vetette fel először 1913-ban az Esztergom és Vidéke egyik számában és névadóként Balassa Bálintot ajánlotta. Az első világháború miatt azonban ezzel nem foglakozhattak. Végül – többek ellenzése után – az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulattól (1894-ben alakult) elkülönült a Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaság (1926. április 15-én 23 értelmiségivel az élén 60 levelező és 12 tiszteletbeli taggal). A két Társaság elnöke Lepold Antal prelátuskanonok lett, az új Társaság alelnöke Einczinger Ferenc, főtitkára Homor Imre volt, akiknek munkáját 3 szakosztály (tudományos-irodalmi, szépirodalmi és művészeti) vezetői segítették.

A Társaság, mint kezdeményező a városszépítésben is aktív szerepet játszott, amikor több nevezetes személy szobrának felállítását kezdeményezte. Működésének húsz esztendeje alatt bizonyította, hogy komolyan vette vezető szerepét a város irodalmi, művészeti, tudományos életében. Az alábbiakban ebből csak néhány kerülhet felsorolásra.

Díszközgyűlés 1926 decemberében: előadók Császár Elemér, Bányai Kornél, Gerevich Tibor, Homor Imre, Bánáti Buchner Antal (irodalom, zene), Jaschik Álmos, Keplingerné Bach Gizella, Maksay Nelly, Hidegh Béla, Hessky Iván, Nyergesi János, Magyarász Imre, Pirchala Imre, ifj. Vitái István, Holló Kornél és Hellebrand Béla (művészet).

A Szépirodalmi Szakosztály 1927. január 17-én ülésén Asbóth Károly, Walter Margit és Féja Géza székfoglaló előadást tartottak. Különösen jelentős volt Féja Géza Ady Endre méltatása és méltó rangra emelése. Nem sokkal ezután a szakosztály meghívta Móricz Zsigmondot is, aki pedig nemkívánatos személy volt egyes egyházi körökben.

A párizsi Magyar Akadémia és a Társaság közös kiadásában, Bányai Kornél szerkesztésében „Forrás" címmel kilenc fiatal költő műveit bemutató antológia jelent meg köztük Féja Gézával, Erdélyi Józseffel, Szabó Lőrinccel.

A Tudományos–Irodalmi Szakosztály főleg egyházi témákkal foglalkozott. A május 2-án tartott ülésén Lepold Antal Prohászka Ottokárra emlékezett. Ezt igazolja az is, hogy a Társaság által rendezett egyik bál fővédnökségét Serédi Jusztinián hercegprímás vállalta. Ekkortájt vetődött fel az önálló évkönyv kiadása is, de a közlemények végül a Társasággal szoros kapcsolatban álló Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat évkönyvében, az Esztergom Évlapjaiban (Annales Strigonienses) jelentek meg.

A képzőművészek – Fuchs Hajnalka, Kontuly Béla – kiállításaik során több országos díjat nyertek el.

Jelentős esemény volt még 1927-ben Bánáti Buchner Antal társasági tag vezetésével megnyitott Zeneiskola is, amihez Balassa-ünnepély is társult, Lepold Antal és Babits Mihály előadásával.

A farsangi mulatságok között megrendezték 1929 februárjában a Balassa Bált is, amit a Társaság művészei több alkotással tettek emlékezetessé (Hellebrand Béla alkalmi érme, Németh Gábor rézkarca, Hollóné Fuchs Nelly gyöngykoszorúja).

Röviddel a bál után, 27-én Budapesten Bányai Kornél és Féja Géza szerepelt a Bartha Miklós Társaság Vigadó-beli irodalmi estjén Bibó Lajos, Erdélyi József, Fodor József, József Attila, Kodolányi János, Medgyasszay Vilma és Makláry Zoltán társaságában.

Az év végén Bányai Kornél elköltözött Esztergomból és helyébe, a szakosztály élére Obermüller Ferenc került.

Rövid – egyéves – szünet után 1931 januárjában ismét jelentkezett a Társaság annak ellenére, hogy addig nem említették meg a sajtóban, pedig Babits Mihály a Kisfaludy Társaság tagja lett és kitüntették a Francia Becsületrenddel továbbá Nyergesi Jánosról is bőven írt az Esztergom című lap. Babits 1931. március 1-én kelt levélben köszönte meg a Társaság gratulációját.

Országos hírnek számított az is, hogy 1931. november 1-én a Kazinczy emlékülésen első előadásra Lepold Antalt kérték fel.

Ugyanebben az évben Zákonyi Mihály, a Főszékesegyházi Könyvtár vezetője bejelentette, hogy megtalálta a Balassa család bibliáját, amelyben hiteles adatok bizonyították Balassa Bálint pontos születési és halálozási dátumát, ami addig vita tárgyát képezte: „a nagy költő 1554. október 20-án délelőtt 9 órakor született Zólyom várában, s 1594. május 30-án halt meg Esztergomban". Ennek alapján elemezte Zákonyi 1934-ben írt tanulmányában, hogy a Balassa Bálint nevének írásában szereplő több változat (Balassa, Ballasa, Balasi, Balassi, Balasa) közül jóval gyakrabban szerepel a Balassa és nem a Balassi. (Társaságunk e szerint használja a Balassa nevet).

Decemberben létrejött az első hivatalos kapcsolat a balassagyarmati Madách Társaság és az esztergomi Balassa Bálint Társaság között. December 18-án az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulattal közösen emlékeztek meg Katona István történetíró halálának 200. évfordulójáról.

Szintén közös tudományos emlékezés volt a fenti Társasággal 1933. október 28-29.-én a török időkkel kapcsolatban, ami magába foglalta Sobieski-t is, aki emlékművet kapott.

Vak Bottyán szobrának leleplezése 1934-ben történt, amelynek rendezésében részt vállalt a Balassa Bálint Társaság is. Nyáron Török Sophie, Medgyasszay Vilma és Babits Mihály szerepeltek a Társaság egyik rendezvényén. Ebben az évben meghalt a 37 esztendős Bányai Kornél.

A modern képzőművészeti kiállítás 1934. október 7–15. között országos eseményt jelentett, amit a Vajda János és Balassa Bálint Társaság együtt nyitott meg, ami azután vándorkiállítás lett Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József, Mednyánszky László, Csontváry Kosztka Tivadar, Gulácsy Lajos, Csók István, Rudnay Gyula, Koszta József, Vaszary János, Iványi Grünwald Béla, Fényes Adolf, Kernstok Károly, Egry József, Márffy Ödön, Bernáth Aurél, Berény Róbert, Derkovits Gyula, Czóbel Béla, Szőnyi István, Kmetty János, Szobotka Imre, Kádár Béla, Aba Novák Vilmos, Bornemissza Géza, Perlott Csaba Vilmos, Pekári István, Ferenczy Noémi és Scheiber Hugó műveivel. Elsősorban Einczinger Ferenc rendezte Kárpáti Aurél, Bárdos Miklós és Vértes Gusztáv segítségével.

Két év múlva, 1935 nyarán a Vajda János Társaság Esztergomban tartotta vándorgyűlését, amelyen ott volt Babits Mihály, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Laczkó Géza, Pünkösti Andor, Szabó Lőrinc és Török Sophie. A két társaság kézfogását államalapító királyunk városában a közös cél értelmében természetesnek és jelképesnek tekintették.

A Balassa Társaság 1934-től a Szent István-év népszerűsítése révén vette ki részét. Részben ennek is köszönhető, hogy Lepold Antalt 1936-ban felvették az Akadémia levelező tagjainak sorába. A Szépirodalmi Szakosztály ebben az évben csak egyetlen estet rendezett, amelyen Medgyasszay Vilma szerepelt.

Az esztergomi Vitézi Szék és a Katolikus Diákszövetség határozatot hozott 1938-ban a Balassa szobor felállításáról, amit a Társaság is támogatott ezer pengővel. A pályázatot Dózsa Farkas András alkotása nyerte el. A Balassa kultusz ápolására 1937-ben közgyűlésen határozták el, hogy Balassa-ezüstserleget készítenek.

A következő korszakot a Tudományos–Irodalmi Szakosztály aktivitása jellemezte, ami évfordulók rendezésében és a Babits Mihállyal való kapcsolat erősítésében, képzőművészeti tárlatokban nyilvánult meg.

Az első bécsi döntés során visszanyert vármegyék élénkítették a Társaság életét. Igyekeztek kapcsolatot teremteni az új területekkel, ami újabb korszakot jelentett, például 1938-ban a lévaiak látogatása és programja, amelynek során mindkét részről értékes előadások hangzottak el és az esztergomiak a Balassa-kultuszt emelték ki.

A 1939-es évtől néhány kiállításra, irodalmi estre került sor. A háborús hangulat rányomta kultúrát gátló bélyegét a Társaság működésére is. A második világháború előtt már csak annyi tudható, hogy Lepold Antal elnök a Balassa dokumentumokat elrejtette a Főszékesegyházi Kincstárban. Az 1940. december 12-i közgyűlésen regisztrálták a tagok számának csökkenését. Mindezek ellenére felvették a kapcsolatot a lévai Reviczky és –1940 áprilisában – a Madách Társaságokkal.

Babits Mihály 1941. augusztus 4-én meghalt, akit néhány nappal halála előtt vett fel a Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába.

A Társaság 1943-ban részt vett Csepreghy Ferenc népszínműíró emléktáblájának elkészítésében, amelynek az elhelyezésére 1944. június 31-én (?) került sor.

Ebben az évben a Balassa Bálint Társaság és az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat egyesült Balassa Bálint Történelmi és Művészeti Társaság néven.

A második világháborút követően egy esemény fűződött a Társaság nevéhez, amikor Nyergesi János megnyitotta kiállítását Nyergesújfalun. A Szabad Esztergom még utoljára interjút közölt Einczinger Ferenccel, aki alelnökként képviselte a Balassa Bálint Társaságot.

*

Kaposi Endre az 1980-ban újjáalakult Társaság főtitkára 1986-ban jelentésében azt írta, hogy „Az 1926-ban megalakult Esztergomi Balassa Bálint Irodalmi és Művészeti Társaságnak a második világháború után *nyoma veszett.*" A különböző egyesületek és társaságok 1946–47-ben kiadott dokumentumaiban a Balassa Társaság neve nem szerepel.

A Társaság újjászervezésének gondolata csak a Városi Tanács VB 74/1977. X. 20. számú határozata után vetődhetett fel, amikor az kimondta, hogy a Művelődési Osztály gondoskodjon a Balassa Bálint Társaság felújításáról.

A Társaság 1980. március 1-jén tartotta újjáalakuló közgyűlését és vállalta jogelődjének haladó hagyományait, amit az akkor megfogalmazott szervezeti és működési szabályzat 2. §-ában részletezett, s amiből itt egy-két mondat említést érdemel: „I. 2. A városi tudományos és művészeti élet kapcsolatainak erősítése a megye, a régió és az ország tudományos és művészeti életével."(...) „II. Társaság jelenlegi struktúrája a tagság soraiból választott héttagú elnökségből az »Esztergom Évlapjai« öttagú szerkesztő bizottságából és háromtagú számvizsgáló bizottságból áll." (...) „Újjáalakuláskor a Társaság taglétszáma 35 fő volt, jelenleg 48 fő."(...) „Kiemelkedő eredménynek tekintjük évkönyvünk kétévenkénti rendszeres megjelenését (...)" „Alapvető feladatunknak tekintjük a Balassa kultusz ápolását. Ennek kifejezéseképpen évente megkoszorúzzuk a katonaköltő szobrát, és más szervekkel közös megemlékezést tartunk halálának évfordulóján. Több alkalommal rendeztünk zenés műsort névadónk megzenésített verseiből és forrásértékű tanulmányokat tettünk közzé a személyével és életművével kapcsolatos zenei emlékanyagról."

A Társaság tervezte, hogy 1973-ban – amikor a város 1000 esztendős fennállását ünnepli – a jubileumi tudományos ülések anyagából megszerkeszti az Annales Strigonienses millenniumi számát, ami végül csak 1979-ben jelent meg. Ebben található a Társaság rendezvényeinek felsorolása 1983-tól 1987-ig. Ebben az időben a Társaság elnöke Kollányi Ágoston filmrendező volt, akit dr. Gyarmati Lajos főiskolai igazgató, majd e cikk írója követett.

A Balassa Bálint Társaság ebben az időszakban évente 5-6 rendezvényt szervezett irodalmi, tudományos, művészeti, régészeti, zenei, építészeti tárgykörökből és azután is mindvégig évente megrendezte a Balassa-szobor koszorúzását, tagjai tudományos előadásokat tartottak neves személyek és események jubileumán (Balassa Bálint, Babits Mihály, Vitéz János, Mindszenty József, Mayer István, Einczinger Ferenc, Bajor Ágost, Balassa Bálint Múzeum Baráti Köre, Levéltári Napok, Egyház és állam kapcsolata, Egyházi Mecenatura, Lux Pannoniae, Mater et Magistra, Milleniumi emléknap, Szent Korona, Esztergomi Ünnepi Szt. István Napok, Híd-napok, Balassi Nemzeti Intézet rendezvényei, Megyei Orvosnapok, Esztergomi műhelyek továbbá helytörténeti és egyházi szimpóziumok, kiállítások, Esztergom Barátok Egyesülete emlékútja Hybbére, Gitár-fesztivál stb.). 1999-től a Társaság Balassa emlékplakett adományozásának hagyományát indította el.

A Társaság a Balassa emlékévben (2004) jubileumi kötetet szerkeszt.

A Társaság tagjai nemcsak az Annales Strigonienses egyes számaiban, hanem helyi, megyei, hazai és külföldi lapokban is szerepelnek tudományos közleményeikkel, amelyekkel növelték és növelik Esztergom tudományos és művészeti hírnevét, s ezzel eleget tesznek a Társaság vállalt kötelezettségeinek.

Dr. Leel-Őssy Lóránt

Irodalom

Bárdos Istvánné: Az Esztergom Évlapjai repertóriuma (1925–1994) 2000. 321–339. old.

Bányászemlékek és -hagyományok Tatabányán

Akik Tatabányán vagy közelében élnek, azoknak még ma is hihetetlen, hogy a város bányászatáról már csak múlt időben, mint emlékről, mint hagyományról beszélhetünk. Nem csoda, hogy így éreznek, hiszen az elmúlt több mint száz esztendő a bányászat jegyében, annak döntő befolyása alatt alakult ezen a vidéken.

A Vértes és Gerecse közötti völgyekben már a XVIII. században bányásztak szenet az Esterházy birtokon, Vértessomlón, akkori nevén, Zsemlyén, vagy – többnyire betelepített németek által lakott falu lévén – német nevén, Schemlingen. Ennek a bányászkodásnak sok írásos és tárgyi emléke maradt fenn napjainkig. Még arról is vitatkoznak a történészek, hogy melyik volt az első szénbánya hazánkban a brennbergbányai, vagy a vértessomlói. Az írásos források alapján a somlói, de a hagyományok szerint a brennbergi.

Ez a vértessomlói szénbányászat adta az ötletét annak, hogy a környéken érdemes kutatni szén után, mi több: a vértessomlói oligocén korú szén mellett eocén széntelepek is valószínűsíthetők a vidéken. Erre a gondolatra jutott az a szénbányászati vállalkozás, amely 1891-ben alakult Budapesten és Magyar Általános Kőszénbánya Részvénytársulat néven került bejegyzésre a cégkönyvbe. A MÁK Rt. 1894-ben megvásárolta az Esterházyaktól egy csaknem 60 ezer holdnyi területen a szénkutatás és kitermelés jogát. Az eredményes kutatások után, 1896-ban lemélyítették az első aknát, és 1897-ben megindult a termelés. A XX. század első felében mintaszerűen felépített kapitalista vállalkozás jött létre, a század második felében a megváltozott társadalmi-gazdasági feltételeknek megfelelően szocialista nagyvállalat épült ki a szénbányászat alapjain. A szorosan vett tatabányai medencéből 1987-ben jött fel az utolsó csille szén. Miután a tatabányai szénbányászat jövőjét jelentő oroszlányi medence szénmezőinek kitermelését 1957-től az Oroszlányi Szénbányákra bízta az akkori kormányzat, a tatabányaiak a medencétől keletre kezdték feltárni a széntelepeket. Csordakúton, Nagyegyházán és Mányon nyitottak új bányákat, de ezeket 10–15 év múlva be kellett zárni a szénigények csökkenése és a termelési költségek növekedése miatt. Utolsóként a Mány I/a. bányaüzemet zárták be 2004 tavaszán.

Ahogyan a középkori Magyarország gazdagságát az észak-magyarországi bányavárosok teremtették meg, a múlt század második felében, a nagyipar kialakulásának időszakában a szénnek, az ipar kenyerének a birtoklása hordozta magában a fejlődés lehetőségét. A bánya- és ipartelepek létrehozása gyökeres változást hozott a tatai járásban, Tatabánya elődtelepülésein – Alsógallán, Felsőgallán és Bánhidán. Nemcsak az aknatornyok, szállítópályák, raktárépületek és más ipari objektumok megjelenése jelentett változást, hanem az ország más, távoli tájairól érkező, más szokásokat magukkal hozó, a helyiek által sokszor malíciával csak „együtt-menteknek" nevezett idegenek tömeges megjelenése is. A községek eredeti lakosságának a többszöröse vándorolt ide az akkori Magyarország minden tájáról: a közeli Esztergom vidéki szénbányákból jöttek a gránerek, a felvidéki Liptó megyéből a liptákok, de jöttek Észak-Magyarországról, Erdélyből és a dunántúli bányavidékekről is. A Monarchia távolabbi részeiből – Sziléziából, Szlovéniából – is érkeztek vállalkozó szellemű, vagy jobb megélhetést kereső munkások. Volt olyan, aki nem maradt sokáig, de a legtöbbje végleg letelepedett az új bányatelepen. Akik maradtak, a hosszú évek során megszokták egymást, alkalmazkodtak egymáshoz, átvették egymás szokásait. A bánya egyre meghatározóbb lett a községek számára. Folyamatosan alakult a hagyományait máig őrző községek, és a saját hagyományait magukkal hozó, eleinte inkább csak a bányatelepen élő bányászok kapcsolata, formálódott a mai Tatabánya.

A szénbányászatra épülve elkezdődött a gyors ütemű iparosodás. 1898-ban már megindult az áramtermelés a tatabányai erőműben. Ennek volt köszönhető, hogy Tatabányán használhattak először villamos energiát magyarországi bányában. Az ország villamosításának első időszakában jutott fény az otthonokba, és jelent meg a közvilágítás nemcsak a bányatelepen, hanem a környező településeken is. Mindenki büszke volt, hogy bányásztelepülésen, bányászvárosban él. Sorra jöttek létre az ipari üzemek, az erőmű után mészkőbánya, ehhez csat-

lakozva a cementgyár, majd karbidgyár, brikettgyár, ferroszilícium gyár, alumíniumkohó, számtalan munkahelyet teremtve.

Az ipari objektumok mellett a munkaerő odacsalogatása és megtartása érdekében munkás- és tisztviselő lakótelepeket is épített a részvénytársulat a kornak megfelelő infrastruktúrával. A MÁK Rt. építette meg az élelemtárakat, a kereskedelmi hálózatot, a kórházat, az első tüdőszanatóriumot, a strandot, hozta létre a sportegyesületet, gyakorlatilag mindent, amire egy emberi közösségnek szüksége lehet. A kulturális intézmények közül a bánya első közművelődést szolgáló intézménye – a Népház – a mai napig a város legpatinásabb épülete. A város ma már nagy erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az egykori bányatiszti kaszinót visszaszerezze jelenlegi tulajdonosától, és kulturális célokra használhassa a szép, szecessziós épületet, helyi nevén a „tulipános házat". A bánya alapította és működtette a Bányász Szimfonikus Zenekart, a Bányász Fúvószenekart, a Bányász Művészegyüttest. A bánya emlékét őrzi az óvárosi, Szent Istvánnak szentelt bányatemplom is.

A II. világháború után az államosított szénbányászat központi akaratból kitüntetett helyzetbe került, így megmaradtak azok a lehetőségei, amelyek kedvezőbb helyzetbe hozták a többi iparágnál. Ez azt eredményezte, hogy a bányavállalat továbbra is jelentős szerepet vállalt a város fejlesztésében és üzemeltetésében. Ez a helyzet tartott mintegy 1985–1987-ig, mikortól a gazdasági környezet és feltételrendszer változása miatt a bánya veszteséges lett, és fokozatosan felhagyott a város kulturális és sport életének nagyvonalú támogatásával.

A szénbánya ellehetetlenülése és a rendszerváltás időben szinte egybeesett. A város új vezetése eleinte igyekezett volna gyorsan megszabadulni a bányászat terheitől, sok esetben még az emlékeitől is. A bányásznapi ünnepségeket csak Borbála napra akarták korlátozni, új városi ünnepet hoztak létre a bányásznap helyett, illetve annak ellensúlyozására. A városi intézmények és együttesek nevéből száműzték a „bányász" kifejezést, még a város címeréből is kivették a bányászat jelképét, az ék-kalapácsot. A bányász díszegyenruha viselése már nem adott okot büszkeségre. A száz éves múltra visszatekintő, szép, magyaros „Jó szerencsét!" bányászköszöntést az iskolákból eltanácsolták, vélhetően „vulgárszocialista csengése" miatt.

Néhány évig úgy látszott, hogy a százéves bányászkodásnak minden emléke eltűnik. Az anyagi bázist jelentő bányavállalat „beolvadt" az erőműbe, az egykori bányavállalati dolgozók érdekérvényesítési lehetőségei nagyon beszűkültek. Szerencsére a tatabányai erőművek hamar sorsközösséget vállaltak a bányászokkal, aminek köszönhetően újra volt mecénása a bányászünnepeknek, de más kezdeményezések is megindultak a városban.

A hagyományok megőrzésének kiindulópontját jelenthette a megszűnt bányaüzem létesítményeiben megvalósított Szabadtéri Bányászati Múzeum, melyet 1988-ban adományozott a bányavállalat a Komárom-Esztergom megyei Múzeumi Igazgatóságnak. Ez a kiállítóhely lehetővé tette a bányászat tárgyi emlékeinek összegyűjtését a felszámolásra került bányaüzemekből. Itt lehetett kialakítani a bányászrendezvények helyszínét is. Ez segített bebizonyítani mindenki számára, hogy Tatabányát a bányászat alakította várossá, a „bányász múltat" nem lehet eltagadni, sőt jogosan lehet vele büszkélkedni. A tatabányai bányavállalat történetén nagyszerűen be lehet mutatni mind a kapitalista, mind a szocialista iparfejlődés jellegzetességeit. A múzeum minderre nagyszerű lehetőséget adott.

Amikor a rendszerváltást követően ismét lehetőség nyílt civil szerveződések létrehozására, számos kezdeményezés indult a régi hagyományok ápolására, megőrzésére. A bányavállalat – felismerve a múzeumban rejlő lehetőségeket – 1991-ben a helyi múzeum tevékenységét segítő alapítványt hozott létre Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány néven. Magánszemélyek kezdeményezték alapítvány megszervezését egy Szent Borbála szobor felállítására Tatabányán. Szintén magánszemélyek hívtak életre alapítványt a Tatabányai Bányász Hagyományokért. A három alapítvány létrejötte is jelezte, hogy nem reménytelen a bányászat emlékeinek a megmentése, életben tartása, sőt szükség van az elfelejtett hagyományok felújítására is.

Elsősorban ezeknek a civil kezdeményezéseknek köszönhetően sikerült a kedvezőtlen tendenciákat megfordítani, így Tatabányán ma újra büszkék a bányászmúltra még akkor is, ha már nincs bánya a városban. Jól jelzi ezt, hogy a város képviselőtestülete a bányászok ünnepén, Szent Borbála napján ünnepi közgyűlést tart, amelyen a város arra érdemes polgárainak átadják a városi önkormányzat által alapított kitüntetéseket. Ezt követően a képviselőtestület tagjai is kivonulnak Szent Borbála szobrához, és gyertyát gyújtanak a bányászok tiszteletére. A téli bányászünnepet a bányásztemplomban szentmise zárja. Itt érdemes megjegyezni, hogy Borbála-napkor a szocialista időszakban is volt ünnepi szentmise a bányásztemplomban, legfeljebb nem kapott nagy publicitást.

A város bányászat iránti elkötelezettségét jelzi az is, hogy nemcsak a régi bányaközpont környékén, Tatabánya-Óvárosban, hanem már az újvárosi városrészben, a város jelenlegi központjában is emelnek bányász emlékműveket. Itt állították fel 1995-ben Péterfy László Szent Borbálát, a bányászok védőszentjét ábrázoló szobrát. Határozat született már arra, hogy még 2004-ben minden délben, harangjáték formájában hangzik el a városközpontban az egyik legszebb – a „Tisztelet a bányász szaknak!" című – bányászdal (a közép-európai országokban ez a bányászhimnusz), ünnepeken pedig a magyar bányászhimnusz. Tervezik egy 1956-os bányász emlékmű felállítását is, melynek egyik eleme lenne az egykor a síkvölgyi aknánál állt kapu, amelyen keresztül a közmunkára ítéltek táborából (KÖMI-tábor) mentek a bányába dolgozni az 50-es évek elején az elítéltek.

A régebbi időkben a bányászok ünnepét a bányászati jogot birtokló kegyúr születés- vagy névnapján tartották szerte Európában, illetve a katolikus bányavidékeken a bányatemplom védőszentjének ünnepén. A legtöbb esetben ez Szent Borbála napja volt, de más helyeken ugyanúgy tartottak bányászünnepet Szent Anna napján is. Tatabányán az ótelepi bányásztemplom védőszentjének ünnepén, Szent István napján volt a bányászbúcsú. Ezen a nagyobb ünnepen kívül más alkalmakkor is tartottak bányásztalálkozókat, a német nyelvterületen un. „Knappentagokat", melyeknek minden esetben a bányászösszetartás, a bányászbarátság erősítése volt a fő célja. Magyarországon 1951 óta ünneplik minden bányavidéken egy időben, szeptember első hétvégéjén a bányásznapot az 1919-es tatabányai csendőrsortűz bányász áldozataira emlékezve.

Tatabánya-Óvárosban az egykori bányavállalati székház előtt áll az 1968-ban felállított régi Központi Bányász Emlékmű. Az egykori „nagyirodát" – ahogyan a helyiek nevezték a bánya központját – egy vállalkozó csoport megvásárolta és első dolga volt eltávolítani az épület oldaláról az ott lévő bányász domborművet (egy babérággal körülvett bányász ék-kalapácsot).

Ez jellemző volt a kilencvenes évek hangulatára. Ettől függetlenül ma is a téren lévő emlékműnél koszorúznak minden évben, bányásznapkor, és a bányász ék-kalapácsot is visszahelyezték a tér egy másik épületére. Még a hivatalos koszorúzások előtt a bányászok díszegyenruhába öltözött kis csoportja végigjárja a város temetőit, ahol megkoszorúzzák a bányaszerencsétlenségben elhunyt bányászok sírjait. A bányásznapi hagyományok része a népművészeti vásár is, aminek a fénye mára kissé megkopott. Talán amiatt is, hogy alig él a városban aktív bányász, aki az ünnepen kapja meg a hűségjutalmát.

A bányászünnepeken a bányászok felöltik a külföldön ma is vidékenként különböző, és koronként változó, de mindig rendkívül díszes, elegáns ünnepi viseletüket, egyenruhájukat, amely a legtöbb országban (hazánk kivétel) az egyenruha viselőjének a bányásztársadalomban elfoglalt helyét, rangját is mutatja, akárcsak a katonaságnál. Az ünnepek alkalmával a bányászok díszegyenruhájukban felvonulnak a bányászváros utcáin egy csoportos szórakozásra alkalmas helyre, ahol a szabadban, vagy sátrak alatt zeneszóra szórakoznak, énekelnek, vidáman beszélgetve és sörözgetve idézik fel a múlt kedves eseményeit. A menetet a bányászzenekar vezeti, a felvonulók magukkal viszik zászlóikat és egyéb jelképeiket (bányász ék-kalapács, bányászfokos, farbőr, bányászlámpák stb.). Az újabb időkben a menetet mazsorettcsoportok, táncegyüttesek, további zenekarok kísérik. Tatabányán a bányásznapon a Bányász Kegyeleti Emlékműnél a kegyeleti láng meggyújtásával és virágok elhelyezésével emlékeznek meg a bányászat áldozatairól, majd ezt követően a Szabadtéri Bányászati Múzeumba vonulva elevenítik fel a régi emlékeket.

A tatabányai bányászkodás során bányaszerencsétlenségben elhunyt munkatársak emlékére emelt Bányász Kegyeleti Emlékmű átadására 1997. augusztus 16-án került sor, Tatabánya várossá nyilvánításának 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat részeként. A robbanás által tönkretett vágatszakaszt ábrázoló emlékmű mellett hét nagy márványtáblán vannak felvésve azon bányásztársak neve, akik a tatabányai bányászkodás során életüket vesztették. Szomorú tény: 576 nevet kellett felvésni a közadakozásból emelt kőtáblákra.

A bányászatra emlékeztet az óvárosi első világháborús emlékmű is, amelynek bányász alakja gyermekeivel tiszteleg a szárnyaszegett turulmadárral jelképezett háborús áldozatok előtt. Az 1996-os száz éves évforduló óta egy bérház falán emléktábla hirdeti az első csille szén feljövetelét. Emléktáblák jelzik a már megszűnt bányák helyét. A régi bányászkórház ma még használaton kívül lévő épületének bejáratánál egy bányász szobra várja, hogy új funkciót kapjon a régi, szép épület. Varga Imre bronz domborműve állít emléket Gál Istvánnak a róla elnevezett lakótelep központjában. Dr. Gál István 25 éves igazgatósága alatt élte a bányavállalat a második világháború utáni fénykorát.

A bányatörvény kötelezi a bányavállalkozókat, hogy a környezetben okozott károkat fel kell számolniuk. Az egykori állami szénbánya vállalatok átalakulása, megszűnése után ezeket a munkákat a bányavagyon-hasznosító társaságok végzik el, sajnos sok esetben nem kellő körültekintéssel. Ezért a városból többnyire eltűntek a bányavállalat által, vagy a bányavállalat használatára épült ipari létesítmények, azok is, amelyek más célú felhasználásával ipari műemlékek maradhattak volna. Egyedül a Szabadtéri Bányászati Múzeum, az ipari skanzen területén maradt meg minden az eredeti állapotában, mint amikor XV. aknaként működött. Itt nemcsak az eredeti aknatornyot tekinthetik meg a látogatók, hanem az egykori aknaudvar többi jellegzetes épületét is: a szállító gépházat az aknaszállító géppel, a szellőztető berendezést, a kompresszortelepet, az egykori öltözőt, az irodaépületet, műhelyeket stb. is. Miután a városban a régi bányászkolóniákat is lebontották, a múzeum területén építettek fel két „hatajtós"-nak nevezett bányász lakóházat, amilyenek a korai időszakban épült bányászkolóniákat is alkották. A múzeum mára a bányászhagyományok egyik fő ápolójává vált azáltal is, hogy a távolabbról érkezett vendégeknek is bemutatja a régi szokásokat. Ennek hatása kettős. Egyrészt maguk a helyiek – akik részt vesznek a régi szokások bemutatásában – folyamatosan gyakorolják azokat, így nem merülnek feledésbe. Másrészt a látogatók is megismerik a tatabányai hagyományokat, és hírét viszik a látottaknak, hallottaknak saját hazájukba, saját vidékükre.

Tatabányán különleges ipari műemléket képviselnek az egykori lejtősaknák kapuzatai. Ezeket a II. világháborúig különös figyelemmel, színvonalas építészeti megoldással, esztétikai igénnyel építették meg. Sajnos az 1960-as, 1970-es években felhagyott bányák kapuit sor-

sukra hagyták, azok pusztulásnak indultak, pedig gondosabb odafigyeléssel megmenthetők lettek volna. A megmentésük azonban a későbbiekben is csak ötletszerűen – többnyire az anyagi szempontok által vezérelve – történt. Így sajnos nem maradt fenn aknakapuzat a bányaépítések korai és kései időszakából. A megmentett lejtős akna lejáratok mind a középső bányaépítési korszakból valók. A helyreállításuk is csak formailag megfelelő. Azáltal, hogy a lejáratokat a külső síkban befalazták, még csak nem is érzékeltetik, hogy ezek valamikor kapuk voltak, nem pedig monolit betonszerkezetek. A rendbe hozott X., XI. (Vida Jenő), XII. (Rehling Konrád), XIV. (Szent István) aknákon emléktábla tájékoztat egykori működésükről. A XIV. akna kapuján az 1950-es években ott raboskodó, politikai okokból elítéltek is állítottak emléktáblát. A Szabadtéri Bányászati Múzeum Alapítvány és a Tatabányai Múzeum szeretné elérni, hogy ezeket az ipari emlékeket legalább turistaút, vagy kerékpárút kösse össze egymással. Így talán fenntartásuk, karbantartásuk is több figyelmet kapna.

A XV. akna tornya mellett még egy acélszerkezetű egykori aknatorony áll a városban. Ez egykor a XII/a. akna tornya volt, amit a bányaüzem bezárása után a Kő-hegyen állítottak fel és kilátóként szolgál. Helyi védettséget élvező műszaki emlék az óvárosi erőműbe vezető szénszállító függő sínpálya szakasza. Mindössze ez a mintegy 20 méter hosszú pályaszakasz maradt meg az egykor csaknem 20 kilométeres pályából. Ez a függő sínpálya, és a rajta közlekedő csillék hangja annyira jellemző volt Tatabányára, hogy a tatabányai születésű fémszobrász, Lois Viktor egy az út két oldalán álló oszlopon lévő körpályaként képzelte el a tatabányai városkaput, amelyen folyamatosan járnak körbe-körbe a csillék.

A bányászatnak nemcsak épületekben, műszaki létesítményekben, emlékművekben és emléktárgyakban megtestesülő öröksége van, hanem jelentős szellemi örökséget is tudhat magáénak. A bányász szellemi hagyományok azonban nem kötődnek egy-egy bányavidékhez, így Tatabányához sem. Sőt ellenkezőleg, ezek a bányászszokások még csak nem is kizárólag magyar hagyományok, hanem egész Közép-Európa bányászatára jellemzőek. Ennek az oka, hogy a selmecbányai Bányászati Akadémiához kötődnek és onnan terjedtek el az Osztrák-Magyar Monarchia minden utódállamában. Ezek a szokások tovább éltek és élnek ma is a montanisztikával foglalkozó egyetemeken, főiskolákon, onnan jönnek vissza a termelő vállalatokhoz, társaságokhoz.

Talán még mindig kevesen tudják, hogy a ballagás szokása bányászhagyományokból ered, a Selmecbányai Bányászati Akadémiától így búcsúztak a végzős diákok. Ők ezt akkor szalamandernek hívták, és abban különbözött a mai ballagástól, hogy sötétedéskor vonultak végig nemcsak az iskolán, hanem a kisváros utcáin is, és kezükben bányászlámpát vittek. Tatabányán a Pécs Antal Bányaipari Technikum végzősei is a bányászhagyományok szerint búcsúztak az alma matertől. A ma már sajnos egyre kevésbé ismert latin nyelvű ballagási nótát – a „Gaudeamus igitur"-t – a bányászközösségek sajátjukként éneklik ma is.

Amennyire ismert a ballagás szokása, annyira kevéssé ismert a bányászoktatásból a bányavállalati közösségekben is elterjedt *szakestély* szokása. Ez persze nem véletlen, hiszen a szakestély a szabadkőműves társaságok titkos szabályai szerint zajlik, vidáman, de mégis nagyon komolyan az íratlan, írott szabályoknak megfelelően. Az 1950–1960 közötti időszak kivételével Tatabányán is évente egyszer megtartották a szakestélyt, rendszerint Borbála nap környékén. A szakestély ismertetése meglehetősen terjedelmes lenne, ezért e cikk keretein belül csak dióhéjban lehet beszámolni róla.

Ahogyan már az előzőekben említettem, a gyökerei a szabadkőműves társaságokhoz vezetnek. Csak a társaság tagjává avatottak és a nagyon megtisztelt vendégek vehetnek részt az összejövetelen. Mindenki számára kötelező a szakestély írott és íratlan szabályainak betartása, amit a szakestély elején felolvasnak. Az est tisztségviselőit megfelelő formalitások mellett a helyszínen választják, a civil élet munkahelyi függelmi viszonyait felfüggesztik. A választott tisztségviselők: a praeses – elnök, a maior domus – háznagy, kontrapunkt – visszhang, cantus praeses – nótafa, fuchsmaior – balekcsősz. Az estélyt a praeses vezényli le, minden jelenlévő az ő utasításait köteles végrehajtani. Aki hibázik, büntetést kap. A jelenlévők előre elkészített vidám, humoros írásaikat adják elő, amelyek a bányavállalat (egykor az egyetem) életének ellentmondásos eseményeit figurázzák ki. Érdekes színfoltja az estnek a balekavatás. A társaságban még újoncnak számító, eddig próbára nem bocsátott balekot vizsgának vetik alá, kérdéseket tesznek fel neki, feladatokat adnak, hogy végül egy a jelenlévők közül válasz-

tott keresztapa firmává avathassa, az eddig „névtelen senkiből" „dicső firmát" avasson. A keresztapja adja meg a rendszerint humoros „alias nevét", hogy ezentúl a szakestélyen meg lehessen szólítani. Ugyanis a szakestélyen csak titkos „alias néven" lehet megszólítani a másikat. A szakesten a jelenlévők zsíros kenyeret esznek hagymával, és hozzá sört isznak, a nótafa vezényletével bányász dalokat énekelnek. A szakestély hivatalos részének a végét az erdész, kohász és bányász himnusz eléneklése jelzi, de ezt követően a társaság kedvétől függően magyar nóták és népdalok éneklésével folytatja a beszélgetést, vigadást.

A Tatabányai Bányász Hagyományokért Alapítvány vállalta fel azt a feladatot, hogy könyvek kiadásával minél szélesebb körben, és minél több nézőpontból megismertesse a tatabányai szénbányászat történetét. 1994-ben a bányavállalat alapításának 100 éves évfordulóján adta ki „A tatabányai szénbányászat története" vállalattörténeti monográfiát, amely szakmailag az eddigi legteljesebb leírás a tatabányai szénbányászatról. Ugyanez a történet mindenki számára közérthető nyelven, szakmai magyarázatokkal, képekkel, térképekkel, pontos, évekre bontott leírásban olvasható a „Nem csak az ipar kenyere" című könyvben. A száz éves történetet képekben adja közre a „100 év, 100 kép a tatabányai szénbányászatról" című kiadvány. A vállalat utolsó évtizedének történetéről írják le a saját nézőpontjukból az abban résztvevők a sokat vitatott eocén-program történetét: „Az eocén-program, ahogy mi láttuk". Rövid kiadvány jelent meg a Kossuth-díjas Kóta József bányamérnök-feltalálóról, a Bányász Kegyeleti Emlékmű avatásáról, az OMBKE Tatabányai Csoportjának történetéről. Több bányászdalos füzet jelent meg, és magnókazettán is kiadták a helyi bányászokból alakult kórus előadásában, „Mi dalaink" címmel a legismertebb bányászdalokat. A kiadványok sorát a 2003-ban kiadott színes album zárta, amelynek címe „Bányászat a képzőművészetben Tatabányán".

Ma már nyugodtan elmondható, hogy ha a bányákat be is zárták Tatabányán, mert elfogyott a gazdaságosan kitermelhető ásványkincs, a bányászok által létrehozott értékeket, hagyományokat őrzik az utódok. Ennek megvannak a szervezeti keretei is: alapítványok, bányász szakmai egyesületek, nyugdíjas szakszervezeti csoportok, mint civil szervezetek. Ugyancsak feladatuknak érzik a bányászemlékek és hagyományok ápolását a város intézményei: a múzeum, a művelődési házak, a könyvtár, a levéltár, az iskolák, és ami nagyon fontos, a város képviselőtestülete is. Ennek köszönhetően még sokáig bányászváros maradhat Tatabánya.

Száztíz éves múltra visszatekintő iparág fejezte be működését a tatai (tatabányai) szénmedencében. Azonban a bányászkodás és a mellé települt ipar erős gyökerei velünk élnek a XXI. században is, az idetelepültek otthonaiban, a kétségkívül jelenlévő műszaki-technikai kultúrában, amely egy városnak segített talpra állni, és új életlehetőségeket kialakítani önmaga számára. Többek között ezért is szükséges az elmúlt száz év hagyományait őrizni, gazdagítani, átadni utódainknak.

Csics Gyula

Étkezési szokások a Komárom-Esztergom megyei Tarjánban*

Tarján a Gerecse hegység egy tágas medencéjének észak-nyugati részén fekszik. A tatár is feldúlta, a török is elnéptelenítette e vidéket. Újratelepítésével már a törökök is próbálkoztak, majd egy szomódi nemes református magyarokat telepített Tarján „puszta helyeire". 1737-ben gróf Eszterházy József, a falu akkori birtokosa, 40 schwarzwaldi családot telepített ide jó feltételekkel. Lakói földműveléssel foglalkoztak, iparosa annyi volt, amennyi a helyi igényeket kielégítette. A XX. század ötvenes éveiben az iparosítás hatására egyre többen vállaltak munkát Tatabányán a bányákban, a cementgyárban és az erőműben. Sok család így kétlakivá vált.

* Gyűjtötték a tarjáni Győri Sándor Általános Iskola Honismereti Szakkörének tagjai. Szakkörvezető: *Szegedi Jánosné.*

A tarjáni honismereti szakkör tagjait sok minden érdekli. Ezúttal a hagyományos táplálkozással, az étkezési szokásokkal kapcsolatos gyűjtésükből adunk ízelítőt. Dédszüleinktől, nagyszüleinktől gyakran halljuk, ha nincs kedvünk megenni az ebédet, nem ízlik: bezzeg, ha éhesek lennétek, még azt is megennétek, amit mi szükségből ettünk, nemhogy ezeket a finom falatokat fitymáljátok. Ez a mondás is hozzájárult, arra kényszerített bennünket, hogy felkutassuk, hogyan táplálkoztak, mit ettek őseink.

Nemcsak a mostani háziasszonyok gondja az, hogy az étrend változatos legyen, hanem az akkoriaknak is az volt. Az itt lakók német eredetére vall, hogy a legjellegzetesebb ételük a savanyú káposzta krumplisgombóccal. Ez szinte ünnepi eledelnek számított, kiváltképp, ha a káposzta alá füstölt sonkát vagy ennek hiányában húsos füstölt szalonnát is sütöttek. A krumplisgombócból mindig jó sokat készítettek, mert másnap felszeletelve, pirított morzsába forgatva, vagy zsírban kisütve ismét asztalra kerülhetett. A krumplis tésztából nudlit is sodortak.

Készítették dédanyáink a gombóc leegyszerűsített változatát, a puhagombócot. Mély tálba lisztet szitáltak és megsózták. Azután egy nagy fazék vizet állítottak a tűzhelyre, s ha lobogva forrt, egy keveset mindig a lisztre öntöttek belőle. Gyors mozdulatokkal összekeverték, s ezt addig ismételték, amíg jól formázható tésztát nem kaptak. Vizes kézzel kis gombócokat gömbölyítettek, s a fazékban forró vízbe dobták, ahol pillanatok alatt megfőtt. Mindenféle főzelékhez, mártásos ételhez adták. Másnapra élvezhetetlenné keményedve – ez is a krumplisgombóc sorsára jutott.

De ezzel nincs vége a gombócparádénak, mert a kelt gombócot is kedvelték. A zsemlekockákat élesztős tésztába keverték, és tiszta konyharuhába kötve forró vízben kifőzték.

A gombócfélék „családjába" tartozik a Krumbienfluten is. Ehhez a sós vízben főtt, áttört burgonyát tojással, sóval, tejföllel, meg egy kevés liszttel összekeverték, fakanállal jól kikeverték, majd forró zsírba szaggatva pirosra, ropogósra sütötték. Ma is gyakran készítik a krumplisgombócot, e vidéken jellemző étel. A leggyakoribb főzelékek, szószok, amihez a gombócot eszik: a bab-, a krumpli-, a borsó-, a kelkáposzta-, és a cukorrépa-főzelék, a spenót-, a paradicsom- és a birsalmaszósz.

Leves nélkül nincsen ebéd – tartották régen, sőt ma is tartják sok helyen. Délben mindig került leves az asztalra, anélkül az ebéd elképzelhetetlen volt. Leggyakoribb levesek: paradicsom-, borsó-, bab-, krumpli-, gulyás-, hús-, rántott, zöldség- és tejleves. Lejegyeztük néhány hagyományos – számunkra különleges – leves receptjét.

Savanyúleves: Disznóöléskor készítették. Hagymát kevés zsíron megdinszteltek, közben két összemarék húst (kövéret, soványat) kockára vágtak. Mikor a hagyma kissé megpirult, beletették a húst, egy főzőkanálnyi lisztet szórtak rá, s ezzel pirították, míg a liszt meg nem pörkölődött. Ezután pirospaprikát szórtak rá, s felengedték vízzel, a kívánt mennyiséggel. Zöldséget, sárgarépát, paradicsomot, babérlevelet, borsot, sót és egy kevés ecetet tettek bele. Ez a húsmennyiség három liternyi levesnek elegendő.

A hurkalevest szintén disznóvágás utáni napokban fogyasztottak, abálének is mondjuk. Ebben abálták meg a sajtba, hurkába való húsokat, és ebben a lében főzték ki a hurkát is. Ha kifakadt egy-két hurka, úgy ízletesebb lett a lé.

Soványleves: Mint a neve is sejteti, igen olcsó étel. A krumplit sós vízben megfőzték. Kevés zsírba hagymát reszeltek, megdinszteltek. Ha egy kicsit megpirult, a krumplival és a levével fölöntötték. Nokedlivel fogyasztották.

A leveseknél kell megemlítenünk a jellegzetes, még ma is sok helyen készülő levesbetétet, az *einmachknedl*-t. A vízben áztatott zsemléket kinyomkodják és ahány zsemle, annyi tojással, meg apróra vágott petrezselyemmel jól eldolgozzák. Kiskanállal forró zsírba – ma már több helyen olajba – szaggatják és ropogósra sütik. Leginkább becsinált, vagy húslevesbe illik, de önmagában is finom. Ezért mindig dupla adagot kevernek belőle, mert a fele már sütés közben biztosan elfogy.

A *cukorrépa-főzeléket* így készítették: megtisztították a cukorrépát, kevés krumplit tettek hozzá és sós vízben megfőzték. Ha puha lett, paprikás, fokhagymás rántással berántották. Füstölt csülökkel nagyon finom. Ma már nem sokan készítik, bár a szomszéd néni többször főzi, mert egyszer édesanyja emlékére készítette, s unokája igen megkedvelte.

A friss sertéshúst a tarjániak, mint mindenütt az országban, azelőtt nem igen ettek, legfeljebb disznóöléskor. Ami hús azonnal nem fogyott el, azt sózás után fölfüstölték. Ebből került aztán egy-egy darab az ételekbe. A húsok mellett a kolbászt meg a véres hurkát is füstölték. Érthető, hogy az itteni konyhákon ritkák voltak a disznó-, vagy marhahúsból készült gazdag húsos fogások. Annál gyakoribbak a főzelékek, meg a mártások, mint például a paradicsomos kolbász, vagy a babsaláta.

Paradicsomos kolbász: A karikára szeletelt hagymát zsíron megpárolják, paradicsomlével felengedik, karikára vágott kolbászt főznek bele. Kenyérrel, vagy gombóccal eszik.

Babsaláta: Ha bablevest főztek, több babot tettek fel főni. Mikor megpuhult, kiszedték, s karikára vágott hagymával ecetes lében összekeverték. Egy kis sóval és borssal, pirospaprikával fűszerezték.

A friss húsokat a baromfiak adták. Ma már sokan kiöntik, kiengedik folyni a baromfi vérét, pedig nagyanyáink idejében szívesenették. Zsemlét, vagy fehérkenyeret apró kockára vágták, s erre engedték rá a baromfi, főleg a kacsa és a liba vérét. Ezután hagymát pirítottak zsíron, s ebben a hagymás zsírban többszöri forgatással megpirították a vérrel összekevert kenyérdarabokat. Igen ízletes reggeli, vagy esetleg ebéd kerekedett belőle. Ha ebédre ették, melléje kisütötték a tepertőt és a májat is. Az így megsütött vért is hurkának nevezték A hurkakészítéshez disznóvágáskor zsemlét használtak, s a sertésvért engedték rá. Ma is készítik e finomságot. A májas hurka, amit manapság gyakrabban készítenek, nem volt jellemző Tarjánban.

A *káposztát* ősszel savanyították, a káposztás hordóban vagy a szapulóban, ez utóbbi azért célszerűbb, mert alul kifolyója van, amit fentről irányítható fadugóval szabályoztak és hetenként lemosták, eltávolították a lepedéket. Nagy gyalukkal finomra aprították a káposztát, és rétegenként az edénybe rakták. A rétegek közé birsalmaszeleteket, tormát, borsot, babérlevelet, mustármagot, koriandert (az utóbbi két fűszert nem mindenki használta) majd sót tettek. A gondos háziasszony még egész káposztalevelet is rakott a rétegek közé, hogy főzéskor a húsgombócokat belerakhassa. Soronként döngölőfával ledöngölték a káposztát, majd a tele hordó tetejére deszkát raktak, nehéz, nagy köveket helyeztek a fára, hogy minél szorosabbra nyomják össze a káposztát, mert így az erjedés tökéletesebb lett. A hordóra abroszt terítettek, aztán hetente lemosták. Kimerték, vagy leeresztették a káposzta levét és kimosták róla a terítőt.

A kenyérsütés a háziasszonyok egyik legfőbb tevékenysége volt. A gazdasszony már előző este megszitálta a lisztet a teknőbe, majd bekovászolt. A kovászt kis edényben őrizte kenyérsütéstől kenyérsütésig. Reggel a főtt krumplit krumplinyomóval átnyomta, a liszthez elegyítette, ezután következett a dagasztás, ami igen fárasztó munka volt. Ehhez langyos víz és megfelelő mennyiségű só kellett. Az a mondás járta: addig kell dagasztani, míg a gerenda nem csorog, vagyis a háziasszony bele nem izzad. Dagasztás után következett, a kelés. Ha megkelt, szakajtóba tették, így adtak formát neki, majd ebben vitték a pékségbe. 1948–1950-ig otthoni kemencében is sütöttek kenyeret. Ezután ezek a kemencék lebontásra kerültek, mivel a lakásokat átépítették. Az ötvenes évektől 1976-ig a pékségben (Vadász u., a mai Familia bolt helyén) süttette a kenyeret, aki akarta. Igen sokan azonban már akkor sem bajlódtak vele, hiszen a pékség ellátta a falut kenyérrel.

A tarjáni asszonyok a rétesek, kelt tészták mesterei is. Illatos kuglófok és finom aprósütemények egész regimentje került és kerül ki kezük alól. A palacsintatésztából is sok mindent varázsoltak. A *simendl* például élesztős palacsintatészta, amit tepsibe öntenek, kimagozott meggyet dugdosnak bele, majd a tetejét kristálycukorral megszórják és sütőben megsütik. De kevernek a palacsintatésztába túrót és élesztőt vagy egy csipet szódabikarbónát, és kanállal forró zsírba vagy olajba szaggatva pirosra sütik. Fahéjas porcukorral meghintve tálalják.

A *tikimüli* tojással, túróval és liszttel kevert aludttejből készül. Élesztővel bedagasztják és bő, forró zsírba szaggatva kisütik. Nagy becsben tartják errefelé a szilvalekváros töpörtyűs pogácsát is. Bár a töpörtyű meg a lekvár párosítása szokatlan, de a végeredmény a kétkedőket is meggyőzi. Receptje: 80 deka lisztből, 20 deka zsírból, 15 deka darált töpörtyűből, két tojásból, öt deka élesztővel, tejföllel lágy kelt tésztát gyúrnak. Háromszor nyújtják, hajtogatják. Minden nyújtáskor szilvalekvárral megkenik. Végül a szokásos módon pogácsát sütnek belőle.

A lakodalmak elengedhetetlen süteménye volt a *quirzedl*, s ma sem maradhat el. A recept szerint 8 tojás sárgáját 50 deka kristálycukorral egy óra hosszát kell keverni – még géppel is –, majd 50 deka liszttel tésztát gyúrnak belőle. Kinyújtják, a tetejét csíkosra mintázzák, majd kis babapiskóta alakú formával kiszúrják. Az aprósüteményeket tepsire rakva három órán át szárítják, csak azután sütik meg. Borba mártogatva az igazi – mondják.

Fontos szerepe volt a táplálkozásban a *tejnek* és a *tejtermékeknek*. Aki több tehenet is tartott, vagy csak egyet is, igyekezett ezekből a termékekből egy kis pénzt „csinálni", ezért „nem dúskáltak tejben, vajban". A tatabányai piacra vitték gyalog, majd mikor buszjárat is volt már, busszal a házakhoz, vagy a piacra, vagy helyben értékesítették. A vajköpülő szolgált a vaj készítésére. Ez az eszköz nem csak fából, hanem cserépből is készült. A cserépedényeket a heti vásárokon vették az ide látogató fazekasoktól, főleg a csákváriaktól. A tejet köcsögökben tárolták. A tejeskávéhoz való kávét pörkölt árpából készítették. A pörkölt árpát ledarálták, fazékban vízzel megfőzték, s ezt a levet adták a tejhez.

A főzéshez dédszüleink, nagyszüleink zsírt használtak. Aránylag nem régen terjedt el az olaj használata, sokan még ma is csak zsírral főznek. A zsírsütés igen gondos munkát igényelt a háziasszonytól, hogy szép fehér maradjon, a tepertő is piros, ropogós, porhanyós, s a zsír is tartós legyen, sokáig elálljon. Fa bödönökben tartották régebben a zsírt, majd a zománcos zsírosbödönök jöttek „divatba".

A mindennapok itala a víz és a bor volt. Általában minden parasztembernek volt szőleje, a bor mindennapos ital még ma is. A községnek igen régi (az 1700-as évek vége óta) szeszfőzdéje van. Aki tehette, s ma is teheti, a különböző gyümölcsökből (főleg szilvából, állítólag ez a legegészségesebb) pálinkát főzetett.

Bár a konzervgyárak befőttválasztéka bőséges, mégis egyre többen tesznek el befőttet télire. Dédanyáink azonban nem sok befőttet tettek el, nem mintha nem lett volna elég gyümölcs, hanem a cukor volt kevés, amit meg tudtak venni. Lekvárt általában szilvából, földiszederből, bodzából készítettek. Ezekhez nem igen tettek cukrot, legföljebb egy keveset.

A szilvalekvár így készült: egy nagy véka szilvát kimagoztak s az udvarban, a szabad ég alatt nagy üstben főzték fél napig (azért kellett szabadon főzni, mert igen „puffogott"), míg olyan sűrűre nem főtt, hogy keverés közben lehetett látni az üst fenekét. Persze ez kitartó, nehéz munkát igényelt, állandó keverést. Ha jól kifőzték, sok-sok évig is elállt, nem romlott meg.

A gyümölcseltevés legkedveltebb módja volt az aszalás, ami a család téli gyümölcsellátását szolgálta. Aszaltak: almát, szilvát, őszibarackot, szőlőt. Ezek a gyümölcsök minden kertben megteremtek, így adva voltak, nem került pénzbe.

A faluban a kereszténység minden ünnepét megtartották. Az ünnepeknek megvolt a jellegzetes ételük.

Újévkor kalácstésztából nyúl és perec formájú süteményeket készítettek.

Farsangkor a fánk készítése tette próbára a szakácsnők ügyességét: a szép piros, szalagos fánk vendégek elé tétele, azok elismerő szavai, s hogy mind elfogyott, mert ízlett, jelentette a teljes diadalt.

Húsvétkor szintén kalácstésztából babát sütöttek, aminek két szeme feketebors volt. Húsvét este vacsorára főtt sonkát, kolbászt és főtt tojást ettek tormával. A sonkát a húsvét előtti napon, kenyértésztába téve a kicsontozott, főtt sonkát, kemencében megsütötték, s másnap így került az ünnepi asztalra. Tálaláskor úgy szeletelték, mint a kenyeret.

Karácsonykor diós és mákos beiglit sütöttek.

Lakodalmak alkalmával tyúkhúslevest, főtt húst tormával, paradicsomszósszal, savanyú káposztát, sült húst krumplival, savanyúságot (uborka, káposzta) tálaltak.

Mint az élethez az étel, úgy tartozik a tarjáni emberekhez a tisztaság szeretete. Bármennyi dolga is volt a háziasszonynak kint a határban, a lakását, edényeit, konyháját nagyon tisztán tartotta. A lakása mindig fehérre volt meszelve, szobájának földjét, helyiségeit hetente felmázolta, locsolta, seperte. A kemencét, a rakott tűzhelyet mindig hófehéren tartotta, s ez nem kis munkát jelentett.

Szombaton este mindenki a saját portáját és a háza előtt lévő utcarészt rendbe tette. Összesöpört, gereblyézett, csinosította a ház környékét. Jó lenne, ha ez a szokás ismét divatba jönne. Erre vannak már utaló jelek, de még nem általános.

Bemutatom Héreget

Szülőfalum Héreg község a 643 méter magas Gerecse-hegy keleti lejtőjén terül el. Írásban először 1326-ban említik. Lakóit a szájhagyomány szerint a hódoltság alatt, tatárok pusztították el. 1552-ben a török defteder csak négy házat mutat ki, mégpedig a falutól délre kb. két kilométerre. Kéreg, Zereg, Héregh néven volt nevezve.

1662-ben újratelepült Hont megye Ágó – most Nyírágó – nevű falujából, református, majd 1750 táján a felvidéki Imely községből római-katolikus telepesek érkeztek. Tata – a járási székhely – kb. 22 kilométerre, tatabánya 16, Esztergom 32 kilométerre van a falutól. A Tatabánya–Esztergom közti országút a falu alsó végén vezet. A két felekezethez tartozó magyarok békésen éltek, élnek ma is a faluban. Jelenleg 1100 lélekszámú a település. Határterülete 4713 katasztrális hold. Szántó, erdő, legelő, szőlő. A szőlők 1886 táján a filoxéra miatt kipusztultak. Az 1920-as években noa szőlővel újratelepítették, de ma már kevés ilyen található a szőlőhegyeken. Egyiket közülük egykor a hercegprímás földesurunk Tardos község lakóinak adta. A Gerecse hegyen keresztül jártak szőlőiket művelni, de amikor a Gerecsében működő vörösmárvány bányák beindultak, eladogatták szőlőiket a héregieknek.

A lakosság 1936-ig főleg mezőgazdasággal foglalkozott és el volt zárva a világtól. Akkor épült a bekötő út. Az 1848-49-es szabadságharc szele eljutott az ilyen isten háta mögötti faluba is. Honvédként többen részt vettek a függetlenségi háborúban. Édesanyám, aki 1895-ben született, emlegette, hogy március 15-én, mint iskolás a többiekkel együtt versekkel, hazafias dalokkal köszöntötték a még élő díszattilás honvédeket.

Az első világháború 72 áldozatot követelt a falutól. A második 35 hősi halottat és 9 áldozatot. Az 1956-os forradalom vér nélkül zajlott le a faluban.

1949-ben megalakult a téeszcsé. 13 földnélküli család állt össze az egyházak, a kulákok és a szomszédos tarjáni svábok földjeivel. Kínlódva gazt termeltek a jóminőségű földeken. 1960-ban bekényszerítették a földtulajdonosokat is a tsz-be. Küszködtek, dolgoztak éhbérért.

1972-ben a héregi tsz egyesült a tarjánival, közös tsz lettünk. Majd a rossz vezetés következtében, egyesülnünk kellett Gyermely Tsz csoportjával, ez után jobb és szebb lett a szövetkezeti élet. 1990-ben pedig részvénytársasággá alakultunk.

A földműves szövetkezet még 1946-ban alakult a hercegprímás marotpusztai gyümölcsöséből. Jogutódja lett Vértesalja ÁFÉSZ.

A falu szinte a hegyek ölelésében fekszik, mi itt lakók észre sem vesszük szépségét. Az idelátogató turisták gyönyörködve szólnak róla. Ha valaki Esztergom felől érkezik az országúton, a sportpályánál jut a faluban. Itt van a millenniumi emlékmű a zászlóval. A faluba érve a református templom látható legelébb ami az 1787-es türelmi rendelet után épült. Feljebb haladva az utcán, a falu tájházát találjuk, a Fő u. 96. szám alatt. Oda sikerült összegyűjtenünk a múlt eszközeit, emlékeit.

A 84. szám alatt van a községháza. Polgármesterünk Dékán János. Harminckét éve vezeti a falut, korábban mint tanácselnök. Előbbrejutva található az I. világháborús emlékmű. Mellette az 1849-es honvédeké, és a második világháború áldozatainak az emlékműve. A római-katolikus templom 1794-ben újjáépült, akkor nyerte el későbarokk formáját. Mellette a parókia, mindkettő műemlék. A templom jobboldalán található a Máltai Szeretetszolgálat utógondozója. Általában 20 beteget gondoznak itt. A Fő utcán haladva elérjük a Jókai Mór Kultúrházat. Kiérve a faluból látunk egy Magyary Zoltánnak állított kopjafát. Magyary professzor úr a szomszédos erdészházba menekült a háború borzalmai elől. Az itt elért súlyos lelki-testi megrázkódtatás hatására, önkezével vetett véget saját és felesége életének. 2003-ban állított emlékoszlopot Tata város és Héreg község önkormányzata.

Az erdőben található a hegy tövénél egy forrás, a nép Mátyás király kútjának nevezi, aki a szájhagyomány szerint itt pihent meg vadászat közben. Előtte egy rétség, itt szórakozik sokszor a falu apraja és nagyja, nyáron pedig cserkészek sátortáboroznak rajta.

A falu kulturális élete akkor lendült fel, amikor a művelődési otthon elkészült. A hagyományőrző egyesület segíti a kulturális programok szervezését, működik továbbá egy nyugdí-

jas-klub Lenti Józsefné vezetésével. Régi szokásokat elevenítünk fel, színdarabokkal szerepelünk a faluban és a különböző városokban.

Munkanélküli nincs a faluban. A Gyermely Rt, a Suzuki-Esztergom, valamint Tatabánya üzemeiben dolgoznak az emberek. A falu történetét összegyűjtötte ezen sorok írója, s Krónika címmel 250 példányban 1996-ban jelent meg. Gyűjtése nehézkes volt, mert a falura vonatkozó adatokat csak Szlovákiában Vágsellyén és Nyitrán találta meg. A Komárom-Esztergom megyei Honismereti Egyesület tagjaként, továbbra is írogatja a falu nyelvjárását, szokásait, ezeket pályázatokra juttatja el. Általában sikerrel.

Ennyit kívántam leírni, erről a kis faluról a Honismeret folyóiratnak, melyre 1986 óta szorgalmasan előfizetek.

Id. Csík Rezső

Balassi Bálint emlékünnep Esztergomban 1954-ben

Ballassi Bálint születésének 400. évfordulóját ünnepelte az ország 1954-ben. Az ünnepségek egyik helyszíne az esztegomi vár volt, ahol a halálos lövés érte a 40 éves költőt. A megyei lap munkatársaként voltam jelen, és tudósítást írtam az ünnepi eseményekről. (A cikk megjelent a Komárom megyei Dolgozók Lapja 1954. szeptember 25-ei számában.) Most, amikor ismét Balassira emlékezünk, művelődéstörténeti érdekességként idézhetjük fel az 50 évvel ezelőtti ünnepről szóló beszámolót. Az akkor kissé hosszúra sikeredett írás rövidített változatát ajánlom az olvasók figyelmébe.

A XVI. században a nemzeti létért folytatott küzdelmek idején született a magyar irodalom. E kor szülte az első világirodalmi rangú magyar költőt, Balassi Bálintot (1554–1594), akinek születésnapja a magyar irodalom ünnepe is. Esztergomban szeptember 18-án és 19-én emlékeztek a költőre. Az első napon este a várban tábortűz mellett idézték az emlékeket. A tűz körül úttörők, középiskolás diákok, felnőttek szorongtak. Ott volt szinte az egész város. Az esztergomi honvédzenekar a Rákóczi-indulót játszotta. Dr. Mosonyi József, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat dorogi járási elnöke megnyitó beszédében felelevenítette a költő hányatott életét, bujdosásait, szerelmeit, harcait. Hangsúlyozta világirodalmi jelentőségét.

A beszéd után Palotai Erzsi Balassi-verseket szavalt. A költő szólt. Ezután Török Erzsi Kossuth-díjas énekesnő Balassi-dalokat énekelt, majd a honvédzenekar Erkel: Bánk bán című operájának egyik részletét szólaltatta meg, és kuruc dalokat játszott. A tábortűz lángja egy táncoló „vitéz" alakját világította meg. Széki Béla honvéd Balassi korabeli öltözetben, kezében karddal járta azt a táncot, amelyet talán Balassi táncolt a pozsonyi országgyűlésen. Legalább is arra gondoltunk. Végül a járási kultúrotthon tánccsoportja egy kecskeméti leánytáncot táncolt.

A vár víziváros felőli oldalánál áll a költő szobra. Talán éppen itt érte a halálos lövés 360 évvel ezelőtt. Szeptember 19-én, vasárnap délelőtt a szobornál gyűlt össze ismét a város lakossága. A magyar himnusz eléneklésével folytatódott a szombaton megkezdett emlékezés. Horváth Ferenc, a Néphadsereg Színház igazgatója szavalta el Balassi: Egy katonaének című versét. Devecseri Gábor Kossuth-díjas költő mondott ünnepi beszédet: „Tisztelegni jöttünk Balassi szobrához. Az ő emlékével szívünkben jöttünk elhozni számára, a nagy magyar költő, a katonaköltő, a nagy hazafi számára a magyar írók, a magyar katonák, a hazáját forrón szerető magyar nép köszöntését." Felidézte a költő látomásait, az ódon várak köveit, a végvári vitézek életét, harcait, a táncoló és daloló magyar népet, a szép asszonyok forró pillanatait és visszautasító tekintetét. Az ünnepség végén koszorút helyeztek el a szobornál: a népművelési minisztérium, a városi pártbizottság, a megyei tanács, a honvédség, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a városi tanács, a rendőrség, az Irodalomtudományi Társaság, az esztergomi üzemek és iskolák képviselői.

Az ünnepségek befejező műsora vasárnap este a Honvéd Művészegyüttes előadása volt.

Gyüszi László

KRÓNIKA

Honismeret Komárom-Esztergom megyében

A honismereti mozgalom a megyében az 1960-as években bontakozott ki a közgyűjtemények által támogatott lokálpatrióták kezdeményezésére. E tevékenység azért is fontos volt, mert ebben a megyében az akkor még gazdagon termelő, biztató jövő előtt álló szénmedencék kiváló munkalehetőséget, lakást nyújtottak az ország minden részéből ide áramló embereknek. A modern „népvándorlás" miatt a bányásztelepüléseknek ma is csak kis százaléka őslakó. A megélhetést kereső emberekkel meg kellett ismertetni új lakhelyüket, hogy otthon érezzék magukat.

Az 1970-es évek elején készült el a honismereti szakkörök első katasztere, az 1986-os felmérés már jelentős fejlődést mutat a szakkörök számában és munkájában. Példaként említjük a naszályi szakkört, amelynek tagja felkutatták a falu neves szülöttének, Angyalffy Mátyásnak az életrajzi adatait, aki 1989-ben az iskola névadója lett; vagy a régebbi alapítású tarjáni közösséget, amely a falumúzeum létrehozása mellett iskolatörténeti adatokat kutatott fel. Gyűjtőmunkájuk nyomán, 1991-ben nevezték el iskolájukat Győri Sándorról, a falu szülöttéről. Kiemelkedő honismereti tevékenységéről ismeretes többek között Ászár, Héreg, Kesztölc. Az említett felmérés során – sajnos – nem szolgáltattak adatokat a nemzetiségi hagyományápoló szakkörök, amelyek a német- és szlováklakta településeken működtek igen eredményesen. A honismereti szakkörök szemléje – a múzeumi és műemléki hónap keretében – 1974 óta került megrendezésre, váltakozó székhellyel, amely egy-egy település jól működő szakköre(i)nek bemutatkozása mellett a szakkörvezetők továbbképzését is szolgálta, módszertani előadásaival, a szomszédos megyék képviselőinek tapasztalatcseréjével. Az utolsó szemle 1989-ben Kisbéren került megrendezésre.

Sokszínűvé tették a munkát az 1974-től megszervezett honismereti nyári táborok is, amelyeknek keretében lelkes középiskolás diákok szakcsoportokban dolgoztak szakemberek irányításával. Néprajzi, nyelvjárási, ipartörténeti, nemzetiségi hagyományokat gyűjtöttek és dolgoztak föl, nem egyszer még fel nem jegyzett adatokra is bukkanva. Külön említést érdemel a táborokban végzett földrajzi névgyűjtés, aminek fontos hozadéka volt az 1985-ben megjelent Komárom megye földrajzi nevei című munka. A pilisszentléleki pálos kolostor feltárását, állagmegóvását is táborozó diákok végezték 1985–1988 között. A táborok tematikája új színfolttal gazdagodott, amikor a negyedik évfolyamába lépett Barangoló című honismereti rejtvényújság sikeres megfejtői 1988-ban és 1989-ben *Barangoló táborban* vehettek részt.

1985-ben készült el a megyében tevékenykedő helytörténeti kutató katasztere, név- és címjegyzéke a kutatási területek megjelölésével. Ennek alapján alakult meg 1985 novemberében a Komárom Megyei Helytörténeti Kör, amelynek célja a megye amatőr és hivatásos kutatóinak összefogása, lehetőséget teremtve a tapasztalatok kicserélésére, a megyében folyó kutatások összehangolására. Ez a szándék találkozott az új megyei művelődési központ, A Közművelődés Háza (Tatabánya) vezetőségének segítőkészségével. A kör csaknem 70 tagja a megye szinte minden települését képviselte. A negyedévenkénti összejöveteleken az előadókat/előadásokat, a tanulmányi kirándulásokat – helyileg és részben anyagilag – a megyei művelődési központ fizette. Az 1989-ig folyamatosan működő közösség a helyi körök alakítására is ösztönző hatással volt. Így alakul meg 1988-ban az Oroszlányi Helytörténeti Kör, (kiadványa az Oroszlányi Helytörténeti Füzetek), a Kisbéri Helytörténeti Kör (kiadványa a Kisbéri Helytörténeti Füzetek). A kutatók számára publikációs lehetőséget a Komárom Megyei Honismereti Füzet teremtett – előzménye 1973–1975 között jelent meg – majd 1985-ben az újjáéledt, évkönyv jellegű kiadvány 1993-ig volt – a címe szerint – a honismereti mozgalom illetve egyesü-

let tájékoztatója. kiadását a Komárom Megyei Tanács, majd a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat támogatása tette lehetővé.

A megye amatőr és hivatásos helytörténeti kutatóinak összefogására alakult 1985-ben a Komárom Megyei Helytörténeti Kör, amely lehetőséget teremtett a tapasztalatcserére, egymás kutatási eredményeinek megismerésére. Másrészt helyi körök alakítására, helyi kiadványok, füzetek megjelentetésére is ösztönzően hatott. Munkájuk nyomán született meg 1986-ban a helytörténeti kutatók katasztere. Jelentős publikációs lehetőséget teremtettek a *Komárom Megyei Honismereti Füzetek*, amelyek egyúttal a megye honismereti eseményeiről is hírt adtak. Másik fontos publikálási fórum volt az 1978-tól megjelenő *Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár* sorozat, amely hosszabb lélegzetű kutatási eredmények közzétételére vállalkozott. Szólni kell a városi újságokról is, amelyek szívesen közölték a helytörténeti kutatások legújabb eredményeit. Pályázatok kiírásával kapcsolódtunk a Nemzeti Múzeum és a Honismereti Szövetség által meghirdetett helytörténeti pályázatokhoz, amelyeken helytörténeti kutatóink eredményesen szerepeltek.

A rendezvények sorában kiemelkedő helyen szerepelt az 1987-ben szervezett XVI. Komárom Megyei Könyvtári Hét rendezvénysorozata, amelyen a honismeret és a könyvtárak kapcsolatát vitatták meg az előadók és a résztvevők. E téma áttekintése azért is volt fontos, hogy megtörje a „varázst", miszerint a honismeret iránt érdeklődők csak a múzeumokban és levéltárakban kutathatnak eredményesen. Másrészt megismerhették a könyvtárak gazdag anyaggal rendelkező helytörténeti gyűjteményeit. Nagy erőpróbája volt a megyei honismereti mozgalomnak a tatai XVI. Országos Honismereti Akadémia megrendezése, amelynek mintegy százötven résztvevője az egyházak és a honismereti mozgalom kapcsolatában rejlő lehetőségeket tekintette át jeles előadók segítségével.

Az 1990-es esztendő társadalmi, politikai változásai érintették a honismereti mozgalmat is, új lehetőségeket teremtve számára. Az országban szinte elsőként, májusban 28 alapító tag részvételével létrehoztuk a megyei Honismereti Egyesületet azzal a szándékkal, hogy hagyományait megőrizve megújuljon a honismereti munka. Működéséhez, feladatai megvalósításához pályázatok útján sikerült támogatást szerezni – elsősorban a megyei önkormányzattól. Az egyesület fő feladatának a helyi honismereti körök és az egyéni kutatók munkájának segítését, összehangolását tekintette. Háttérintézményei továbbra is a közgyűjtemények és művelődési intézmények maradtak, anyagi helyzete azonban nem javult. A megújulási törekvések elsősorban a szakköri szemle felújítására irányultak, de a kezdeményezések nem kaptak kellő támogatást, elsősorban anyagi téren. Másrészt a szakkörök sajnos jórészt meg is szűntek.

A publikálási lehetőségek többnyire megmaradtak, a LIMES című megyei tudományos szemlével bővültek is, az egyesület évkönyvét azonban nem sikerült megjelentetni, bár sok értékes anyag vár a közzétételre.

Lendületet adtak viszont munkánknak, s meghatározták éves tevékenységünket a nagy nemzeti évfordulók megünneplésére hirdetett vetélkedők, amelyeken megyénkben is több száz középiskolás diák kutatott a honfoglalás, az államalapítás, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc helyi eseményei, dokumentumai után, s jutottak el néhányan az országos döntőig. Ez utóbbi neves évforduló kapcsán megyei vetélkedőt is hirdettünk a helyi honismereti szakkörök számára. 1999 szeptemberében konferenciát szerveztünk Észak-Komáromban, emlékezve a 150 éve történtekre „Komárom, a szabadságharc utolsó fénylő csillaga" címmel. Házigazdái voltunk az országosan meghirdetett Jókai vetélkedő záró rendezvényének, amelyet 2001-ben Észak-Komáromban rendeztünk meg az ottani Magyar Kulturális Egyesülettel közösen.

Megfiatalodott vezetőségünk újabb erőpróbája volt a VII. Országos Ifjúsági Honismereti Konferencia megrendezése 2002 őszén Tatán. Az ország különböző megyéiből s határon túlról érkezett hatvan középiskolás diáknak – a várak védelme témakör kapcsán is – bemutathattuk megyénk értékeit.

2002–2003-ban újjáéledtek a helytörténeti kiadványokat bemutató összejövetelek, melyek sorában kiemelkedő volt a tatai rendezvény, ahol néhány helyi, illetve megyei honismerettel foglalkozó lokálpatrióta jött össze ismét bemutatkozásra, megerősítve annak szükségességét, hogy gyakrabban, szélesebb körben kellene találkozni.

2004-ben ismét Országos Honismereti Akadémia megrendezésére vállalkozik Komárom-Esztergom megye Esztergom városában, ahol Balassi Bálint születésének 450. évfordulójára emlékezünk. Másrészt számba vesszük a határon túli honismereti mozgalmakkal, közgyűjteményekkel való kapcsolatok lehetőségeit, feladatait. A Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Honismereti Szövetség sok szeretettel vár minden érdeklődőt a XXXII. Országos Honismereti Akadémiára határon innen s határon túlról június 28-július 2-a között.

ifj. Gyüszi László

Önkormányzatok a Vértesért

A Magyar Alkotmány egységesen biztosítja minden magyar állampolgár számára az egészséges környezethez való jogot. Ez a jog minden magán- és egyéb közösségi érdek felett áll és elvehetetlen az állampolgároktól – az Alkotmánybíróság az egyes jogértelmezéseknél eddigi és jövőbeni működése során ennek rendre érvényt szabott és szab. Hazánk lakosságának mintegy negyede lakik megyei jogú nagyvárosban. Elvitathatatlan ezen településeknek a felelőssége abban, hogy városaik környezetvédelme mellett miként szervezik meg a különböző jelentős természeti értékeik és területeik védelmét. Ugyanis kiemelkedő e területek rekreációs szerepe, amely visszahat a lakosság közérzetére. Nem beszélve arról, hogy különösen a nagy iparvidékeken a városi és a városkörnyéki zöldövezetek pl. a légszennyezés mérséklésében kiemelt fontossággal bírnak.

A terület leírása

A Vértes szűken vett területe – a Dunántúli-középhegység 314 km^2 nagyságú része – a Bakony és a Gerecse között terül el a Velencei-hegység és a Velencei-tó szomszédságában. A Vértes, mint tájegység 300-400 m magas hegységet és az azt körülvevő pusztákat, réteket foglalja magába.

A síkság és a hegység találkozásában rendkívül változatos domborzati viszonyok és klímahatások eredményeként ritka gazdag élővilág figyelhető meg. A hófehér dolomittömbök tagolta hegyoldalak déli peremét szubmediterrán klímaviszonyok mellett sziklagyepek és karsztbokor-erdők borítják, míg a völgyek északi oldalán magashegységet idéző, alhavasi jellegű növényritkaságok rejtőznek. Ősszel a déli Vértesben a kivillanó fehér sziklákat díszítő, sokak szerint a kanadai indián nyarat idéző színpompában, a cserszömörce sokszínű lombszíneződésében gyönyörködhet az idelátogató.

A Vértes ragadozó- és vízimadár állománya Európa-hírű. A szurdokvölgyek és a hegylábi vidék ürgés legelői felett gyakran kering a levegő óriása a parlagi sas, a sebesen vadászó kerecsensólyom, vagy a zsákmányára szitálva leső kígyászölyv. Innen néhány lépésre sík, Hortobágyot idéző napperzselte táj tárul a szemünk elé. Láp- és mocsárrétek hatalmas madárcsapatokkal, száraz füves puszták tavaszi virágtengerekkel nyújtóznak a messzeségbe. A gémeskút közelében magyar szürke marha képe lebeg, és az izzó forrósában időnként tükröt tart a tájra a délibáb. Mintha a magyar tájak mind adtak volna magukból egy kicsit, hogy itt együtt lehessen minden érték és szépség, amit a Természet alkotott.

Az eljárás sajátosságai

A 314 négyzetkilométeres Vértes hegységből 1976-ban 130 négyzetkilométernyi országos védettségű területet jelöltek ki. Sajnos, a kialakítás időszakában nemcsak a természeti értékek, hanem a kor szabta lehetőségek is nagy szerepet játszottak. Így állhatott elő az a helyzet, hogy a déli Vértes gazdaságtalan erdői védelem alá kerülhettek, míg az északi hűvösebb, csapadékosabb klímájú részeken kialakult csodálatos erdők esetében a védelem célkitűzései háttérbe szorultak.

A „zöld folyosó" elvének gyakorlati megvalósítását tűzte ki célul hat önkormányzat még 1994 -ben. Tatabánya, Szár, Szárliget, Vértessomló, Várgesztes, Gánt önkormányzata és a Pro

Vértes Közalapítvány 1993-ban aláírt szándéknyilatkozatának megfelelően 1994 októberéig minden Önkormányzat a saját közigazgatási területén lévő Észak-Vértes 6500 hektár területen kialakította a „zöld folyosót". Az önkormányzatok a szóban forgó területek kijelölésénél figyelembe vették azt a tapasztalati tényt, hogy számos helyen az eredeti élővilág – egyszerűen a védett terület kicsinysége miatt – elpusztul akkor is, ha látható veszélyforrás nincs a környéken. A védelem tehát csak akkor ér valamit, ha előírásai nagyobb összefüggő területeken érvényesíthetőek.

A terület fenntartása, jelenlegi állapota

A helyi (önkormányzati) védelem alatt álló terület szervesen kapcsolódik az országos jelentőségű védelem alatt álló Vértes Tájvédelmi Körzethez. A hat önkormányzat – köztük Tatabánya Megyei Jogú Város is – szerződést kötött a Pro Vértes Természetvédelmi Közalapítvánnyal (amit korábban egy helyi önkormányzat hozott létre) a helyi védett területek természetvédelmi feladatainak elvégzésére. A közalapítvány az adott védett területeken folyamatosan dolgozik, természetvédelmi őröket foglalkoztat, szakemberei révén előkészíti a különböző hatósági feladatokat az illetékes jegyző számára, megszervezi e helyi védelem alatt álló területek fenntartását és folyamatos kutatását, természetvédelmi oktatási – nevelési és tudatformálási tevékenységet végez, elsősorban a környék lakosságának és diákságának körében. Elvégzi a helyi védett területek törvényben előírt információs és figyelemfelkeltő táblákkal történő ellátását.

Mindezen feladatok ellátásáért a hat település – köztük Tatabánya Megyei Jogú Város – önkormányzatai szerződés alapján évről-évre kialkudott összeggel járulnak hozzá a közalapítvány természetvédelmi tevékenységének folyamatos ellátásához. A védetté nyilvánítási eljárást a Pro Vértes Közalapítvány szakmai segítségével az önkormányzatok kezdeményezték. Az eljárás során az érintettek és az érdekeltek nyilatkoztak. A védetté nyilvánítást az Erdő Felügyelőség és a Vértesi Erdő Rt., valamint a Kincstári Vagyonigazgatóság ellenezte. Mindezek ellenére példa értékű összefogás eredményeként szinte egy időben mind az öt önkormányzat védetté nyilvánította a közigazgatás területén lévő Észak–Vértes területet.

Milyen tanulságok fogalmazhatók meg más önkormányzatok számára a helyi jelentőségű természetvédelmi területek és természeti emlékek vonatkozásában?

1. A település jegyzője I. fokú természetvédelmi hatósági jogokat gyakorol. Ezt a funkciót segítendő, az önkormányzat természetvédelmi őrszolgálatot működtethet, illetőleg megbízhat önkormányzati és egyéb intézményeket, vállalkozásokat, illetve társadalmi szervezeteket azzal, hogy az egyes hatósági tevékenységeket a jegyző számára rendre előkészítse.

2. Az illetékes önkormányzat gondoskodik a helyi jelentőségű védett természeti értékek fenntartásáról és fejlesztéséről önkormányzati vagy más intézmények, vállalkozások, illetve társadalmi szervezetek révén.

3. Az önkormányzat megszervezi a védett és védelemre tervezett területek természetvédelmi célú kutatását, szükség szerint együttműködve e téren az állami természetvédelmi hatóságokkal és más, kutatással foglalkozó intézményekkel (természetvédelmi területek védetté nyilvánításának és bővítésének elengedhetetlen feltétele az adott területek kielégítő feltártsága a természetvédelmi szempontok szerint).

A tatai medence levegője erősen szennyezett, ezért a természetvédelmi célkitűzéseivel összhangban álló kiemelő erdőgazdálkodás mellett nagyon fontos az, hogy az itt élő emberek közvetlen közelükben találkozhassanak felüdülési, pihenési lehetőségekkel.

A mostani nehéz gazdasági helyzetben egyre inkább háttérbe szorulnak a közvetlen környezetünk megóvására irányuló szándékok, s ezért fontos, hogy az itt élő emberek dönthetnek a természeti értékek sorsáról, úgy hogy az önkormányzatok, mint I. fokú természetvédelmi hatóságok a lakosság, és a természetvédelem érdekeit képviselik. A védett területek kialakítása hosszú távra biztosítja a természeti értékek fennmaradását.

A Vértes és a Gerecse területének legkézenfekvőbb hasznosítása az un. „ökoturizmus" lehetne, melyet ismertetni kell megfelelő propagandaanyagokkal és térképekkel, hogy az idelátogatók, pihenni vágyók, válogatni tudjanak a lehetőségek közül: gyalogtúra, tájékozódási futás, kerékpározás, lovaglás, horgászat, vadászat, fürdés, falusi turizmus, a környék történelmi értékeinek megtekintése stb. A Natúrpark kialakításának lehetőségét a Pro Vértes Közalapítvány megkezdte. Az eddig elvégzett munka, az anyagi áldozatvállalás azonban még kevés a

sikerhez, a legszélesebb társadalmi összefogásra és tenni akarásra is szükség lesz a természeti értékek, területek további fenntartása és hasznosítása érdekében.

Az önkormányzat további fontos természetvédelmi feladatai Tatabányán

1. A természetvédelmi oktatás – nevelés elősegítése. Mindezek érdekében kívánatos az együttműködés a településeken tevékenykedő természetvédelmi és társadalmi szervezetekkel, és minden lehetséges eszközzel ösztönözniük kell az önkormányzati oktatási intézmények (pedagógusok) úgynevezett környezeti nevelési tevékenységét is.

2. Az adott településen a lakosság természetvédelmi tudatosságának növelése, az emberek rekreációjának magas színvonalon történő biztosítása a helyi jelentőségű védett természeti értékek bevonásával is. Ennek érdekében az önkormányzat együttműködve helyi intézményekkel, vállalkozásokkal és társadalmi szervezetekkel, biztosítja a helyi lakosság megfelelő szintű természetvédelmi tájékozódását (pl. Madarak és Fák Napja szervezése), gondoskodik arról, hogy a helyi természetvédelmi területek az élővilág állapotának fennmaradása mellett kultúrált módon biztosítsák a területek bemutatását (pl. táblák, tanösvények, sétautak révén stb.) és a lakosság felüdülését, rekreációját.

3. Az Európai Unióba történő belépéssel lehetőség lesz a „Vértes Naturpark" kialakítására, melyet csak közös összefogással lehet megvalósítani és üzemeltetni.

Laki Ferenc

Kuczy Károly
(1922–2003)

Vannak makacs asszociációink. Ha azt mondom, Kiskőrös, Petőfi rá a válasz. Tamási Áron nevére meg Farkaslaka rímel. Mi, önkéntes néprajz- és nyelvjárásgyűjtők is rendelkezünk efféle képzettársításokkal. Gömörszőlős E. Kovács Lacit, Karcsa meg a néhai jó Nagy Gézát juttatja eszünkbe. A Kalocsai Sárköz hagyománygyűjtői számára pedig Foktő nevének hallatán Kuczy Károly alakja jelenik meg lelki szemeink előtt. Már csak ott, hiszen Karcsi is elballagott immár a minden élők útján.

Szociológusok szokták a társadalmi rétegeket olyanféleképpen jellemezni, hogy típusokat alkotnak, azután ezekbe sorolják be a típusok jellegzetes alcsoportjait. Kuczy Károly személyisége bizonyára iskolapéldája lehetne a magyar vidéki értelmiség egy bizonyos fajtájának. Annak a – régi és elkoptatott terminológiával – népből jött és a népnek élő, nép-nemzeti elkötelezettségű pedagógusnak, akinek pályáját szinte determinálta a XX. század.

Életének főbb állomásait legutóbb Romsics Imre, a kalocsai múzeum igazgatója foglalta össze Kuczy Károly: A pota nyelvjárássziget című poszthumusz könyvének függelékében. 1922. október 30-án született Bácsborsódon, egy Madaras környéki tanyán. Szülei 10-12 holdon gazdálkodtak, de a trianoni békediktátum birtokuk jórészét Jugoszláviához csatolta. A család 1928-ban Kalocsára költözött, hogy gyermekük tanulhasson. A gazdasági világválság következtében csődbe jutnak, eladják házukat és a közeli Zasztóra költöznek, ahol bérbevesznek egy 25 holdas tanyát, Károly onnan jár be a kalocsai polgári iskolába, majd a szegények egyetemén az érseki tanítóképzőben folytatja tanulmányait. 1942-ben kapja meg néptanítói oklevelét. A kárpátaljai Kolonicán kijelölt munkahelyét azonban nem tudja elfogadni. Még ebben az évben önként jelentkezik katonának, s az akkor rohamosan fejlődő páncélos csapatokhoz osztják be. Cegléden kap kiképzést egy Nimród páncélvadász zászlóaljnál, ahonnan a keleti frontra kerül alakulatával együtt. A háború számára 1944-ben a gyűrűbe zárt Budapesten ér véget, ahol civil ruhát szerez, s így elkerüli a hadifogságot.

Már diákkorában olvassa a népi írókat. A magyar kibontakozás lehetőségét a Németh László-i harmadikutas politikában látja. 1945 tavaszán Budapestre utazik, kapcsolatba lép a magyar népi mozgalom által is támogatott Nemzeti Parasztpárttal. Megszervezi ennek ifjúsági tagozatát, és operátora lesz a Népi Ifjúsági Szövetségnek. Innen datálódik barátsága Veres Péterrel. 1945 karácsonyán hazaköltözik, s feleségül veszi diákkori szerelmét, a foktői Bajcsi Annát. Családja nemsokára két gyermekével lesz teljes.

Néhány évig anyósa foktői üzletében segédkezik, majd 1951-től Dunaszentbenedeken és Uszódon tanít. Jelentkezik a szegedi tanárképző főiskolára, majd átiratkozik az ELTE-re, ahol magyar-történelem szakos tanári diplomát szerez. 1978-ban védi meg doktori értekezését, amely Foktő vízi világának népnyelvi emlékeit elemezte.

A Rákosi korszakban édesapjáékat kuláklistára helyezik. 1956-ban tagja a foktői Nemzeti Bizottságnak. Mivel azonban ennek működése megkezdése előtt leverték a forradalmat, vele szemben nem alkalmaznak retorziót, taníthat a foktői általános iskolában. 1962-től 1970-ig a Bács –Kiskun Megyei Honismereti Bizottság elnöke. 1963-tól a kalocsai (I.) Szent István Gimnáziumban kap állást, ahol 1986-os nyugdíjaztatásáig igazgatóhelyettes. Itt sikerül az iskola nevelési tervébe beépítenie a hagyományok ápolását, tánccsoportot hoz létre (vezetője Pécsiné Ács Sarolta), a népművelési gyakorlatot pedig Baradlai Sándor vezeti. Ő maga a honismereti szakkört irányítja, amely 1970-től évenként megjelenteti a Szakköri Honismereti Értesítőt, a szakkör tagjai közt szerepel a mai néprajzos muzeológusok közül Bárth János is. 1973-ban megjelentetik a szakkör tagjainak dolgozataiból a Kalocsa és vidéke című kötetet.

Munkájának megbecsülését jelzi, hogy 1967-ben Kalocsán rendezik meg az I. Országos Honismereti Tanácskozást. Az ő irányításával folyik a Kalocsai járás földrajzi neveinek gyűjtése. Nyugdíjba vonulása után sem tétlenkedik. A Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár iratrendezését végzi, s a kéziratos térképeket gondozza. Ez utóbbiakról három tanulmánya is megjelent.

Kuczy Károly élete összenőtt a honismereti mozgalommal, amely az addig elszigetelten, magányosan dolgozó hasonló gondolkodású és irányultságú embereket fogta össze. A szocializmus idején azért engedték létrejönni ezt a társadalmi szervezetet, mert kioltani úgysem tudták volna a fáklya-emberek lobogását, így meg lehetőség kínálkozott az állami ellenőrzésre, sőt irányításra, amire a Hazafias Népfront keretében törekedtek. Igyekeztek a mozgalom népszerűsítését a maguk hasznára fordítani. Gyűjtsétek a felszabadulás emlékeit, írjátok meg a téesz-ek meg a szocialista nagyvállalatok, brigádok történetét – mondták. Mi meg tudtuk, hogy történelmünk nem 1945-tel kezdődött, s ezért tettük, amit a szívünk diktált. Dolgoztunk, gyűjtögettünk. Az országos pályázatokra adtuk be munkáinkat, s ezekben elsősorban a néphagyományok, népnyelvi adatok, s falutörténetek szerepeltek. Részt vettünk a Néprajzi és Nyelvjárásgyűjtők Találkozóin, a Honismereti Akadémiákon. Igyekeztünk tanítványainkba, hallgatóinkba csempészni az igazi, a tantervből hiányzó hazaszeretet. Megismerkedtünk országos, sőt nemzetközi hírű kutatókkal, megtanultuk a tudományos kutatás és feldolgozás módszereit. Olvastuk a Honismeretet, levelezésben álltunk egymással, s örültünk, ha valamelyik munkánk megjelenhetett ilyen-olyan gyűjteményes kötetben vagy folyóiratban. Azt hiszem annak idején Kazinczy levelezése nem volt akkora, mint a regös cserkész indíttatású szegény jó Morvay Péter vagy Végh Jóska bátyánké.

Kuczy Karcsit emlékezetem fényképei őrzik. Nem felejtem el egyik frontélményét, amint Nimródjuk egy domb csúcsán váratlanul szembetalálkozik egy T 34-essel, s a meglepetéstől mindkét acélkolosszus a harcot kikerülendő, lövés nélkül hátrálni kezd. Látom, amint egy gyűjtőtalálkozó alkalmával a mellettünk elhaladó Veres Péter megáll előtte, s mint egy régi kedves barátját üdvözli, majd beszélgetni kezd vele. (Veres Péter minden politikai tévedése ellenére számunkra a nemzet élő lelkiismerete, a Gyepsor írója volt, az 56-os forradalmi szónok, s lelki Pantheonunk rangos helyét foglalta el.) Emlékszem, amikor Trabantomban együtt zötyögtünk Kecel homok pusztáin, hogy az akácosok közt megbúvó tanyák öreg magyarjait kifaggassuk a garabonciásokról, a boszorkányokról. Én kérdeztem, a magnó rögzítette válaszokat, Karcsi meg azon melegében jegyzetfüzetébe írta nyelvi észrevételeit, hogy aztán összeállíthassa ennek a kevert nyelvjárású közösségnek a tájszavait, tájnyelvének sajátosságait. (A népnyelv sajátosságai. In: Kecel története és néprajza, 1984.)

Forgatom dolgozatait. Ma már milyen szegényesnek, szinte primitívnek látom (pedig akkor mekkora öröm volt), a megyei sokszorosított kiadványokat, a Művelődésügyünket, ahol 1962-ben megjelent a *Homokmégy nyelvjárása* című írása. Hasonló nyomdai kivitelben jelentek

meg a Henkey Gyula vezette Népkutató Kör Évkönyvei. Ezekben látott napvilágot *A határ határrész, népi területmértékek Foktőn* (1962), az *Adalékok Foktő történetéhez* (1963/64), az *Adalékok Szakmár történetéhez* (1966), az *Adatok Fajsz történetéhez* (1967). Már az írások rangjához méltó külsőt kapott a *Vízi élet, népi hajózás Foktőn* (1967), vagy *A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata* (1980). A tekintélyes Nyelvtudományi Értekezések is helyt adott munkáinak. Itt jelent meg *A település fejlődése és a gazdálkodás tükröződése Foktő földrajzi neveiben* (1970). Ehhez hasonlóan rangos hely a Magyar Nyelv, amely közölte *Az ember és a táj kapcsolatának vizsgálata Kalocsa környékének földrajzi neveiben* (1979) című dolgozatát. Levéltárosi munkájának termései mindig nélkülözhetetlen forrásai lesznek a kutatóknak, mint például: *Az érsek-hartai és szentkirályi térképek névanyaga és néhány tanulsága* (1992), vagy *A Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár kéziratos térképeinek kartográfiai vizsgálata* (1993).

Utolsó munkájának megjelenését már nem érte meg. *A kalocsai pota nyelvjárásszíget* című könyvének első példányát futár hozta a kecskeméti nyomdából, még rátehettük koporsójára. Foktői temetésén százak búcsúztatták: családja tagjain kívül, barátai. Foktő népe, volt kollégái, tanítványai, mindazok, akik szellemi örökösei, s folytatni akarják munkáját.

Fehér Zoltán

Pályázat

III. SOMOGYI FALUKRÓNIKA-ÍRÓ PÁLYÁZAT 2004-2005

Somogy Megye Közgyűlése és a Somogy Megyei Honismereti Egyesület
a Somogy Megyei Levéltár, a Somogy Megyei Művelődési Központ,
a Megyei és Városi Könyvtár valamint a Mártírok és Hősök Közalapítvány támogatásával
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÁLDOZATAINAK TISZTELETÉRE ÉS EMLÉKÉRE
a háború befejezésének 60. évfordulója alkalmából pályázatot hirdet

HŐSÖK KÖNYVE

készítésére

Fővédnök: dr. Gyenesei István Somogy Megye Közgyűlésének elnöke

A pályázatot meghirdető és támogató szervek felhívással fordulnak Somogy megye településeihez, hogy folytassák településük krónikájának írását, és a tragikus évfordulóra tekintettel kiemelt figyelmet szenteljenek a világháborús áldozatok (harcban elesett katonák, civil áldozatok, a holocaust és a malenkij robot áldozatai) mind teljesebb körű felkutatására. Tárják fel a háború települést érintő dokumentumait, dolgozzák fel eseményeit, gyűjtsék össze valamennyi áldozat adatait helyi, levéltári és könyvtári kutatások, visszaemlékezések, interjúk, fényképek segítségével. Írják le és dokumentálják, hogyan őrizték a településen az áldozatok emlékét az elmúlt évtizedekben: emléktábla, emlékmű, megemlékezések, hagyományok (népmonda, dülőnevek stb.).

A legjobb pályamunkákat díjazásban részesítjük, illetve megjelentetésüket elősegítjük.
Fődíj: 60 000,– Ft.

Pályázni csak olyan munkával lehet, amely más pályázaton nem vett részt és nyomtatásban még nem jelent meg. A díjazott pályamunka kiadása esetén, a kiadvány impresszumában fel kell tüntetni, hogy a dolgozat részt vett a III. Somogyi Falukrónika-író pályázaton. A krónikaíráshoz szakmai módszertani segítséget kívánunk nyújtani, ezért kérjük, hogy a pályázaton való részvételi szándékot (név, foglalkozás, lakcím, téma feltüntetésével) szíveskedjenek jelezni.

A pályázattal kapcsolatban további információt ad Gálné Jáger Márta (Somogy Megyei Levéltár, 7400 Kaposvár, Rippl-Rónai tér 1. Tel.: 82/528-203), illetve Károly Irma (Somogy Megyei Művelődési Központ, 7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18. Tel.: 82/528-470).

Beküldési határidő: 2005. március 1. Cím: Somogy Megyei Honismereti Egyesület, 7400 Kaposvár, Somssich Pál u. 18.

Dr. Gyenesei István
Somogy Megye Közgyűlésének elnöke

Gálné Jáger Márta
a Somogy Megyei Honismereti Egyesület elnöke

KÖNYVESPOLC

Gróf Károlyi György naplófeljegyzései 1833–1836

Több mint 300 oldalas könyvet tart kezében az olvasó, ha gróf Károlyi György naplófeljegyzéseivel kíván megismerkedni. Egy olyan több száz oldalas könyvvel hozott ösze jó sorsom és kíváncsiságom, amelynek egy része joggal nevezhető útibeszámolónak is, hiszen Károlyi azért fogott lúdtollat a kezébe, hogy elsősorban másfél éves egyiptomi és keleti utazásának állomásait rögzítse. Szándékosan fogalmaztam úgy, hogy „utazásainak állomásait rögzítse", mert útiélmény-beszámolónak nehezen nevezhetők a feljegyzések. Ennek ellenére mégis azt kell mondanom, hogy érdekfeszítő, lenyűgöző olvasmányt, igazi szellemi csemegét jelent a napló és még mindaz, amit a kötetet szerkesztő *Fazekas Róza* fontosnak tartott az utazást megörökítő írások mellett közölni.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Közlemények sorozat 26. köteteként megjelent munka nemcsak Károlyi naplójának közlése miatt, hanem az óriási erőfeszítést, utánjárást igénylő, hatalmas jegyzetapparátus, a mindenre kiterjedő, széleskörben kitekintő tanulmány és a lenyűgözően érdekes képanyag révén is kitűnő munka.

Aki figyelemmel kíséri a szabolcsi levéltárosok többéves munkája alapján megjelent különböző kiadványokat, az már régóta felfigyelhetett arra, hogy nagyon sokrétű, megalapozott tudományos felkészültségre építő alkotóműhellyé is vált az intézmény. Az évkönyvek, a sorozatok, a forráskiadványok bizonyítják, hogy a jórészt a középkorosztályt képviselő levéltárosok mindegyike – másmás területen ugyan, de színvonalasan – látja el feladatát. És felkészültségüket bizonyítandó, nemcsak a kiadványokkal, hanem az évente, nagy érdeklődés mellett megrendezésre kerülő levéltári napokon is megmérettetik magukat.

Gróf Károlyi György az egyik legismertebb és leggazdagabb magyar arisztokrata család tagja 1802-ben született és jogot végzett a pesti egyetemen. Katona lett, de néhány évi szolgálat után kilépett a szolgálatból. A magyar és a német nyelv mellett franciául és angolul is megtanult. Nagykorúságának elnyerése után testvéreivel megosztozott a családi birtokon. Ettől kezdve nemcsak öröklött birtokain gazdálkodott, de újabbakat is szerzett. Származásánál fogva joga volt az országgyűléseken is megjelenni, és kezdetben Széchenyi, majd Wesselényi reformgondolatait pártolta és támogatta.

Károlyi naplója lényegében azért született, hogy saját magának rögzítse az utazás egymás után következő eseményeit, és nem azért, hogy élményeinek leírásával másokat is gyönyörködtessen. Még azt sem mondhatjuk határozottan, hogy Károlyi azért tette meg nagy területeket bejáró utazásait, mert a XIX. sz. eleje óta, az arisztokrata körökben divattá vált a külföldi utazás. Lehet, hogy ez is közrejátszott elhatározásában, hogy végigutazik a Nilus mentén; hogy meglátogatja a Szentföldet, a mai Szíria, Irak és Törökország területét. De a napló sorai másról tanuskodnak. Ő maga írta 1834-ben, hogy „... én keveset láttam utazásaimban, melynek későbbi időkben hasznát nem vehettem volna ..." Az egész naplóra a nyitottság a jellemző. Egy-egy félmondattal a hazai állapotokra utal, összehasonlítva azokat a látottakkal. És ami még feltűnőbb: az a hatalmas műveltség és olvasottság, amely csaknem minden oldalon lenyűgözi az olvasót. Károlyira és a többi reformkori arisztokrata többségére is igaz az a megállapítás, hogy alaposan felkészült, hatalmas műveltséggel rendelkező és e műveltséget alkotó módon felhasználni is tudó emberekkel találkozhatunk körükben. Fazekas Róza idézi Francis Baconnak egyik – máig érvényes – megállapítását: „az utazás a nevelés része".

Károlyi egy részleteiben nem ismert Nyugat-Európai út után, 1833 végén indult el Bécsen át Rómába, Nápolyba, Sziciliába. Röviden leírja, hogy hol járt, mit látott, kik látták vendégül a helyi arisztokrácia vagy az osztrák birodalom diplomáciai tagjai közül. Különösen megragadta képzeletét a sziciliai hegyek között tett néhány napos utazás. Leíró stílusát félretéve élményszerű beszámolót közöl a szegénységről, a kietlen zord tájról, az átélt zivatarról. Majd visszatérve Nápolyba, illetve innen Messinába utazva, hajón teszi meg az utat Alexandriáig, Kairóig, majd bérelt hajón, teve- és szamárháton utazik végig a Niluson illetve a Nilus mentén. Jellemző írására, ha naplójából az alábbi néhány sort idézem: „... egypár más kisebbeket [templomokat] is néztünk, melyek egyike egy kis Izisnek szentelt templom, belsőjében három kis szoba van, mind hyerogliphákkal és bas-relieffel [féldomborművel] igen szépen kiékesítve. A másik egy úgynevezett typhonicum, vagyis kis templom a hamis istenségnek szentelve, mely szép oszlopokkal ékes, és belső falai emberek áldozatjaival vannak kidolgozva." Szinte valamennyi meglátogatott helyről hasonló stílusban ír.

Mondhatnák, hogy eléggé száraz olvasmány lehet Károlyi György írása, de bizton állíthatom, hogy nem az. Az olvasót lenyűgözi ugyanis az hatalmas ismeretanyag, amely szinte minden oldalon megjelenik valamilyen formában. A meglátogatott táj, épület hol olvasmányélményeire emlékezteti Károlyi Györgyöt, hol pedig Fazekas Róza kápráztatja el olvasóit azzal a mindenre kiterjedő figyelemmel és gazdag tudásanyaggal, amelyet a jegyzetek tükröznek. És ez a két dolog az, amely összeköti a több mint másfél száz évvel ezelőtt keletkezett írást a XXI. sz. elején tevékenykedő olvasóval. Magas és elmélyült klasszikus és általános műveltség jellemzi mindkét embert.

Károlyi György az út egy részén többed magával utazott, sőt felfogadott egy festőt is azzal a szándékkal, hogy a látott és megörökítésre érdemes épületekről, tájakról vázlatot készítsen, amelyeket később majd megfest. A festővel azonban elégedetlen volt Károlyi, és egyiptomi útjuk végén

felmondott neki. Sajnos a festő a vázlatokat is magával vitte, így nincs tudomásunk arról, hogy mi lett a rajzok sorsa. De Fazekas Róza ezért a hiányért is kárpótol bennünket: olyan képeket, metszeteket válogatott a könyv illusztrációjául, amelyek akár Károlyi festőjének ceruzája, metszőkése segítségével is készülhettek volna.

Fazekas Róza úgy érezte, hogy az utazási naplót, mintegy függelékként, azzal teszi teljesebbé, ha kiegészíti azt Károlyi itthoni, 1835 nyara és 1836 májusa között keletkezett naplójával. Szerencsésnek tarthatjuk ezt a választást, mert a mintegy 60 nyomtatott lapnyi írás érzékletes és eleven képet fest a fiatal magyar arisztokrata hazai hétköznapjairól. Károlyinak nemcsak gondtalan szórakozásból állt az élete, hanem komoly munkából is. Gazdaságait látogatta végig, felmérte állapotukat, döntött tovább fejlesztésükről, de nem mulasztotta el felkeresni ismerőseit, barátait sem. A sorok között pedig egyre nagyobb szerepet kap a szerelem fellángolása is. Károlyi mind többször és többet ír arról, hogy rövidesen megnősül. A lányos házaknál tett látogatásait is elsősorban ez a szándék irányítja.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Károlyi naplóját feldolgozó kötete egyike az utóbbi években megjelent legjobb hazai tudományos forrásközléseknek. Hatalmas tudományos apparátusa segítségével nemcsak a Károlyi által meglátogatott országok nevezetességeiről kapunk mindenre kiterjedő ismereteket, de a XIX. századi arisztokrácia képviselőiről is széleskörű ismeretekhez jutunk. Károlyi naplóját részben németül, részben franciául, részben magyarul írta. Az idegen nyelvű szövegek fordítása *Joó Etelka* és *Nagyné Schmelczer Erika* kitűnő felkészültségét mutatják.

Hálásak lehetünk a Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakmai Kollégiumának is, hogy ilyen nagyszerű munkához nyújtotta támogatását. Ajánlom mindazoknak ezt a könyvet, akik többet szeretnének tudni a XIX. századi honfitársainkról, az akkori világról és kultúráról.

(Nyíregyháza, 2002).

D. Tóth Béla

Demeter Zayzon Mária két új kisebbségtudományi kötete[1]

Igen kevés azon hazai kisebbségkutatók száma, akik egyaránt otthonosan mozognak a határon túli magyarság, és a határainkon belül élő, nemzeti és etnikai kisebbségek társadalmi viszonyainak világában. Ezen szakemberek egyike, Demeter Zayzon Mária két olyan kötetet is letett az asztalunkra, amelyek joggal tarthatnak igényt a Kárpát-medence népeinek együttélése iránt fogékony olvasóközönség érdeklődésére.

A szerző belülről ismeri a kisebbségi léthelyzetet, hisz élete első kétharmadát romániai szociológusként élte meg, utolsó harmadában pedig az anyaország kisebbségeit tanulmányozhatta. Az 1990-es évtizedben többek között a Komárom-Esztergom megyei német és szlovák nemzetiség körében végzett reprezentatív kérdőíves vizsgálatokat, amelyek eredményét kandidátusi értekezésében és az *Öntudatosodás és önfeladás között* (Tatabánya, 1993) című kötetében adta közre. A főváros kisebbségi szempontú térképét megrajzoló, úttörő munkája pedig *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata* címmel jelent meg 1994-ben.

Elsőként ismertetendő könyve – a *Kisebbségek – közösségek határon innen és túl* – másfél évtized hazai és határon túli vonatkozású írásaiból ad mustrát. A kötet érdekessége, hogy a magyar mellett a kutató német, angol és szlovák nyelvű publikációiból, előadásaiból is válogat. Az első egységben átfogó kérdéseket tár elénk, nevezetesen a magyarországi kisebbségkutatások történetének vázlatát, a hazai népcsoportok szociológiai jellemzőit, vizsgálatuk módszertani következtetéseit, illetve beszámolót egy az etnikai konfliktusok elméletéről és kezeléséről rendezett nemzetközi tanácskozásról. Ezt követően Demeter Zayzon Mária a korábban említett Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok, továbbá a baranyai svábság nyelvállapotára, kulturális és történeti tudatára, a kisebbségi önkormányzatokra, valamint az interetnikus viszonyokra vonatkozó vizsgálatainak eredményét teszi közzé.

A következő fejezet Budapest és azon belül a nemzetiségileg egyik legszínesebb kerület: Kőbánya etnikai képébe enged bepillantást. A kétmilliós világvárosban, a néhány ezrestől a százezres nagyságrendű lélekszámig, mind a tizenhárom, hazánkban honos népcsoport megtalálható, mellettük a nemzetiségi státussal nem rendelkező, harmadik világbeli bevándorlók is kimutathatók. A szociológusnő tanulmányaiból megismerhetők az egyes etnikumokhoz tartozók közelmúltbeli hullámai és térbeli elhelyezkedése. Mivel Demeter Zayzon Mária évekig a Budapest X. kerületi polgármesteri hivatal kisebbségi csoportját vezette, több dolgozata foglalkozik a kőbányai nemzetiségekkel, a lengyel katolikus templom és egyesület élénk hitéletétől a cigányok peremhelyzetéig.

Könyvek olvasása közben született gondolatok képezik a kötet negyedik egységét: a magyar–szlovén határ két oldalán lezajlott kutatások, erdélyi kisebbség- és művelődéstörténeti, az ausztráliai magyarság és a hazai németség önismereti kiadványairól szólnak az önmagukon túlmutató recenziók. A szerző sokoldalúságát igazolja, hogy a néprajz és szociográfia kérdéskörének is önálló fejezetet szentel. Tartalomelemzésnek vetette alá a Lakitelek Alapítvány paraszti önéletíró pályázatára beérkezett pályaműveket, érdekes megfigyeléseket végzett a kolozsvári ócskapiacon, több írásával pedig az öltözködés szociológiájába avat be bennünket. Társadalomnéprajzi, kultúrhistóriai, falukutatási reflexiók színezik e könyvrészt.

A záró fejezet mintegy előrevetíti a később önálló kötetté fejlesztett, korszerű témakört, hiszen a hazai kisebbségekkel kapcsolatos ismeretekkel foglalkozik az interneten. Demeter Zayzon Mária sok évig ugyanis a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal dokumentációs részlegét irányította, s ilyen minőségében módja nyílott létrehozni

[1] Kisebbségek – közösségek határon innen és túl. (BIP, Budapest, 2002); Kisebbségek a világhálón. (Gondolat Kiadó, Budapest, 2003)

és folyamatosan működtetni 1998-tól a hivatal honlapját.

A *Kisebbségek a világhálón* című műve valóban nóvum, hiszen ilyen mélységben senki sem dolgozta fel eleddig ennek a valóban XXI. századi technikai vívmánynak a kisebbségek életében betöltött szerepét. A könyv a magyarországi nemzeti, etnikai kisebbségekkel kapcsolatos internetes tájékoztatás kérdését veszi górcső alá, éspedig a tartalmak, a szolgáltatók és a felhasználók oldaláról.

Szerzőnk jó érzékkel ismeri fel, hogy a mindössze alig évtizedes múltú világháló példátlan lehetőségeket hordoz a társadalmi-kulturális kommunikáció egészére nézve, ugyanakkor az egyes népcsoportok hátrányos helyzete az informatikai egyenlőtlenséggel is mérhető. Számbavéve az információs társadalom kérdéseire irányuló, nemzetközi és hazai kutatásokat, vizsgálatait a törvényben nevesített tizenhárom magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség lehetőségeire összpontosította. Olyan kérdésekre keresett választ, mint: Milyen gyorsan és mértékben szereznek jártasságot a digitális írástudásban a kisebbségek, és válnak az információs társadalom tagjává? Milyen változásokat hozhat a kisebbségek számára az új típusú kommunikációs stratégiák kidolgozása az internet fogyasztói és szolgáltatói oldalán?

Felkutatta és rendszerezte az egyes közösségek által létrehozott honlapokat, valamint a róluk szóló, de más szolgáltatóktól származó *netes* tartalmakat is. Mélyinterjúkat készített a kisebbségügy különböző kormányzati és kulturális intézményeiben, kisebbségpolitikai és informatikai dokumentumokat elemzett, s főként sok száz órát „bolyongott" maga is a világhálón, nemzeti és nemzetközi adatbankokban, adatbázisokban.

A kötet négy fő egységből épül fel. Először az internethozzáférés és -használat kérdését tekinti át a magyarországi kisebbségek körében. Ennek során kitér az ellátottság hátrányaira, az azok javítását célzó programokra, az oktatási intézmények, önkormányzatok, családok, rétegek informatikai helyzetére. Azután számba veszi a hazai népcsoportokról szóló, internetes tartalmakat, beleértve az egyes közösségek saját tartalomszolgáltatói tevékenységét, a több kisebbséget érintő honlapokat, valamint az anyaországok világhálós tudósításait a közöttünk élő nemzetrészeikről.

Önálló fejezet foglalkozik a könyvben a honi kisebbségekről szóló, nem magyar nyelvű internetes tartalmakkal. Demeter Zayzon Mária itt kamatoztatja széles körű nyelvismeretét. A világ összes internetező lakosát 2001 decemberében 529 millióra becsülték, amelynek 43 %-a angol, 6,8 %-a német, 3,3 %-a francia nyelvű oldalakat olvasott. Lévén e három nyelv egyaránt világnyelv, a szóban forgó kötet áttekintése valójában valamennyi földrészre kiterjed. Metodológiai újdonsággal szolgál a kutatás internetes tartalomkeresési módszereinek kialakítását taglaló záró rész mindazoknak, akik a kérdéskör további tanulmányozására vállalkoznak.

Az elsőként ismertetett könyvet német, angol és szlovák nyelvű rezümé, valamint az 1990. évi népszámlálás anyanyelvi adatait megjelenítő térkép egészíti ki. A második kötet mellékletében statisztikai adatok, táblázatok, dokumentumok találhatók. A használhatóságot bőséges bibliográfia, német nyelvű tartalomjegyzék és összefoglaló növeli.

Demeter Zayzon Mária két új műve a Kárpát-medencei kisebbségekkel foglalkozó szakirodalom jelentős állomásaként értékelhető. Tudományos hozadéka mellett, tényekkel támasztja alá ama empirikus tapasztalásunkat is, hogy a térségünkben élő népek viszonyára nem csupán a konfliktusok jellemzők, hanem a harmonikus együttélés, az egymást gazdagító, interkulturális hatások is. A sok esetben fogyó lélekszámú közösségek megmaradása szempontjából reményteli fejlemény lehet, hogy eme akkulturáció mind a többségtől a kisebbség felé, mind a nemzetiségektől a többség felé is irányul. Csak remélhetjük, hogy az egyesült Európában ez az empatikus közeledés lép a XX. század kizárólagosságainak és konfrontációinak helyébe.

Székely András Bertalan

A csongrádi múzeum füzetsorozatáról

1998-ban indították útjára a *Múzeumi Füzetek Csongrád* című kiadványsorozatot Szűcs Judit főszerkesztői gondozásában, s azóta szívós következetességgel évente megjelenik egy-egy szám 32 oldaltól 120 oldalig terjedő terjedelemben. Legutóbb – 2003-ban – már a hatodikat vehették kezükbe az érdeklődők. Mire is törekedhet egy vidéki közgyűjtemény szerény lehetőségekkel rendelkező alkotócsoportja, amikor szakmai könyvsorozatot indít? A főszerkesztő az első füzet fülszövegében kinyilvánítja, hogy a csongrádi múzeumi füzetek célja egy dél-alföldi kisváros múzeumi életének, az intézményhez kötődő munkának a bemutatása. Emellett azonban érzékelteti azt is, hogy van némi kockázat a vállalkozásban, hiszen kérdéses az anyagi feltételek folyamatos biztosítása és az olvasóközönség megnyerése. A kezdeményezés a jelek szerint sikerrel járt. Megtalálták a szükséges forrásokat és az értő befogadókat, hiszen a füzetek igényes technikai kivitelben, műnyomó papíron immár hat éve rendszeresen közvetítik az eredményeket az érdeklődőkhöz.

Az egyes kötetek összeállításában tematikai szempontok az irányadók. Tudjuk, több múzeumban is bevett szokás – köztük a csongrádiak anyaintézetében, a szegedi Móra Ferenc Múzeum háza táján is –, hogy egy-egy kiadványban a muzeológia valamelyik szakterületének teremtenek publicitást. A csongrádiak először „helytörténeti szám"-mal jelentkeztek, ezt a régészet, majd a néprajz témaköre követte, a negyediket „megyetörténeti szám"-ként mutatták be, az ötödik kiállítási vezetőként történeti-néprajzi irányú, a hatodikban pedig a néprajz- és a nyelvjáráskutatás határozza meg a tartalmat. Felsorolásunk máris jelzi a csongrádiak érdeklődésének széles skáláját, ami elismerésre méltó ugyan, de veszélyeket is rejt magában. Egy kisvárosi múzeum érthetően törekszik sokszínűségre, lehető teljességre publikációinak

tematikáját illetően, hiszen a helyi közösség, a „célközönség" elvárja tőle, hogy információkat kapjon települése históriájáról a régészeti emlékektől napjainkig, vagy hogy hiteles adalékokhoz jusson a hagyományos népi életformáról, a tájnyelvi jellemzőkről. Miként lehet azonban kutatót találni a sokféle szakterülethez, amikor a muzeológus gárda létszáma nagyon is korlátozott? Bizony, a legtöbb kisvárosi múzeum arra kényszerül, hogy – állandó helytörténeti-néprajzi kiállításának színvonalas megvalósításán túl – szűkre fogja kutatási területét, s a vállalt feladatokat szakemberei felkészültségéhez igazítsa. A csongrádi múzeumban évek óta Szűcs Judit személye révén a néprajzi, Erdélyi Péter által pedig a várostörténeti tematikában várható el elsősorban tudományos eredmény.

Noha a helyi szakemberekkel szemben egy kis közgyűjteményben sokkal inkább elvárják a polihisztori felkészültséget, hiszen „mindenesnek" kell lenni az intézmény és a hely igényeinek következtében, a szaktudomány ugyanakkor egyre inkább a specialistáktól várja és kapja az újabb eredményeket. A csongrádiak kétféle módját is megtalálták annak, hogy feloldják ezt a dilemmát. Egyrészt olyan témákat választanak, amelyről a tudományosság szempontjából érdemi mondanivalójuk lehet, így például Szűcs Judit a népi táplálkozásnak, Erdélyi Péter a szőlőtermesztésnek és borászatnak a helyi kultúráját tárja fel, másrészt pedig szövetségeseket találnak a saját gárdájuk által nem művelt tudományterületek helyi műveléséhez. Így jelenhettek meg tartalmas dolgozatok (a 2. füzetben) Csongrád város őstörténeti, vaskori, bronzkori régészeti leleteiről Horváth László András, H. Simon Katalin, V. Szabó Gábor tollából; ennek eredménye (a 3. füzetben) Nagy Veronika monografikus igényű tanulmánya Csongrád város gazdálkodásáról; így közölhették (az 5. számban) Mód László gazdaságtörténeti elemzését a XVIII. és XIX. század fordulójáról, valamint Deák József Áron tájtörténeti adalékait és élőhelytérképeit; s ezáltal kaphatunk kitűnő képet Csongrád nyelvjárásáról H. Tóth Tibor és Bárdos Lajos publikációiból (a 6. füzetben).

Természetes, hogy a múzeum áll a közlemények homlokterében. Érthető, hogy az első füzetben Erdélyi Péter rövid summáját adja Csongrád históriájának, mert ez egyben vezérfonal a helytörténeti kiállításhoz. Érdekes a mai múzeum elődjének 1927-ben készült leltára, s csak sajnálni lehet, hogy az itt megnevezett tárgyak nagyrészt elkallódtak. Helyénvalónak érezzük, hogy egy jelentős időszaki kiállítás ismertetőjét e sorozatban tették közzé (a 4. füzetben), mert így a „Szent István királyi vármegyeszékhelye, Csongrád" című millenniumi kiállításhoz a látogató jó kalauzt, az utókor pedig fontos dokumentumot kapott. A múzeum állandó kiállításának várostörténeti részéhez „Csongrád évszázadai" címmel Erdélyi Péter és Szűcs Judit állított össze vezetőt (az 5. füzetben).

Trogmayer Ottó az 1999-ben megjelent kötet ajánlásában azoknak szánja a kiadványt, „akik szeretik pátriájukat, érdeklődnek annak múltja iránt, és tesznek is azért, hogy a múlt emlékei ne menjenek veszendőbe". Valóban találóan szólította meg a közönséget, amelyhez a helyi múzeum sorozatának darabjai szólnak: az iskolázott – illetve most iskolázódó – érdeklődő embereknek, olyanoknak, akik múltjával, népe hagyományos kultúrájával együtt szeretnék ismerni a nekik otthont adó várost. Harmóniát sejtünk tehát az éves rendszerességgel megjelenő csongrádi múzeumi füzetek és a múzeumlátogatók együttműködésében.

Úgy hírlik – többek között az Európai Unióhoz való csatlakozás következményeként – átszervezés előtt áll újra a magyar múzeumügy. Szeretnénk hinni, hogy ennek az átalakulásnak legkevésbé a kisvárosok múzeumai lesznek a vesztesei. A helyi közösségeknek szükségük van olyan közgyűjteményre, ahol a letűnt századok emlékei megtekinthetők, s szükségük van olyan tudományos műhelyekre, ahol a helyi örökség feltárását, elemzését végzik. Az áttekintett hat kiadvány, a csongrádi példa megerősít bennünket abban a meggyőződésben, hogy lelkesedéssel, kiváló szakmai felkészültséggel, jó szervezéssel, megfelelő munkamegosztással a korlátozott lehetőségek között is lehet eredményes munkát végezni, s egy városi múzeum képes sikerrel betölteni sokszínű feladatát.

Kováts Dániel

Öltözködési műhelytitkok

Szerk.: *Barna Mária* és *Pusztai Gabriella*. Tiszazugi füzetek 7.

Egy konferenciaanyag közzétételével jelentkezik újra az 1970-es évek elején elindított, néhány füzet után tetszhalálba merült *Tiszazugi Füzetek* kiadványsorozata. Annak idején az alapító szerkesztők egy Kőrös és Tisza menti kistáj, a Tiszazug és az egykori nagykunsági Kunszentmárton, a térség közigazgatási, oktatási és részben gazdasági központja számára kívántak egy helytörténeti, néprajzi, művelődéstörténeti periodikát alapítani. Ezzel igyekeztek segíteni a kistáj kunszentmártoni múzeumának megalapítását, szolgálni az 1970-es években Kunszentmártonban évente megrendezett tiszazugi tematikus tanácskozások anyagának közzétételét. Konkrét tudományos kutatások segítségével szerettek volna egy egészséges helyi öntudatot kialakítani, a szülőföld ismeretét és szeretetét erősíteni.

A sorozat folytatói, a szerkesztő Barna Mária és Pusztai Gabriella hasonló célokat követnek. A kunszentmártoni múzeum egyik, az öltözködés történetét és a viseleti iparok egy részét bemutató kiállításhoz kapcsolódó tudományos előadások szövegét tették közzé. A kutatások egyik szervezője, *Szabó László* néhány pontatlanságot is tartalmazó előszava után a Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumi szervezet munkatársai tanulmányai következnek. *Gulyás Éva* a XVIII-XX. század kunszentmártoni és környékbeli szabómesterség helyzetét tekintette át. Ennek kapcsán utalt a viselet, a népviselet változására, átalakulására. *Pusztai Gabriella* Szűcs Imre kunszentmártoni cipészmester életútját tekintette át életrajzi interjúja segítségével. Cikkében röviden kitért a cipészmesterség múltjára és a technológiai folyamatokra is. Kun-

szentmártonban a szűcsmesterség volt a legjellemzőbb. Ennek történetét – néhai Turcsányi István kéziratára alapozva – *Szabó István* foglalta össze. A Nagykunság, de más táj is őriz több olyan viseleti darabot, amelynek párhuzamai távolabbi keleti népeknél is megtalálhatók. Közéjük tartoznak a bőrruhák és a nemezből készült viseletek is, mint pl. a szűr. Ez nemcsak anyaga, hanem szabásmintája révén is rokonságot mutat ázsiai viseleti darabokkal. Ennek kérdését a magyar néprajzi viselettörténeti irodalom jól feldolgozta. Ehhez szolgáltat adalékokat *Bartha Júlia* írása a kunsági viselettel kapcsolatosan. Folklórizmusnak nevezzük azt a jelenséget, amelynek során napjaink kultúrájába beemelünk a paraszti műveltségből származó elemeket. Ennek sok példáját láthatjuk ünnepi és mindennapi viseletünkben is: hímzésekben, viseleti tartozékokban (táskák, tarisznyák, zsebkendők stb.) Róluk *Füvessy Anikó* írt. A kötet végén *Pusztai Gabriella* közzétette a kuszentmártoni szabó és szűcs legények életét rendező szabálykönyvet. Ez páratlan dokumentum, érdemes a mielőbbi elemzésre. A kötet tanulmányait színes és fekete-fehér képek, valamint jól sikerült rajzok illusztrálják.

A *Tiszazugi füzetek* 7. száma tanulságos olvasmány. Sok fontos új ismeretet közöl az olvasóval közelebbi vagy távolabbi múltunkról, jelenünkről, elődeink: szüleink és nagyszüleink életéről. A kunszentmártoni múzeum gyűjteményi és kutatási arculatát elsősorban a kézműves mesterségek, a kismesterségek, a háziipar vizsgálata határozza meg. Állandó kiállításában ezeket mutatja be. A további kiadványok valószínűleg nemcsak ezzel a témakörrel foglalkoznak majd, hanem jelzik azt a sokszínű helytörténeti és néprajzi kutatótevékenységet, amely a múzeum körül szerveződik. Remélem, a kötet sok kunszentmártoni és tiszazugi család könyvtárába bekerül.

(Kunszentmárton, 2003. Beszerezhető: Helytörténeti Múzeum 5440 Kunszentmárton, Kerületi ház u. 8.)

Barna Gábor

TÖTSZEGI TEKLA

A Mérai Kötény

A Kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatásával 2003-ban jelent meg a szerző kötete. Méra, Kalotaszeg Nádas-menti csoportjának népművészetben – zene, tánc, viselet – gazdag, karakteres faluja 1200 lelket számlál, 2/3 része református magyar.

A székelyföldi szerzőnek, aki más szokásrendbe született, a népviselet táji változatáról nem volt előzetes, részletes ismerete. Mint mindenki, aki a hagyományos viseletkultúrára rácsodálkozik, vagy értékeli, első helyen említi Kalotaszeget. A 40 falu viseletének sajátosságait, különbségeit az fedezheti fel, aki benne él, aki naponta szembesül az elvárásokkal, igazodik az íratlan törvényekhez. Tudatosság kell ahhoz, hogy azt a sokféle irányzatot, változást, formagazdagságot, színt és díszítő elvet felfedezze, rendszerbe foglalja, ami itt most bemutatásra kerül. Tötszegi Teklának húsz éve van e munka mögött. Szeretetben, nyitott szemmel él együtt velük. Ez a záloga e kötet megjelenésének, sikerének.

A XX. század első évtizedeitől napjainkig készült. 2016 kötényt vizsgált meg, 257 tulajdonost szólított meg, akik nemcsak rendelkezésére bocsátották legféltettebb öltözetdarabjukat, de minden feltett kérdésre válaszoltak, sőt – közvetett módon – befolyásolták a kutatást. E monografikus mű megfelel a legmodernebb néprajzi kutatás elvárásának úgy, hogy egyszerre tudományos és célszerűen hasznos. Azok is gazdagodnak ismeretekben, akik a gyakorlat oldaláról, a megvalósíthatóság felől közelítenek.

A kötet fejezetei úgy vallanak az öltözet kapcsán az alkotó emberekről, hogy világossá válik minden részlet, változás, a kívülről jött hatásokra – divatra való reagálás, elfogadás – elutasítás, avagy megtermékenyítés. Hímzők, gyöngyfűzők, viseletkészítők eligazítást kapnak az öltésfélesége technikai megoldására, amit a fekete-fehér és színes fotók tovább erősítenek. A szerző mérnöki pontossággal ad számot minden fejezethez tartozó adatról, ami alátámasztja a vizsgált részlet hitelességét, módszerét.

Kötéses ruhából 1719 darabot vizsgál, amihez 90 db színes kötésmintát közöl. Szedések leggyakoribb motívumainak 30 változatából lehet válogatni. A 73 db számítógépes grafikával, színjelzéssel közölt minta könnyen leolvasható. Zseniálisan egyszerűvé teszi e modern eljárással az újra alkotók munkáját. Pántlikaminták, széldíszek, sőt a „szőrfélék", gyapjúkázsmér szövetek mintázatára is ad példát, elnevezésükkel együtt.

Tötszegi Tekla Kalotaszeg népművészetének jobb megismeréséhez olyan kötettel ajándékozta meg olvasóit, hímzőit, ami a XXI. század Európájába is méltán számíthat elismerésre.

Tisztelet és köszönet Neki, s mind a 324 adatközlőnek.

(Kriza Könyvek 18. Kriza János Néptajzi Társaság. Kolozsvár, 2003.)

Borbély Jolán

Honismereti Bibliográfia

Az Almásfüzitői Timföldgyár története életrajzokban 1. Szerk.: *Kaptay György*. Füzitő Barátainak Köre. Almásfüzitő. 2003. 159 old.

Bagaméri Krónika. Szerk.: *Ruszoly Barnabás* és *dr. Ruszoly József*. Kiadja a Szegedi Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Bagaméri Kör. Bagamér 2002. 3-4. 68 old. – A tartalomból: *R. J.*: Kétszáz éves Csokonai „bagaméri" bordala; *Ruszoly Barnabás*: Négy esztendő mérlegen; *Ruszoly József*: *Bagamér* 1881–1900; *R.B.*: Bagamérban történt a tanácsi világban (1952, 1962, 1977); *(r)*: Bagamér régi katonai térképeken; *R. B.*: Egy befejezetlen félév bagaméri krónikája; *Bene Kornélia – Oláhné Balogh Tímea*: „Cigány értelmiségi vagyok; *R. J. – R. B.*: Hírünk a megyében, hírünk a hazában; *Gál József*: „Ennyit mindenképpen le kellett írnom"; *Ruszoly József*: Barizs Dániel (1932–2002); *R. J.*: Ármó Zsigmond és Sass Kálmán; *Szabó Zsolt*: In memoriuam Kárándi Sándor.

Babus Antal: Tanulmányok Fülep Lajosról. *Új Forrás könyvek, 37.* Szerk.: *Monostori Imre*. József Attila Megyei Könyvtár. Tatabánya. 2003. 329 old.

Bábolna, Kisbér, Komárom, Oroszlány. Készítették: *Kerényi János, Keller József, Juhász Attila. Városok,, tájak, kultúrák.* Kiadja az Önkormányzat. Bábolna, 2003. 24 old.

Bányászat a képzőművészetben Tatabányán. Szerk.: *Szabó László*. Kiadja a Tatabányai Bányász Hagyományokért Alapítvány. Tatabánya, 2003. 104 old.

Bárdos István – Szénássy Zoltán: Neszmély. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht. Bp. 2003. 190 old.

Bence Ottó: Látvány körút: Budapest az ezredfordulón (*Hermann Ildi* fotóival). Palatinus, Bp. 2003. 125 old.

Benedek Gyula – Kürti László: Bene, Lajos és Mizse oklevelei, történeti dokumentumai (1385–1877). *Cumania Könyvek 2.* Szerk.: *dr. Bárth János*. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. Kecskemét. 2004. 239 old.

Csikány Tamás: Csata Komáromnál, 1849. július 2-án, avagy A szabadságharc harcászata. Kiadja a Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 2003. 166 old.

Csizsek István: A G. 526. számú GULAG-lakó: fogolynapló. Tatabánya Alkotó Művészeiért Alapítvány. Tatabánya. 2003. 108 old.

Csombor Erzsébet: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Kiadja a Levéltár. Esztergom. 2003. 11 old.

Droppáné Debreczeni Éva: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum története, különös tekintettel a könyvtári gyűjtemény alakulására. OPKM Bp., 2003.

Dunántúli-középhegység, Vértes – Velencei hegyvidék. Írta: *Barczi Attila, Lóczy Dénes, Penszka Károly*. Szerk.: *Barczi Attila. Magyarország tájai*. Kiadja a Környezetvédelmi és Környezetgazdálkodási Felsőoktatásért Alapítvány. Gödöllő. 2003. 50 old.

Esztergom vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 2. Szerk.: *Erdélyi Szabolcs. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 10.* Nyomda és Kiadó Kft. Komárom, 2003. 235 old.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen, 2004. 2. 37–76. old. – A tartalomból: *Dankó Imre*: Beregszászi vásárok; *Pacsai Imre*: A kelet- és középeurópai népmesék szerkezetének areális változásai; *Bődi Erzsébet*: XVI. századi adatok táplálkozási kultúránk történetéhez; *Szekeres Gyula*: Ló- és patabetegségek, illetve azok gyógymódjai Hajdúböszörményben, egy kézírásos töredék kapcsán; *Gelencsér József*: Egy debreceni vásárkép 1877-ből; *Füzesi Magda*: Adalékok a beregvidéki népi táplálkozási is módosulásához, különös tekintettel az interetnikus kapcsolatokra; *Halász Péter*: A csíki karácsony; *Szabó Ágnes*: Vokális hagyomány Ercsiben; *Magyar Zoltán*: A szentgyörgyharmat mondája; *Ú. Z.*: A Cukorsüveg mondája és a Felső malom regéje; *Ú. Z.*: Szakállamra mondom; Szonda István: Egy endrődi ballada keletkezése – Szosznyák Lajos balladája; *Vitéz Ferenc*: Népéleti és tájfestmények a 80 éves gömörszőllősi É. Kovács László munkásságában; *Vitéz Ferenc*: Díszpolgári cím Ujváry Zoltánnak.

Édes Anyanyelvünk. Az Anyanyelvápolók Szövetségének folyóirata. 2004. 2. 20 old. – A tartalomból: *Dóra Zoltán*: Anyag; *Baksa Péter*: A 2001. évi XCVI. törvény a valóságban; *Fazekas Beáta*: Az idegenszerűség Cora (Idegen nyelvi hatások a reklámban); *Kemény Gábor*: Nyelvi mozaik; *Grétsy László*: Nyelvművelésünk jelenéről és jövőjéről; *Bán Ervin*: Megalázó-e *kezét csókolom*-mal köszönni?; *Balázs Géza*: Az adóívek nyelvezete, *Balaskó Eszter*: Gyermekkori szavaim; *Brauch Magda*: Összecserelt alakpárok: Ide vagy oda? Menni vagy jönni? *Bajdó Bettina*: Mobilszerelem; *Szalay Dániel*: Deák Ferenc és a webmetsző; *Sz. Györffy Sarolta*: Tűnődés szakemberről, szakképzettségről; *Bartosiewicz László*: Egyik kutya, másik eb; *Maróti István*: Széchenyi István küzdelme anyanyelvünk védelméért; *Minya Károly*: Tizedes tört vagy tizedestört?; *Zábó Gyula*: Éneklő szótár.

Értékőrző települések a Közép-Dunántúlon. Szerk. és összeáll.: *Berta Györgyné*. Kiadja a KSH Fejér, a Komárom és a Veszprém Megyei Igazgatósága. Székesfehérvár, Tatabánya, Veszprém. 2003. 137 old.

Fancsali József – Szabó Sándorné: A nagyvárosok belső tagozódása: Tatabánya. KSH Komárom-Esztergom Megyei Igazgatósága. Tatabánya. 2003. 89 old.

Ferenczy Miklós: Dunaalmási történetek. Nagyigmánd. 2003. 123 old.

Ferenczy Miklós: Költők, borok, hegytörvények Dunaalmáson. Szerzői kiadás. Dunaalmás 2003. 17 old.

Ferenczy Miklós: Mikoviny Sámuel bizalmas levelei a Bécsi Kamarához az almási gyógyvizek ügyében. Szerzői kiadás. Dunaalmás. 2003. 21 old.

Ferenczy Miklós: Régi sírkövek Dunaalmáson. Képgyűjtemény. Szerzői kiadás. Dunaalmás. 2003. 91 old.

Fónagy Zoltán – Magyar Károly – Végh András: A Budai vár: helytörténeti és építészeti emlékek. Történeti Múzeum, Enciklopedia Humana Egyesület. Bp. 2003. CD Rom.

Fülöp Martina: Népszokások, néphagyományok alkalmazása az óvodában. Szakdolgozat. Nyugat-Magyarországi Egyetem Benedek Elek Pedagógiai Főiskolai Kar. Sopron. 2003. 66 old.

Gallai Rezső: Szórabírt emlékezet. Alfadatpress Nyomdaipari Kft. Tatabánya. 2003. 99 old.

Gróf György: 75 éves a Bánhidai Erőmű. Előszó: *Balogh Ernő*. Kiadja a Vértesi Erőmű Rt. Tatabánya. 2003. 54 old.

Gub Jenő: Üres kalász fennhordja a fejét. Székelyföldi (sóvidéki) szólásmondások, közmondások. találóskérdések, mondókák, rigmusok, táncszók, húsvéti locsolóversek, székelykapu-feliratok. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely, 2004. 104 old.

Győri Péter – Sass Lajos: A Hajléktalanok Menhelye Egylet. Animula, Bp. 2003. 110 old.

Harangszó. A marosszentgyörgyi római katolikus egyházközség kiadványa. 2004. 1. 8 old. – A tartalomból: *Baricz Lajos*: Czibere Vajda, Koncz Király; *Szántó Edit*: A marosszentgyörgyi egyházközség története; *Gönczi Mária*: Tavaszi szél vizet árazt... népdalvetélkedő.

Harangszó. A marosszentgyörgyi római katolikus egyházközség kiadványa. 2004. 2. 8 old. – A tartalomból: *Székely Ilona*: Tanuljunk meg anyanyelvünkön beszélni; *Pataki Ágnes*: Beszélnek a virágok.

Haraszti Mihály: Újabb adatok Esterházy Ferenc tóvárosi parkjának történetéhez. *Agóra füzetek. Helytörténet*. Agora Könyvkereskedés. Tata. 2003. 24 old.

Haraszti Mihály: Séta a várban. *Agóra füzetek. Tatai útitárs 1*. Agora Könyvkereskedés. Tata. 2003. 36 old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLII. Szerk.: *Veres László* és *Viga Gyula*. Kiadja a Múzeum. Miskolc, 2003. 688 old. – *Ringer Árpád*: Őskori kovabányászat és kovakő-feldolgozás a miskolci Avason; *Szentesi Edina*: A Borsod-Miskolczi Múzeum és az ősemberkutatás kapcsolata 1914-ig; *Csengeri Piroska*: Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája legkorábbi időszakának települései a Hernád völgyében; *B. Hellebrandt Magdolna*: Adatok Vilmány régészeti topográfiájához; *Wolf Mária*: Adatok X. szd.-i edényművességünkhöz: A borsodi leletek tanulságai; *Simonyi Erika*: Előzetes jelentés a felsősolca–várdombi ásatásról; *Kővári Ivett – Szathmáry László*: A továbbélés megítélése az Árkotő, Csík-gát lelőhelyen feltárt V–IX. századi csontvázleletek alapján; *Szörényi Gábor András*: A csorbakői vár története 1648-ig; *Sós István*: A regéci vár tisztviselői és lakóinak élete a XVII. szd. első felében; *Gyulai Éva*: „Virgina és veresgyöngy": A szendrői Alsóvár és majorság 1697. és 1716. évi inventáriuma; *Siska József*: Alta non alte (A 'Sennyei család históriája); *Tarcai Béla*: A négyesi Szepesy család története; *Dobrossy István*: Az avasi református temető története; *Frisnyák Zsuzsa*: Magyarországi kocsi és szekérállománya; *Csíki Tamás*: A kassai zsidóság a Holocaust idején; *Print Andrea*: Főúri ősgaléria emlékei a Herman Ottó Múzeum képzőművészeti gyűjteményében; *Békési Gábor*: „Maradok szeretve tisztelő barátod..."– Telepi György a dokumentumok tükrében; *Sümegi György*: „Egyetlen dimenziónk a jelen" – Szalay Lajos és László Gyula levelezéséből; *Goda Gertrúd*: Emlékművek születése Miskolcon; *Mizser Lajos*: Cserépfalu becenevei (1525–1974); *Mizser Lajos*: Ragadványnevek Cserépfaluban; *Osgyáni Gábor*: Megjegyzések a hagyományos gazdálkodás átalakulásához és fellelhető emlékeihez a Zempléni-hegység belső területén; *Tóth Arnold*: Újabb vőfélyversek a kisgyőri népi kéziratos gyűjteményből; *Demeter Éva*: Húsvéti üdvözlőlapok a Zempléni Múzeumban; *Bencsik János*: Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyében; *Tóth Gergely*: Balassa Iván Borsod-Abaúj-Zemplén megyéről szóló művei; *Bodnár Tamás*: Borsod megyei prédikátorok az 1576 – 1652 közötti tizedjegyzékek alapján; *János István*: Hegyaljai bormitológia és az újlatin irodalom; *Veres László*: Die wallonischen Erinnerungen an die Trauben- und Weinkultur in Nordungarn; *Spóner Péter*:A Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár első világháborúra vonatkozó gyűjteményének adatbázisa; *Tóth Máté*: Sassy Csaba Babitshoz írt levelei tükrében; *Hideg Ágnes*: Brósz Károly könyvtárnok; *Szilágyi Miklós*: Személyes vélemény a néprajztudomány helyzetéről készült előterjesztéshez – 1977; *Viszóczky Ilona*: Néhány adalék a Matyó Múzeum hímzéseinek vizsgálatához; *T. Szabó Tímea*: Történeti és muzeológiai adatok a miskolci és a kisgyőri meteoritokról.

Hevesi Attila – Kocsis Károly: A magyar–szlovák határvidék földrajza. Lilium Aurum Könyvkiadó. Dunaszerdahely. 2003. 207 old.

Hímes tojás csak annak jár... Húsvéti locsolóversek. A gyűjtést vezette és szerk.: *Mirk László*. Státus Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004. 71 old.

Huber Zsanett: A Turul-madár védőszárnyai alatt: Tatabánya helytörténete. Szakdolgozat. Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola. Esztergom. 2003. 36 old.

Jalsovszky Katalin – Tomsics Emőke: Buda-Pest, az ikerfőváros, 1860–1890. Helikon. Bp. 2003. 183 old.

Jogtörténeti szemle. Szerk.: *dr. Tóth Béla*. Kiadja az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam és Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke és a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke. Budapest, Győr, Miskolc. 2004. 4. sz. 84 old. – A tartalomból: *Blazovich László*: A Szász tükör és a Zipser Willkür; *Homoki Nagy Mária*: A magyar magánjog kodifikációja a 19. szd-ban; *Ruszoly József*: Móra Ferenc sajtópöre 1923-ban; *Zinner Tibor*: Adalékok a magyarországi

németek 1945 utáni kitelepítéséről; *Bató Szilvia*: Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok?

Kecskés László: A komáromi ötvösök és asztalosok. *A Kecskés László Társaság Füzetei* 2. Szerk.: *Monostori Éva*. Komárom. 2003. 51 old.

Ki kicsoda Tatabányán, Oroszlányban, Tatán? Szerk.: *Rikli Ferenc*. Dél-dunántúli Extra Lapkiadó Kft. 2003. 172 old.

Komárom-Esztergom megye. Szerk.: *Zoltai Dénes*. Dömös. 300 old.

Komárom Megyei Állami Építőipari Vállalat, 1848 – 1990. Írta: *Csóka Zsigmondné* és mások. Kiadja a Vállalat Tatabánya. 2003. 17 old.

Koncsol László: Gancsháza – Kulcsod. A Csallóköz városai és falvai 2. *Csallóközi kiskönyvtár*. Kalligram k. Pozsony. 2003. 375 old.

Kórosi Gábor: Kocs: múlt és jelen. Polgármesteri Hivatal. Kocs. 2003. 280 old.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos és Művészeti Szemléje. Főszerk.: *Virág Jenő*. Tatabánya, 2003. 3. 180 old. – A tartalomból: *Kántor Zoltán*: Nemzet, etnikai csoport, nemzeti kisebbség; *Mirnics Károly*: A szórványosodásról; *Csortán Ferenc*: „Transylvanica Varietas". Etnikai változatosság, eltűnt etnikumok a középkori és újkori Erdélyben; *Langó Péter*: Ladány, Varsány, Oszlár. Keleti néptöredékek és korai helynevek kapcsolata; *Ábrahám Barna*: Szlovákok és szlovjákok kapcsolata: a nemzet határai; *Sokcsevits Dénes*: A horvátság csángói. A bunyevác népcsoport a horvát nemzeti integrációs folyamatban; *Szilágyi Imre*: A magyarországi szlovénokról, avagy régebbi magyar nevükön a vendustótokról; *Prohászka Péter*: Európa egyik legrégibb „kisebbsége" – a szorbok; *Stekovics Rita*: A moldvai csángók (történeti-néprajzi áttekintés); *Sere Attila*: Moldvai csángók és az anyaország az „első nagy verekedés" idején; *Halász Péter*: Az Európa Tanács a veszélyeztetett kisebbségi kultúrákért; *Vogel Sándor*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon; *Mészáros Sándor*: A felszín alá merülve Közép-Európáról; *Vesztróczky Zsolt*: A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868.

Magyar bányászat történeti statisztikai adattára. Összeállította: *Halkovics László*. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. Bp. 2003. 151 old.

Magyar kastélylexikon 4. Komárom és Esztergom megye kastélyai és kúriái. Írta és szerk.: *Virág Zsolt*. Bp. Castellum Novum Kft. Bp. 2003. 234 old.

Magyarország régiói. Közép-Magyarország, Közép Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Budapesti agglomeráció, Balaton kiemelt üdülőkörzet. Fel. szerk.: *Kovács Tibor*. KSH Bp. 2003. 134 old.

Mányai Csaba – Szelke László: A Gresham világa. Választ K. Bp. 2003. 250 old.

Medve Zoltán: Az Alföld poétája a zordon kárpátokban. Petőfi Sándor kárpátaljai és galíciai recepciója. *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 14*. Szerk.: *Udvari István*. Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara. Nyíregyháza, 2004. 194 old.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2004. 3. 24 old. – A tartalomból: *Benke Pál*: A Csángó Fesztivál megnyitóbeszéde; *Hegyeli Attila*: A jó bál; *Hegyeli Attila*: Levél Moldvába; *Halász Péter*: Pusztina helynevei; *Petrás Incze János*: „...nagy a papoktul való félelem..."; *Pozsony Ferenc*: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben; *P. Jáki Teodóz*: Csángókról, igaz tudósítások; *Gábor Felicia*: Csángó vagyok; *Ambrus Lujza*: Élet a csángó bentlakásban; *Iancu Laura*: Az az egy utca.

Moldvai Magyarság. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda. 2004. 4. 24 old. – A tartalomból: *Iancu Laura*: Pár csángó szó; *Daczó Dénes*: Bár megválasztották alelnöknek Bilibók Jenőt, nem vállalja a tisztséget; *Berek Patrícia*: A csángók problémája Magyarországé is; *Sylvester Lajos*: Magyar szembekötősdi; *Halász Péter*: Pusztina külterületi helynevei; *Pozsony Ferenc*: Egyházi élet a moldvai magyar közösségekben; *P. Jáki Teodóz*: Csángókról, igaz tudósítások; *Vornicu Adrian*: Eddigi élettörténetem; *Iancu Laura*: Szél, lengő csend.

Ötvenéves a komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár, 1952.–2002. Jubileumi évkönyv. Szerk.: *György Károlyné Rabi Lenke*. Kiadja az Önkormányzat. 2003. 72 old.

Paczolai Gyula: European Proverbs – DelProverbio Com. Hobart 2002. 528 old. – Az 1997-es veszprémi kiadás reprintje.

Pál Istvánné: Dunaalmás története dióhéjban. Dunaalmás Barátainak Köre. Dunaalmás, 2003. 67 old.

P. Miklós Tamás: A Révfülöpi Honismereti Egyesület működése és tevékenysége (1993–2003) és Villa Filip honismereti folyóirat tartalomjegyzéke (1993–2003). *Révfülöpi Honismereti Füzetek* 4. Kiadja a Révfülöpi Honismereti Egyesület. Révfülöp. 2003. 46 old.

P. Miklós Tamás – Müller Márton: Révfülöp anno. Révfülöpi életképek és fölételek a XIX. század fordulóján. Révfülöp, 2002-2003. 56 old.

Prakfalvi Endre: Római katolikusn templomok az egíesített fővárosban. *A mi Budapestünk*.. Városház. Bp. 2003. 79 old.

Ráczné Wiszt Vilma: Mintavlétel egy Komárom-Esztergom megyei falu, Környe nyelvéből. Szakdolgozat. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 2003. 32 old.

Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja. Fel. szerk.: *Kiss Erika*. Kiadja a Jász Múzeumért Alapítvány. 2004. 2. 20 old. – A tartalomból: *Fülöpszállási Székely Gábor*: Szász Károly-szobor a Marx téren; *Tajti Erzsébet*: Télbúcsúztató Csíkmenaságon; *Molnár István*: A szabadságharc emlékei Jászapátin; *Fodor Dénes*: Egy áldozat és egy hóhér; *Dr. Szabó Lajos*: Kisújszállás népe és a szabadságharc; *Petrányi István*: Barócsi bácsi, az öreg huszár; *Korcsok Imre*: A Dósai Honismereti Szakkör 20 éves; *Sólyom János*: Lajosmizsén történt; *Németh Zoltán*: „Tisztelt és szeretett igaz Magyar Papom..." (Száz éve iktatták hivatalába Baksay Sándor püspököt); *Téglás Gyula*: A redemptios összeg visszatérítésének kísérlete; *Korcsok Imre*: Dalos találkozó Jászdózsán; *Iris*: A Bíró zenekar első CD-je; *FIF*: Jákóhalmán történt.

Régi magyar szólások és közmondások CD-ROM-on. Arcanum Adatbázis Kft. Bp. 2004. – *Dugonics András*: Magyar példabeszédek és jeles mondások (Szeged, 1820), *Erdélyi János*: Magyar közmondások könyve (Pest 1851), *Sirisaka Andor*: Magyar közmondások könyve (Pécs, 1891), *Margalits Ede*: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások (Bp. 1896).

Sebő József: A királyi régió: Szigligettől Esztergomig. *Láng Tibor* fotóival, *Rechnitzer János* utószavával. Új Horizont Folyóirat és Könyvkiadó Alapítvány. Veszprém, 2003. 152 old.

Szín. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata. 2004. 1. sz. 48 old. – A tartalomból: *Beke Pál*: Évértékelő-évnyitó; *Gyergye Rezső*: Kistérség (kistáj, járás, város és vidéke); *Pethő László*: Kistérségi periodikumok szövetsége; *Kiss László*: A Magyar Kultúra Napja; *Borbás György*: Ferenczy Béni: Petőfi; *Pordány Sarolta*: Internetkutatás a hazai kisebbségekről – Demeter Zayzon Mária: Kisebbségek a világhálón.

Szín. A Magyar Művelődési Intézet folyóirata. 2004. 2. sz. 84 old. – A tartalomból: *Beke Pál*: Település és Ifjúsága Európában. Konferenciasorozat nemzetközi szemináriuma Budapesten; *Mátyus Alíz*: Interjú Pekár Istvánnal, a Duna Televízió elnökével; *Andrássy Mária–Mátyus Alíz*: A kistelepülési, kistáji közművelődési munka megújításáról; *Kereszti Ferenc*: Kistérségi közművelődés a Vasi Hegyháton; *Szeder Erika*: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában; *Kiss Gy. Csaba*: Nemzetté válás és regionalizmus Közép-Európában; *Zoltai Márta*: Az Európai Unió, és az európai polgár; *dr. Petravichné Matyaczkó Olga*: Az amatőr társastáncélet helyzet Magyarországon.

Szénássy Zoltán: Komáromi krónikás. KT Könyv- és Lapkiadó Kft. Komárom. 2003. 324 old.

Szlovákiai magyarok kényszer-kitelepítéseinek emlékezete, 1945 –1948. Visszaemlékezések, tanulmányok, dokumentumok. Szerk.: *Szarka László*. Kiadja az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a Kecskés László Társaság. Bp. – Komárom. 2003. 303 old.

Szőke Ágnes: Belvárosi séta: mitológia. Masszi K. Bp. 2003. 71 old.

A Tardosi Önkéntes Tűzoltó Egyesület 90 éve, 1913 – 2003. Írta *Busa János, Motil László*. *Helytörténeti füzetek* 3. Kiadja az Önkormányzat. Tardos. 2003. 150 old.

Tatai Helytörténeti Egyesület évkönyve. Szerk.: *Greiner Tibor, Meknics Gyula*. Kiadja az Egyesület. Tata. 2002. 92 old.

Tata természeti és építészeti értékei. Szerk.: *Musicz László*. Kiadja az Önkormányzat. Tata. 2003. 32 old.

Tárkány község története a kezdetektől. Írták: *Bilkó István, Magdics Erika, Némedi Györgyné*. Kiadja az Önkormányzat. Tárkény. 2003. 238 old.

A TIT Komárom-Esztergom Megyei Egyesület jubileumi évkönyve a Társulat Komárom Megyei Szervezete alapításának 50. évfordulóján. Szerk.: *Bálványos István* és *Kovaliczky István*. Kiadja a TIT Komárom-Esztergom Megyei Egyesülete. Tatabánya, 2003. 260 old.

Tóth Krisztina: Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái, 1712–1715. *Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyvei 9*. Kiadja a Levéltár. 2003. 209 old.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpest Önkormányzata. Bp., 2002 2. 32 old. – A tartalomból: *Szöllősy Marianne*: Iparosodás Újpesten 1900–1930; *Szöllősy Marianne*: Iparváros a főváros árnyékában: Újpest; *Krizsán Sándor*: Az újpesti lóvasút, 1. Az első vonal születése; *Ladányi László*: Gyapottermesztés Káposztásmegyeren; *dr. Sallai János*: Újpest rendvédelmének története; *Klein József Péter*: Az első dalárda „kis Amerikában"; *Iványi János*: 25 éve égett le a Magyar Pamutipar fonodája; *dr. Kriska György*: A Csömöri- patak; *dr. Urbán László*: Berda József összegyűjtött versei; *Hirmann László*: Rákóczy Géza; *Fricsán Kálmán*: „Adok neked kenyeret, add vissza a kenyeret!" – Beszélgetés a 80. születésnapjára készülődő Szusza Ferenccel; *Salamon Lajos*: Háborús emlék.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpest Önkormányzata. Bp., 2003. 1. 32 old. – A tartalomból: *Szöllősy Marianne*: „Civil" pillanatképek; *Szöllősy Marianne*: Civil szervezetek Újpesten a „boldog békeidők" idején; *Krizsán Sándor*: Az újpesti lóvasút, 2. – A megyeri és a rákospalotai vonal építése; *Rojkó Annamária*: Újpest százesztendős iskolái; *Iványi János*: „Évszázados múlt után"; *Molnár István Gábor*: Az újpesti cigányság története, 1.; *Gábriel Tibor*: Pillanatkép Újpest társadalmi életéből; *dr. Kriska György*: A Szilaspatak; *dr. Szerényi Mária*: Jámbor Pál (Hiador) verse Újpestről; *Hirmann László*: Dr. Técsőy Henrik; *Iványi János*: „...legjobban az újpesti Stephaneum templomának lebontása fáj..." – Beszélgetés a millenium évében született László György építőmérnökkel.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. Kiadja Újpest Önkormányzata. Bp., 2003. 2. 32 old. – A tartalomból: *Szöllősy Marianne*: Az újpesti vízmű színe és visszája, *Fricsán Kálmán*: 120 éves az újpesti faipari szakoktatás; *Krizsán Sándor*: Az újpesti lóvasút, 3. – Irány Palota!; *dr. Bencze László*: Vízműtelep, a Váci úti gyártenger „üde szigete"; *Szöllősy Marianne*: Az újpesti órák és ékszerek mesterei; *Sallai János*: Újpesti rendőrségi ügyek a XIX-XX. szd. fordulójáról; *Iványi János*: Az újpesti víztorony – a korai magyar vas- és vasbeton-építészet kimagasló alkotása; *Molnár István Gábor*: Az újpesti cigányság története, 2.; *dr. Kriska György*: A rákospalotai turjános; *Hirmann János*: Jankovich Lajosné; *dr. Hencsei Pál*: „Mi egy igazi sportcsalád vagyunk" – Látogatás a berlini olimpia egyik résztvevőjénél [Sólyom Lászlóné Bíró Ágnes]; *Salamon Lajos*: A Vakok Országos Munka és Segélyegylete Újpesten.

Veszprémi Szemle. Várostörténeti Folyóirat. Szerk.: *Tölgyesi József*. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2003. 1-2. sz.. 120 old. – A tartalomból: *Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós Mihály*: Veszprém a hadak útján; *Bontó József*: A Veszprémi-jutasi katonai repülőtér története; *Brassai Zoltán*: A Csomay-strand története,

Bándi László: A veszprémi várkút feltárása és felújítása; *Hogya György*: Katonaidőm és nyugati hadifogságom; *Csiszár Miklósné*: A helyismereti munka története Veszprémben az 50 éves Eötvös Károly Megyei Könyvtárban; *Hangodi László*: Junkersek a város egén; *Hangodi László*: Veress D. Csaba 70 éves; *Vízi László Tamás*: Találkozásaim Veress D. Csabával; *Hogya György*: Emlékezés dr. Gaál György gyermekgyógyász főorvosra; *Lékó Sándor*: Egy díszpolgár, dr. Polinszky Károly emlékére.

Várnai Ferenc dr.: A siklósi fúvószenekari fesztiválok és versenyek története. Kiadja az Önkormányzat. Siklós. 2002. 155 old és 14 kép.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábriel Tibor*. Bp., 2004. 2. sz. 12 old. – *Gábriel Tibor*: Tabáni Török emlékek; *ifj. Hirmann László*: Helytörténeti vetélkedők; Kulturális Örökség Napok; *dr. Kriston Vízi József*: Garasos Tár és az „oskola Gyűjtemény"; *Gali Ágnes*: Vándorutak – Múzeumi örökség (a Bodó Sándor tiszteletére megjelent tanulmánykötetről); *dr. Tóth József*: Budapesti Históriák; *Gavlik István*: tikalauz készül a Józsefvárosról; *g. t.*: Egy tartalmas élet tudása (John Lukacs); *Krizsán Sándor*: A lóvasút diadalútja; *T. J.*: Albertfalvi hagyományőrzők; *g. t.*: Csepel 1956; *Karip Gyula*: Szentimre helytörténeti magángyűjteménye.

Villa Filip. A Révfülöpi Honismereti Egyesület és a Honismereti Gyűjtemény közlönye. Szerk.: *P. Miklós Tamás*. Révfülöp. 2002. 1. 38 old. – *Németh István Péter*: Irodalmi séták Révfülöpön I-II.; *Jókai Mór*: Egy tapolczai választás, *Benke László*: Jókai Mór Zánkán; *Szalai Imre*: Lakatos Péter Pál; A Révfülöpi Honismereti Egyesület 2001. évi mérlegkimutatása; *P. Miklós Tamás*: Válogatás Szalai Imre Benke Lászlóhoz írt leveleiből és egyéb irodalmi csemegék; *P. Miklós Tamás*: Mezriczky Péter; Beszámoló a Révfülöpi Honismereti Egyesület 2001-ben végzett tevékenységéről; *Fonay Tibor*: Irodalmi őrjáraton Tapolca és környékén – Révfülöp; *Benke László*: Révfülöp jelesei; *Ny. Nagy István*: Pesty Frigyes kéziratos helynévtára: Kővágó eörs; A Révfülöpi Honismereti Egyesület 2001. évi gazdasági beszámolója; *Lisziák Élek*: Turi (Kárász Artúr) Révfülöpön; A Révfülöpi Honismereti Egyesület 2001. évi eredmény-kimutatása; *Fonay Tibor*: Nagy Lajos, a vincellér költő; Borrigmusok, 2000.; A Révfülöpi Honismereti Egyesület 2001. évi közhasznúsági jelentése;

Villa Filip. A Révfülöpi Honismereti Egyesület és a Honismereti Gyűjtemény közlönye. Szerk.: *P. Miklós Tamás*. Révfülöp. 2002. 2. 26 old. – A tartalomból: *P. Miklós Tamás*: Révfülöp önálló utakon (1927–1942); *Kiss László – P. Miklós Tamás*: Dokumentumok Révfülöp önálló településsé válása történetéből; *Dr. Németh Sándor*: Révfülöp önálló községgé válása megteremtőjének dr. Vályi (Snasel) Ferenc életútjáról; *Fonay Tibor* korabeli cikkei Révfülöp önállóvá válásáról (1940); *Németh István Péter*: Irodalmi séták Révfülöpön III.; *Lukács Károly*: A balatoni halászat múltjából; *Krizsán András*: Krizsán Pál (1931–1977); *Krizsán Pál*: Kisörspuszta-Salföld környékének rövid geológiai leírása; *Maróti Andor*: Országos Szabadművelődési Konferencia Révfülöpön (1948).

Zakar Péter: „Hazám sorsa az én sorsom": Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Belvedere Meridionale. Szeged. 2003. 130 old.

HALÁSZ PÉTER

Nem lehet nyugtunk

Magyar Napló. Budapest. 2004. 490 old.

Több mint egy emberöltő, 1966 óta tanulmányozom a moldvai csángómagyarok hagyományos műveltségét, politikai helyzetüket, emberi sorsukat. Néprajzi tanulmányaim javát tartalmazó kötet *„Bokrétába kötögetem vala"* címmel nemrég jelent meg az Európai Folklór Intézet kiadásában. Emellett számos publicisztikai és ismeretterjesztő írást, esszét is közöltem az elmúlt évtizedekben a moldvai magyarok művelődéséről, tragikus sorsukról, megalázó emberjogi helyzetükről hazai és határontúli lapokban, folyóiratokban. Ezekből állítottam össze a *„Nem lehet nyugtunk"* című kötetet.

A könyv anyaga hét nagyobb fejezetből áll. Az *Etelköz* címűbe a moldvai csángók történelmi gyökereit bemutató írások kerültek. A második fejezet *Az álmuk még magyar* címet viseli, ebben beolvadásukkal és erőszakos beolvasztásukkal, „asszimilációjuk kálváriájának stációival" foglalkozó írásokat olvashatnak. A harmadik egy készülőfélben lévő, moldvai testvéreink településeiről szóló *Csángó helytörténeti lexikon*ból nyújt bemutató anyagot. *Hagyomány* címet viseli a moldvai magyarok hagyományos műveltségét feldolgozó publicisztikai írásokat tartalmazó fejezet, itt kaptak helyet a nem moldvai (hanem gyimesi, hétfalusi, bukovinai) csángókról szóló cikkek is. A következő rész (*Főhajtás*) néhány, a moldvai csángómagyarokkal törődő, valamint közülük való jeles személyiségnek állít emléket. A csángók életében az utóbbi években bekövetkező változásokról szólnak az *Új szelek fújnak a Szeret völgyében* című fejezet írásai. Végül *Moldvai útjaim* során készült naplóimból adok ízelítőt, hogy érzékelni lehessen az egykori Etelközben járó, s a csángókat számontartó néprajzgyűjtő érdeklődését meghatározó élmények, különböző előjelű benyomások négy évtizedes változásait.

300 Ft

A zólyomi vár (Romhányi András felvételei)

A „Pusztavár"

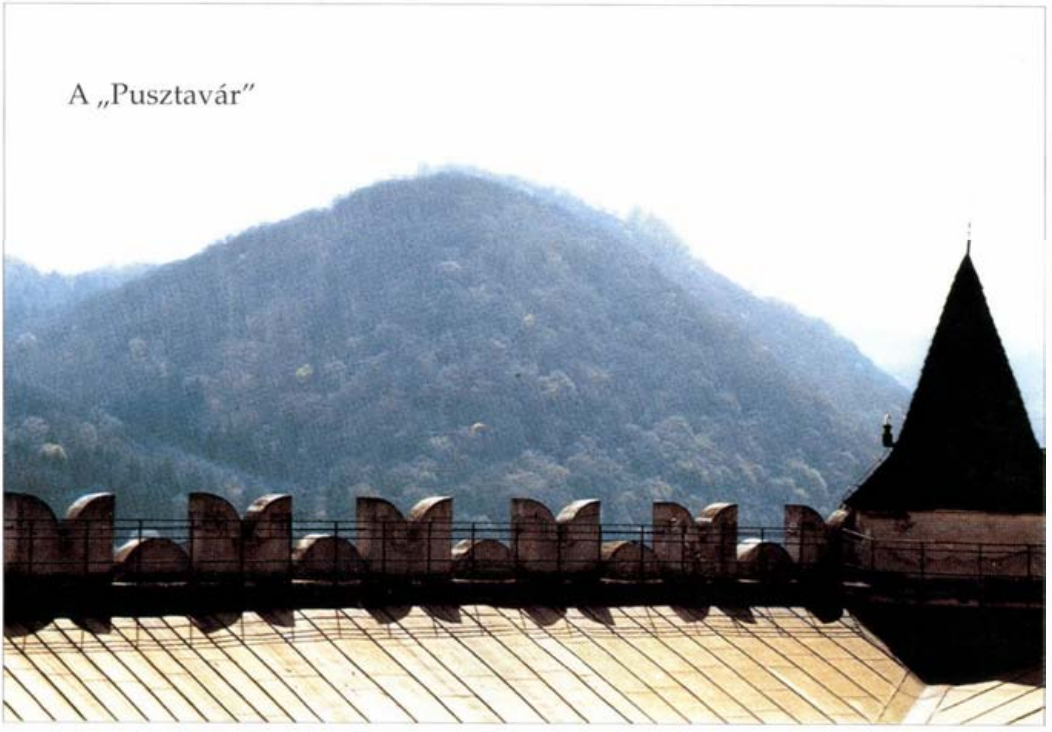

Esztergom a XVI. század végén

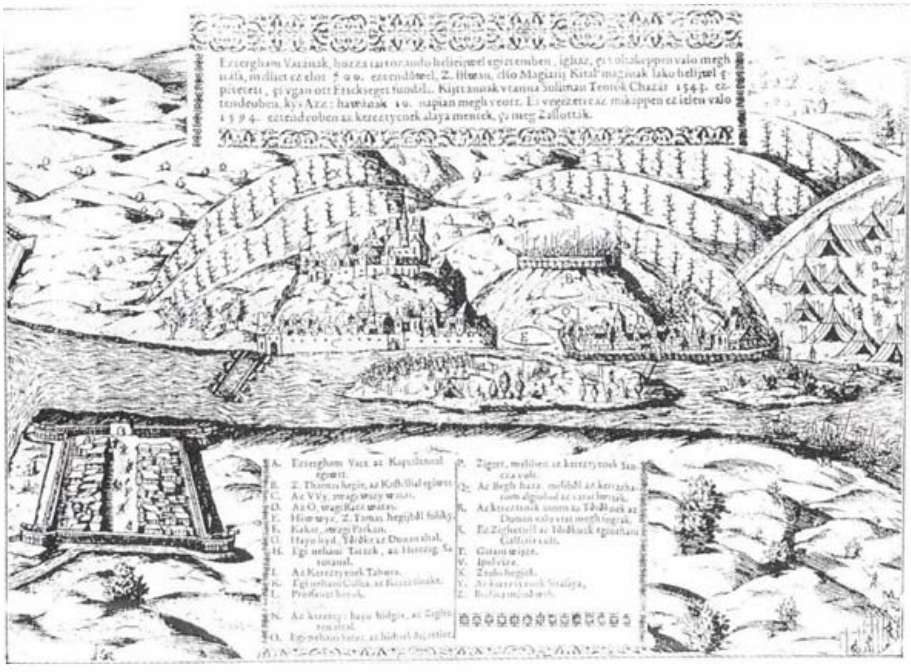

Esztergom ostroma a kassai Ruda János rajza alapján készült metszeten (1594)

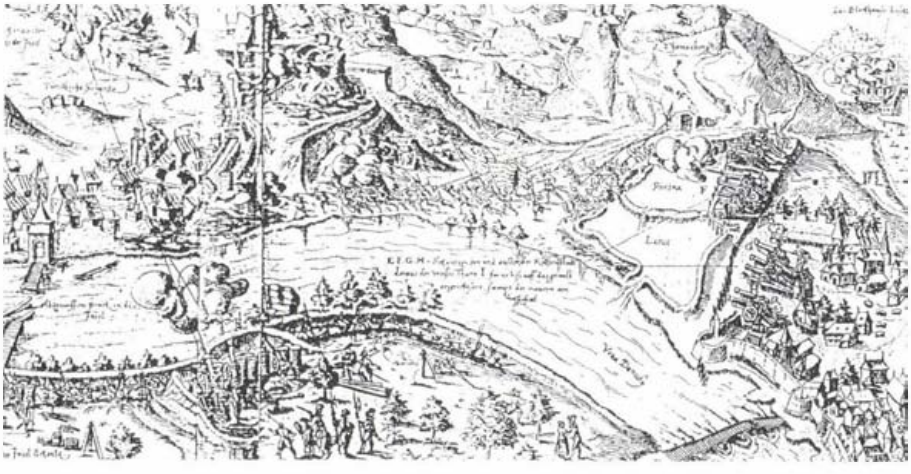

A Víziváros délkeleti falának rohama 1595-ben. W. Meyerpeck metszetén (részlet)